

ایم اے پنجابی گائیڈ سیریز

سُرطالغہ سیرت
قوی شاعری

قدر آفاتی

4607/2

نیو پک پبلس

اردو بازار — لاہور

مطالعہ سیرت

قومی شاعری

قدر آفاتی

نیو پبلشرز

اُردو بازار — لاہور

87978

~~7571207~~

جملہ حقوق بحق پبلشر محفوظ ہیں

ماں کتاب : مطالعہ سیرت تے قومی شاعری
مرتب : قدر آفاقی
کمپوزنگ : لکھت کمپوزرز، ملتان روڈ، لاہور۔ (فون: 7571207)
پبلشر : نیو بک پبلشر، اردو بازار، لاہور۔
پرٹرز : ندیم یونس پرٹرز، لاہور۔
مل : 75 روپے

فہرست

- 5 ○ پنجابی وچ ادب سیرت، شان حضور عرف کملی والا
- 43 ○ پچی سرکار دا جائزہ تے پنجابی ادب وچ اوس دا مقام
- 52 ○ مکی مدنی ماہی دا تعارف
- 72 ○ کملی والا (شان حضور) وچ اردو تے پنجابی نثر دے بعض ٹکڑے
- 76 ○ شان حضور عرف کملی والا دی شاعری دے نمونے تے بعض اقتباسات
- 107 ○ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر تے ستاراں دن
- 141 ○ گلاں خون خمیر دیاں
- 162 ○ گلاں خون خمیر دیاں نظماں دا ویروا
- 187 ○ پنجابی ادب تے منزل پاکستان (مختصر تعارف)

پنجابی وچ ادب سیرت

منظوم پنجابی سیرت

شان حضور عرف کملی والا رضی اللہ عنہ

حکیم عبداللطیف عارف :

حکیم عبداللطیف عارف مرحوم دے والد صاحب دا ناں بلھے شاہ سی۔ اوہ گجرات دے وینک سن۔ عبداللطیف عارف ۱۸۹۵ وچ موضوع گھڑل ضلع سیال کوٹ وچ پیدا ہوئے۔ بلھے شاہ بارے دیا جاندا اے کہ پہلے اوہ فوج وچ ملازم سن۔ فیراک مست ملنگ فقیر نال عقیدت ہو گئی جس دا اثر ایہ ہویا کہ بلھے شاہ ہوری نوکری چھڈ کے فقیر ہو گئے تے ڈیرہ غازی خاں وچ اک مستانی تے مجذوبہ فقیرنی مائی دی خدمت وچ بیٹھ گئے تے سارا دن آئے گئے لوکاں نوں پانی پاندے رہندے تے لوکاں دی سیوا کر کے خوشی مان دے۔ ایتھے ای آپ دی ملاقات اک گھڑی نال ہو گئی تے اوس دی پیش کش من کے اوہدے کہن موجب موضع گھڑل ضلع سیال کوٹ وچ آن دے تے اک جھگی پا کے رہائش اختیار کیتی تے ایتھے ۱۸۹۵ء وچ رب نے بیٹا دتا۔ جس دا ناں عبداللطیف رکھیا۔ جھڑا وڈا ہو کے عارف دی اکھویا تے اوہنے بڑے علمی کم کیتے جہنل وچ شان حضور عرف کملی والا بہت وڈا تے اچھا کم اے۔

عارف نوں شاعری ول کھجن والا میاں دسوندھی دا قصہ ”بھین بھرا“ سی جہنوں پڑھ کے اوہناں نوں شاعری دی چینک لگی۔ سکول وچ داخل ہوئے تاں تعلیم حاصل کیتی مڈل پچھوں نارمل سکول دا امتحان پاس کیتا۔ حکیم محمد سعید پنڈ روڈس ضلع سیال کوٹ نال رب سببی محبت آپ نوں حکیمی سکھن ول لے رئی تے اوہ حکیم محمد سعید دے شاگرد بن کے حکیمی دی تعلیم حاصل کرن ڈیہ پئے۔ دوجے پاسے قصہ بھین بھرا دے مصنف دی سیوا وچ حاضر ہو کے شاعری دے میدان وچ اوہناں دی شاگردی اختیار کیتی تے ایس فن دیاں منزلاں وی طے کیتیاں۔

ملکی آزادی دی لہر نے ہر پاسے بیداری دے جھنڈے گڈ دتے۔ ۱۹۱۹ء وچ عارف ہوری دی آزادی دے طالب بن کے اگے ودھے تے غیر ملکی حکومت نے آپ نوں قید کر کے سیال کوٹ جیل وچ بند کر دتا تے فیرایتھوں میانوالی دی جیل وچ بھیج دتا گیا۔ ایتھے اکلاپا میسر آیا تاں قید خانے وچ حضور علیہ السلام دی منظوم سیرت پاک لکھی تے اوہدا ناں سیرت خیر البشر (عرف کملی والا) رکھیا۔

جیل توں چھٹکارا ملیا تاں رسالہ ”خاتون جنت دا ویاہ“ لکھیا تے نالے گجرات وچ رہائش رکھ کے اوتھے ای حکیمی دا دھندا شروع کر دتا تے نال نال شاعری وی کردے رہے۔ ایتھے ای عارف نے مسدس حالی دا پنجابی وچ ترجمہ کیتا۔ نالے مولوی نامہ وی لکھیا تے گلزار عارف دے نال نال شعری رستے وچ گیت تے بیت دی لکھی۔ اوہ زیادہ تر مذہبی رنگ وچ رنگے رہندے

پنجابی وچ ادب سیرت

منظوم پنجابی سیرت

شان حضور عرف کملی والا رضی اللہ عنہ

حکیم عبداللطیف عارف :

حکیم عبداللطیف عارف مرحوم دے والد صاحب دا ناں بلھے شاہ سی۔ اوہ گجرات دے وسنیک سن۔ عبداللطیف عارف ۱۸۹۵ وچ موضوع گھڑل ضلع سیال کوٹ وچ پیدا ہوئے۔ بلھے شاہ بارے دیا جاندا اے کہ پہلے اوہ فوج وچ ملازم سن۔ فیر اک مست ملنگ فقیر نال عقیدت ہو گئی جس دا اثر ایہ ہویا کہ بلھے شاہ ہوری نوکری چھڈ کے فقیر ہو گئے تے ڈیرہ غازی خاں وچ اک مستانی تے مجذوبہ فقیرنی مائی دی خدمت وچ بیٹھ گئے تے سارا دن آئے گئے لوکاں نوں پانی پاندے رہندے تے لوکاں دی سیوا کر کے خوشی مان دے۔ اتھے ای آپ دی ملاقات اک گھڑی نال ہو گئی تے اوس دی پیش کش من کے اوہدے کہن موجب موضع گھڑل ضلع سیال کوٹ وچ آن دے تے اک جھگی پا کے رہائش اختیار کیتی تے اتھے ۱۸۹۵ء وچ رب نے بیٹا دتا۔ جس دا ناں عبداللطیف رکھیا۔ جھڑا وڈا ہو کے عارف دی اکھوایا تے اوہنے بڑے علمی کم کیتے جہنل وچ شان حضور عرف کملی والا بہت وڈا تے اچھا کم اے۔

عارف نوں شاعری دل کھچن والا میاں دسوندھی دا قصہ ”بھین بھرا“ سی جہنوں پڑھ کے اوہناں نوں شاعری دی چینک لگی۔ سکول وچ داخل ہوئے تاں تعلیم حاصل کیتی مڈل پچھوں نارمل سکول دا امتحان پاس کیتا۔ حکیم محمد سعید پنڈ روڈس ضلع سیال کوٹ نال رب مہیبی محبت آپ نوں حکیمی سکھن دل لے لئی تے اوہ حکیم محمد سعید دے شاگرد بن کے حکیمی دی تعلیم حاصل کرن ڈیہ پئے۔ دوجے پاسے قصہ بھین بھرا دے مصنف دی سیوا وچ حاضر ہو کے شاعری دے میدان وچ اوہناں دی شاگردی اختیار کیتی تے ایس فن دیاں منزلاں دی طے کیتیاں۔

ملکی آزادی دی لہر نے ہریاسے بیداری دے جھنڈے گڈ دتے۔ ۱۹۱۹ء وچ عارف ہوری وی آزادی دے طالب بن کے اگے ودھے تے غیر ملکی حکومت نے آپ نوں قید کر کے سیال کوٹ جیل وچ بند کر دتا تے فیر ایٹھوں میانوالی دی جیل وچ بھیج دتا گیا۔ اتھے اکلاپا میسر آیا تاں قید خانے وچ حضور علیہ السلام دی منظوم سیرت پاک لکھی تے اوہدا تاں سیرت خیر البشر (عرف کملی والا) رکھیا۔

جیل توں چھکارا ملیا تاں رسالہ ”خاتون جنت دا ویاہ“ لکھیا تے نالے گجرات وچ رہائش رکھ کے اتھے ای حکیمی دا دھندا شروع کر دتا تے نال نال شاعری وی کردے رہے۔ اتھے ای عارف نے مسدس حالی دا پنجابی وچ ترجمہ کیتا۔ نالے مولوی نامہ وی لکھیا تے گلزار عارف دے نال نال شعری رستے وچ گیت تے بیت وی لکھے۔ اوہ زیادہ تر مذہبی رنگ وچ رنگے رہندے

ن۔ اسلامی بیداری دا ایہ گیت بڑا مشہور ہويا۔

جیا	جاگ	غانل	اس	ستا	ہوں
جیا	بھاگ	لے	دے	دندی	جگ
جیا	راگ	بہشتی	چھیڑ	اٹھ	اٹھ
اللہ	الا	الہ	لا	کو	کو

○

نوں	جھگڑے	قضیے	کوڑ	چھڈ	چھڈ
نوں	رگڑے	دے	فنا	یاد	رہ
نوں	گگڑے	نالوں	ساریاں	جپ	جپ
اللہ	الا	الہ	لا	کو	کو

کدی اوہناں نے نعتیہ گیت گائے تے عرض کیتی :

سائیاں	والیا	نگری	یثرب
گھمائیاں	گھول	دھن	تن
کمائیاں	پاک	تیریاں	واہ
نچوڑ	پران	نین	پگھل
موڑ	واگاں	ول	کدی
ناتا	رشتہ	کوئی	رب
ماتا	نہ	پتا	نہ
پچھاتا	اساں	تاں	توں
تروڑ	شرک	شیٹھے	دتے
موڑ	واگاں	ول	کدی

مارف دی سی حنی دا رنگ :

ودکرا بادشاہ کرن جھڈے پالن اپنی قوم عزیز کر کے
دھکے قوم محکوم نوں دھین ظالم چھنک سٹ دے پرہاں فقیر کر کے
اسرائیلیاں دی وڈی خان زادی رکھن وانگ فرعون کینر کر کے
عارف مثل موسیٰ کوئی جم پوندا بیڑا ڈوب دا جو تیز کر کے

مولوی نامہ دی ونگی :

ایہ قرآن مجید سی جدوں توڑی ساڈا پیر مرشد رہنما رہیا
اسیں کے توں ڈرے نہ جھکے اصلوں ساتھوں کنبدا ماسوی رہیا
بنے رہے خدا دے اسیں بندے اللہ من دا ساڈی رضا رہیا
شرق غرب شمال جنوب سارے فتحباب دین مصطفیٰ رہیا
اسیں رب دے رہے تے رہیا ساڈا کارساز تے حاجت روا اوہ بھی

اسیں غیراں نوں مشکل کشا جاتا ہویا غیراں دا مشکل کشا اوہ بھی
حکیم عارف دا مجموعہ کلام ”تہذیب عمل“ وی شائع ہو چکيا اے۔ حکیم عارف ہوری
گمراہ تے خود غرض خانقاہ نشین حضرات بارے کہندے نیں:

ک کم ویکھو ولی ودھراں دے طمع داریاں ساریاں ونڈ لٹیاں
اکھیں دھار کجلا، لا کے چرس دا دم زلفاں درشنی نھا کے چھنڈ لٹیاں
منتر حب دا پھوکدے ناد وچوں اہیناں کئی مشنڈیاں نڈ لٹیاں
عارف ویکھ ملنگاں نوں موج کیڈی اکھیں سیک لٹیاں، چھلوں بھنڈ لٹیاں
(چھلوں = مچھلا، روپیہ، پیسے وغیرہ)

خیر البشر، شان حضور کملی والا بارے گل بات

ایس کتاب دا انتساب عارف ہوراں عربی وچ ایس طرحاں لکھیا اے۔

من	العبد	الضعیف	الاحقر
الی	مولی	اللطیف	الاکبر

مولا بخش کشتہ مرحوم نے پنجابی شاعراں دا تذکرہ وچ ایس سیرت پاک دا ناں خیر البشر
عرف کملی والا لکھیا اے۔ (پنجابی شاعراں دا تذکرہ مطبوعہ جنوری ۱۹۶۰ء پہلا ایڈیشن صفحہ ۴۳۸)
تے ایہو ناں یعنی خیر البشر ای پنجابی ادب دی کہانی وچ ملدا اے۔ (از عبدالغفور قریشی صفحہ
۴۴۰) پہلے ایہ کتاب امرتسر توں چھپی تے فیروز واری گجرات توں شائع ہوئی فیراک واری ملک
دین محمد اینڈ سنز لاہور نے چھاپی تے فیراک واری ہور ایسے پبلشر نے مصنف دی وفات مگروں
لاہور توں ای چھاپی۔ جس وچ ایہ لفظ وی لکھے ملدے نیں۔

”شان حضور“۔۔۔۔۔ منظوم پنجابی سیرت۔۔۔۔۔ کملی والا صلی اللہ علیہ
وسلم۔۔۔۔۔ جسے فاضل مصنف نے آخری روو بدل اور نظم و نثر کے بہترین
اضافوں کے ساتھ مکمل کر دیا ہے۔ مصنف۔۔۔۔۔ حکیم عبداللطیف عارف
مرحوم۔۔۔۔۔ ناشران ملک دین محمد اینڈ سنز تاجران کتب۔۔۔۔۔ لاہور

شان حضور کملی والا صلی اللہ علیہ آلہ وسلم و اتعارف

شان حضور دے تھلے ”سچ ذات رب دی ہور سبھ کوڑ“ دا عنوان رب دی حمد۔۔۔۔۔
دے اظہار لئی وقف اے۔

فیر مصنف دسدا اے کہ تحریک خلافت وچ اوہ کانگرس دی تحریک سے قید ہو گیا تے قید
خانے وچ ہر طرحاں دے قیدی سن جھڑے واقعی مجرم سن پر کجھ بے گناہ وی سن تے کجھ
ایسے وی سن جھڑے جلیانوالہ باغ امرتسر دے جلسے وچ شریک ہون وجھوں پکڑے گئے تے
قیدی ہوئے چنانچہ قید خانے اندر دل وچ خیال کہتا کہ کے طرحاں وقت وی پاس ہو جائے تے

نیکی دی کھٹ لوں یعنی :

دیوا بال رسول دی حب والا ساہویں لاث تے اکھیاں لائیاں نہیں
 قصہ پاک رسول دا نظم کیتا شاعر نبی دا ہون وڈیائیاں نہیں
 اگے شاعراں ذکر سرکار اندر گلاں حد تھیں ودھ سنائیاں نہیں
 پر میں اصل تھیں دور نہیں جان لگاتے باجھ دشوار پتیاں نہیں
 بھل گئی محمدی طرز لوکاں رسماں پٹھیاں آن جگائیاں نہیں
 ملیاں مفت جو دولتوں مومنوں نوں اہنوں ساریاں مفت لٹائیاں نہیں
 ناہیں جان دے نبی سر کوں ورتی کیہ مصیبتیں حضرتوں پائیاں نہیں
 کلمہ نبی دا گھنڈیوں اتاں پڑھدے پائیاں قلب نہ ذرا صفائیاں نہیں
 عشق جان دے نہیں جہنم ہیر سوہنی صاحبوں والیاں مجلس لائیاں نہیں
 بیتی پاک رسول دی جان دے نہیں حرصاں رحمتوں دون سوائیاں نہیں

(گھنڈیوں = حلق سے)

چنانچہ عارف ہوری آخر وچ لکھدے نہیں کہ اسلام دی خاطر قید کٹنی پئی تے اسلام ای
 اوڑک رہائی دا سبب بنے گا۔

کلمے نبی دے قید کروایا سی برکت ایسے دی انت رہائیاں نہیں
 نہجہا (سلی) رکھ توں عارفانہ کلمے اللہ چاہے تے صفت صفائیاں نہیں

چنانچہ جدوں سیرت نبوی بارے لکھن دا ارادہ کیتا تاں حضور علیہ السلام دی بلند شان
 تے اپنی ادھینگئی دا خیال آگیا تے عارف نے آکھیا :

ذرا ہوش کر سرت سنبھال چاکا شان بیان سرکار دی کرن لگوں
 جہندی صفت اللہ میاں آپ کیتی صفت اوس جناب دی کرن لگوں
 تینوں سار کیہ عشق محبوب دی اے ایویں مورکھا سیخ تے چڑھن لگوں
 ایس بکیر عمیق نوں رب جانے جتھے توں من تارو اترن لگوں
 پر جے لاتقنطوا رہے یاد تینوں فکر کاسدا ای؟ کاہنوں ڈرن لگوں؟
 چل غمخوار پتنگاں دا آپ اللہ جیکر شوق دی شمع تے سرن لگوں

(من تارو = غیر تیراک) ایس توں اگے عارف نے سیاہ کاراں لئی بخشش دے

بہانے لبھے نہیں تے ساقی نامہ راہیں اللہ دی رحمت منگی اے تے آخر وچ من دی مراد آج ظاہر
 کیتی اے۔

محفل سوہنڈی سوہنیاں نال شالا چڑھے چودھویں دا چن نور والا
 ساقی آپ اوہ بدر منیر ہووے دیوے روشنی نور کوہ طور والا
 وانگ تاریاں نور اصحاب ڈھلکن دیکھ دیکھ کے چن ظہور والا
 شیشے نین شرمیلے کب سوہن بنوں جام سرور والا
 زلفاں مکھڑے تے صبح شام کٹھی چشمیں چن سورج چانن دور والا
 صبح شام دی سرد ہوا چلے رہے چاء نہ حور قصور والا

ظاہر اتے باطن نور و نور ہووے رہے فکر نزدیک نہ دور والا
 بھر بھر جام توحید پلائے ساقی اکھیں سبق بڑھان جمہور والا
 سرتے چھتر لولاک دا پیا جھولے مکے دنداں تھیں موتیا نور والا
 حلے عطر پھیل دے مت رکھن جھگڑا رہے نہ عقل شعور والا
 دھماں پین چوکھ جمان اندر مذہب عشق دا جوین فتور والا
 ”مٹھی مٹھی میں سوہنیا!“ شور ہووے ملے جام شراب طہور والا
 کنتی عاشقاں دی میرا نام ہووے لوڑاں خاص دھیان حضور والا
 جلسہ سنی دا عارفا دیس پچھم ویکھاں شہزادہ نور ظہور والا
 (دھیان = توجہ، دیس = پچھم = عرب، حجاز)

بعض انبیاء علیہم السلام دا ذکر

حضرت ابراہیم خلیل اللہ علیہ السلام

تے آپ دی اولاد دا ذکر

جدوں پنجابی نظم دا دور دورہ سی اودوں دو طبقے پنجابی نثر وچ گل کر کے نظمیا کہانیاں دا
 سلسلہ آگے ودھاندے سن۔ اک ڈرامہ گیرتے دو جے گاؤن والے بلی = ڈرامہ گیر جدوں نظمیا
 ڈرامے نوں آگے چلاوندے سن تاں نثری فقرے بول کے ضروری سین تے سبجوایشن دی
 وضاحت کردے تے فیر شعراں راہیں کرداراں کولوں گلاں کرواندے سن۔ (ایس گل بات دا ذکر
 بھروس انداز وچ میں اپنی کتاب ”پنجابی افسانہ تے ڈرامہ“ وچ دیوے نال کہتا سی جھڑی ایم
 اے پنجابی دے استادوں تے شاگردوں دی ضرورت نوں سامنے رکھ کے ۱۹۷۲ء وچ لکھی سی۔
 جدوں ایم اے دا پہلا امتحان ہویا تے سارے ایم اے پنجابی حضرات تے خواتین نے ۱۹۷۲ء وچ
 اوس کتاب نوں ضرور دیکھا پڑھیا ہووے گا) تے دو جے گویا (گان والے) حضرات نثری ٹکڑے
 استعمال کر کے نظمیا کہانی نوں آگے ودھاندے سن۔ تے تیسرا۔۔۔۔۔ جناب عبداللطیف عارف
 ہوراں نے اپنی نظمیا سیرت نبوی وچ تسلسل پیدا کرن لئی نثری پیراگراف درمیان وچ دتے نیں
 تے گل نوں آگے چلایا اے۔ چنانچہ حضرت ابراہیم علیہ السلام تے آپ دی اولاد دا ذکر کرن ویلے
 اک دو صفحے نثر وچ لکھ کے وضاحت کیتی اے کہ آپ دا زمانہ کہڑا سی تے آپ دے مختصر
 حالات دے کے خانہ کعبہ دی اساری دا بیان شعراں وچ کہتا تے قرآنی آیت وی لکھی اے۔
 جس دا شعری ترجمہ انج اے۔

ربا ساڈیا کر پیدا اوہناں وچوں اوہناں واسطے ایسا رسول اپنا
 پڑھ اوہناں نوں تیرے جو حکم دے تے سکھائے جو علم عرفان ہویا
 نال عقل والی پکی چال دے نالے اندروں باہروں کرے ستھرا
 سانوں شک ناہیں زبردست ہیں توں تیرے جیہا کہڑا دانشمند ہویا

تے خانہ کعبہ دی مرکزیت واسطے انج دعا منگی :

مرکز ایہ توحید دا رہے قائم قبلہ مومنوں دا عالی شان ہویا
ابتھہ عاشقان دا فرض کرن پھیرا میلہ سال دے سال گھسان ہویا
فیردیا کہ ایس توں بعد لوک کفر شرک وچ مبتلا ہو کے رہ گئے تے عرب دی حالت اخلاقی
تے تعلیمی لحاظ نال بڑی خراب سی تے سبھنوں نوں آخری نبی ﷺ دا انتظار سی۔

کہندے نبی دی ہے انتظار اجکل لکھیا وچ کتاباں دے پاوندے سن
عارف اہل تمیز راہ سکدے تے اکھیں نور محبوب تے لاوندے سن
ایس توں اگے نثری صفحہ اے جس وچ عرباں دی تجارتی منڈیاں دا ذکر تے مختلف قبائل
دیاں باہمی لڑائیاں دا بیان اے تے اگے نثر وچ ای عربی تاجراں تے قافلہاں دا ذکر کر کے گل
اگے ودھائی اے کہ عرب تے دوجے تاجر حضرات کاہنی کاہنی تجارت کردے سن تے کیہ کیہ
درآمد برآمد ہوندا سی تے لوکاں دی مذہبی حالت کیہ سی پر کعبہ فیروی مرکز سی تے لوکاں واسطے
متبرک جگہ سی۔ جتھے ہر سال لوک حج لئی اکٹھے ہوندے سن۔

عجمی ملکاں دا حال : اگے عجمی ملکاں دا حال شعراں وچ بیانیا اے تے اک لحاظ عرب دا
حدود اربعہ دی سمجھا چھڈیا اے۔
ایس دے اشعار گوہ گوچرے نیں :

آہے عرب دی طرف شمال اسدے ملک روم تے شام یونان سوہنے
پر جنوب ولے سر سمندراں دے بحر عرب جہازیے جان سوہنے
چڑھدے ملک ایران خلیج فارس موتی لبھدے وچ عمان سوہنے
پانی آب دا لنگھ کے پار دھرتی کڈھے رنگ نیں ہندوستان سوہنے
لندے بحر قلزم توڑو توڑو پانی پار جہش تے مصر سوڈان سوہنے
ایہ حدود اربعہ عرب دیس دا اے یاد رکھدے نیں مسلمان سوہنے
تے فیر ایہناں ملکاں دے وسنیکوں دی اخلاقی گراوٹ دا تذکرہ اے تے ایس توں بعد
حضور ﷺ السلام دے خانوادے دا ذکر کیتا اے۔

وگھو وگھ قبیلہ ساریاں دے حاکم چودھری بیچ سردار آہے
پر قریش وڈی اچی شان والے کعبے پاک دے جو نگہدار آہے
اسماعیل دی آل اولاد وچوں ایہ قریش نامی تادار آہے
وڈا کوڑما سی ایہو عرب اندر وڈے راٹھ راجے رعب دار آہے
مائی امینہ سی بڑی ساؤ زادی پھکے ساہورے بڑے سردار آہے
بھاگاں الہی اوہ جمدے پیٹ اندر نبی پاک دے پاک انوار آہے
ب نبی رسول مقبول سدا اچے نانکے دادکے شہار آہے
عارف سندیاں نام صلوٰۃ پڑھئے اوہ تے مالک الملک دے یار آہے

زمزم دی تلاش تے عبدالمطلب دی منت :

ہن حضرت اسماعیل تے مائی ہاجراں وا مکہ معظمہ وچ رہنا تے زمزم دے چشے دا ذکر کر کے ایہ دسیا گیا کہ وقت دے نال نال زمزم دا چشمہ گواچ گیا سی تے آخر حضرت عبدالمطلب نوں اوہدا نشان خواب وچ دکھایا گیا تے کھدائی ویلے قریش نے راہ ڈکیا تے حضرت عبدالمطلب نے دس جوان بیٹیاں لئی دعا منگی کہ اوہناں وچوں اک بیٹا اللہ دی راہ وچ قربان کر دیاں گاتے فیر حضرت عبد اللہ دی شان تے آپ دا ذکر مبارک شعراں وچ اے۔ ایس توں پہلوں صفحہ ۲۳ پر حضور علیہ السلام دا شجرہ نقشے راہیں واضح کیتا گیا اے۔ فیر حضور دی پیدائش دا ذکر کیتا اے جہڑا انج اے:

لکھیا لوح تے قلم نے جدوں کلمہ پہلاں لکھیا رب معبود ہے سی
 اگے نام لکھیا سوہنے نبی والا جہڑا احمد محمد محمود ہے سی
 نقشہ نور کاریگر کھجما سی خبر نہیں جو کیہ مقصود ہے سی
 آخر کھنڈ گیا شعلہ نور والا جا بجا اوہ عکس موجود ہے سی
 گئی اک نہ کے توں جھال جھلی جدوں چمکما نور بارود ہے سی
 پتلا خاک دا ایہ آدم زاد نوری خاکی ہوندیاں نور محمود ہے سی
 وچھڑیا باپ تھیں ماؤں دے پیٹ آیا آسن وچ رکوع سجود ہے سی
 بادشاہ لولاک دے تاج والا کملی والڑا بند حدود ہے سی
 آخر پیر دے روز ربیع الاول چنوں ناویں تے سال بہبود ہے سی
 جہڑا غیب سی غیب دے بحر اندر آیا وچ میدان شہود ہے سی
 ہویا جنم یتیم جماندرو دا اللہ بھجما آپ درود ہے سی
 حوراں ملک صلوات پئے پڑھن عارف پڑھیا عاشقاں پاک مولود ہے سی
 تے عارف مرحوم نے فیر میلاد النبی دا گیت انج گایا اے:

مولود شریف (آسا)

پہلی	جہنہوں	چھ	سو	اٹھائی
وقت	نجر	دا	گھٹ	روشنائی
ہس	دی	ہس	دی	قدرت
دیتاں	نیں	پروردگار	نی	ودھائیاں!
لی	بی	ایمنہ	ہلارے	پکارے
ٹھنڈی	ہوا	دے	مست	نیارے
شاں	شاں	کردے	ساز	پکارے
اللہ	اکبر	نجر	نی	پکارے
جیوے		برخوردار	نی	پکارے
لی	بی	ایمنہ	ودھائیاں!	ہنڈیاں
گھلیاں		شاہوکاراں		

فطرت	والیاں	کھل	گنہاں	گنڈیاں
دہن	مبارک	بن	بن	جندیاں
حوراں	ملک	(فرشتے)	ہزار	نی
بی	بی	ایمنہ	وہائیاں!	آیا
جاگو	جاگو	رہبر	آیا	آیا
شمس	قمر	تھیں	برتر	آیا
کسلی	والا	سرور	بہار	نی
آ	گنی	باغ	وہائیاں!	نی
بی	بی	ایمنہ	وہائیاں!	دی
بی	منشا	رب	غنی	دی
ختم	کراں	ہن	وجی	دی
مک	جائے	چتا	دنی	دی
ہوش	کرے	سنار	وہائیاں!	نی
بی	بی	ایمنہ	وہائیاں!	نی
گردیاں	دنیا	دے	وج	چانن
ساڈے	ساڈی	قدر	پچچانن	چانن
اک	تکتے	نوں	عارف	جانن
ہور	کے	کیہ	سار	نی
بی	بی	ایمنہ	وہائیاں!	نی
دیتاں	پروردگار	وہائیاں	وہائیاں	نی
بی	بی	ایمنہ	وہائیاں!	نی
بی	گنی	باغ	بہار	نی
بی	بی	ایمنہ	وہائیاں!	نی
چیوے	برخوردار	وہائیاں	وہائیاں!	نی
بی	بی	ایمنہ	وہائیاں!	نی

میلاد النبی دے ذکر اطہرتوں بعد واقعہ فیل دا ذکر اے تے سورۃ فیل دا متن مع ترجمہ دتا اے بعد وچ حضور دے عقیقہ دا ذکر اے تے نام مبارک رکھن دا بیان اے۔ فیرمائی حلیمہ دی سپرد داری وچ دو سال لئی آپ آگئے تے مائی حلیمہ دی لوری دا ذکر اچ کھتا اے:

لے کے گود حلیمہ مائی لوری دیندی اے سرور نوں

قم قم کہہ کے پی جگاوے، سر مونہ چمے صدقے جاوے
 چھاتی نال محمد لادے، صورت دیکھے اٹھ فجر نوں
 لے کے گود حلیمہ مائی لوری دیندی اے سرور نوں
 دے! ایہ نین ترے متوالے، تیرے ہونٹھے تبسم والے
 سر دے بودے کالے کالے، کنڈی پان اوڈل جگر نوں

لے کے گود حلیمہ مائی لوری دیندی اے سرورؑ نوں
 میں تے بھل یتیم پچھاتا، توں تاں نکلیوں رحمت داتا
 دے ایہ تیرا میرا ناتا، شاید کم آوے محشر نوں
 لے کے گود حلیمہ مائی لوری دیندی اے سرورؑ نوں
 دے میں تن من تیتھوں واراں، تیرے دم تھیں باغ بہاراں
 کیوں نہ سو سو شکر گزاراں، بوسے دیندی ماہ انورؑ نوں
 لے کے گود حلیمہ مائی لوری دیندی اے سرورؑ نوں

تے چار ورھے ہور حلیمہ مائی دے کول رہے۔ فیروالدہ صاحبہ کول آئے کہ ستویں سال
 وچ سن کہ مدینہ منورہ (یثرب) توں واپسی ویلے ابوادے مقام تے بی بی آمنہ دی وفات ہو گئی تے
 آپ نوں ام ایمن نامی کنیز مکہ معظمہ لے کے آیاں تے داوا جی نے آپ دی کفالت فرمائی۔
 حضرت ابو طالب تے حضرت عبداللہ اکو ماں دے جائے سن۔ ایس لئی حضور نال حضرت ابو
 طالب نوں بڑی محبت سی۔ جدوں حضورؑ دی اٹھ سال دی عمر سی تاں حضرت عبدالمطلب (حضور
 دے دادا جی) دا انتقال ہو گیا تے آپ دی کفالت دا بھار حضرت ابو طالب دے موڈھیاں تے آ
 گیا۔ ایتھے مختصر طور تے حضور دے بچپن دا نقشہ کھجیا اے۔

ملک شام دا سفر : حضورؑ نے تیرھویں سال وچ پیرپایا تاں حضرت ابو طالب نال ملک شام
 دا سفر کرن دا موقع ملیا۔ جس وچ بکیرا راہب نال ملاقات ہوئی تے فیر ایس قافلے نوں ربنے
 تجارت وچ بڑی برکت عطا کیتی۔

بکریاں دا چھیڑو : حضورؑ نے چھوٹی عمر وچ بکریاں وی چاریاں سی تے سارے چروالاں نے
 آپ نوں سردار نیا سی تے نالے صادق والقب دتا سی نالے ایتھے حضورؑ دی دانائی تے اچھیاں
 عادتاں دا ذکر کیتا گیا ملدا اے تے اگے حلیمہ مبارک بیان کیتا اے۔

نکاح : بی بی خدیجہ دے کار مختار بن کے سوداگری لئی آپ گئے تے آپ دی دیانت تے
 برکت وجھوں بی بی خدیجہ نے واپسی اتے نکاح دا پیغام دتا تے آپ نے حضرت ابو طالب نال
 مشورہ کر کے رواج موجب بی بی خدیجہ نال نکاح کر لیا تے نکاح توں بعد نبوت ملن تک دا عرصہ
 حضور نے لوکاں دی خدمت کر کے بڑے نگھ پیار نال لنگھایا تے فیر حق دی تلاش لئی گوشہ نشینی
 اختیار کیتی تے لوکاں دے کئی جھگڑے نبڑے۔

نبوت دا ملنا : غار حرا وچ قیام کرن سے اک دن جبریل علیہ السلام نے شکل دکھائی تے
 اقراء دی سوغات پیش کیتی تے آپ نوں سینے نال لا کے نبوت دا بھار چکن لئی اللہ ولوں طاقت
 بخش تے اقراء والا سبق پڑھایا۔

اگلے انبیاء دے مختصر حالات : (ایہ حالات چھوٹی بحر دی شاعری وچ ذکر کیتے نیں)
 ایس توں بعد عارف نے حضرت آدم علیہ السلام حضرت شیث تے حضرت ادریسؑ دا ذکر
 کیتا کہ حضرت ادریس دے بعد بت پرستی شروع ہو گئی کیوں جے لوکاں نے حضرت ادریس دے
 بت بنا کے پوجا شروع کر دی تے فیر ہولی ہولی حضرت نوح دے دور تک پہنچدیاں لوکاں وچ

بت پرستی دی وبانے بری طرحاں جڑ پھڑلئی۔

حضرت نوح علیہ السلام : حضرت نوحؑ دا ذکر طوفان نوح تے اولاد نوح بارے گل بات کیتی گئی اے تے نافرمان بیٹے کنعان توں سبق لین لئی پریریا اے کہ کس طرحاں رب نے اوس نوں حضرت نوح دا بیٹا من توں انکار کر دتا سی۔

آدم دا پت نافرمانیوں کافر ہویا تاری
انجے آدم ثانی (نوح) دے اک بچڑے لئی خواری
پتر کے نبی دا ہونا کافی نہیں اتھامیں
چنگے عملاں باجھ نہ اچے نسوں فخر جتامیں

ستارہ پرستی دا دور : ایس زمانے وچ لوک اتنے ماہر نجوم ہو گئے کہ ہر گل کتھ بارے پہلے ای پتہ کر لیندے سن تے ستاریاں دے بتاں نوں پوجدے سن تے رب نوں بھلا بیٹھے سن۔

حضرت ابراہیم علیہ السلام : فیر ایسے چھوٹی بحر وچ حضرت ابراہیم دا ذکر کیتا اے کہ کس طرحاں اوہناں نے کافر ملک وچ رہ کے وڈے بت خانے دے بت بھن تروڑٹے تے بادشاہ نال مناظرہ کیتا تے اوہنوں لاجواب کر دتا تے آخر اوہدی پارلیمنٹ نے ابراہیم علیہ السلام نوں بلدی اگ وچ سٹیا۔ جس وچوں آپ سلامتی نال باہر آگئے تے فیر ہجرت کر کے ملک شام مصر تے کنعان ول چلے گئے تے مصری بادشاہ نے اپنی بیٹی ہاجرہاں دا نکاح حضرت ابراہیم نال (بطور لونڈی) کر دتا جس وچوں حضرت اسماعیل پیدا ہوئے تے فیر حضرت سارہ وچوں حضرت اسحاق علیہ السلام پیدا ہوئے تے فیر مکہ معظمہ وچ آکے کعبے دی اساری کیتی۔

فیر حضرت اسحاق تے آپ دے بیٹے حضرت یعقوب دا ذکر کیتا اے تے فیر فرعونیاں دی گتو پرستی تے حضرت موسیٰ دا مختصر ذکر کیتا اے جہنوں نے رب دے حکم نال اسرائیل دی قوم نوں مصری بادشاہ دے ظالم ساتھیاں توں نجات دلائی تے فرعونی سنے فرعون ڈب کے مر گئے۔

اسرائیلی پار ہوئے تہ پانی رب ملایا
غرق ہویا فرعونی لشکر جو سی نال لیایا

فیر یہودی قوم دی نافرمانیاں دا ذکر کیتا اے تے ایرانی پیغمبر زرتشت دے زمانے دا گویڑ لا کے دسیا اے۔

پیغمبر زرتشت اوہناں دا ہویا کے زمانے
تیراں سو سن قبل مسیحوں دین سکھایا دانے
ظلمت نور بدی نیکی دا واحد رب پچھانو
ژند اوستا وچ لکھیا ہویا دین کتابی جانو

تے فیر آریہ قوم دا ذکر کیتا جس اتے زرتشتی دین دا اثر ہو گیا سی تے فیر ہندوستان دے رام تے کچھن دی پڑھری دا ذکر کیتا اے۔

آریہ قوم ایرانوں پریت پاسے رہیا نکاتا
بھکھے دے دیس بدیس لبھدے پھرن اتھاتا

عارف نے آریا لوکاں نوں زرتشت پیغمبر دے پیروکار دیا اے کہ اوہناں دے دو ٹولے
سن تے:

پہلے ٹولے دکھن دیس ایران لگائے ڈیرے
دوجے آ پنجاب اٹک دی دھرتی پائے گھیرے
ہولی ہولی وچھڑیاں نے مڑ ایہ فرق مٹایا
ایہناں ژند اوستا نوں چھڈیا ایہناں وید بھلایا
رام اتے کچھن سن سارے ساکھل اوسے در دے
ابراہیم اتے موسیٰ سن مرسل جہڑے گھر دے
فیر کرشن کنہیا بھی اس گھر دا سی پیغمبر
جس دی قدرت پیدا کیتے ایہ دھرتی تے انبر
گیتا پڑھ کے دیکھن جہڑے رمز حقیقی پاؤن
اہل ایمان اوہناں دی عزت کرنی فرض سناؤن

(ایس گل بات توں انج جاچدا اے کہ عبداللطیف عارف مرحوم کانگریس مولویاں دے
ڈھاہے چڑھ کے قیدی رہیا۔ اوہ گاندھی جی تے نہرو ہوراں دا ہم نوا سی۔ ایسے کر کے اوہنے گیتا
پڑھن تے رمز حقیقی پاؤن دا سبق دتا اے۔ ۱۹۲۰ء دا زمانہ دراصل ہندو مسلم اتحاد دا زمانہ سی تے
مسلمان بڑی رواداری دا مظاہرہ کردے سن کیوں جے کانگریس دے ہندو لیڈر مسلماناں نوں چکر
دے کے انگریزاں دے خلاف مسلماناں دی طاقت استعمال کردے سن۔ کدی اوہ خلافت دے
حامی بن کے سامنے آوندے تے کدی گاندھی قرآن دی سچائی تے علمیت دا ڈھنڈورا پٹ کے
مسلماناں نوں ودھا پھلا کے کناں تیکو خوش کر دیندے تے اوہناں نوں مرضی موجب استعمال کر
کے انگریزاں نوں وخت پا دیندے پر جدوں موقع ملدا مسلماناں نال اپنے ویر دی کڈھ لیندے۔
کدی اوہ پنجاب وچ مسلمان راہبراں نوں نال رلا کے تے چکر دے کے آزادی اتے سمو لچا قبضہ
کرن دے خواب دیکھدے تے مسلم لیگ دے راہبراں نوں کوئی اہمیت نہ دیندے۔)
(بہر حال پنجاب یونیورسٹی وچ چالو تحریک خلافت سے دی لکھی ہوئی اک کتاب جس وچ
بھگوت گیتا نوں حقیقت دی مظہر کتاب قرار دتا گیا اے، ایم اے پنجابی دے کورس وچ شامل
اے۔ بہر حال۔۔۔۔۔ اللہ یونیورسٹی دے ”خداواں“ نوں سدھے رستے لاوے۔ آمین)
عارف نے ایس توں بعد یہودیاں تے حضرت عیسیٰ دا ذکر کیتا اے:

حضرت عیسیٰ مریم جائے تہوں نبوت پائی
صوفی آے صوفیاں والی چاء تعلیم سکھائی
وچ سلیمانی ہیکل دے جتھے سی اوہ جایا
قوم اپنی نوں نال نصیحت مولا ول بلایا
باراں ماہی گیر حواری کل ایمان لیائے
اپنی قوم ہوئی سبھ دشمن دیدے لال دکھائے
باراں تھیں بھی اک حواری نام یہودا بھائی
کول یہودیاں مخبر بن کے گیا کرن چڑائی

اسرائیلیاں اوس پتے تے جا عیسیٰ نوں پھڑیا
 پھڑ کے مشکل بنو لیاے ہیکل دے وچ کھڑیا
 ڈھائی یاں تن سال نبوت والا کل زمانہ
 ختم ہویا پر گل نہ کمی ایہ کیہ رب دا بھانا
 دین مسیحی رہیا ادھورا حضرت غائب ہوئے
 نہ قانون نہ رسم عبادت قدم قدم تے ٹوئے
 ادھر قوم ازیت دیوے ادھر دین ادھورا
 کھن حواری ہن کیہ کریئے بوہڑیں رب غفور!
 تے فیر عیسایاں نے عیسائیت وچ تبدیلیاں کر کے حقیقی اسلام نوں نکرے لا دتا۔

حضرت اسماعیل علیہ السلام دے بیٹے حضرت محمد مصطفیٰ دا ذکر

فیر عارف نے حضرت اسماعیل علیہ السلام دی بزرگی دا ذکر کیتا تے رب دا اعلان انج سنایا
 کہ اسحاق دے بیٹے نبی بن کے آچکے۔ ہن اسماعیل دی لڑی وچوں اپنا آخری پیغمبر بھیجاں گا۔

میں ہن اسماعیل نبیؑ دا بیٹا بھیج ازماواں
 ساری دنیا دا پیغمبر اکو گھل مکاواں
 سارے نبیاں نالوں بھاری شان شرافت والا
 تاج نبوت والا دے کے تخت خلافت والا
 اوہ دیکھو اوہ کون مقدس ایہو بزرگ نہ ہووے
 وچ گلی "کے" دی جاندا دل دھڑکے اکھ رووے
 اوہ دیکھو اک نیک دلاں دی ضامن عورت آئی
 باہوں پھڑ کے اندر لے گئی بسم اللہ دی جانی
 زلمونی زلمونی مرد بزرگ پکارے
 منجی تے کر بستر بی بی کبل دتے بھارے
 عارف موڑ قلم دیاں واگاں پھڑ لے بحر پرانا
 صلی اللہ علیہ وسلم جس ایہ فرض نبھاتا

حضور علیہ السلام نے اپنا سارا حال دیا۔ تاں خدیجہ الکبریٰ رضی اللہ عنہا نے آپ نوں
 حوصلہ دتا تے عرض کیتی کہ تسیں خلق عظیم دے مالک او۔ اللہ تعالیٰ تہاڈی عزت ودھائے گاتے
 فیر آپ اتے ایمان لیا کے کلمہ پڑھلھاتے اسلام وچ پہلی مومنہ دا درجہ پایا۔

کلمہ آکھ زبان تھیں دعا منگدی شالا خاتمہ کلے دے نال ہووے
 پہلی مومنہ عارفا ایہو مائی جس نہیں ڈولنا لکھ بھونچال ہووے

ورقہ بن نوفل دا ایمان لیانا : توحید دا راز پا کے بی بی خدیجہ ہوری اپنے چچیر ورقہ بن
 نوفل کول حضور نوں لے گئیں تے سارا ماجرا سنایا تے اوہناں نے آکھیا کہ ایہ ناں اوہی
 ناموس اے جھڈا موسیٰ علیہ السلام کول وی آوندا ہوندا سی تے نالے آکھیا کہ تہاڈا ناں اچا

ہوے گاتے تہاڈی قوم تہانوں مکہ معظمہ توں کڈھ چھڈے گی کیوں جے لوکاں نے سارے نبیاں نال انج دا سلوک ای کیتا سی۔ جے میں اوووں تیکو جیوندا رہیا تاں میں ضرور تہاڈا ساہجہ دیواں گا۔ بہر حال ورقہ بن نوفل عیسائی عالم ہون کر کے حضورؐ بارے پیش گویاں توں واقف سی پر اوہ بہتا عرصہ جیوندے نہ رہ سکے۔

صدق اکبر دا ایمان لیانا : حضرت ابو بکر صدیقؓ حضور نال بڑی محبت رکھدے سن تے آپؐ دی عظمت توں واقف سن۔ جدوں حضورؐ نے ابو بکرؓ نوں رسالت دا پیغام سنایا تاں اوہناں نے فوراً ایمان لے آندا تے حضورؐ دے یاراں تے ہانیاں وچوں آپؐ نوں سبھ توں پہلا مومن ہون دا اعزاز حاصل ہویا تے حضورؐ آپؐ دی ایس محبت تے ایمان دا ذکر بڑے فخر نال کردے ہوندے سن کہ ابو بکرؓ نے رسالت دا پیغام سنایاں سار حیل و حجت توں بغیر ایمان لے آندا۔

ابو بکرؓ سی نام مشہور تاجر عاشق نبیؐ دا سنایاں سار ہویا کیتی ذرا نہ چوں چرا کوئی کلمہ بول، رسولؐ دا یار ہویا

بچیاں وچوں اول ایمان لیان والے :

حضرت علیؓ بن ابی طالب سن۔ آپؐ دی عمر دس سال سی کہ جدوں حضورؐ نے نبوت دا اعلان کر دتا تاں حضرت علیؓ نے فوراً ایمان لے آندا۔ جد کہ غلاماں وچوں زیدؓ بن حارث نے حضورؐ دی دعوت دے جواب وچ اپنے ایمان دا اظہار کیتا۔ جس نوں آزاد کر کے حضورؐ نے اپنا بیٹا بنا لیا سی تے ایمان دی حالت وچ ای حضرت زیدؓ نے جنگ موتہ وچ شہادت پائی۔

جنگ موتہ دے وچ شہید ہویا نوے زخم کھادے اوہ جہاد کیتا عارف اللہ دی ذات وی نام لے کے اوہوں وچ قرآن دے یاد کیتا

ہور صحابہ دا ایمان لیانا : ایس تبلیغ دا اثر ایہ ہویا کہ حضورؐ دی برکت تے کجھ ابو بکر صدیقؓ دے آکھن نال، حضرت عثمان بن عفان، عبدالرحمان بن عوف، حضرت عباس بن عبدالمطلب دی بیوی ام الفضل، حضرت ارقم، طلحہ، سائب، عامر تے ابن ہلال تے ہور بیہاں تے کئی جنیاں نے ایمان قبول کیتا تے حضورؐ اسلام دی ایس ترقی اتے بڑے خوش ہوئے۔

جبرائیل دا دوجا پھیرا : پہلی وحی توں ڈھائی تن ورھے بعد دوجی وحی لے کے حضرت جبرائیل آئے تے اللہ دا پیغام پا کے حضورؐ دی بے قراری نوں تھوڑا چین آیا۔

بعضے کہن انتھے ڈھائی سال گزرے رہے پاک رسولؐ دلگیر میاں عاجز ہو پہاڑ دے سرے چڑھ کے کوکن موت نوں بناں تقدیر میاں ایہ بھی تربیت سی، امتحان جس دا خبرے لینا سی رب تقدیر میاں قدیم سوچ، عبادت دی حد ہو گئی، لرزہ کھا گیا عرش کبیر میاں آخر دوسری وار وی آن ڈھکی وحی بھیجا حق دلگیر میاں عارف دس اوہ وحی سمجھا کے اج الزل دی شرح تفسیر میاں

درویشی بکل دیاں ست (۷) شرطیں :

کتاب کملی والا دی وجہ تسمیہ (عبداللطیف عارف دی پنجابی نثر دا نمونہ)

”میں ایس کتاب دا ناں ”کملی والا“ کیوں رکھیا اے۔ اللہ جان دا اے مینوں ایس ناں وچ دونہ جماناں دے بادشاہ دی درویشاں والی زندگی تے درویشانہ لباس دا اوہ نقشہ ساہنے آجاندا اے کہ حضور ﷺ دے کول اک کھلا کبل سی۔ جہدی کھلی بکل مار کے حضور تہجد دی نماز پڑھدے سن۔ پھین اٹھن وچ وی سوکھے رہندے سن۔ ٹھنڈی ہوا دا اثر وی گھٹ ہوندا سی تے ایڈی وڈی چادر یاں کبل وچ سارا بدن انج لپیٹ لیندے سن جو یں کوئی پورا کفن لپیٹ کے سارے جسم نوں گھٹ لیندا اے یاں ایہ سمجھ کے اپنی آخرت دی تیاری وچ لگ جاندا اے کہ انت ایہ کفن ای لے کے دنیا توں رخصت ہو جانا اے۔ باقی رہے ناں اللہ دا۔ اتے سچ پچھو تاں نفس نوں موت دی اٹل گھڑی واسطے تیار رکھن لئی ایہ خیال تے ایہ لباس بہت ای اچھا ذریعہ اے۔“

اگے وی اکثر نبیاں تے رسولاں دا کفنی چولا ہوندا سی۔ حضرت ابراہیمؑ، موسیٰؑ تے عیسیٰؑ نوں وی ایہ لباس بڑا پسند سی تے ہور وی ہزاراں نیک بخت بزرگ ایس لباس دے مزے حاصل کردے رہے نیں۔ ایہو وجہ اے کہ رسولیٰ طریقت دے درویشاں وچ ایہ کبل یاں چادر یاں کفنی چولا تبلیغی وردی یاں سنت سمجھ کے عبادت لئی پہنیا جاندا اے.....“

ست شرطیں ایہ نیں :

- (1) راتی اٹھ کے تہجد پڑھنی۔
- (2) سوار سوار کے قرآن مجید پڑھنا۔
- (3) لوکاں نوں اسلام دی تبلیغ تے ہدایت دا راہ دسریاں پھرنا۔
- (4) دنیا وچ رہ کے سبھ توں الگ رہنا تے اللہ دا ہو کے رہنا۔
- (5) اپنی کار سازی لئی مشرق تے مغرب دے پانہار اللہ نوں کافی سمجھنا۔
- (6) لوکاں دی سختی تے بدسلوکی سن کے صبر کرنا۔
- (7) دنیاوی حکومت تے دولت والیاں دی مجلس توں بے نیاز ہو کے اوہناں دا معاملہ اللہ دے سپرد کر دینا۔

”..... سوت منزل وچ ایہ ست شرطیں اللہ پاک نے آپ ای مقرر کردتیاں نیں۔“

رسالت دی مہم شروع کرن دا حکم :

فیر سورۃ مدثر وچ حکم ملیا۔ اے چادر دی جھمب مارن والیا! اٹھ تے لوکاں نوں ڈرا۔ اپنے رب نوں وڈیا تے اپنے کپڑے صاف رکھ تے ہلہتی توں بچ تے نیکی دا احسان نہ کرتے ایس نوں وڈا جان تے اپنے رب لئی صبر کر۔

سرکار دی پہلی للکار : آپ نے کوہ صفا تے چڑھ کے قبیلہاں نوں واج دتی تے اکٹھے کر کے رب دی ایکتا دا پیغام دتا تے شرک توں ٹھاکیا تے نالے مثالاں نال وی سمجھایا پر آپ دے

چاچے ابو لہب نے آپؐ نوں گستاخانہ انداز نال مندا بولیا۔ جس دا جواب سورۃ لہب وچ اللہ تعالیٰ نے وحی راہیں گھلایا۔ جس وچ ابو لہب تے اوس دی بیوی دی بد قسمتی دی دس پائی گئی۔
عارف نے وضاحت کر کے دسیا اے کہ بدر توں ست دن بعد ابو لہب نوں طاعون نے گھیر لیا تے گھر والیاں نے اوس نوں دکھ کر کے کدھرے سٹ چھڈیا۔ تن دن تک اوہدی لاش بے وارث پئی رہی۔ فیراک ٹوا کڈھ کے اک لکڑی دی تل نال اوس وچ سٹوایا تے اتوں پتھراں وغیرہ نال ڈھک دتا تے اج رسول اکرمؐ دے گستاخ دا نبیرا ہویا۔

ابو لہب دا سلوک : ابو لہب حضورؐ دیاں دو بیٹیاں ام کلثومؓ تے رقیہؓ دا سوہرا سی تے اوس نے آپؐ نوں دکھ دین لئی اپنے پتریں عتبہ تے عتبہ نوں اکھ دیکھ کے دوہاں نوہاں نوں طلاق دوا دتی۔

بھنڈ کھیتی دے کارنامے : کافراں نے ایہناں دناں وچ حضورؐ علیہ السلام نوں زچ کرن دا متا پگایا۔ مہری ابو لہب سی۔ ابو جہل تے ولید بن مغیرہ ہوری دوجے سردار اوس دے مگر سن تے اوہناں نے جدوں حضورؐ نوں جھٹھمارن دا متا پگا لیا تاں ولید بن مغیرہ نے خاص کر کے گستاخی دا رویہ اختیار کیتا جس نوں اللہ نے قرآن راہیں کھریاں کھریاں سنایاں تے آکھیا : اوہ ماپیاں دا کلا پتر سی۔ میں اوہنوں مال تے بیٹے دتے تے عزت بنائی رکھی۔ اوہ ابے ہور وی منگدا۔ اے اوہ ساڈے کلام نال دشمنی پالدا اے۔ کوئی گل نہیں میں اوہنوں دوزخ دی ٹھسی تک چڑھاواں گا.....“ چنانچہ :

حکم رب دا اوہی ولید ڈنھا لہکاں زندگی وچ محتاج ہویا
گھانا مال نوں دنو دن ہون لگا مرض فقر والا لاعلاج ہویا
پتر کئی ہو گئے خلاف اسدے اتے اجل دی بعضے شکار ہو گئے
مسلمان ہو گئے تن بچے جھڑے نبی پاک دے خدمت گزار ہو گئے
ڈاڈھا ہو ذلیل جہان اندر ایہ گستاخ شاعر نابکار مویا
عارف اگے دا حال خود رب جانے جویں اوہ ملعون فی النار ہویا

اپنی برادری نوں تبلیغ : واندر عشر تک الاقرین

حضورؐ علیہ السلام نے اپنی برادری دی روٹی ورنی تے آخر وچ رب دا پیغام پیش کیتا۔ باقی سارے چپ رہے لیکن اٹھ دس سال دے حضرت علیؓ بن ابی طالب نے جواب وچ حضورؐ دا ساتھ دین دا اعلان کیتا تے وڈکے مذاقاں کرن لگ پئے۔ استغفر اللہ۔

اسلام دا پہلا شہید : کفار نے دنو دن حضورؐ نوں تنگ کرنا تے آپؐ دا ٹھنھا لاونا شروع کر دتا۔ اک دن آپؐ کعبے وچ سن کہ کافر آپؐ نوں ٹٹ کے پے گئے۔ رولا سن اپنے گھروں حضرت حارث نبجی نبجی آئے تے روکن دی کوشش کیتی لیکن کافراں نے آپؐ نوں زخماں نال چور کر دتا حتیٰ کہ اوہ شہید ہو گئے۔ پر حضورؐ نے ڈاڈھے صبر دا مظاہرہ کیتا۔

حضرت بلالؓ دا امتحان : قریش دے اک غلام حضرت بلالؓ نے ایمان لیانداتے آپؐ دے آقائے ظلم دی انتہا کر دتی۔ بقول عارف :

مندے حال غلاماں تے لونڈیاں دے کلمہ پڑھیاں ظلم کمان موزی
 دے کے دکھ بے انت شمار مالک کردے مار کے لہولہان موزی
 آہا نام بلال غلام حبشی مالک اوس دا سی دشمن جان موزی
 کلمہ پاک بلال نے جدوں پڑھیا ہویا سندیاں ہی قہر وان موزی
 ڈاڈی کڑکدی دھپ دوپہر ویلے تہدے گرمیوں دھرت میدان موزی
 دلوں شرم تے مہر نوں دور کر کے تتی ریت تے پگڑ لٹان موزی
 پتھر گرم سڑے بلدے ہور لیکے اپر ہک دے رکھ دبان موزی
 آکھن چھڈ اسلام جے جان لوڑیں مار مار کر دین بے جان موزی
 ہو بے ہوش بلال برزاؤندا سی احد احد اللہ میرا جان موزی
 اوہو اصل مالک سچا رب میرا بندے مالکی کوڑ جتان موزی

آپ دا آقا امیہ بن خلف سی۔ آخر حضرت صدیق اکبرؓ نے ہمت کیتی تے حضرت بلال
 نوں اوس کولوں خرید کر کے آزاد کردتا تے بلالؓ نے ہر دیلے حضورؐ دی سیوا وچ رہنا شروع کر
 دتا۔ ایسے طرحاں حضرت خباب بن ارت نوں وی ایمان لیان پاروں آپ دا آقا تتی ریت تے لٹا
 کے زچ کردا پر عشق رسول دا نشہ کدی نہ اتر سکیا۔ ہور غلام مرداں تے عورتاں نال وی کافر
 آقا حضرات دا سلوک ات برا سی تے آخر اک دن حضرت خبابؓ نے حضورؐ اگے کافراں دے
 حق وچ بددعا لئی عرض کیتی تاں آپؐ ناراض جسے ہو کے فرمان لگے کہ پچھلے امتیاں نے تہاڈے
 نالوں ودھیرے دکھ جرے سن۔ تسیں وی گھبراؤ نہ۔ اللہ اسلام نوں فتح دیوے گا۔

جہشہ ول ہجرت : نبوت دے پنجویں سال تکلیفاں جرن والے مسلماناں دا اک قافلہ رب
 دے حکم موجب حضورؐ توں اجازت لے کے جہش ول ہجرت کر گیا۔ کیوں جے اوتھے دے بادشاہ
 توں مسلماناں نال چنگے سلوک دی آس سی۔ اوتھے شاہ جہش دے مگر قریش نے اپنے جاسوس بھیجے
 کہ مسلماناں نوں ایتھوں تہا دیو۔ پر مسلماناں دے آگو حضرت جعفرؓ بن ابی طالب نے بادشاہ
 نوں اسلامی تعلیم دیاں اچھایاں دس کے مطمئن کردتا تے کافراں نوں دھکے پئے۔

قریش دا سمجھانا جناب ابو طالب نوں :

آخر کفار نے جناب ابو طالب نوں کہیا کہ تسیں محمدؐ نوں سمجھاؤ کہ اوہ ساڈے بتاں تے
 دین نوں مندا نہ آکھے۔ ورنہ اسیں وی اپنی آئی تے آجاواں گے پر جناب ابو طالب ہوراں نرمی
 نال اوہناں نوں نال دتا۔

عتبہ دا حضورؐ نوں سمجھانا : قریشی سردار عتبہ نے حضورؐ نوں اپنی چال تے لاؤن دی
 کوشش کیتی تاں آگوں آپؐ نے سورہ حامیم دیاں آیتاں پڑھ کے سنایاں تے ایسے ربی کلام نوں
 سن کے عتبہ جھولن لگ پیا تے چپ کر کے واپس چلا گیا تے قریشی نوں سمجھایا کہ محمدؐ نوں تسیں
 اوس دے حال اتے چھڈ دیو پر کافراں نے مذاق اڈایا کہ محمدؐ دا اثر اوہنوں وی ہو گیا اے۔ مڑ
 کے قریش نے ابو طالب نوں ابوی سوال پایا تے دھمکی دی لائی تے آپؐ نے حضورؐ نال گل کیتی۔
 جواب وچ آپؐ نے فرمایا، چاچا جی! ایہ لوک میرے اک ہتھ اپر سورج تے دوجے اپر چن لیا

رکھن تاں وی میں تبلیغ اسلام توں پچھے نہ ہئاں گا۔ ایہ سن کے جناب ابو طالب نے حضورؐ نوں تسلی دتی کہ تسیں اپنا کم تسلی نال کری چلو۔

مبادل بیٹا : ولید دا پتر عمارہ سوہنا گھرو سی۔ کافراں نے جناب ابو طالب نوں کہیا کہ تسیں محمدؐ نوں ساڈے حوالے کر دیو تے بدلے وچ عمارہ نوں اپنا بیٹا بنا لئو۔ جناب ابو طالب فرمان لگے:

ابو طالبے آکھیا نال غصے دیکھو مغز اس قوم بدکار دا اے
پالاں پت اوہناں دڑا لا چھاتی دیواں قتل نوں سیس دلدار دا اے
چوری کھانی آں میں میرا پگڑ منڈا دیکھو مکر ایہ اہل سنسار دا اے
میں حیران ہاں ایس وٹاندرے تے کتھوں مکھیا ڈھنگ گفتار دا اے
ہو دور ہوو میری اکھیاں تھیں پچھا شیر دا پت نہ باردا اے
جاؤ زور لاؤ جھڑا لگ دا جے عارف آسرا رب غفار دا اے
تے جناب ابو طالب نے اپنے کوڑے نال حضورؐ دی حفاظت بارے صلاح کیتی تے
سبھنوں نے ساتھ نبھان دا وعدہ کیتا۔

حضورؐ نوں لالچ دینا :

آخر کافراں نے حضورؐ نوں بادشاہی تے سوہنی زانی نال ویاہ دا لالچ دتا کہ کے طرحاں
آپؐ اسلامی تبلیغ دا کم چھڈ دین پر آپؐ نے نانہ کر دتی تے فرمایا:

ہے افسوس مینوں حرصی سمجھیا جے میں ہاں رب دا عبد رسول میاں
بن بشیر نذیر میں دیاں ہوکا پوجا غیر دی نہیں مقبول میاں
اساں اپنا فرض ادا کرنا کوڑا تیاں نوں کفر ڈنڈوں میاں
عارف اللہ دے آسرے ٹھیل بیڑا ایہو اصل حیات رسولؐ میاں

اک معجزہ : آخر کافراں نے حضورؐ اگے عرب وچ نہراں وگان تے سرسبزی اگان دے
مطالبے کیتے تے نالے پچھلے فوت شدہ بزرگاں نوں زندہ کرن دا مطالبہ کیتا تاں جے اوہ سانوں
سچی گل سمجھا سکے۔ آپؐ نے فضول مطالبے رد کر دتے تے رب دی ایکتا تے محمدؐ دی رسالت
اتے ایمان لیان لئی آکھیا پر کافرنہ منے۔ آخر کافراں نے سختیاں کر کے آپؐ نوں منان دی صلاح
کیتی تے ابو جہل نے اک بھارا پتھر حضورؐ نوں مارن لئی چکیا تے حضورؐ اُچھڑے وچ سن پر
آپؐ دے رعب نال کنبھاتے پتھر ڈھے پاتے ابو جہل شرمندہ ہولے رہ گیا۔

امیر حمزہ دا ایمان لیانا : اک دن ابو جہل نے حضورؐ دی شان وچ بڑی گستاخی کیتی۔ آپؐ
دا دل دکھی ہويا۔ حتیٰ کہ اوہنے پتھر مار کے حضورؐ نوں زخمی کر دتا۔ امیر حمزہ آپؐ دے چچا جان
شکار توں واپس آئے تاں اوہناں نوں حضورؐ نال ابو جہل دی بدسلوکی دا پتہ چلیا۔ امیر حمزہ ابو جہل
نال جا کے لڑن لگ پنے تے ابو جہل نوں کمان کڈھ ماری تے جا کے حضورؐ نوں دسیا۔ آپؐ نے
فرمایا کہ مینوں خوشی تاں ہووے بے قول کلمہ پڑھ اویں۔ چنانچہ آپؐ ی بات ۱۱۱۱ اتنا ہويا کہ
امیر حمزہ نے فوراً کلمہ نبیؐ پڑھ لیا۔ (شان حضورؐ عرف کملی، ۱۱۱ ص ۸۴)

ایمان عمر : حضورؐ نے دعا کہتی کہ یا اللہ دو عمریں دے جوں اک عمر نوں اسلام قبولن دی توفیق دے کے اسلام دا مددگار بنا۔ (یعنی ابو جہل (عمر بن ہشام) یاں عمر بن الخطاب وچوں کے نوں) چنانچہ آپ دی دعا قبول ہو گئی تے حضرت عمر بن الخطاب اسلام لے آئے۔ اوہ ایس طرحاں کہ آپ حضور نوں معاذ اللہ قتل کرن دی نیت نال نکلے پر راہ وچ اپنی بھین تے بہنوئی بارے اسلام قبولن دا سنیا تے اوہناں نوں گھر پہنچ کے کٹ چاڑھی۔ فیروز وچ خیال آیا تے کلام الہی سن کے ایمان لے آئے تے فیر حضورؐ دی خدمت وچ حاضر ہو کے کلمہ پڑھ لیا تے اسلام دے مددگار بن گئے۔ حتیٰ کہ مسلمان خانے کعبے وچ وچ گج کے نمازاں پڑھن لگ پئے۔

شق القمر دا معجزہ : کافراں دا خیال سی کہ محمدؐ جادوگر نہیں تے آپ دا جادو دھرتی اتے چل سکدا اے پر سورج تے چن اتے نہیں چل سکدا۔ چنانچہ ابو جہل نے چن دو کھن کرن دا مطالبہ کر دتا۔ آپ نے انگلی دے اشارے نال چن نوں پہلے دو ٹکڑے کیتا تے فیر جڑن دا حکم دتا۔ پر ابو جہل ایہ معجزہ دیکھ کے وی اسلام قبول نہ کر سکیا کیوں جے ایمان دی دولت رب دی توفیق نال ملدی اے۔ اللہ تعالیٰ کرم نوازی فرمائے۔ (آمین)

شعب ابو طالب وچ تن سال : کافراں نے حضورؐ تے آپ دے ساتھیوں دا بائیکاٹ کر دتا تے شعب ابو طالب وچ ایہ پائیزہ تے نیک نام لوک تن سال تک اک طرحاں قیدی بن کے رہے پر حضورؐ نے اسلامی تبلیغ توں پاسا وٹنا قبول نہ کیند۔ آخر کی قبیلہ دا آپ وچ کیتا ہویا تے کعبہ اپر لٹکایا ہویا معاہدہ سیونک ہتھوں کھایا گیا۔ جس دی خبر حضورؐ نے اپنے چاچا ابو طالب ہوراں نوں دتی تے اوہناں نے قریش نوں دیا۔ پن چھان کیتی تاں معاہدہ سیونک نے کھا لیا سی۔ آخر سبھن نے ایس ظلمی قید توں آزادی دا فیصلہ کیتا۔

دو ہمدرداں دی وفات : شعب ابو طالب توں خلاصی تاں ہو گئی پر جناب ابو طالب نوں رب دلوں بلاوا آ گیا تے تن دن بعد حضرت خدیجہؓ حضورؐ دی جاں نثار بیوی وی وفات پا گئی تے ہن کافر حضرات حضورؐ نوں بے دھڑک ہو کے ہور وی ستان لگ پئے۔ دو بے پاسے ہمدرد بیوی دی موت نے گھر لگا (خالی) کر دتا تے بچے سنبھالن دا کم وی حضورؐ نوں کرنا پیا۔

ام المؤمنین حضرت عائشہؓ نال نکاح :

ابوبکر صدیقؓ دی بیٹی حضرت عائشہؓ چھ سال دی سی کہ رب دے رسول نے ربی حکمت دے تحت حضرت عائشہ صدیقہؓ نال نکاح فرمایا تے جدوں آپ نوں (۹) سال دیاں ہوئیاں تاں رخصتی عمل وچ آئی۔ ایس شادی وچ رب دی شاید حکمت ایہ سی کہ حضرت عائشہؓ امت نوں دینی مسئلے کھول کے آپ دی وفات توں بعد وی کئی سال تک سمجھاندیاں رہیاں۔

حضرت سودہؓ نال نکاح : حضرت سودہؓ بیوہ سن۔ کیوں جے آپ دا پہلا خاوند سکران ملک جش وچ فوت ہو گیا سی۔ حضورؐ نوں کوشش نال گھر سنبھالن واسطے وڈیری زنانی دی ضرورت سی۔ بقول عارف :

87978

آخر سودہؓ نوں پچھ کے عقد ہویا کپے بچ دے عمدہ پیمان ہو گئے

704

دو دن چار سو سر منظور ہو گیا حالتے اجڑے دست آیا دان ہو گئے
 گھر دے کفر تھیں جھن آرام پللا دورین سجھان دے جھکیان ہو گئے
 توں وہی شکر کر عارفانہ وح دتیا تیری وسوں دے بھیر سلمان ہو گئے
 آخری مصوبہ تقاریری کروا اے کہ شاید عارف وہی (دوستی) شادی کتاب لکھن دے دنوں
 وح ای ہوئی سی۔ تادیوں تان الوہ شکر کر ریہا اے۔

طائف و اسفر : حضور کے دے کفار توں وقتی طور تے ناامید ہو کے طائف ول گئے تان
 جے اسلامی تبلیغ دا فریضہ تھان پر اوتھے دے بدبختیاں نے حضور تان ایٹی بدسلوکی کیتی کہ آپ
 اونٹان دی منڈیر پتھر کھاندے کھاندے لہولہان ہو گئے۔ تبلیغی میدان وح ای تھوں وہی
 مایوسی ہوئی تان آپ واپس ٹرے۔ رستے وح اک پلغ وح گھڑی آرام لئی گئے۔ اوتھے مالک نے
 عداس نامی عیسائی نوکر راہیں حضور توں انگوٹھاں دا گچھا بھجوا لیا۔ اوس تان حضور نے محبت بھریاں
 گھاں کیتیاں تے اپنے نبی ہون دا بیان دی اونٹوں لیکن تان سمجھایا۔ عداس آپ دیاں گھاں سن
 کے ایمان لے آیا۔

آپ دی دعا : فیر آپ نے استائی نامساعد حالات وح رب اگے فضل و کرم کرن دی دعا
 کیتی تے اپنے عزم صمیم دا اظہار کیتا۔

کے دکھ دی نہیں پرواہ مینوں جے توں رہیں راضی رکھن ہار مولا
 تیرے نور دی پشت پناہ لوڑاں کردے سل ہر کار دشوار مولا
 اتھ اتھ دا بھرم نہ رہے بھورا کردے تابع کل کفار مولا
 تیرے پاک دربار سر سنیا میں آگوں فضل تیرے اختیار مولا
 تیرے ہتھ رسول دی لاج اللہ تینوں طاقتاں باجھ شمار مولا
 عارف نین برساوندا وح سجدے کراں عرض ایو ہار ہار مولا

جنات دا قرآن سننا : واپسی اتے رستے وح جنات نے حضور کولوں قرآن دی تلاوت
 اچانک سنی تے فیر اوہ آپ دی خدمت وح حاضر ہو کے ایمان لیاے۔ ایس ہارے ذکر سیرت
 دیاں اچیاں سجھان کتاباں وح آوندا اے۔ (قدر آفاق دی اردو وح بھرپور سیرت نبوی "سیرت
 سید لولاک" اک مستند ترین تے قابل اعتبار تالیف اے۔ اوس وح وی ایہ واقعہ بڑی تشریح تے
 ویروے نال لکھیا ہویا ملے گا۔)

معراج شریف : گھر آ کے حضور دی مایوسی وح کمی نہیں سی آ رہی۔ مکہ دے کفار تے
 طائف دے دستیکل نے وی چنگا ورتارا نہ کیتا۔ ادھر بہرت دی اجازت وی نہیں سی مل
 رہی۔ آخر اللہ تعالیٰ نے حضور نوں معراج دی نعمت نال نواز کے حضور دی بلند شان ظاہر کیتی۔
 معراج بارے عاقد اقبال کہندے نیں۔

رہ یک گام ہے ہمت کے لئے عرش بلند
 کہ رہی ہے یہ مسلمان سے معراج کی رات
 تے عبداللطیف عارف کہدا اے :

عاشق پاک معشوق دے بیٹھ ساہنویں پایا حسن دے شوخ نظاریاں نوں
 رہی دتھ نہ کوئی اک دوسرے تھیں ہویاں شادیاں راج دلاریاں نوں
 خاطر پیر دی فرش فروش کر کے دتا مانج ملنگھاں نے داریاں نوں
 جلوے حسن والے نورو نور کھتا محلاں ماڑیاں تے چناں تاریاں نوں
 اہنوں روح دی سیر جو آکھدے نیں نہیں جان دے برق چمکاریاں نوں
 جسم نال جس تے نبی عرش پنچے اوہ براق سمجھے کیہ طیاریاں نوں
 ہن بھی جدوں معراج دی رات آوے گنگناں دیاں سناں ایہ تاریاں نوں
 سچا عشق ان تھک عمل مومنناں دا فتح کروا اے انبر مناریاں نوں
 تے آخری مصرعہ اقبال دے ایلے شعر دا ہم معنی اے۔

تے فیر عارف نے معراج نامہ دکھری بحر وچ بیان کیتا اے :

یا نبی اللہ! امی معلم
 تسبیح مخاطب میں متکلم
 صلی اللہ علیک وسلم
 آگنی رات اسری

اڈیکاں تیریاں-----

کدی میں دل پھیرا پا

اڈیکاں تیریاں

جبرائیل براق لیا یا

رکھ رکابے پیر چڑھایا

بجلی والیاں بھیت نہ پایا

بیٹھے ہوش بھلا

اڈیکاں تیریاں

کدی میں دل پھیرا پا

اڈیکاں تیریاں

تے ایس طرحاں معراج دے واقعے دی خوشی بارے عقیدت دے پھل پیش کیتے نیں۔
 واپسی توں بعد صدیق اکبر دی تصدیق دا ذکر کیتا تے فیر تحفہ معراج یعنی پنج وقتی نماز دا ذکر کیتا۔

راجہ طفیل دوسی دا مسلمان ہونا :

عارف نے راجپوتاں دی نسبت نال دوس قبیلہ نوں راجپوت سمجھ کے طفیل دوسی نوں
 راجہ آکھیا اے۔ بہر حال طفیل دوسی نے اک دن فجر ویلے کعبے وچ حضور نوں نماز پڑھدیاں
 دیکھاتے آپ توں قرآن سن کے کلام دی عظمت اگے جھد گئے تے آخر حضور پر ایمان لے
 آئے تے کافراں نوں بڑی تکلیف ہوئی۔

ابوذر غفاری دا ایمانی نشہ :

حضور دی نبوت دی دھم سنی تاں حضرت ابوذر غفاری مکہ معظمہ پنچے تے بچھدے

بجھدے حضرت علیؑ دے ذریعے حضورؐ دی خدمت وچ پہنچ گئے تے جدوں آپ نے قرآنی آیتاں تلاوت فرمائیاں تاں حضرت ابوذرؓ کلمہ پڑھ کے مسلمان ہو گئے پر کافراں دے ساڑ پاروں آپ نے چپ رہن لئی فرمایا پر حضرت ابوذرؓ نوں ایمان دا نشہ ایٹا چڑھ گیا سی کہ آپ نے نگارے دی سٹے کعبے وچ جا کے اپنے ایمان لیان دا اعلان کر دتا۔ کافر سن کے آپ دے دوالے ہو گئے تے مار مار کے بے ہوش کر دتا۔

بہر حال اگلے دن وی اوہ کعبے وچ اپنے ایمان دا نعرا لگا کے گئے۔ واپس پہنچ کے آپ نے اپنے قبیلے نوں ایمان دی دعوت دتی تے جدوں حضورؐ ہجرت کر کے مدینہ پہنچے تاں آپ دا قبیلہ اسلام دی دولت نال رج ہج گیا۔ ایڈھر حضورؐ حاجیاں نوں اسلام دی تبلیغ کردے رہے۔

خزرج دا ایمان پانا : بنو خزرج نوں وی حج سے حضورؐ نے اسلامی پیغام دتا تے اللہ دی توفیق نال اوہ اسلام لے آئے۔ کیوں جے یہودیاں کولوں آخری نبیؐ دا ذکر اوہناں سنیا ہویا سی۔ چنانچہ ایمان لیان وچ پہل اوہناں دے حصے آئی تے فیر دنو دن یثرب دے شہر وچ رسولؐ کی دے تذکرے گوئجن لگ پئے۔

اہل یثرب دی دوجی بیعت : ایہ مدنی قافلہ آیا تاں بقول عارف اوہنے بیعت انج کیتی۔

بیعت واسطے ہتھ تے ہتھ دھر کے آکھن دلوں اس بھار نوں چا لینے
سارے چیلڑے گورو دے وار جاناں ذرا جھوک محبوب نوں لا لینے
کلی والڑا نور دا خواں یغما دولت رب دے نور دی پا لینے
دے وچ سر پھیر کیہ رہیا دعویٰ بوہ پار دے دھونیاں لا لہھے

اہل یثرب دی بیعت دا علم اہل مکہ نوں ہویا تاں اوہ بڑے غصے وچ آئے تے دھمکیاں لا کے کم کڈھن دی کوشش کیتی۔ پر رب دی رحمت مسلماناں دے نال سی۔ ایس لئی کوئی دس نہ چل سکیا۔ اتنے وچ عام ہجرت دا حکم آ گیا۔

بجھدے حضرت علیؑ دے ذریعے حضورؐ دی خدمت وچ پہنچ گئے تے جدوں آپ نے قرآنی آیتاں تلاوت فرمائیاں تاں حضرت ابوذرؓ کلمہ پڑھ کے مسلمان ہو گئے پر کافراں دے ساڑ پاروں آپ نے چپ رہن لئی فرمایا پر حضرت ابوذرؓ نوں ایمان دا نشہ ایٹا چڑھ گیا سی کہ آپ نے نگارے دی سٹے کعبے وچ جا کے اپنے ایمان لیان دا اعلان کر دتا۔ کافر سن کے آپ دے دوالے ہو گئے تے مار مار کے بے ہوش کر دتا۔

بہر حال اگلے دن وی اوہ کعبے وچ اپنے ایمان دا نعرا لگا کے گئے۔ واپس پہنچ کے آپ نے اپنے قبیلے نوں ایمان دی دعوت دتی تے جدوں حضورؐ ہجرت کر کے مدینہ پہنچے تاں آپ دا قبیلہ اسلام دی دولت نال رج ہج گیا۔ ایڈھر حضورؐ حاجیاں نوں اسلام دی تبلیغ کردے رہے۔

ہجرت دا حکم : جد اللہ تعالیٰ دی حکمت دا راز کھلن تے آیا تاں اوہدی رحمت نے ہر پاسے پوریاں پان دی خوشخبری سنائی۔ ایڈھر مکے والے حضورؐ دے ساتھیوں نوں مار مار کاناں منسوبے بنا رہے سن ایڈھر حضورؐ نوں ہجرت دی عام تے تمہی منادی دا حکم ہویا۔ چنانچہ مکہ وچ صرف:

نبی پاکؐ تے ابو بکرؓ علیؓ رہ گئے باقی ساریاں کوچ بلایا اے
 ، ایہ سنگ چنیا کملی والڑے نے جویں عارفا رب فرمایا اے

غار ثور تھیں یثرب ول کوچ : غار ثور وچ قیام سے نوجوان عبداللہؓ بن ابو بکر صدیقؓ
 پھردا اُردا آنے بہانے غار ثور ول آجاندا تے مکہ معظمہ وچ ہو رہیاں سرگوشیاں تے گلاں باتاں
 دی خبر دے جاندا۔ حضرت اسماءؓ بنت ابو بکر صدیقؓ صبح شام کھانا پکا کے آنے بہانے غار ثور ول آ
 کے دے جاندیاں تے حضرت صدیق اکبرؓ دا چرواہا عامر بن فہیرہ بہانے نال بھینداں بکریاں دا اجڑ
 شام ویلے غار ثور کول چارن لئی لے آوندا تے تازہ دودھ پیش کر کے واپس چلا جاندا۔ ایس
 طرحاں تن دسھاڑے گزرے تاں چوتھی صبح نوں تڑکے سار پہلے توں تیار کیتیاں دو ڈاچیاں عبداللہؓ
 بن اریقط لے آیا جھڑا اگرچہ مسلمان نہیں سی پر اوس نوں کرایہ دے کے راہ کھہڑے دا جانو
 تے دیانت دار سمجھ کے بک کر لیا سی تے عامر بن فہیرہ سمیت ایہ چار مسافر عام راستہ چھڈ کے
 سمندر دے کنڈھے کنڈھے یثرب ول چل پئے۔ قریش نے دو سو سرخ اونٹھاں دا انعام مقرر کیتا
 جھڑا صدیق اکبرؓ تے حضور علیہ السلام دی گرفتاری وچ مدد دیوے۔ ایس لالچ وچ آ کے سراقہ
 نے آپؐ دی سوہ کارن پچھا کیتا تے ایس پاکیزہ قافلے دے کول جا پجاتے فتح مندی دی نیت نال
 تیر سٹ کے فال کڈھی جھڑی نفی دا نغمہ پاندی سی پر سراقہ لالچ وچ انھا ہو کے دودھ رہیا سی
 کہ گھوڑا ٹھہلا کھا کے ڈگا۔ دوجی وار گھوڑا زمین وچ دھس گیا تے آخر سراقہ نے گویڑ لایا کہ
 مینوں ایس قافلے تے فتح نہیں ملے گی چنانچہ اوہ اپنی نیت نیک تے صاف کر کے حضورؐ ہوراں
 کول پہنچاتے معافی منگ کے وعدہ کیتا کہ میں قریش نوں ایس رستے ول آون توں ڈک دیاں
 گا۔ بقول عارف :

کو معاف تقصیر میں بھل کیتی دیو لکھ کے حرف امان بلی
 بدلہ ایس دا حبت نہ لیاوتا جے کیتا رب جد تاں سلطان بلی
 خوشی نال سرکار چا لکھ بخشی نالے مکھ تھیں کرن فرمان بلی
 اللہ چاہے سراقیا زری کنگن کسری والڑے تاں پہنان بلی
 جوی (۲۳) سال دے بعد اوہ وقت آیا کیتا فتح جد عمرؓ ایران بلی
 کنگن کسری دا زری پہنا اوہنوں ثابت سج کیتا اوہ فرمان بلی

ام معبد دا ڈیرا : راہ وچ ام معبد نامی مائی بڈھی دا ڈیرا سی جھڑا مسافراں لئی وقتی ٹھاہر
 دا کم دیندا سی۔ ایتھے آپؐ ہوراں آرام کیتا تے اک ات کسی بکری جھڑی کمزوری وجہوں
 اجڑ نال چرن نہیں سی جا سکی مائی دی اجازت نال چو کے دودھ دیاں نہراں وگا دتیاں۔ آپؐ نے
 دودھ آپو دی نوش فرمایا، ساتھیاں نوں دتا تے باقی گھر دے بھانڈے بھرے بھراتے اہل خانہ لئی
 چھڈ کے ایہ پاکیزہ قافلہ اگے ودھ گیا۔ کجھ چڑ پچھوں ابو معبد آیا تاں دودھ نال بھرے برتن دیکھ
 کے حیران رہ گیا تے مائی ہوراں دسیا کہ اک کرماں والا آیا سی جھدی برکت نال ایہ سارا کجھ

واپریا۔ ابو معبد نے اوس کہاں والے دا حلیہ پچھیا تے سن کے اندازہ لایا کہ ایہ اوہی بزرگ شخصیت اے جہنوں لبھن لئی قریش دیاں داہراں پاگل ہوئیاں پھریاں نیں۔
ایہ قافلہ اگے ودھیا تاں بریدہ اسلمی دو سو اوٹھاں دے لالچ وچ بھیزی نیت نال ساہنے آیا پر سوال جواب دے نتیجے وچ اوہ اتنا متاثر ہویا کہ اسلام قبول کر کے اپنی پگ دا جھنڈا بنا کے اپنے ستر (۷۰) ساتھیاں نال آپ دا غلام بن کے اگے اگے چل پاتے ایہ قافلہ بڑے وقار نال یثرب پہنچ گیا۔

مکہ وچ گذرے تیراں (۱۳) سال : حضرت محمد مصطفیٰ ﷺ بعثت نبوی توں بعد ۱۳ (تیراں) سال مکہ معظمہ وچ رہے تے ات مشکل حالات وچ تبلیغ دا فریضہ نبھایا۔ کافراں دی حیت جاہلانہ حیت سی۔ جہدی ننڈیا قرآن حکیم نے وی کیتی اے۔ حضور دا ذاتی کرار اتنا اچا سچا سی کہ سب لوک آپ نوں صادق تے امین کہہ کے بلاندے سن۔ پر جدوں نبوت ملی تاں شریکا چاری دے مارے اکھاں دے سجاکھے تے دلاں دے انھے لوک انھے واہ آپ دی مخالفت لئی اٹھ کھلوتے۔ آپ تے آپ دے ساتھیاں اہل سختیاں دی حد مکا دتی۔ ۵ بعثت وچ کجھ مسلمان آپ دی اجازت نال ملک حبش ول ہجرت کر گئے۔ چھویس (۶) سال امیر حمزہ تے عمر بن خطاب ایمان لیائے تاں کافراں نوں ٹھٹھمبرنا پیا پر شعب ابو طالب وچ قید دے تن سال مسلماناں نے بڑی اوکھیاں نال لنگھائے۔ آپ نوں کافراں نے تبلیغ اسلام نہ کرن دتی تاں آپ فکر مند ہو گئے کہ اتنا وڈا کم کس طرحاں توڑ چڑھے گا۔ چنانچہ طائف توں واپسی تے جنات دے اک گروہ نے آپ اتے ایمان لیاندا جس نال آپ دی ہمت ودھی کیوں جے رسول ثقلین دی سند دا ثبوت پکا کر کے ملیا۔ فیر نبوت دے دسویں سال ۲۷ رجب المرجب نوں معراج دی عظمت نال نوازے گئے جس توں امید دا چراغ روشن تر ہو گیا۔ فیر یثرب دے دو انصار قبیلے یہودیاں توں پہلے آ کے ایمان لیائے تے مسلماناں واسطے یثرب وچ اک ٹھاہر بنی تے ایہ ساری اللہ تعالیٰ دی غیبی مدد تے نصرت دا نتیجہ سی۔ آخر نبوت دے تیرھویں (۱۳) سال حضور علیہ السلام وی ربیع الاول دے مہینے یثرب پہنچ گئے۔

مدینہ النبی : جدوں حضرت محمد ﷺ یثرب پہنچے تاں اوتھے دے مسلماناں وچ یثرب دا نال مدینہ النبی مشہور ہویا تے فیر مدینہ اسم معروفہ بن گیا۔ چنانچہ صدیاں توں مدینہ توں مراد حجاز مقدس دا اوہ شہر اے جہنوں پہلے یثرب کہندے سن۔

قبا وچ قیام : پہلے توں ہجرت کر کے آئے ہوئے مسلمان قبا وچ ٹکے ہوئے سن۔ جدوں آپ دی ہجرت دا پتہ چلیا تے مقامی تے مہاجر مسلمان روزانہ آپ دا راہ نکدے تے اگل واہنڈی آ کے سارا دن انتظار کردے رہندے تے شامیں واپس چلے جاندا تے اگلے دن فیر ایسے طرحاں کردے۔ چنانچہ آپ حضور اپنے ساتھیاں نال قبا وچ پہنچ گئے تے اوتھے اک مسجد تعمیر کیتی۔ جس نوں مسجد قبا کہندے نیں۔ قرآن حکیم وچ ایس مسجد نوں ایسی مسجد بہمدی بنیادی تقویٰ پر رکھی گئی اے۔ کہیا گیا اے ایس دی تعمیر وچ صحابہ دے نال حضور نے دن بطور مزدور حصہ لیا تے مزدوراں دی عظمت نوں چار چن لا دتے۔

چنانچہ حضور دا ارشاد اے کہ مزدور نوں اوس دی مزدوری اوہدا پسینہ سکن توں پہلے ادا کر

یثرب وچ اتارا : قبا وچ کجھ دن رہ کے جمعہ والے دن آپ اپنے صحابہؓ نال یثرب ول چل پئے۔ راہ وچ جمعے دا وقت ہو گیا تاں ”رانونا“ نامی مسجد وچ آپ نے جمعہ پڑھایا۔ (الیس دا ذکر عارف نے نہیں کیتا) (قدر آفاقی)

طلع البدر علینا : مدینے (یثرب) پنچے تاں چھتاں تے کھلوتیاں بیہل تے بالڑیاں نے خوشی دے گیت گا کے محمد عربیؐ دا استقبال کیتا۔ عارف مرحوم کہندا اے :

دھیاں بھیناں حضور دی خوشی کیتی گیت گاندیاں ڈفاں کھڑکایاں نے
چڑھ کوٹھیاں تے اللہ والیاں نے عیداں خوشی دے نال منایاں نے
صاحب تاج معراج دا نبیؐ آیا سارے شہر ہوئیاں روشنایاں نے
کھڑے گیت سن عارفا بول توں بھی کامن پٹیاں عشق پڑھایاں نے

گیت دا پنجابی ترجمہ :

چڑھ چڑھ چنا وے توں کر روشنایاں
رل مل سیاں سبھے دکھن آیاں
چانن جھلک دکھائیں
وے ہادیا پاک جمال کرا میں
چڑھیا نی چڑھیا جن چودھویں رات دا
اوہ لگا آوندا اے نوشہ برات دا
گاؤن سیاں چائیں چائیں
وے ہادیا پاک جمال کرا میں
کالی اے کملی تیری مولاناں بھاوندی
چال مستانی تیری جیو لپچاؤندی
آویں پیا! گل لائیں
وے ہادیا پاک جمال کرا میں
شکر خدا دا کرے لکھ لکھ وار میں
جے گھر آوے سوہنا سید سردار نی
درداں نوں ملن دوائیں
وے ہادیا! پاک جمال کرا میں
دین بھی پیارا پیاری طرز تعلیم بھی
اللہ بھی راضی مہتھے، عرش عظیم بھی
حاضر اساڈے سر سامیں
وے ہادیا پاک جمال کرا میں
دیکھو نی دیکھو سیو کم محبوب دے
ڈاجی تے بہ گئی بوے ایوب دے

جتنے نہیں سنبھال جائیں
وے ہادیا پاک جمال کرائیں
ڈاچی توں تھلے ہادی قدم نکایا
چن دو الے گھیرا تاریاں پایا
اللہ نوں حمد شائیں
وے ہادیا پاک جمال کرائیں

مدینے شریف وچ پہلا جمعہ : آپ حضور دی ڈاچی ابو ایوب انصاری دے بوہے اگے
آکے بیٹھ گئی۔ سامنے دو یتیم بچیاں دی ملکیت اک میدان سی جس دی صفائی کروا کے دو جہان
دی رحمت (حضور) نے ڈیرے لائے۔

خبراں وچ مدینے دے کھنڈ گھیل رحمت دوہاں جہاناں دی آ ٹھہری
خلقت ہم ہما کے آن ڈھکی جمعہ فرض جماعت ادا ٹھہری
اگے تاج لولاک سر حضرتوں دے، پچھے جمع ہو کے امت آ ٹھہری
عارف جمعہ پڑھیا اللہ والیاں نے منگی دعا تے دور بلا ٹھہری

حضرت ابو ایوب دا مکان چبارے والا سی۔ چنانچہ حضور علیہ السلام نے صحابہ نال آسان
میل ملاپ کارن بیٹھلی منزل وچ رہنا قبول فرمایا۔ جتنے نویں لوک اسلام قبولن آوندے تے
ایمان دی دولت کھٹ کے واپس چلے جانداں سن۔

اہل بیت نوں مدینہ منگوانا : ست مہینے ایتھے نکانا کیتی رکھیا تے جدوں حالات ذرا
سدھرے ناں آپ نے مکہ معظمہ توں اپنے اہل بیت نوں منگوا لیا۔ حضرت عائشہ صدیقہ تے
حضرت سودہ دو امہات المؤمنین سن تے نال حضرت فاطمہ زہرا وی آئیاں۔ جد کہ آپ دی
صاحبزادی بی بی زینب نوں اوہناں دے خاوند ابو العاص نے مکے وچ ای رکھ لیا تے ہجرت دی
اجازت نہ دتی کیوں جے اوہ اہل اسلام نہیں سن لیاے۔

مسجد نبوی دی تعمیر : دو ہتھیاں کولوں عارضی اسلامی ڈیرے والی زمین خرید کے اوتھے
حضور نے مسجد تعمیر کرن دا حکم دتا جس وچ بطور مزدور حضور نے وی حصہ لیا۔

کتوں سدیا راج مزدور کوئی آپے دیا ڈھنگ استاد اللہ
اٹاں ڈھون نالے عارف کس شوقوں کر امداد اللہ! کر امداد اللہ

مسجد نبوی دے نال اسلامی مدرسہ : مسجد بڑی سادہ تے کھلی کھلی سی۔ پر رتبے دا ایہ
حال اے ایتھے اک نماز دا ثواب پنجاہ ہزار نماز دے برابر ملدا اے۔ جد کہ کعبتہ اللہ وچ اک
نماز دا ثواب اک لکھ نماز دے برابر ملدا اے۔

اصحاب صفہ :

ایس دی تعمیر دے نال ای ایتھے اک چھپر جہاں اک چبوترے اتے بنایا جہنوں صفہ
کہندے سن تے ایتھے غیر شادی شدہ صحابہ دی رہائش ہوندی سی چنانچہ ایتھے دے وٹنیک

اصحاب صفہ اکھوائے جہنم نون سرور کائنات خود تعلیم دیندے سن تے کدی کدی دو بے سینر صحابہ وی اسلامی تعلیم دا درس دیندے سن۔ ایہ مدرسہ صفہ کھلاندا سی تے جدوں کے صحابی وی شادی ہو جاندی تاں اوہ ایتھوں نکل اپنے لئی وکھرا گھر بنا لیندا تے انج اصحاب صفہ وی کنتی ودھدی گھنڈی رہندی یعنی دو نکلے تے چار آن داخل ہوئے۔

مہاجر تے انصاریاں وچ اسلامی بھائی چارہ : حضور علیہ السلام نے مسلماناں وچ یکجہتی تے محبت پیدا کرن لئی انصار تے مہاجر تے وچکار بھائی چارہ قائم فرمایا۔ چنانچہ اپنے نوں بھراواں نون انصار نے اپنی جائداداں وند دتیاں تے انج اسلامی معاشرہ اخوت تے بھائی چارے دا بہترین نمونہ بن کے ابھریا۔

اذان دی تجویز : مسلماناں نون نماز لئی اکٹھا کرن واسطے بریاں تجویزاں سامنے آئیاں پر فائل فیصلہ نہ ہو سکيا۔ اک دن عمر فاروق نے خواب وچ اذان دے لفظ سنے تے حضور دے گوش گزار کیتے۔ چنانچہ اوہی الفاظ انج توڑی اذان وچ پکارے جانے نئیں تے بلال نون اذان دا حکم ہویا :

ایہو بولڑی بول بلال پیارے تیتھے فضل کرسی بخشنہار بلی
عارف رب رسول دا نام سن کے مومن ہون گے ترت ہشیار بلی

یہودیاں نال معاہدہ : مدینہ منورہ وچ یہودی قبائل وی آباد سن۔ اوہناں نون مکہ معظمہ دے قریش چک دے تے مسلماناں دے خلاف ابھار دے رہندے سن۔ چنانچہ آنحضرت نے یہودیاں نال صلاح کر کے یہودیاں نال امن معاہدہ کیتا جس دیاں ست شرطیں سن۔ تے آخری شرط ایہ سی کہ ہر ان مکے جھڑے دا آخری فیصلہ حضور علیہ السلام نون کرن دا اختیار ملیا۔ باقی شرطیں وچ آپ وچ مل کے رہن تے اک دو بے دی مدد دا ذکر سی۔

عبداللہ بن ابی منافق دا ذکر : بظاہر مسلمان عبداللہ بن ابی منافق نون ایس معاہدے نال چڑھی ہو گئی کیوں جے ہن اوہدی چودھراہٹ ختم ہو گئی سی۔ نالے قریش مکہ اوہنوں اتھل دے کے مسلماناں دے خلاف بھڑکاندے سن۔

قریش دے دابے : قریش نے انصار نون دھونس دتی کہ تسیں مسلماناں دا ساتھ چھڈ دیو۔ ایہ سنہیا حضرت سعد نون حج سے گرفتار کر کے ابو جہل نے دتا۔ حضرت سعد نے اوہنوں ٹھوک کے جواب دتا کہ اسیں تہاڈی شام ولدی تجارت بند کر دیاں گے۔ چنانچہ قریش ڈھلے پے گئے تے حضرت سعد نون رہا کر دتا۔ حضور علیہ السلام نے ایس موقعے اتے مدینہ منورہ دے نال لگدیاں بستیاں نال دے یہودیاں ورگا معاہدہ کر لیا۔

قبلہ بدلی : حضور نبی کریم علیہ السلام دی خواہش سی کہ مسلماناں دا قبلہ کعبتہ اللہ ہو جائے۔ چنانچہ ہجرت نور سوا سال ہویا سی کہ نماز دی حالت وچ بیت المقدس دی جگہ کعبتہ اللہ یعنی مکہ معظمہ ول موز کر کے نماز ادا کرن دا حکم ہویا۔ چنانچہ جس مسجد وچ ایہ حکم نازل ہویا اوہنوں مسجد قبلتین کہا اندا اے۔ قبلہ بدلی نے کچے مسلماناں نون چکر وچ پاتا جہ کہ یہودیاں

نوں بڑا گچ چڑھیا کیوں ہے اوہ وی بیت المقدس نوں ای قبلہ من دے سن۔
بقول عارف:

سچے دلوں جھڑے مسلمان آہے مٹھے ہوئے توحید دی شان دے سن
کالی حرف انکار نہ بولیو نیں دلوں قدر فرقان دی جان دے سن
پر جو نال فریب دے بنے مومن اتوں رب دے، وچ شیطان دے سن
اوہناں حکم نہ مول قبول کیتا گویا حق یہود نصران دے سن
ہوئی پرکھ منافقاں، مومناں دی نکھر گئے جو نال شیطان دے سن
قبلہ ہو گیا اے عارف اج کعبہ پر تے مکھڑے اہل ایمان دے سن

چنانچہ قبلے دی تبدیلی نے منافقاں تے مومناں دا نکھڑا کر دتا جد کہ یہودیاں دے دلاں
دا کوڑھ وی ظاہر ہو گیا۔ چنانچہ ہن اوہ مسلماناں نال ہر ویلے اٹ کھڑکا لاؤن دے بہانے لبھن
لگ پئے۔

روزے فرض ہو گئے : عارف کہندا اے:

حکم رب دا حکمتوں نہیں خالی جو کجھ کرے سو باجھ اسرار ناہیں
روزے ماہ رمضان دے فرض ہوئے سچے عاشقاں نوں انکار ناہیں
نازل وچ رمضان قرآن ہویا خالی برکتوں لیل و نہار ناہیں
کریئے قدرتاں یلتہ القدر پائیے چوری یار باجھوں وصل یار ناہیں

حضرت سلمان فارسی دا مسلمان ہونا : حضرت سلمان فارسی ایران دے آتش
پرست گھرانے دے مجاور دے بیٹے سن۔ عیسائیاں نال مل کے مذہب دی پرکھ گیتی تے مجوسیت
نوں چھڈ کے عیسائیت نوں قبول کر لیا تے آپ بڑیاں مصیبتاں کٹ کے ملک شام وچ اک
پادری گول پہنچ گئے جس کول خفیہ دولت دے منگے بھرے ہوئے سن۔ جد اوہ پادری مویا تاں لوک
عقیدت نال ماتم کرن آئے پر حضرت سلمان نے اوہناں نوں دولت دے منگے دکھائے تاں نفرت
نال اوہناں نے پادری دی لاش نوں سنگسار کر کے لٹکا دتا تے اوہدی جگہ اک نیک دل پادری مقرر
ہویا۔ اوہنے مرن ویلے مینوں دیا کہ ہن صحیح عیسائیت دا علمبردار شہر موصل وچ رہندا اے اوہ
اوکھے سوکھے ہو کے موصل پہنچے۔ اہتھے دے راہب دی موت آئی تاں اوہنے دیا کہ ہن ملک
عرب وچ اک آخری نبی آون والا اے جھڑا ابراہیمی دین اہر ہووے گا تے نالے اوہدی علامتاں
دی دیاں۔ چنانچہ میں اک حجازی قافلے نال یثرب تک پہنچ گیا پر ایس قافلے دے سردار نے
مینوں اک پادری دے ہتھ وچ دتا تے میرے ڈنگر ڈھور وی مالکاں نے کھوہ لئے۔ بہر حال میں صبر
شکر کر کے آخری نبی دے آون دی اڈیک وچ نوکری کردا تے ظلم جردا رہیا۔ اک دن پتا لگا کہ
مدینے وچ اک نبی آیا اے تے لوک اوس دی دھڑا دھڑ بیعت کر رہے نیں۔ چنانچہ اک دن
موقع یاکے میں اوس نبی دی خدمت وچ حاضر ہویا تے راہب دیاں دسیاں نشانیاں موجب پرکھ
شروع کیتی۔ پہلے دن آپ نے صدقہ لین توں انکار کیتا جد کہ دوجے دن ہدیہ دی چیز قبول فرمائی
تے فیراک دن اپنی مہربوت وی کنڈ توں کرتے چک کے تکالی ساریاں نشانیاں صحیح ثابت ہون تے
میں مسلمان ہو گیا۔ حضور نے آپ دی روداد کئی وار سنی تے صحابہ نوں وی سنن دا حکم دتا۔

حکمت ایس ویج ایہ سی کہ مسلماناں نوں اسلام دی خاطر تکلیفاں جرن لئی مثالیاں دے کے آمادہ کیتا جائے۔

حضرت سلمان فارسی مسلمان ہون ویلے کے غیر مسلم دے غلام سن۔ چنانچہ آپ اپنے مالک دا کم کاج کر کے بعد ویج مسجد دی ڈیوٹی کر دے۔ بہر حال اک دن آیا کہ اپنے مالک نال ایہ معاہدہ کر لیا کہ آپ دے یودی یاں نصرانی مالک نے تن سو کھجوراں دے رکھ پال کے لینے کہتے۔ چنانچہ جد اگلے سال ماہ صفر المظفر توں شرطیاں پوریاں کروا کے صحابہ اکرامؓ تے حضور علیہ السلام نظر عنایت نال آپ آزادی دی نعمت نال رنج بچ گئے۔

دفاعی جنگ دی اجازت : کافر بڑی چڑھت ویج سن تے مسلمان دل ویج بڑی آس رکھ دے سن کہ کاش سانوں کافراں نال دو دو ہتھ کرن دی اجازت مل جائے پر حضور علیہ السلام نوں رب ولوں اجازت دا انتظار سی۔ چنانچہ قرآن ویج ایہ نظم آ گیا:

اجازت اے اوہناں لوکاں نوں قتال وی جہنم اتے ظلم کیتا گیا۔ بیشک اللہ تعالیٰ اوہناں دی مدد کرن اپر قادر اے اوہ مظلوم جھڑے ناحق دیس نکالا دتے گئے اپنے گھراں توں صرف ایس وجہوں کہ اوہناں نے آکھیا کہ ساڈا پالنہار تاں بس اللہ تعالیٰ ای اے۔

غزوة بدر : حضور نے جہاد دی اجازت دا مژدہ سنایا تاں سچے مسلماناں نوں بڑی خوشی ہوئی۔ چنانچہ کافراں دی فوج نے عبداللہ بن حضرمی دے مسلماناں ہتھوں ہو گئے قتل نوں بہانہ بنا کے مدینے اپر چڑھائی کر دتی تے ایدھر مسلماناں نوں وی حضور نے تیاری دا حکم دتا۔ مسلماناں نے بڑے جوش نال اگے ودھن دا ارادہ کیتا۔ مہاجرین تے انصار نے حضور نوں جاناں لڑان دا یقین دویا۔ چنانچہ میدان بدر ویج قریشی لشکر دے پہنچن دی اطلاع پا کے مسلمان لشکر وی بدر دے کول اپڑ گیا۔ دشمن دی تعداد اک ہزار دے قریب سی جد کہ مسلمان ۳۱۳ سن۔ ایس جنگ دے آغاز توں پہلے حضور علیہ السلام نے گڑگڑا کے رب اگے دعا منگی جھڑی قبول ہوئی۔ بعد ویج آپ نے صحابہؓ نوں دسیا کہ فلاں جگہ فلاں سردار قتل کیتا جائے گا تے فلاں جگہ تے فلاں کافر نوں وڈھیا نکلیا جائے گا۔ چنانچہ جنگ بڑی بھروس ہوئی۔ اللہ نے فرشتیاں نال وی مدد کیتی۔ سن ۲ھ ویج ۱۷ رمضان المبارک نوں ایہ جنگ ہوئی۔ جس ویج مسلمان فتح یاب ہوئے۔ چوداں (۱۴) صحابہؓ نے شہیدی مرتبہ پایا۔ حضور نوں قتل دی کوشش کرن والے چودہ مکی سرداراں وچوں گیاراں (۱۱) قتل ہو گئے۔ کل ستر کافر قتل کیتے گئے۔ ستر (۷۰) گرفتار ہوئے۔ اللہ اپر ایمان رکھن والی اقلیت بے ایمان اکثریت اپر غالب آگئی تے کافراں دا بہت سارا مال غنیمت مسلماناں دے ہتھ آیا۔ ایس فتح نال اسلامی لشکر دے حوصلے ودھ گئے تے آگوں فتوحات دے دروازے کھلے گئے۔

فارس تے روم دی لڑائی : ایس لڑائی ویج رومی مات کھا گئے جھڑے عیسائی سن تے ایرانی جت گئے۔ قریش مکہ نے خوشیاں منایاں کیوں جے مسلمان عیسائیاں نوں اہل کتاب ہون وجہوں چنگا جان دے سن تے قریش ابرہہ عیسائی دی چڑھائی دا پتیا کر کے دشمنی نبھا رہے سن۔ مسلمان ایس سلسلے ویج پریشان سن کہ اللہ نے سورۃ روم ویج دلاسا دتا کہ مغلوب شدہ رومی زیادہ توں زیادہ نو سال دے ویج ویج ایران اپر غالب آؤن گے۔ اک کافر نے صدیق اکبرؓ نال شرط لائی

کہ انج نہیں ہو سکتا۔ حضرت ابو بکرؓ نے لکار کے آکھیا کہ انج ای ہوسی۔ چنانچہ شرط لگ گئی آخر اللہ دی مرانی نال نویں سال رومیوں نے فتح پائی تے مسلماناں نوں خوشیاں چڑھ گئیاں تے قریش مکہ شرمندہ ہوئے۔ چنانچہ ایس فتح توں بعد اکثر قبیلے مسلمان ہو گئے کیوں جے اوہناں نوں اسلام دی سچائی دا یقین ہو گیا سی۔ دو جے پاسے کافراں نوں ہور گچ چڑھیا تے اوہناں مسلماناں نوں جڑھوں مکاں دے سامان کرنے شروع کر دتے۔

بی بی فاطمہؓ دی منگنی : حضورؐ دی چھوٹی بیٹی فاطمہ زہراؓ دی عمر ساڈھے پندرہ سال ہو گئی سی۔ چنانچہ اوہناں دی منگنی کافی صلاح مشورے توں بعد حضرت علیؓ نال ہو گئی تے صحابہؓ وچوں حضرت عثمانؓ نے علی المرتضیٰؓ دی زرہ نوں اپنے بھاء خرید کے ویاہ دے سامان لئی رقم مہیا کیتی تے انج حضرت علیؓ دا نکاح بی بی فاطمہؓ خاتون جنت نال ہو گیا۔ نکاح سادگی نال ہویا۔ معمولی جہیز مہیا کیتا تے انج اسلام وچ فضول خرچی دا راہ بند ہو گیا۔

حضورؐ دا نکاح حضرت حفصہ بنت عمر فاروقؓ نال :

حضرت عمرؓ دی بیٹی دا خاوند حضرت خنیس اک جنگ وچ شہادت پا گیا۔ چنانچہ صلاح مشورے توں بعد حضورؐ نے حضرت حفصہ نال اپنا نکاح کیتا تے حضرت عثمان بن عفان نال حضورؐ نے اپنی دوجی بیٹی دا نکاح (پہلی بیٹی دی وفات توں بعد) دی حضرت عثمانؓ نال کر دتا۔ جس پاروں حضرت عثمانؓ نوں ذو النورین (دو نوروں والا) دا لقب ملیا۔

صفوان تے عمیر دی سازش : جنگ بدر وچ صفوان دا باپ قتل ہو یا سی تے عمیر دا بیٹا قیدی سی۔ دوہاں نے رل کے صلاح کیتی کہ عمیر مدینے جا کے کسے طرحاں حضورؐ نوں معاذ اللہ قتل کر آوے۔ چنانچہ عمیر دے بال بچے دا خرچہ صفوان نے چکھیا تے عمیر تلوار لکا کے مدینے پہنچ گیا تے حضرت عمرؓ دی نظرے چڑھ گیا۔ آپ اوہنوں تلوار سمیت پکڑ کے حضورؐ کول لے گئے تے پچھ گچھ توں بعد اوہنے اپنا مدعا بیان کر کے اعتراف سازش کر لیا پر نال ای اسلام قبول کرن دا وعدہ کر کے جان بخشا لئی تے تے مسلمان ہون توں بعد آپ نے اوس دے بیٹے نوں وی چھڈ دتا تے انج صفوان دی امیدیں تے پانی پھر گیا۔

جنگ احد : ابو سفیان بدر دی شکست دا بدلہ لین لئی رات دن جنگ دی تیاری کروا رہیا۔ چنانچہ ۳ ہجری وچ حضورؐ نے ”شاورہم فی الامر“ دے ربی حکم موجب صحابہ نال صلاح کیتی تے جواناں دے جو شیلے فیصلے موجب شہروں باہر نکل کے لڑائی کرن دا فیصلہ کیتا گیا۔ حالانکہ حضورؐ دا خیال انج نہیں سی لیکن آپ زرہ پہن کے نکلے تاں صحابہؓ نوں حضورؐ دی مرضی دے خلاف ایس فیصلے دا اندازہ ہویا۔ چنانچہ سبھناں اپنے الفاظ واپس لین دی کوشش کیتی لیکن آپ ہوراں فرمایا کہ نبی دی ایہ شان نہیں کہ اوہ ہتھیار ہنہ ہو کے کچھ مڑے۔ چنانچہ احد پہاڑ دے لاگے مسلمان تے کفار فوجاں وچ گھسان دی جنگ ہوئی۔ جس وچ مسلمان فتح پا رہے سن کہ اچانک اک درے وچ بٹھائے ہوئے مسلمان فوجی مال غنیمت لٹن دی جھاک وچ درہ خالی چھڈ کے اگے ودھے تے پکھوں دشمن نے اوسے درے راہیں مسلماناں اتے بھرواں حملہ کیتا جس نال اسلامی لشکر بوندل گیا تے فتح شکست وچ بدل گئی تے بہت سارے مسلمان شہید ہوئے۔ حضورؐ وی سخت

زخمی ہوئے۔ حضرت حنظلہ سہاگ والی رات ایس جنگ بارے سن کے بیوی نوں چھڈ کے بغیر بھاتیاں اسلامی لشکر وچ شامل ہو گئے تے شہادت پا گئے تے حضور نے فرمایا کہ حنظلہ نوں غسل جنابت جبرائیل تے میکائیل حوض کوثر توں پانی لیا کے دے رہے نیں تے آپ دا لقب عسمل الملئکہ دھم گیا۔ دو بے پاسے کافراں نے حضور دی شہادت دا رولا پا دتا۔

چنانچہ حضور نے لوکاں نوں اواز دے کے اپنے زندہ ہون دا یقین دوایا۔ صحابہؓ امیدیاں دی چھتری بیٹھ حضور ول ودھے تے کافی نقصان اٹھان دے باوجود مسلماناں نے کافراں نوں نسا دتا تے جھڑے نویں نویں مسلمان جہاد دی تاب نہ لیا سکے اوہ نس کے ترہتر ہو گئے۔ زخمیاں دی مرہم پٹی دا کم مسلمان بیہل نے نبھایا تے پانی پلان دے جتن جاری رکھے۔ سورۃ آل عمران وچ ایس غزوہ دا ذکر بڑے تکھے انداز نال آیا اے کیوں جے مسلماناں نے نبی پاکؐ دی مرضی دے الٹ اپنی اکثریت تے بہادری اتے گھمنڈ کھتاسی۔ جس دا نتیجہ ایہ ہویا کہ چنگی بھلی مار پئی۔

بیر معونہ دا واقعہ : ۴ ہجری وچ ابو برا بن کلاب یہودی نے حاضر ہو کے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ میں مسلمان ہونا چاہتاں جیکر تسیں کجھ مسلمان مبلغ میرے نال گھل دیو تے اپنے قبیلے والیاں نوں تبلیغ راہیں مسلمان بنان وچ مدد پاواں۔ اوہدا قبیلہ علاقہ نجد وچ وسدا سی۔ چنانچہ حضور نے نجدیاں ولوں خطرے دا اظہار کیتا۔ ابو برا نے ضمانت دتی تے ستر (۷۰) صحابہ نوں نال لے کے نکل تریا۔ صحابہؓ کچھ کچھ سن اوہنے بیر معونہ دے مقام تے پہنچ کے اسلامی مبلغ دی دس پائی۔ ابو برا دا بھتیجا عامر دشمنی نال مسلمان قاصد نوں قتل کر کے لاگلے پنڈاں دے جواناں نوں اکٹھا کر لیا۔ جہنم نے سارے صحابہؓ نوں دھوکھے نال قتل کر دتا۔ صرف اک صحابی زندہ بچیا۔ حضور نوں ایس وعدہ خلائی دا بڑا دکھ ہویا۔ تاہم عمر بن امیہ واپس مدینے پہنچ گیا پر دو بندے قتل کر کے جھڑے کہ بنی نضیر دے دھڑے وچوں سن۔

بنو نضیر یہودی قبیلے نوں ویس نکالا : بنو نضیر نے دو مقتولاں دے نال تے بھنڈی پا دتی۔ حضور نے خون بہا دین دی پیش کش کیتی پر بنو نضیر دی نیت وچ فتور سی۔ ایس لئی اپنے قلعے دی دیوار دی چھاویں حضور تے آپ دے ساتھی بیٹھے گل بات کر رہے سن کہ بنو نضیر نے شرارت نال اک وزنی پتھر قلعے دی کندھ توں سٹن دا پروگرام بنایا لیکن جبریل نے حضور نوں آگاہ کر دتا تے آپ فوراً اٹھ کے مدینے آگئے تے بنو نضیر نال معاہدہ توڑ دتا تے حکم دتا کہ دس دن دے اندر جلا وطنی اختیار کرو تے نال ای محاصرہ کر لیا۔ آخر بنو نضیر نے جلا وطن ہونا قبول کیتا۔ ایس واقعہ دا ذکر سورۃ حشر وچ اے۔

واقعہ رجب : رجب دے کجھ وسنیکل وی اسلام قبولن دی آڑ وچ کجھ مبلغ بھیجن دی درخواست کیتی۔ چنانچہ دس (۱۰) صحابہ بھیجے گئے۔ بمقام رجب کافراں دے دو سو جواناں نے صحابہ نوں گھیر لیا تے اٹھ صحابہ نوں شہادت ملی۔ باقی دو نوں وی بعد وچ شہید کر دتے تے ایس وعدہ خلائی دا وی مسلماناں نوں بڑا دکھ ہویا۔

شراب حرام ہو گئی : ۴ ہجری وچ شراب حرام ہو گئی تے نشے دی حالت وچ نماز پڑھن توں روک دتا گیا۔ ۵ ہجری وچ زکوٰۃ فرض ہو گئی۔ اک صحابی ابو سلمہ جنگ احد وچ شہید ہو گئے سن تے آپ دی بیوی ام سلمہ بے سہارا سی چنانچہ ایس سال حضور نے حضرت امہ سلمہؓ

۱۰

تعمیر کی گئی تھی۔ یہ عمارتیں کئی عرصے سے تباہ و برباد تھیں۔ ان کو تعمیر کرنے کا فیصلہ کیا گیا۔ اس کے لیے ایک کمیٹی تشکیل دی گئی۔ اس کمیٹی نے اس عمارت کی تعمیر کے لیے ایک پلان تیار کیا۔ اس پلان کے مطابق اس عمارت کی تعمیر ہوئی۔

حضرت صاحبزادہ صاحب نے اس عمارت کی تعمیر کے لیے ایک کمیٹی تشکیل دی۔ اس کمیٹی نے اس عمارت کی تعمیر کے لیے ایک پلان تیار کیا۔ اس پلان کے مطابق اس عمارت کی تعمیر ہوئی۔

اس عمارت کی تعمیر کے لیے ایک کمیٹی تشکیل دی گئی۔ اس کمیٹی نے اس عمارت کی تعمیر کے لیے ایک پلان تیار کیا۔ اس پلان کے مطابق اس عمارت کی تعمیر ہوئی۔

یہ عمارتیں کئی عرصے سے تباہ و برباد تھیں۔ ان کو تعمیر کرنے کا فیصلہ کیا گیا۔ اس کے لیے ایک کمیٹی تشکیل دی گئی۔ اس کمیٹی نے اس عمارت کی تعمیر کے لیے ایک پلان تیار کیا۔ اس پلان کے مطابق اس عمارت کی تعمیر ہوئی۔

اس عمارت کی تعمیر کے لیے ایک کمیٹی تشکیل دی گئی۔ اس کمیٹی نے اس عمارت کی تعمیر کے لیے ایک پلان تیار کیا۔ اس پلان کے مطابق اس عمارت کی تعمیر ہوئی۔

اس عمارت کی تعمیر کے لیے ایک کمیٹی تشکیل دی گئی۔ اس کمیٹی نے اس عمارت کی تعمیر کے لیے ایک پلان تیار کیا۔ اس پلان کے مطابق اس عمارت کی تعمیر ہوئی۔

اس عمارت کی تعمیر کے لیے ایک کمیٹی تشکیل دی گئی۔ اس کمیٹی نے اس عمارت کی تعمیر کے لیے ایک پلان تیار کیا۔ اس پلان کے مطابق اس عمارت کی تعمیر ہوئی۔

سال پہلے دے لوکاں نے ایس کتاب توں رواج موجب چوکھا لاجھ کھیا تے اپنی عاقبت وی سنواری۔ ہر زمانے دا اک ٹرینڈ (Trend) ہوندا اے۔ کسے زمانے حفیظ جالندھری دا شاہ نامہ اسلام بڑی اہمیت رکھدا سی۔ ایہو زمانہ عارف دا زمانہ سی۔ پر اج لظم دی بجائے نثر دا زمانہ اے تے یونیورسٹی وچ بطور کتاب سیرت ”شاہ نامہ اسلام“ دی سفارش ڈھیر اوپری گل لگدی اے پر پنجابی دے ”دوان“ اے جے ٹھ ستر سال کچھے جھاک رہے نیں تے نویاں حقیقتاں نوں تسلیم کرن لئی تیار نہیں جد کہ اپنیاں لکھتاں نوں ”کل جی تے اج وی اہی“ دے مصداق جھٹ پٹ کورس دا حصہ بنا کے تاریخ وچ زندہ رہن دے بہانے لبھ لیندے نیں حالانکہ چار دناں دے وصل دے کچھے لما پندھ اک طرحاں۔۔۔۔۔ کالیاں راتاں رنگے ہجرتے وچھوڑے نال تعلق رکھدا اے۔

شان حضور عرف کملی والا دی شاعری دا فکری تے فنی تجزیہ

حکیم عبداللطیف عارف دی کتاب شان حضور عرف کملی والا دی شاعری فنی لحاظ نال بہت بلند اے۔ عارف نے حضور علیہ السلام دا ذکر مبارک شعراں وچ بیان کرن ویلے ادب، محبت تے عشق رسول صلی اللہ علیہ وسلم دے تقاضے بڑی چنگی طرحاں نبھائے نیں تے شاعری دے کچھوں وی اوہ کدھرے پہنچے نظر نہیں آوندے۔ عارف نے بڑیاں مشکل رویاں وی بڑی ہمت نال نبھایاں نیں۔ جتھے شاعری نال کم چلانا مناسب نہ سمجھیا۔ اوتھے پنجابی نثر توں کم لیا۔ اوس نوں شروع توں ای احساس سی کہ ایہ گل بات اک بہت وڈے شہنشاہ دی بارگاہ نال تعلق رکھدی اے۔ تحریک خلافت تے کانگریس دی تحریک وچ عارف مرحوم دوجے لیڈراں نال قید ہو گیا:

تاں دلیل آئی کوئی کم کریئے منع ویلھیاں کھانیاں آئیاں نیں
ایہ اکارتھا قید نہ لنگھ جائے حرصاں ہون مت رکھیاں بھانیاں نیں
دیوا بال رسول دی حب والا ساہویں لاٹ تے اکھیاں لائیاں نیں
قصہ پاک رسول دا لظم کہتا شاعر نبی دا ہون وڈیائیاں نیں
اگے شاعراں ذکر سرکار اندر گلاں حد تھیں ودھ سنایاں نیں
پر میں اصل تھیں دور نہیں جان جوگا پتے باجھ دشوار پتیاں نیں
اگے کے کتاب نہیں لکھی ایسی مہتھوں خدمتاں رب کروائیاں نیں
شکر اے لظم پنجابی دے وچ ہو کے میراں محنتاں ساہنے آئیاں نیں
تھوڑا علم تے ذہن بھی کند میرا سوچاں بہتیاں رب نے پائیاں نیں
بھل چک تقصیر معاف کرنی ہوسی رحم کر عالماں بھانیاں نیں
کلمے نبی دے قید کروایا سی برکت ایسے دی انت رہایاں نیں
نہجہا رکھ توں عارفا نال کلمے اللہ چاہے تے صفین صفایاں نیں

تے فیر جد کم دی عظمت تے کم والے دی شان دا خیال آیا تاں اپنے آپ نوں جھنجھوڑ
کے آکھیا:

ذرا ہوش کر سرت سمھل چاکا! شان بیان سرکار دی کرن لگوں
جیندی صفت اللہ میاں آپ گیتی صفت اوس جناب دی کرن لگوں

جس نے پڑھن بغیر پڑھان پڑھیا غزلاں اوس دی شان وچ پڑھن لگوں
 ذکر کردیاں ہو بے ادب جاسیں کدوں شرع دا ڈن (جرمانہ) توں بھرن لگوں
 عارف دے من دی مراد ایہ سی کہ :

گنتی عاشقان دی میرا نام ہووے لوڑاں خاص دھیان حضور والا
 جلسہ سنی دا عارف ویس پچھتم (حجاز) دیکھاں شہر اوہ نور ظہور والا
 شاعری واسطے ایہ لمی بحر چنی تے چنگی طرحاں نبھائی پر کدھرے کدھرے انداز بدل دتا۔
 مثلاً "ہر مصرع عموما" ہیر وارث شاہ وانگوں اکو ردیف قافئے وچ چلدا جاندا اے۔

مشکل سمجھیا کافراں مات کرنا چور چور ہو پیر کھسکاوندے نی
 ویلا تنگ ہویا نرم جنگ ہویا اندر بھوتے بھاگڑا پاوندے نی
 بی بی فاطمہ باپ دے زخم دھوتے اتوں اتھرو چھم چھم آوندے نی
 ٹاٹ ساڑ کے بھرے چا زخم بیٹی علی ڈھال بھر بھر پانی لیاوندے نی
 بی بی عائشہ آپ پلائے پانی جھڑے ہور زخمی سکیاوندے نی
 نالے ام سلیم بھر مشک لیاوے غازی پیوندے شکر الاوندے نی
 ایہ گل بات غزوہ احد دے آخری لمحات بارے دس پاوندی اے۔ لیکن ایس غزوے دا
 حال بیان کرن ویلے غزلیہ انداز اپنایا گیا اے۔ مثلاً :

گھوڑے گھمبوراں پاوندے چڑھے غازی تھاپی مار کے گئے میدان ایلی
 لاون پھیریاں رب دی آس اتے ہویاں مومناں ورد (زنی) ایلی زباناں
 اودھر نکلیا پادری ابو عامر (۱) کیتا بڑا جس نوں شرمسار مہنہں
 کھدا پے گیا پوند نہ رہی طاقت نھرے کس طرحاں وچ میدان ایلی
 جھنڈا طلحے نوں کافراں سوچ دتا بدل گڑے دے وانگ جو گج آیا
 ڈاڈھا جھوم دا جھام دا وچ رن دے پھرے گپڑ کے تیر کمان ایلی
 پہلوان مسلم غازی بو دجانہ صفاں چیر لکار چڑھ آوندا اے
 نالے سعد بن ابی وقاص غازی آیا مار کے چھال میدان ایلی

(۱) ابو عامر قبیلہ اوس دے عیسائیاں دا پادری مدینہ چھڈ کے مکے جا ویسا سی تے غزوہ
 احد وچ اوہ ایس خیال نال آگے ودھیا کہ قبیلہ اوس دے مسلمان اوہدی اواز سن کے مسلمان
 دھڑے نوں وغاندے کے کافراں نال آرن گے۔ لیکن اوہدی ایہ سدھر پوری نہ ہو سکی۔
 عارف مرحوم نوں شاعری وجہوں کدی کدی گل نکھنڈن دا موقع مشکل نال ملدا اے
 ایس لمی وضاحتی نوٹ وی دینے پیندے نیں۔ ایسی غزلیہ انداز ہور کئی جگہ اپنایا اے مثلاً "زکوٰۃ
 دی فرضیت والا بند ارج اے :

رزق مال دے گنج رزاق داتا آپ وندوا اے ہتھیں ساریاں نوں
 جہنوں چاہوندا اے مالا مال کر کے پیرس رول دیوے زری تاریاں نوں
 جے اوہ چاہے تے کرے کنگال شاہاں منگدے پھرن تے ملے نہ خیر کدھروں
 جے اوہ چاہے کنگال نوں غنی کردے دین جوگ چا کرے بھکھاریاں نوں

دولت عقل دے نال ملزوم ناہیں بھکھے من جے عقل سر مال ہووے
 جہنل احتمال نوں مایا ملی ہوئی اے چچھے کوئی نہ اوہناں ورتاریاں نوں
 دولت حسن ایہ دو پرچھاوے جے کوئی کرے نہ ایہنل دے مان یارو
 پلے ہووے تے رب دے حکم سٹی گن زکوٰۃ دیو بے چاریاں نوں
 کدھرے حکیم عارف نے مثنوی دا انداز اپنایا اے۔ مثلاً "عورتاں نوں پردہ رکھن دا
 حکم" دے عنوان بیٹھ سیرت نگاری لئی ایہ انداز اپنایا گیا جس دا تعلق واقعہ اٹک نال وی اے:

سورۃ نور قرآن مجید اندر پہلاں ایس بہتان دا ذکر آیا
 پھیر چوتھے رکوع وچ گھراں اندر اذن لے کے جان دا ذکر آیا
 ایہہ مومنل نوں اللہ حکم دتا غیر محرماں نال ملان نہ اکھ
 نالے سانجھ لنگوٹے دا صدق رکھن دتا عورتاں لئی مڑ حکم ایہ وکھ
 یا رسول! کہدے مومن عورتاں نوں اکھاں غیر مرداں تھیں جھکائی رکھن
 شرمگاہیں ہر طرحاں محفوظ رکھن نال زینتوں زیور چھپائی رکھن
 ماجھی بکل دی طرز دا رہے پردہ سرتے اوڑھنی تا گریبان ہووے
 سردے وال، کن، والیاں، دھون، چھاتی چادر پوش عورت مسلمان ہووے
 دیکھن ہار سنگار نہ غیر محرم، محرم کون نے؟ ایہ بھی سمجھا دیو اج
 خاوند، باپ، سوہرا پتر اپنا تے پتر خصم دا گن کے سنا دیو اج
 سکے ویر بہتویئے تے بھین جائے محرم ہن ایہ مرد منظوریوں دے
 مومن عورتاں تے نوکرانیاں بھی دیکھ سکے سنگار مستوریاں دے
 بڈھے ہجڑے اتے نامرد بالک حرص عورتاں دی جھڑے رکھ دے نہیں
 ایہنل باجھ سنگار نہ کوئی دیکھے چنگے تیر جواناں دی اکھ دے نہیں
 مومن بیہل نوں ایہ بھی حکم دے دے پیر مار نہ وت چھنکان زیور
 غیر محرم نہ سنے اواز اصلوں مومن عورتاں ایسا چھپان زیور
 تاں ایہ حکم سرکار نے عام کیتا پردہ ہویا شعار اسلامیاں دا
 پردے ہن جد مرد دی عقل اتے پردہ چھڑ چیلانے نامیاں دا
 مسلمان دا تیسرا حرم ایہو عارف عورتاں جنس بازار دی نہیں
 غیرت حرم دی اوس بے دین نوں کیہ جہنوں سار موتی آبدار دی نہیں
 (ماجھی = مانجھے دے علاقے ورگی)

گویا حکیم عارف نے کعبہ اللہ تے مدینہ النبی (حرمین شریفین) توں بعد تیسرا حرم اک
 مسلمان واسطے اوہدی عورت نوں قرار دتا اے تے جس بے غیرت نوں حرمین شریفین دی عزت
 تے عظمت دا پاس لحاظ نہیں اوہدے واسطے عورتاں دی عزت آدرتے عظمت دی کوئی معنی نہیں
 رکھدی۔ اللہ سانوں قرآنی اصول اپنان دی توفیق دیوے۔ (آمین)

حکیم عارف مرحوم نے اختیار کیتی ہوئی عام شاعرانہ بحر توں علاوہ ضرورت موجب مختلف
 موقعیں اتے موسیقی دیاں پرچلت طرزاں نوں سامنے رکھ کے وی شاعرانہ موتی بکھیرن دی
 کوشش کیتی اے تاں جے اوہناں دی ایس کاوش نوں عوام وچ مقبولیت حاصل ہو سکے۔

ابہدے کچھے تحریک خلافت سے دے پرچلت تے مقبول و مشہور قصے لہراندے نظر آوندے نیں۔
جہڑے جذبیاں نوں ٹنبدے نیں۔

اجہیل مثالاں کافی ملدیاں نیں نمونے دے طور تے کجھ ملاحظہ فرماؤ :

(بطرز ڈیوڑھ)

۱۔ بھردے ساقی وصل پیالا پی پی صدقے جاواں۔۔۔ دلبر پاواں
مکر فریب یہودیاں سن دے یاراں نوں سمجھاواں۔۔۔ شابش پاواں
عمد یہودیاں نال دلوں کر جویں رسول الہی۔۔۔ الفت چاہی
اوہ بے دینا سال برابر بھی نہ توڑ نبھای۔۔۔ کر گمراہی
سرور کے سلام علیکم اوہ السام شانڈے۔۔۔ شرم نہ کھاندے
یعنی آکھن توں مر جاویں جھنڈاں کردے جانڈے۔۔۔ رولا پاندے

بیرمعونہ والا واقعہ

۲۔ چڑھیا چوتھا سال مدینے سن لٹو ذکر بھراؤ۔۔۔ عبرت پاؤ
ایہ نہیں ایویں کیویں باتاں مل ابہنڈاں دا پاؤ۔۔۔ بھل نہ جاؤ
ابو برا اک نام یہودی پاس نبی دے آیا۔۔۔ جیو لپچایا
یا حضرت میں دل وچ رکھاں شوق ایمان سوایا۔۔۔ حاضر آیا
پر کجھ ساتھی بخشو میٹوں طرف قبیلے جاواں۔۔۔ وعظ سناواں
اللہ چاہے کل قبیلے نوں اسلام سکھاواں۔۔۔ نال رلاواں
سن کے سرور عالم جھکے خطرہ دل وچ آیا۔۔۔ چا فرمایا
میںوں نجدیاں دلوں خطرہ اجے کلا بے جایا۔۔۔ جی گھبرایا

۳۔ تحریک خلافت وچ ”چٹھی خلافت دی آئی“ قسم دیاں نظماں عام لوک شوق نال
پڑھدے سندے سن۔ حکیم عارف نے حضور علیہ السلام دی طرفوں مختلف حاکماں نوں
خطوط دے حوالے نال ذکر توں بعد ”حضور دیاں چٹھیاں دا مطلب“ دے عنوان نال
گیت ورگی اک نظم انج پیش کیتی اے :

چٹھی	آئی	جے	پاک	رسول	دی
پی	کے	جام	توحید	دے	دی
لے	کے	نام	خداوند	پاک	دا
پڑھ	پیغام	بشیر	لولاک		دا
جہنوں	عشق	محمد	ساک		دا
تھیوے	لکھ	سلام	اصول		دی
چٹھی	آئی	جے	پاک	رسول	دی
کیتا	جس	نوں	خدا	سردار	ہے
اوبدی	گردن	تے	پر جا	دا	بھار

جیکر خیر سلا درکار ہے
 مڑ چٹھی کیہ آئی دیر قبول معقول دی
 عارف امت جو پاک رسول دی
 چنا کرے کیوں روز حساب دی
 بے سار نہ پاک کتاب دی
 گوڑی آس شفاعت رسول دی
 چٹھی آئی بے پاک رسول دی
 پی کے جام توحید دا جھول دی

جدوں حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام نے جس دے بادشاہ نجاشی ول خط بھیجا تاں نجاشی نے بڑی محبت تے عقیدت دا اظہار کر کے اسلام وی قبول کیتا تے اپنے شوق دا اظہار جدوں کیتا تاں اوس "جواب" نوں عقیدت تے محبت دے پر لگا کے عارف نے اوہنوں ہرمن پیارا بنا دتا۔ ذرا نظارہ کرو۔

سایاں	والیا	نگری	یثرب
گھمیاں	گھول	دھن	تن
کمیاں	پاک	تیریاں	واہ
نچوڑ	پران	نین	پگھیاں
موڑ	واگاں	ول	کدی
لوڑ	تیری	والیا!	کلی
تساڑا	ارشاد	فرمان	جو
اساڑا	ایمان	دین	ہو
ڈاڈھا	للحے	من	چین
تھوڑ	والی	درشن	رہ
موڑ	واگاں	ول	کدی
لوڑ	تیری	والیا!	کلی
چارا	نہ	کوئی	عارف
تارا	چن	لیا	نقلی
خدارا	کے	مل	باد
جوڑ	ہتھ	نوں	آکھیں
موڑ	واگاں	ول	کدی
لوڑ	تیری	والیا!	کلی

موتہ دی جنگ دا ذکر وی عام لی بحر چھڈ کے چھوٹی بحر وچ نظمیا اے :

موڑ قلم دیاں واگاں عارف بحر بدل گل کرنی
 مت اکتاوان سننے والے ایہ بازی نہیں ہنی

نبی محمد صلی اللہ علیہ وسلم پیارے
دعوت نامے جو نکر بھیجے ہر شاہی دربارے
شام کنارے بھری سی اک صوبہ قیصر شاہی
صوبے دار ولے لکھ چٹھی جارث کیتا راہی

چونکہ اجسے واقعے نوں لی . بحروج عام طرز تے لکھن وچ اوکھیائی توں علاوہ قاری واسطے
اکتاہٹ دا خدشہ سی۔ ایس کر کے عارف مرحوم نے چھوٹی . بحروج جنگی حالات لظم کر کے قاری
دے مونہ دا سواد وی بدل دتاتے اپنی مقصدیت وی حاصل کیتی۔

فنی ویروا : فنی تے فکری پکھوں عارف دی شاعری اتے کوئی انگل نہیں دھر سکدا۔ کیوں
جے اوہ اک صحت مند خیالاں دا یالک قادر الکلام شاعر سی تے اوس نے تاریخی لحاظ نال وی
واقعات دی صحت دا بڑا خیال رکھیا۔ اوہ اک مجاہد لکھاری سی تے اپنے پرچلت انداز نوں ساہنے
رکھ کے پنجابی لظم وچ بہت خوبصورت شاعری راہیں سیرت النبی دے مستند واقعات بغیر حوالہ
جات دا ذکر کیتے پیش کیتے۔ کیوں جے اوس زمانے وچ شاعرانہ تاریخ نگاری وچ حوالیاں دا اینا
رواج نہیں سی۔ بہر حال اللہ تعالیٰ عبداللطیف عارف دی ایہ کاوش قبول فرمائے تے اوہنوں جنت
القدوس وچ جگہ عطا کرے جہنے کملی والا دا ذکر پاک شاعری نوں ہر من پیارا رنگ دے کے فنی
تے فکری پہاڑواں دا بھرواں خیال رکھیاتے کامیابی حاصل کیتی۔

حکیم عارف دی شاعری دا اک ہور فکری پہلو واعظانہ دی بجائے کدھرے کدھرے
عامیانہ انداز اے۔ جہنوں اپنا کے کدی اوہ وارث شاہ ورگا دانشور بن کے نظر آوندا اے تے
کدی فضل شاہ نواکلوٹی دا ہم پلا سو جھوان لگدا اے۔ مثلاً "اوہ ۴ھ دے واقعات وچ حضرت ام
سلمہ دی مصیبت دے ذکر توں پہلے اپنی "سمجھاوٹی" وچ لکھدے نیں :

مرد سو جو مرد میدان ہووے غازی سو جو دھنی تلوار ہووے
عورت نہیں جس شرم حیا ڈوبی رن تابع تے شرمسار ہووے
فقر سو جو بھکھ تے صبر کر کے حاضر پھیر بھی اوس دربار ہووے
زبیاں جلیاں نال نہیں رب راضی ججو تیک نہ شرع دی سار ہووے
شمع سو جو بلے تے کرے چانن بھادیں بھمبٹاں واسطے نار ہووے
بھمبٹ سو جو پرت کے جائے ناہیں نہ کجھ زندگی سوچ وچار ہووے
کھانا سو جو پیٹ نہ پھوک چاڑھے بہنوں اٹھنوں نہ اوازار ہووے
مرض سو جو نال علاج جائے جے مریض نہ اڑی دا یار ہووے
رہنا باجھ علاج دے منع اے پر ڈاڈھی نیم حکیم دی مار ہووے
وصف سو جو آپ مشہور ہووے منع انی صفت گفتار ہووے
سخی سو جو رب دے نام اگے حق دار تھیں نہیں بیزار ہووے
صبر سو جو اپنی جان اتے پائے بھار سوال تھیں عار ہووے
حاکم سو جو ملک رعیتاں دا خیر خواہ دردی خدمتگار ہووے
تے سپاہی جو افسراں حکم منے بھادیں دلے نوں کجھ ناگوار ہووے
نبی سو جو رب دا حکم لے کے کٹن دکھ آیا وچ سنسار ہووے

سمجھے دور دی گل نون غور کر کے دنیا دار نالے دیندار ہووے
ایسے طرحاں جنگ احد توں بعد دے حالات نون مکھ رکھ کے اپنی سمجھاؤنی وچ انج عرض
گزار میں:

کلمہ پڑھدیو مومنو پڑھو کلمہ جنت والڑا حق بنا لئیے
خبرے عشق ایمان دا بھیت کھلے آؤ سرو سر بازیاں لا لئیے
انگل کرے جو نبی دی شان ولے اوہنوں شان ایمان وکھا لئیے
پہلاں مال اولاد قربان کریئے پچھوں جان جوئے اتے لا لئیے
مال جان اولاد کس کم یارو جے ایمان دی شرم گوا لئیے
ہو کے اہل سنت والجماعت مسلم مزا تاں جے شان چکا لئیے
آوے مزہ تہلیل تکبیر والا جدوں بانسری پھوک وجا لئیے
ڈورے لال خمار دے گھت اکھیں نعرے مار جہان ترفا لئیے
لوک آکھدے موت نہیں عاشقاں نون آؤ عشق دی زندگی پا لئیے
میاں عارفا لمن منظوریاں تاں جیکر اپنا آپ گوا لئیے

آخر وچ ایہ ذکر وی ضروری اے کہ نثر تے نظم توں علاوہ عارف مرحوم نے جگہ جگہ
قرآنی آیات مع اردو ترجمہ لکھ کے واقعات دے قرآنی تعلق دی دس وی پائی اے جس نال
شاعرانہ عظمت دے نال نال عارف دی عالمانہ عظمت وی نثر کے سامنے آوندی اے۔

(شان حضور عرف کملی والا دے متن تے نمونیاں واسطے سچی سرکار وغیرہ توں بعد دے
صفحات (باب ۴ تے ۵) ملاحظہ فرماؤ) (قدر آفاقی)

سچی سرکار از عبدالکریم شمر

عبدالکریم شمر مرحوم دی پنجابی نثروچ سیرت دی کتاب

سچی سرکار دا جائزہ

تے پنجابی ادب وچ اوس دا مقام

مصنف تے مولف دے حالات زندگی :

عبدالکریم شمر مرحوم قومی درد نال رجب بچے اللہ والے سن۔ آپ اردو شاعری وی بڑی اچی کردے سن۔ آپ دا نعتیہ کلام بڑا من کھچواں تے مقبول اے۔ پروفیسر وقار عظیم موجب ”شمر صاحب جب شعر کہتے ہیں تو شعر کے تمام آداب کو مد نظر رکھتے ہیں۔ چنانچہ ان کے کلام میں تغزل کی کیفیت بھی ہے۔ ترنم اور نغمگی بھی۔ غم جاناں بھی اور غم دوراں کے ساتھ فلسفیانہ خیالات کی آمیزش بھی پائی جاتی ہے۔“

شمر مرحوم اک غریب لیکن شریف خاندان وچ اچھرہ ضلع لاہور وچ ۱۹۰۴ وچ پیدا ہوئے۔ ماں پو ان پڑھ سن۔ لیکن اسلامی تعلیمات دے ولدادہ تے پابند سن۔ پرائمری پاس کر کے ٹیکنیکل سکول توں ڈرافٹس مین دا ڈپلوما لیا تے ریلوے وچ ملازمت کر لئی تے تعلیم حاصل کرن دا سلسلہ اپنے طور تے جاری رکھیا۔ حتیٰ کا فاضل فارسی، پنجابی فاضل تے حکیم حازق دے امتحان پاس کیتے۔ شاعری وچ قدرتی طور تے دستگاہ حاصل سی۔ کسے دی شاگردی اختیار نہیں کیتی۔ البتہ اپنے دوست نصر اللہ عزیز دے آکھن تے مولانا سیماب اکبر آبادی کولوں کدی کدی اصلاح لئی تے فیر اوہناں نے فارغ الاصلاح قرار دے دتا۔

تصانیف : آپ دیاں تصنیفاں ایہ نیں۔

زندگی، کاخ بلند، لوح و قلم، شعر و الہام، سفر حجاز، شاخ سدرة، نقوش قدسیہ، احسن تقویم، گیاه و گل، مکتوبات، سگراں (پنجابی وچ نظماں تے نعتاں)، سچی سرکار۔ (پنجابی نثروچ سیرت نبوی) شروع وچ آپ نے سیاست وچ وی حصہ لیا تے انج عبدالرب نشتر نال گوڑھی یاری ہو گئی۔ چنانچہ سیکرٹریٹ یاں گورنر ہاؤس جا کے نشتر نوں ملن بارے اوہناں اتے کوئی پابندی نہیں سی۔ آپ مورخہ ۱۸ فروری ۱۹۸۹ء نوں رات دس بجے انتقال فرما گئے تے اچھرہ دے قبرستان وچ دفن کیتے گئے۔ انا اللہ وانا الیہ راجعون۔

(فضل الرحمن فضل بٹالوی دا مضمون مطبوعہ نوائے وقت لاہور مورخہ ۵ جولائی ۱۹۹۲ء)

عبدالغفور قریشی اپنی کتاب ”پنجابی ادب دی کہانی“ وچ عبدالکریم شمر بارے لکھدے نیں کہ اوہ ۱۹۰۸ء وچ پیدا ہوئے۔ اسلامیہ ہائی سکول بھائی گیٹ توں میٹرک دا امتحان پاس کیتا۔ نعت خوانی دا بچپن توں شوق سی۔ آپ دیاں نظماں زیادہ تر اخلاقی تے مذہبی رنگ وچ رنگیاں نیں۔

پہلا مجموعہ کلام ۱۹۳۶ء وچ چھاپیا تے اردو تے پنجابی اتے پورا عبور سی۔ پنجابی نثر تے نظم اتے وی پورا عبور حاصل سی۔

پنجابی کلام دا نمونہ :

قومی درد دا اک جھلکارا

دے	قوم	اوسے	افسوس
دے	صوم	و صلوٰۃ	تارک
امتی	دے	نبی	اوسے
امتی	دے	ظلمی	اس
نیں	بیکار	گدا	ہوئے
نیں	دار	منت	بے
اے	قہر	دا	ہویا
اے	شر	کل	کہ
دی	شرم	رتی	ہتھ
دی	کرم	رہ گئی	نہ
مصطفیٰ		محمدؐ	صدقہ
خدا	اپنا	کرم	کر
نوں	کاراں	بے	بے
نوں	مکاراں	نوں	تندرستاں
دے	توفیق	دی	کجھ
دے	توفیق	دی	کھٹ

منظر نگاری :

بدلیاں اتے شفق نے چا سہرا ڈولیا
وگدے پانی اتے گویا اک دھاوا بولیا
بلبلے دی اکھ وچ جھولا گلابی پے رہیا
مست ہو کے نشہ اج نال لہراں کھسے رہیا

وعائیہ انداز :

تیتھوں تینوں منگے سائیاں لی کر جھولی
ہر دم نام دھیابے تیرا جیہہ بڑی بڑولی
دھر دے ویری جن میرے لہو دی کھیلن ہولی
ان ہونی ایہ ہویا شکر وچ پیازے گھولی

عبدالکریم شمر مرحوم اردو شاعری دے وی چنگے بھلے گھلائیے سن۔ خاص کر کے سیاست وچ بددیانتی تے سیاست کاراں دی انھی پان دے سخت خلاف سن۔ اوہ حقائق نوں حقائق دی نظر نال دیکھدے تے پرکھدے سن۔ پاکستان وچ پنجاب دی اہمیت اوہناں دی نظروں اولھے ہلکل نہیں سی پر انھے سیاست کاراں دے بددیانتی اپر مبنی ہتھکنڈے اک نیک دل تے تحریک پاکستان دے کارکن تے مخلص دانشور نوں حق گوئی توں روک نہ سکے۔

اوہ کدی ابلیس دے پردے وچ بددیانت جمہوریت دی مالا جہن والے لوکاں دا پردہ چاک کردے نیں تے طنزیہ انداز وچ اوہناں دے دلاں دے کوڑھ توں پلا چکدے نیں تے نالے اپنے دلوں گکھی دعائال قوم دی بیڑی پار لاون دی تمنا کردے نیں:

اردو کلام دا نمونہ :

ابلیس سیاست کا فرمان

قول و عمل فریب سیاست میں ڈال دو
مکرو فریب کی مرے کوئی مثال دو
جن کو نہیں ہے میری صدارت پہ اعتماد دو
ان منکروں کوہر وعدہ فردا پہ نال دو
مانا کہ ارض پاک کا پنجاب ہے دماغ دو
دل میں کھٹک رہا ہے یہ کانٹا نکال دو
سازش مرا اصول ہے فطرت مری فرار دو
میت وقار کی مرے کاندھوں پہ ڈال دو
جس باغبان نے خون سے سینچا تھا یہ چمن دو
اس باغبان کو صحن چمن سے نکال دو
طرف و ضمیر بیچ کے آئے جو میرے پاس دو
اس بے نوا کو منصب جاہ و جلال دو
جس گلستان کے لالہ و گل ہوں مرے خلاف دو
اس گلستان سے لالہ و گل کو نکال دو
گل ہوں چمن بدوش اور کانٹے ہوں گل بکھت دو
تم اک نگاہ شوق جو گلشن پہ ڈال دو
جس قوم کے صدور وساوس میں ہیں اسیر دو
اس قوم کو پھر جذبہ سوز بلال دو
مجھ سے حقیقتوں نے تقاضا کیا شمر دو
ہم کو اٹھا کے شعر کے سانچے میں ڈال دو

(حکیم عبدالکریم شمر کے شعری مجموعہ لوح قلم سے، نوائے وقت ص ۱۱ مورخہ ۹۳-۷-۱۱)

سچی سرکار بارے گل بات

حجی سرکار عبدالکریم شمر مرحوم دی پنجابی نثروچ سیرت دی نہایت مختصر جہی کتاب اے۔ کل صفحات دو سو نہیں تے ایہ سولہاں ابواب اتے پھیلی ہوئی اے۔ ایہدے مضامین تے ہر باب دے اصل صفحات دا ویرا انج اے:

پہلا باب عرب تے مکہ معظمہ بارے معلومات تے حضرت اسماعیل علیہ السلام دی مکہ معظمہ وچ ورسوں تے ابرہہ دے واقعہ تک دا احاطہ کردا اے۔ (صفحات ۱۱ تا ۱۹ یعنی ۹ صفحے)
دوہے باب وچ حضرت محمد مصطفیٰ دی پیدائش، پرورش، والدہ ماجدہ تے دادا عبدالمطلب دی وفات توں لے کے شام دے پہلے سفر بارے معلومات فراہم کیتیاں گئیاں نیں۔ (صفحات = ۸)

تیسرے باب وچ خانہ کعبہ دی تعمیر، سنگ اسود، مقام ابراہیم، حلیہ شریف، بی بی خدیجہ نال نکاح تک دے مختصر حالات نیں۔ (صفحات = ۱۰)

چوتھے باب وچ نبوت تے پہلی وحی توں شروع ہو کے اپنے خاندان دے لوکاں نوں تبلیغ تک دے واقعات نیں۔ جس وچ اہل ایمان دے ابتدائی حالات تے کفار مکہ ولوں اسلامی تعلیمات دی مخالفت دا ذکر اے۔ (صفحات = ۱۱)

پنچویں باب وچ صحابہ کرام دے دکھڑے تے اوہناں دی ثابت قدمی دا ذکر اے۔ نالے کفار مکہ دی مخالفت دا زوردار اظہار الیکھا گیا اے۔ (صفحات = ۲)

چھویں باب وچ حبشہ ول ہجرت، حضرت امیر حمزہ تے عمر دے اسلام قبولن دے حالات نیں۔ (صفحات = ۷)

ستویں باب وچ شعب ابو طالب وچ حضور تے ساتھیاں دا وسیب، حضرت ابو طالب دی وفات، حضرت خدیجہ دی وفات تک دے حالات نیں۔ (صفحات = ۴)

اٹھویں باب وچ طائف دا تبلیغی سفر تے ہور قبیلہاں نوں اسلام دی دعوت، یثرب وچ اسلام دی روشنی، حضرت عائشہ تے فیر سوڈہ نال حضور دا نکاح تے معراج شریف دے حالات نیں۔ (صفحات = ۱۰)

نواں باب، ہجرت، غار ثور وچ قیام، مدینہ بن سفر، سراقہ دا واقعہ، ام معبد دا ڈیرہ، آپ دا حلیہ تے عادتیاں وغیرہ بارے حالات اتے مشتمل اے۔ (صفحات = ۶)

دسویں باب وچ مدینے دی زندگی، مسجد قبا دی تعمیر تے اسلامی بھائی چارہ قائم کرن تک دے حالات نیں۔ (صفحات = ۵)

یازہویں باب وچ مدینے دے یہودی، تحویل کعبہ، ففتہ کالمسٹ، منافق لوک تے اوہناں دے کارنامیاں بارے چائن پایا گیا اے۔ (صفحات = ۵)

بارہویں باب وچ جہاد، جنگ بدر، بنت رسول، حضرت رقیہ دی وفات، مال غنیمت، کفار مکہ دی شکست، بی بی فاطمہ دا نکاح، عمیرہ دا ایمان لیانا، غزوہ بنی سلیم، جنگ احد، شہادت حمزہ، ابی بن خلف دا قتل وغیرہ بارے روشنی پائی گئی اے۔ (صفحات = ۲۰)

تیرہویں باب وچ ۴ھ دے حالات تے واقعات نیں یعنی حضرت خبیب تے زید دی شہادت، بیر معونہ دے ستر درویش صحابہ دی شہادت، بنو نضیر دا محاصرہ تے انصار دا ایثار وغیرہ۔

(صفحات = ۵)

چودھویں باب وچ ۵ ھ دے حالات وغیرہ یعنی مہسح دی جنگ، حضرت جویریہؓ نال حضورؐ دا نکاح، واقعہ اُفک، منافق اعظم عبداللہ بن ابی دی موت، نبوت دی گواہیاں، غزوہ خندق، صلح حدیبیہ، بادشاہواں دے نال خطوط، خالد بن ولید دا اسلام قبولنا تے غزوہ خیبر لکھے گئے نیں۔ (صفحے = ۱۵)

پندرہویں باب وچ موتہ دی جنگ، فتح مکہ، غزوہ حنین، نماز خوف، بنو ہوازن نوں معافی بارے معلومات نیں۔ (صفحے = ۱۲)

سولہواں تے آخری باب تبوک دی جنگ، مسجد ضرار، پہلا اسلامی حج، مکے دا درویش، پاک نبی دی انقلابی تعلیم، مجلسی زندگی، جمہوریت، حجتہ الوداع، آخری خطبہ، موت دا سفر، مقصورہ شریف، خسف دا واقعہ، روضہ پاک وچ سرنگ لگان دی سازش وغیرہ حالات بارے چائن پاندا اے۔ (صفحات = ۳۷)

تے انج ایہ کتاب کل ۱۲۶ صفحات دے مواد اتے مشتمل اے۔ ایس کتاب دی نثر بڑی خوبصورت اے۔ اختصار تے جامعیت دا اچا سچا نمونہ اے۔ لفظاں دی چون بڑی پیاری اے تے ایس وچوں عقیدت تے عشق رسولؐ ڈلھ ڈلھ پیندا اے۔

ایس کتاب دے عنوانات تے موضوعات دی فہرست پچھے دتی جا چکی اے۔ جس توں ظاہر ہوندا اے کہ اختصار نوں ساہنے رکھ کے ایہ کتاب لکھی گئی اے۔ واقعات تے حالات گیاراں مستند کتاباں وچوں اخذ کیتے گئے نیں جہنل دا ذکر کتاب دے آخر وچ موجود اے۔

ایس کتاب دی وڈی صفت اہدی سادہ تے ہلکی پھلکی نثر اے۔ جھڑی بہت پیاری اے۔ نکلے نکلے فقرے موتیاں دے ہار کھلے پئے نیں۔ مثلاً "آپ دے آخری خطبہ دا اک اقتباس دیکھو:

"کملی والے آقا نے کعبے دا طواف کیتا۔ عرفات دے میدان وچ اپنا آخری خطبہ دتا تے فرمایا:

"دنیا تے عدل انصاف، حق برابری، رواداری تے نیکیاں دا دور دورہ ہو گیا اے۔ لوکو! رب جانے آوندے ورھے میرا تماڈا ایس میدان وچ میل ہووے یاں نہ ہووے انج توں تماڈے واسطے کسے نال ظلم کرنا، ناحق خون کرنا حرام اے۔

مسلمانو! اک دن خدا دے ساہنے حاضر ہو کے اپنے عملماں دا جواب دینا اے۔ اوتھے رتی رتی دا حساب ہونا اے، تماڈے تے زنانیاں دا حق اے۔ اوہناں نال مہربانیاں کرو تے حرام حلال پچھانو۔ اجیراں تے غلاماں دے حق دا خیال رکھو۔ جھپو جھپا آپ کھاندے تے پن دے او اوسے طرحاں دا اوہناں نوں دیو۔"

(ص ۱۷۸)

غار ثور وچ تشریف آوری بارے ثمر مرحوم نے لکھیا:

"مکیوں دو میل ثور دی غار سی۔ سورج تے چن، کملی والا تے ابو بکرؓ دونوں پندھ مار دے راتو رات ایس غار وچ آن لکے۔ ابو بکرؓ نے ساری تھماں صاف

کیتی۔ کھڑاں بند کیتیاں تے آرام نال بہہ گئے۔ ایہ غار جتھے حضور پاکؐ نے قیام کھتاسی، کوئی اٹھ فٹ مربع اے۔ ایس تھاں ہور وی کئی غاراں نیں۔ (صفحہ ۸۱)

جنگ بدر بارے اک اقتباس :

”رات جدوں سارے مسلمان سکھ دی نیندر سوں گئے لولاک دے مالک، دو جہاناں دے بادشاہ ساری رات، سجدے پے کھے دعائیں کردے رہے تے رب کولوں مدد منگدے رہے تے اپنے مولا نوں کہندے رہے۔ یا ربا سچیا! اپنی امداد دا قول اقرار پورا کر۔ جے ایہ تیرے عاجز تے مسکین بندے اج کافراں کولوں ہار کھا گئے فیر حشر توڑی تیرا ناں لین جوگا کوئی نہ رہوے گا۔ توں اپنا فضل تے کرم کر۔“ (حجی سرکار صفحہ ۱۰۶)

آپؐ دی پیدائش دا ذکر کردیاں شمر مرحوم لکھدے نیں :

”لوح محفوظ تے لکھیا پاک کلمہ جہدا دوسرا حصہ محمد مصطفیٰ دا نام سی۔ رب نے غیبوں نور دا نقشہ کھچیا سی تے اوہو نور حضرت آدمؑ توں حضرت ابراہیمؑ تے فیر حضرت اسماعیلؑ دی آل اولاد وچ پیڑھیو پیڑھی ہوندا قریش دے اک نیک جوان عبداللہ تیکر پہنچیا۔ بی بی آمنہ نوں روز رات نوں بشارت دتی جاندی سی ”تیری گودی وچ امتاں دا سردار اے“ عبدالمطلب نے سفنہ دیکھیا سی کہ اک نور ساڈے گھرانے تے نازل ہو رہیا اے۔ اوڑک رب دیاں رحمتاں جوش وچ آئیاں تے حضرت عبداللہ دی موت توں چار مہینے کچھے، ساری کائنات تے بہار آگئی۔ زمین دی جھولی بھر گئی۔ کلیاں ہس ہنیاں۔ ہر پاسے ساوے پیلے تے کرچی رنگ پھل کھڑے۔ تارے ڈلھکن لگے، چن تے سورج نے نویں سریوں چمکن دا دل سکھیا۔ زندگی نوں نواں چولا مل گیا۔ سویر دی ہوا دے ٹھنڈے بلے مست ہو کے مہکن لگ پئے۔ تھلاں دی ریت چکارے مارن لگ پئی۔ باغاں وچ بہاراں آ گئیاں۔ زمیناں دے دو تارے راگ الاپن لگ پئے۔ چڑھدے دلوں نور چمکیا تے ۹ ربیع الاول، ۲۰ اپریل ۶۵۱ء، پیر دے دن، سویرے ویلے اچن چیت اسماناں توں فرشتیاں دا اتار شروع ہو گیا۔ حوراں صلواہ تے سلام دے ملہار گاؤن لگ ہنیاں تے عرشاں توں اواز آئی۔

دھن دھن بی بی آمنہ جس پاک محمدؐ چایا (حجی سرکار صفحہ ۳۱)

ایسے طرحاں آپؐ دا حلیہ شریف دی شمر ہوراں بڑا سوہنا کر کے الیکیا اے۔

”اوس قریشی جوان دا قد میانہ، تے ڈاڈھا بن دا تن دا، رنج کے سوہنا، رنگ جویں آئے وچ سندھور گجھا ہووے، متھا اچا، بھروٹے پتلے، تے تلوار دا نگوں خمدار، متھے دی وچکھاری ناڑا بھری ہوئی، چہرہ کتابی، اکھاں موٹیاں تے پلکاں لسیاں، پتلیاں کالیاں، اکھاں وچ لال ڈورے، حیاء نال اکھیاں نیویاں تے شرم حضورؐ، گلہاں دا رنگ لہو بھناں، دند، موتیاں دے دانے، جدوں گل کردا تے

چکاں ماروے تے پھل کر دے، 'اواز رعب والی لب پتلے، جیوں گلاب دیاں
پتیاں، داڑھی سنگھنی، دھون پتلی تے لمی، 'اواز رعب والی، 'سر وڈا، 'وال
تھوڑے تھوڑے چھلیاں والے تے نین نقش تکھن۔ (پچی سرکار صفحہ

(۸۵-۸۳)

پچی سرکار دے ادبی مقام تے اسلوب بارے بعض لکھاریاں دی رائے :

(الف) ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد اپنی کتاب ادب سمندر (پہلا ایڈیشن مطبوعہ ۱۹۸۹ء) وچ "سیرتی
ادب دی بہترین کتاب" دے عنوان ہتھ لکھدے نیں :

(۱) "عبدالکریم ثمر دی ایس کتاب دی پہلی اہم خوبی ایہ اے کہ اوہناں نے سیرت نگاری
دیاں مستند تے اہم کتاباں نوں اپنا ماخذ بنایا اے۔ ایہناں کتاباں وچ سیرت ابن اسحاق،
سیرت ابن ہشام، طبقات ابن سعد، جذب القلوب، تاریخ فرامین، تاریخ مدینہ منورہ،
تاریخ حرمین، مراة الحرمین، سیرت النبی (شبلی)، سیرت النبی (سلیمان ندوی)، رحمتہ
اللغالبین از محمد سلیمان سلمان منصور پوری تے نعیم صدیقی دی کتاب محسن انسانیت
شامل نیں۔" (ادب سمندر صفحہ ۳۷۳)

(۲) مضامین دی فہرست دا ذکر کرن توں بعد زاہد ہوری لکھدے نیں :
"پچی سرکار دے ایہناں موضوعات توں صاف پتہ چلدا اے کہ مصنف دی نظر اسلامی
تاریخ اتے کئی گہری اے۔ ایہناں واقعات نوں پڑھ کے اسلام دی پوری تاریخ دا اک
اجمالی جہا نقشہ ساڈے سامنے آجاندا اے۔ اگرچہ ایہ کتاب نثر وچ لکھی گئی اے پر
کیوں جے ثمر صاحب شاعر وی نیں، ایس لئی اوہناں دی نثر وچ شاعرانہ آن بان وی پیدا
ہو گئی اے تے ایہدے نال نال عقیدت دا رنگ وی ہر تھاں جھلکدا اے۔ اوہناں
دے ایس انداز یاں اسلوب توں پڑھن والا، اکو ویلے (نثر تے شاعری) دوہاں دا سواد
مان دا اے۔ (ایضاً صفحہ ۷۶-۷۵)

(۳) "لکھاری نوں زبان اتے پوری طرحاں عبور اے تے اوہ بڑے نیچے تلے لفظاں وچ
کے کے جملہں راہیں وڈیاں وڈیاں حقیقتاں نوں بیان کرن دا ڈھنگ بڑی سوہنی
طرحاں جان دا اے۔ اوس نے نہ تے عربی فارسی لفظاں دی بھرمار توں کم لیا اے تے نہ
ای پنجابی دے پرانے تے مشکل الفاظ نوں ڈھونڈ ڈھونڈ کے لیاندا اے۔ سگوں روزمرہ
دی گل بات دی زبان نوں اپنایا اے۔ مجموعی طور تے ایہ کتاب جے اک پاسے رسول
اللہ صلی اللہ علیہ والہ وسلم دی زندگی مبارک اتے اک "سند" دی حیثیت رکھدی اے
تے دوجے پاسے اک عظیم ادبی نثر پارہ وی اے۔ جہنوں پنجابی سیرتی ادب وچ ہمیشہ
اک نمایاں مقام دتا جاندا رہوے گا۔ (ایضاً صفحہ ۳۸۰)

(ب) محترمی جناب حفیظ تائب ہوری لکھدے نیں :

(۱) "نمایاں دا سردار" تے "پنج ہادی" پچھوں حکیم عبدالکریم ثمر دی "پچی سرکار" پہلی
داری ۱۹۶۳ء وچ چھپ کے سامنے آئی جھڑی نصابی ضرورتاں نوں مکھ رکھ کے لکھی گئی
اے۔ ایہدا دوجا ایڈیشن کئی ورہیاں بعد ۱۹۸۱ء وچ آیا۔ پنجابی نثر وچ سیرت نگاری دی

ایس روایت وچ سچی سرکار واقعات دی صحت تے جامعیت، زبان دی صفائی تے بیان دے سادہ، پر سوہنا ہون پاروں خاص اہمیت رکھدی اے۔ عبدالکریم ثمرارو تے پنجابی دے بڑے اچے شاعر میں تے اوہناں دے شاعرانہ مزاج نے اوہناں کولوں اجہی سوہنی نثر لکھوائی اے جمدے تے اسیں مان کر سکے آں۔ (سرت سور صفحہ ۲۳۶)

(۲) ”سچی سرکار“ دی املا معیاری، زبان رواں دواں، بیان دل کھچواں تے واقعات معتبر نیں۔ ایس لئی اہنوں پنجابی دے سیرتی ادب وچ بڑا اچا تھاں دتا جاندا اے تے ایہ کتاب مستقبل دے سیرت نگاراں واسطے نور منارے دی حیثیت رکھدی اے۔“ (ایضا“ ص ۲۳۱)

(ج) ڈاکٹر سید اختر جعفری صاحب ایس کتاب بارے لکھدے نیں:

”عبدالکریم ثمرہوراں نے ”سچی سرکار“ پنجابی نثر وچ لکھ کے ایس (پنجابی نثر وچ سیرت نگاری دی) تھوڑے نوں پورا کرن دا چارہ ماریا اے۔ اوہناں نے ایس ۱۹۸ صفحاں دی نکی جہی کتاب وچ رسول اللہ (صلی اللہ علیہ والہ وسلم) دی وسیع پاک سیرت نوں بیان کرن دی کوشش کیتی اے۔ عبدالکریم ثمرہوراں نے تھوڑے جہے صفحاں وچ حضور (صلی اللہ علیہ والہ وسلم) دی پوری حیاتی دے مشورے تے موٹے موٹے واقعات نوں سمیٹ کے کجے وچ دریا بند کر دتا اے تے ایہو ایس کتاب دی خوبی بن گئی اے۔ (نویں زاویے ص ۵۰۱-۵۰۲ ترمیم شدہ ایڈیشن ۱۹۹۲ء)

(د) جناب ڈاکٹر محمد اسلم رانا مرحوم سیرت نگاری بارے وسعت بھریا تذکرہ کرن توں بعد لکھدے نیں:

(۱) ”ایس پیش بہا تحقیقی تے یادگار سرمائے نوں ساہنے رکھنے تے فیر ”سچی سرکار“ اک چھوٹی جہی کاوش نظر آوندی اے۔ پنجابی زبان وچ اہمیت ایس وجہ نال زیادہ ہو جاندی اے کہ نثر وچ اہم۔۔۔ توں پہلاں یاں قریبی زمانے وچ صرف حبیب اللہ فاروقی دی کتاب ”نبیاں دا سردار“ توں دکھ ہور کوئی کتاب نہیں ملدی۔“ (حرف حقیقت صفحہ ۲۷)

”سچی سرکار“ (وچ) عبدالکریم ثمرہوراں نے اپنے موضوع دے حساب نال بڑی شستہ، صاف تے عام فہم پنجابی زبان درتی اے۔ اہمیت وچ نہ تے کے مقامی لہجے دا محاورہ یاں روزمرہ ادبی شنگار دے طور تے استعمال کیتا اے تے نہ ای عربی فارسی دے اوکھے اکھرورتے نیں۔ (ایضا“ ص ۲۸)

رانا صاحب مرحوم اک دیانتدار لکھاری سن چنانچہ آکھیا نیں:

(۳) ”اوہناں دی کوشش ایہ رہی اے کہ ہر واقعہ نوں مختصر اکھراں وچ تے پوری پوری صحت نال بیان کر دتا جاوے۔ باقی جے اسیں ایہ آکھئے کہ سچی سرکار وچ حضور اکرم دی حیاتی دے ہر پہلوں نوں پیش کر دتا گیا اے تاں ایہ کہنا مصنف نال دی زیادتی ہووے گی تے موضوع نال دی۔ (ایضا“ ص ۲۹) فیر لکھدے نیں:

(۴۱) ”کدھرے کدھرے لفظاں دے انتخاب دی وی بے احتیاطی ہو گئی اے۔ مثلاً“
جدوں سارے عرب وچ اسلام کھلو گیا تے مصنف دے قول دے مطابق حضورؐ دی
بادشاہی دا ڈنکا سارے عرب وچ وچ رہیا سی تے لہندے چڑھدے کھلی والے دا سکھ چل
رہیا سی۔ ایس موقعے اتے عنوان ”کے دا درویش“ حضورؐ دی اوس شان نوں مد نظر رکھ
کے قائم کیتا گیا اے جس نوں حفیظ جالندھری نے اک مصرعے وچ ایس طرحاں بیان
کیتا سی۔

ع۔ سلام اس پر کہ جس نے بادشاہی میں فقیری کی
پر ایس کیفیت نوں کے دا درویش یاں بادشاہی دا ڈنکا درج کرن نال ذوق اتے کجھ گراں
گزاردا اے۔ کتاب وچ اجھے مقامات وی ملدے نیں جتھے فصاحت تے بلاغت نے جذبے دا
پورا پورا ساتھ دتا اے تے نثر وچ شعر دی کیفیت پیدا ہو گئی اے۔ سچی سرکار پنجابی دے نثری
سیرت ادب وچ اک اہم مقام رکھدی اے۔“ (ایضاً ص ۳۱-۳۳)
مکدی گل ایہ پئی ”سچی سرکار“ عبدالکریم نمر مرحوم دی کوئی تہہ پورھے پہلاں لکھی ہوئی
سیرت رسول پاکؐ دے موضوع بارے اک مختصر جامع تے بڑی سوہنی تحریر اے۔ خاص کر کے
ادھناں نے ایس وچ بڑی پیاری نثر ورتی اے۔ اختصار نوں ہر ویلے ساہنے رکھیا گیا تے گھٹ توں
گھٹ لفظاں وچ اک بہت وڈے موضوع بارے کامیاب سوانح عمری تحریر کیتی۔ اللہ تعالیٰ مرحوم
نوں ایس لکھت دا سر صدقہ جنت الفردوس وچ اچا سچا مقام عطا کرے۔ (آمین)
(قدر آفاقی عفی عنہ)

سیرت دی نویں تے بھرویں کتاب

قدر آفاقی دی لکھی ہوئی پنجابی نثر وچ مستند ترین تے صدارتی ایوارڈ یافتہ سیرت نبوی

مکی مدنی ماہی ﷺ دا تعارف

مکی مدنی ماہی دے دیباچے وچ ممتاز نعت گو شاعر تے دانشور جناب پروفیسر حفیظ تائب ہوری لکھدے نیں:

انسانی تاریخ وچ جے کسے زندگی دا نکلے توں نکاتے خاص توں خاص پہلو پورا دا پورا محفوظ تے چڑھے دن وانگوں روشن اے تے اوہ ساڈے حضور پاک ﷺ دی مبارک زندگی اے۔ ایہ نور بھری حیاتی اوہ اچا سچا معیار تے بھ توں سوہنا نمونہ اے جیہدے توں انسانیت قیامت توڑی رہبری حاصل کردی رہے گی۔ جے ایس نور خزانے دا کوئی حصہ وی گواچ جاندا تے انسانیت نوں بڑی تھوڑ آجاندی۔ ایسے لئی اللہ کریم نے اہلہدی سانجھ دا خاص اہتمام فرمایا تے قرآن مجید دیاں ۱۱۳ سورتاں وچ اہلہدی ضروری حصے آپ بیان فرما دتے تاں جے کوئی شک باقی نہ رہ جائے۔ آپ دی مڈھلی زندگی، یتیمی، غریبی، جوانی وچ مالی فراغت، حق دی بھال، بعثت، نزول وحی، دعوت تے تبلیغ، کفار دی مخالفت، اسلام دا وادھا، معراج، ہجرت حبشہ، ہجرت مدینہ، قبلے دی تبدیلی، مشہور غزوات، بدر، احزاب، حنین، تبوک تے فتح مکہ، خاندانی زندگی، اخلاق تے کردار بارے کئی پیڑی معلومات ایس کتاب توں ملدی اے، جیہدی حفاظت دا ذمہ کامل قدرت والے رب نے آپ لیا ہویا اے۔ ایس لئی خالص قرآن نوں بنیاد بنا کے سیرت پاک دیاں کئی کتاباں ترتیب دتیاں جا چکیں نیں۔ دو جے پاسے حضور پاک ﷺ دے سنگھل تے اوہناں توں پچھوں آون والیاں لوکاں نے آپ دی مقدس حیاتی دے واقعات آپ دے ارشادات، تعلیمات تے ہور کارنامیاں نوں جس احتیاط، ذمہ داری تے فرض شناسی نال جمع کرن د آہر کیتا۔ اوہدی کوئی مثال تاریخ وچ نہیں ملدی۔ آپ دے قول تے فعل بارے روایتاں دی پرکھ واسطے اک پورا فن ہوند وچ آیا۔ جیہڑا مسلماناں دا خاص اعزاز بنیا تے جس دے وچ روایت دے نال دراست تے نقل دے نال عقل نوں خاص اہمیت دتی گئی۔

حضور پاک ﷺ دی مبارک سیرت بارے قدیم ترین تالیف محمد بن اسحاق دی ”المبعث و المغازی“ منی گئی اے۔ پر ڈاکٹر محمد حمید اللہ نے محاکمہ سیرت ابن اسحاق وچ وٹیفیلڈ دی جرمن کتاب ”مورخین عرب“ دے حوالے نال ابن اسحاق توں پہلے ہون والے ستائی عرب تاریخ نگاراں دا ذکر کردیاں ہویاں اپنی طرفوں کجھ ہور سیرت نگاراں دا وادھا وی کیتا اے۔ ڈاکٹر ہوراں ایہ وی لکھیا اے کہ اہلہدی وچ کوئی شک نہیں کہ ابو عبد اللہ عروہ بن زبیر بن عوام (۲۳ ہجری - ۹۳ ہجری) مدینے دے ست مشہور فقہاں وچوں نیں۔ اوہناں دیاں کتاباں جنگ حہ دے زمانے وچ ضائع ہو گئیں۔ اوہ مغازی بارے بھ توں پہلے لکھن والے سن۔

اوہناں دیاں تحریراں دے اقتباس بعد دیاں کتاباں وچ ملدے نیں۔ ابن سعد نے ”طبقات“ وچ اوہناں دے متعلق لکھیا اے۔ ”اوہناں کول مغازی توں علاوہ کوئی حدیث لکھوئی نہیں سی تے مغازی دا مواد اوہناں امان بن عثمان بن عفان توں حاصل کیتا سی۔ ایسے محاکے وچ ایہ دس وی پائی گئی اے کہ رسول اللہ ﷺ دے مغازی بارے وہب بن منبہ (وفات ۱۱۰ یاں ۱۱۳ ہجری) وی اک کتاب لکھی۔ جہدا اک قطعہ چھل تے لکھیا ہویا ہائیڈل برگ یونیورسٹی دے کتب خانے وچ موجود اے۔

ایتھوں ایہ سٹہ نکلا اے کہ سیرت نگاری دا سلسلہ پہلی صدی ہجری وچ ٹرپا سی۔ جہڈا ویلے دے نال نال ہر زبان وچ پروپیرو دودھا جا رہیا اے۔ کیوں کہ سیرت نگاری دے نویں نویں انگ تے امکان سامنے آرہے نیں۔ ساڈی قومی زبان ایس سلسلے وچ بڑی نیک نصیب اے۔ اہل دے وچ سیرتی ادب دا پہلاں وی بڑا سرمایہ موجود سی جہدے وچ قیام پاکستان پچھوں ایٹا واڈھا ہویا اے کہ اردو سب زباناں توں اگے نکل گئی اے۔ پنجابی تے دو جیاں پاکستانی زباناں وی ایس معاملے وچ پچھے نہیں رہیاں۔

پنجابی وچ منظوم سیرت نگاری دی روایت ودھیری پرانی سی۔ جہڈی اکبری سے دے منے پر منے فقہہ مولانا عبداللہ لاہوری دے ہتھوں باقاعدہ فن بن دی نظر آؤندی اے۔ مولانا عبداللہ نے فقہ دے مشہور رسالیاں ”باراں انواع“ وچ پنج معراج نامے تے دو جے نعتیہ شعراں وچ وی سیرت پاک دے پھنکل مضمون بیان کیتے۔ ایہ روایت نور نامیاں، مولود نامیاں، معراج نامیاں، معجزات نامیاں، وفات نامیاں، حلیہ شریفاں، شامل شریفاں تے سیرت پاک دے پھنکل واقعات دے بیان وچ برابر ودھدی نظر آئی۔

۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی پچھوں زندگی نے اک نواں پاسہ پرتیا۔ آزادی دے جہاد وچ ناکامی توں اک بڑے وڈے انقلاب دا مدھ بچھا۔ ایہ انقلاب نویں احساس دی شکل وچ ظاہر ہویا تے اپنے پورے برصغیر دی علمی تے ادبی زندگی تے بہت ڈونگھا اثر پایا۔ ایہو جہدے حالات وچ حضور پاک ﷺ دی مبارک سیرت دل دھیان جانا قدرتی جہدی گل سی، کیوں جے ایتھوں ای ہر مشکل وچ اک نواں حوصلہ تے نویں ہمت ملدی اے۔ ہن سیرت پاک دے واقعات زمانی ترتیب تے تسلسل نال لکھن دا رواج ہویا تے آپ دے طور طریقے آپ دی تعلیم آپ دے خلفاء تے آپ نال تعلق رکھن والے دو جے لوکاں دے تذکرے نوں وی سیرت دا حصہ بنایا گیا۔ سیرت دی پہلی مکمل کتاب ”گلزار محمدی“ اے جہڈی مولوی محمد مسلم نے ۱۲۸۱ ہجری وی مکمل کیتی۔ ایہ کتاب اصل وچ اک وڈی کتاب ”عجائب القصص“ دا چوتھا حصہ تے اہل دے پہلے تن حصے ”گلزار آدم، گلزار موسیٰ تے گلزار سکندری“ نیں۔ گلزار محمدی پنج باباں وچ ونڈی ہوئی اے۔ پہلا باب حضور دی پیدائش توں ہجرت حبشہ دے حالات بارے اے تے دو جے باب وچ معراج شریف دا بیان اے۔ ترتیبے باب وچ ہجرت توں نبی پاک ﷺ دے وصال تک دے واقعات آؤندے نیں۔ چوتھا باب حضور دے ہمال کمال دے بیان نال شروع ہوندا اے تے ایس باب دے سرناویں نیں۔ ”حلیہ شریف، اخلاق، صبر و علم، سخاوت، شجاعت، قوت، حیا، شرم، شفقت، ہمت، عبادت، اسما، واجبات، حرام و مباح، صفت، شرف معجزات، اولاد، ازواج مطہرات، امام، خادمان، غلام آزادگان، کاتبان، حارسان، رسولان (پیغام لے جان والے)، موزناں، شہداء،

جہاں فرشتہ بہ فرشتہ تے محمد ﷺ دے گلیتے تے اسان محمد
نہرید زوقدار دے شاک۔ ہر قولے سحر شان محمد

حدات، اسباب اور وفات تے برامت حق آنحضور ﷺ، پنجواں باب حضرت ابو بکر صدیق توں شروع ہو کے حضرت امام حسین دی شہادت تے مکدا اے۔

پنجابی وچ سیرت دے گھیرنوں ہور موکلیاں کرن واسطے کجھ فارسی عربی کتاباں دے ترجمے دی کہتے گئے۔ مولوی غلام نبی کلانوری نے ۱۳۰۱ ہجری وچ مولانا معین الدین فراہی دی مشہور کتاب معارج النبوه دا منظوم ترجمہ شروع کیتا، جیہڑا کہ تن جلداں وچ مکمل ہویا۔ پہلی جلد ۱۳۰۹ ہجری وچ چھپی تے اہدے وچ نزول وحی تیکر دے حالات نیں دوجی جلد ۱۳۱۶ھ وچ مکمل ہوئی تے اہدے وچ ہجرت مدینہ دے دوجے سال تیکر دے واقعات نیں۔ تریجی جلد ۱۳۳۱ ہجری وچ چھپی تے اہدے وچ غزوات، جہاد تے وفات تیکر دے احوال نیں۔ آخری جلد دے چھمکڑ وچ علیہ شریف، روضہ و مسجد نبوی تے ذکر غم و الم آنحضرت ﷺ دا باب مدارج النبوه مصنفہ شاہ عبدالحق دہلوی وچوں ترجمہ کر کے شامل کیتا گیا اے۔ ایہ کتاب وڈے سائز دے ۱۳۵۰ صفحات وچ پھیلی ہوئی اے۔ ۱۳۴۰ ہجری وچ مولوی ولی محمد نے ”غزوات اسلامیہ“ ناں دی کتاب لکھی۔ حضور پاک ﷺ دے زمانے دے انی (۱۹) جنگاں دا تذکرہ الواقدی دی کتاب المغازی توں اخذ کیتا گیا اے۔ ایہ کتاب ست حصیاں وچ ونڈی ہوئی اے۔ پہلے حصے دا سرناواں ”خوان اول تحت محمدی“ اے۔ خوان دوم، سوم، چہارم تے پنجم دے سرناویں تحت صدیقی، بستان فاروقی، خلافت عثمانی تے شجاعت حیدری نیں تے اہنہاں حصیاں وچ خلفائے راشدین دے دور دیاں جنگاں دا ذکر اے۔ خوان ششم دا سرناواں مصائب حسینی رکھیا گیا اے۔ تے اہدے وچ کربلا دے واقعات تے عبداللہ بن زبیر دی خلافت دا حال درج اے۔ امویاں، عباسیاں تے عثمانیاں دیاں حکومتاں دا ذکر وی ایسے خوان دے اخیر وچ ملدا اے۔ خوان ہفتم وچ ہندوستان تے محمود غزنوی دیاں حملیاں، پچھوں غیاث الدین، علاؤ الدین، شہاب الدین غوری، امیر تیمور دیاں ویلیاں دے حالات تے اخیر وچ سید احمد بریلوی دے ہلیاں دا تذکرہ اے۔ انج ایس کتاب وچ مولوی ولی محمد نے پوری تاریخ اسلام سمودتی اے۔

دوجیاں منظوم مکمل سیرتاں وچوں ”شان حضور منظوم سیرت کملی والا“ (حکیم عبداللطیف عارف)، سیرت الحبیب (چوہدری فضل حق نصیر)، حبیب الثقلین (مولوی حبیب اللہ) شاہ نامہ (ملک غلام سرور کنجاہی)، کبل پوش (اقبال دہانم)، اللہ والا (عنایت اللہ صوفی پروری)، رحمۃ اللعالمین عرف سراج منیر (نذیر احمد بٹ)، سوانح حیات سرور عالم (محمد یعقوب سفری) تے سوانح عمری حضرت رسول مقبول یعنی گلزار محمدی (حاجی چراغ دین جونیکے والا) خاص شہرت رکھدیاں نیں۔ حکیم عبداللطیف عارف نے شان حضور وچ جتھے جتھے ایہ محسوس کیتا اے کہ نظم وچ واقعات دا صحیح بیان نہیں ہو سکے گا اوتھے اوتھے نثری ٹکڑے لکھ دتے نیں۔ تے اوہناں دی ایسے کوشش نوں پنجابی وچ نثری سیرت نگاری دا مڈھ سمجھنا چاہیدا اے۔ نثری سیرت دی باقاعدہ پہلی کتاب ”حضرت محمد صاحب دا پوتر جیون“ دی جاندی اے، جیہڑی سیوا سنگھ امرتسری دی لکھت اے۔ ایہ کتاب برٹش انڈیا لائبریری لندن وچ موجود اے۔

پہلی نثری سیرت جیہڑی ساڈے کول موجود اے۔ اوہ حبیب اللہ فاروقی دی کتاب ”نبیاں دا سردار“ اے۔ ایہ کتاب پہلی واری ۱۹۳۲ء وچ چھپی سی۔ ایہ کتاب لکھن دے مقصد مصنف نے ایہ بیان کیتے نیں:

(۱) پنجابی بھی حضور کی سیرت کے فخر سے محروم نہ رہ جائے۔ (۲) دنیا میں دل کا سرور اور عقبی میں شفاعت حضور حاصل ہو۔ (۳) اور بلا لحاظ مذہب و ملت سب منصف ناظرین فائدہ اٹھائیں۔

ایس کتاب دا انتساب انج اے :

ع۔ جس دا ذکر ایس کتاب اندر ایہ نذر اے اوہدی جناب اندر کتاب وچ مستند واقعات لکھے گئے نیں تے اہدی زبان رواں صاف تے عام فہم اے۔ قیام پاکستان پچھوں نثری سیرت دیاں درجن بھر کتاباں سامنے آچکیاں نیں۔ جنہاں دی زمانی ترتیب انج اے۔ (۱) بیچ ہادی (ڈاکٹر فقیر محمد فقیر) (۲) سچی سرکار (عبدالکریم سمر) بچیاں واسطے رسالے (۳) جہاں رسول کریم بال ہن (۴) جہاں رسول کریم نینگو ہن (۵) جہاں رسول کریم نبی ہن (دلشاد کلانچوی) (۶) حضور دی حیاتی (پروفیسر سمیع اللہ قریشی) (۷) حضور پر نور (پروفیسر ڈاکٹر سعید اختر جعفری) (۸) امت دا والی (حمید اللہ شاہ ہاشمی) (۹) چن عربوں چڑھیا (سلیم خان گمی) (۱۰) کونین دا ولی (ڈاکٹر مر عبدالحق) (۱۱) الہادی (ڈاکٹر عبدالرشید) تے (۱۲) سیرت النبی (ﷺ) (بزبان سرائیکی) وقار عنایت اللہ دلشاد کلانچوی دے تے رسالے ڈاکٹر مر عبدالحق دی کتاب ”امت دا والی“ تے وقار عنایت اللہ دی کتاب ”سیرت النبی“ سرائیکی لہجے وچ نیں جد کہ ”الہادی“ ہند کو وچ پہلی سیرت دی کتاب اے۔ اودھر منظوم سیرت نگاری دی روایت وی برابر اگانہ ودھ رہی اے۔

سیرت نگاری تے پنجابی سیرت نگاری دا پچھو کڑ بیان کرن دا مقصد ایہ سی کہ قدر آفاقی نوں ”جی آیاں نوں“ آکھیا جاسکے، جھپڑے ایس بھرے بھنڈار وچ محبت تے تحقیق دا شاہکار ”مکی مدنی ماہی“ لے کے آئے نیں۔ قدر آفاقی پنجابی ادب دے پانے خدمت گزار تے سلسلہ عالیہ نقشبندیہ مجددیہ دے فیض یافتہ صوفی نیں تے اوہناں ایہ ودھیری شان والی کتاب اپنے روحانی پیشوا میاں شیر محمد صاحب شرق پوری رحمتہ اللہ دے اشارے تے لکھی اے جیہدا ذکر اوہناں ”تالیف دا سبب تے نام دا ماخذ“ دے سرناوین بیٹھ کیتا اے جدوں اوہناں ایہ کتاب لکھن دا ارادہ کیتا تے ۱۳۹۱ھ وچ ربیع الاول شریف دی بارہویں راتیں اللہ تعالیٰ دی جناب وچ اے تحریری عرض گزاری، جیہدے وچ اپنی کم علمی، بے مائیگی تے عاجزی دے اظہار پچھوں ایہ دعا کیتی گئی سی۔

”یا ہادی مطلق! توں میری رہنمائی کرتاں جے میں تیرے پیارے رسول (ﷺ) دے حالات صحیح صحیح پیش کراں۔ توں مینوں طاقت بخش کہ میں ایس اچے سچے کم نوں کدھرے راہ وچ جھڈ نہ جاواں۔ ربا! توں میری مدد فرماتے ایس کم نوں سوہنے طور توڑا پڑاتے فیر میری ایس کوشش نوں تیری بارگاہ وچ تے تیرے محبوب (ﷺ) دے دربار وچ قبولیت دی سند حاصل ہو کے قبولیت عامہ تے تامہ حاصل ہووے تے حشر دیساڑے ایس اوگن ہار نوں تیری رحمت تے تیرے پیارے حبیب (ﷺ) دی کملی دے سائے بیٹھ امان لبھ جائے۔“

میرے اندازے موجب ایس دعا دا پہلا حصہ تے قبولیت دا شرف حاصل کر چکھا اے تے دوجے حصے تے میں عاجز ”آمین ثم آمین“ آکھناں۔ پہلے حصے دی قبولیت دا ثبوت میری نظر وچ ایہ ہے کہ اللہ تعالیٰ نے قدر آفاقی نوں اوس ذوق شوق، لگن تے اوم آہر نال نوازا

جہلے سرتے اوہ بارہ سال دن راتیں محنت کر کے ایہ کتاب مکمل کرن وچ کامیاب ہوئے۔ ایس کم دے سرے چڑھیاں ای اوہ ۲ صفر ۱۲۰۴ ہجری نوں ہنجواں دی نمھی نمھی پھوار وچ اپنے آقائے مولا (ﷺ) دے سامنے کجھ عرضاں لے کے پیش ہوئے۔ اوہ عرض کر رہے ہن ”قدر نے اہ پھل جیوس کیوس تے جتھوں کتھوں چنے میں اللہ تعالیٰ تے اوہدا رسول بہتر جان دے میں۔ تے اہج آکھنا سوہنے صحابہؓ ای سنت اے۔ تہاڈی سنت اتے چلدیاں جنہے وی اوس اتے ڈوریاں سٹیاں اوہنوں ہور کے دی محتاجی نال واہ نہیں پیندا۔ تہانوں پتہ اے کہ میں ایہ گلدستہ بڑی محنت پوری ایمان داری تے نیک نیتی نال ترتیب دتا اے۔ کتے وی بددیانتی، بدیعتی توں کم نہیں لیا۔ صرف حق سچ تو ظاہر کرنا مقصود سی ہمت بت تے مہلت موجب پورا نال لایا۔ مینوں ایہ احساس اے کہ میں ایس کم وچ پورا نہیں اتر سکیا۔ یا رسول اللہ (ﷺ) ایہ گلدستہ قبول فرماؤ۔ نمانے دا مان ودھاؤ۔ عالم اسلام اتحاد، اتفاق تے اپنائیت دی لڑی وچ پرج کے اسلام دی سربلندی دا کارن بنے۔ بھلے سدھے رستے پین دلاں دی کالکھ دھپ جائے تے ہر مسلمان اپنے ایمان دی روشنی نال دنیا نوں رشان دا جتن کرے۔ یا رسول اللہ! ایہ گل ایڈی اوکھی تاں کوئی نہیں۔ جس امت دا نبی سرور کونین تے مقبول بارہ گاہ الہی ہووے اوس امت دا مقدر اہج ورگی ذلت تے محتاجی نہیں ہونا چاہیدا۔ یا رسول اللہ (ﷺ) - دعا فرماؤ۔“

ایہ اقتباس پیش کرن دا مطلب ایہ سی کہ پڑھن والیاں نوں قدر آفاقی دے اوس جذبے احساس تے ملی درد دا اندازہ ہو سکے جہنے اوہدے کولوں ایڈا وڈا کم ایڈے سوہنے طریقے نال کروایا اے۔

کتاب تن حصیل وچ ونڈی ہوئی اے۔ پہلے حصے وچ سوہنے نبی (ﷺ) دے سوہنے دیس عرب دا جغرافیہ تے تاریخ پیش کردیاں ہویاں حضرت آدم علیہ السلام توں لے کے حضرت اسماعیل علیہ السلام تیکر دے زمانے دے حالات تے کعبتہ اللہ دی اساری تے آبادی توں لے کے مسجد حرام دی موجودہ صورت تک دا بیان اے۔ ایسے باب وچ ”مکی مدنی ماہی“ بارے خوشخبریاں تے شہادتیاں تے آپ دے خاندان دا تذکرہ، واقعہ فیل توڑی اے۔ دوجے حصے وچ حضور پاک (ﷺ) دی ولادت مبارک توں وصال توڑی سب حالات تے واقعات دا بیان اے۔ ایسے وچ ازواج مطہرات تے آپ دی آل اولاد دا ذکر مبارک اے۔ ترتیجے حصے وچ حضور پاک (ﷺ) تے نازل ہون والی نورانی کتاب بارے ضروری معلومات نہیں۔ کجھ سورتاں تے آیتاں دیاں فضیلتاں دیاں گئیوں نہیں۔ قرآن پاک دے خاص خاص پیغام، حکم تے دعاواں وی شامل کیتیاں گئیوں نہیں۔ دعا دی فضیلت، قبولیت دے سے تے تھان، مسنون دعاواں، اسوہ حسنہ بارے مستند معلومات، رسول پاک (ﷺ) دے چار سو توں ودھ مبارک نانواں، خاص خاص وصفیاں تے معجزیاں دے نال نال حدیث پاک دا اک سوہنا انتخاب وی پیش کیتا گیا اے۔ درود سلام دی فضیلت بارے وی بڑی مستند معلومات اکٹھی کیتی گئی اے۔ قرآنی آیتاں تے حدیثاں دا پنجابی ترجمہ (جیہڑا مصنف نے اپنی طرفوں کیتا اے) بڑا صاف، سوہنا تے رواں اے۔ ایس حصے وچ کئی ایسیں بحثاں وی چھیڑیاں گئیوں نہیں، جنہاں نال لوکاں نوں ہمیشہ دلچسپی رہی اے۔ کئی اختلافی مسلیں بارے متوازن ذہن دے علماء دا نقطہ نظری سامنے لیاند ا گیا اے تاں جے دور ہوندے ہوئے لوک نیڑے ہو سکے۔

عرض مولف وچ قدر آفاقی دے خیالات تے جذبات ات گھرے روپ وچ سامنے آئے
نیں جس وچوں مذہبی تے علاقائی تعصبات مٹان تے ملی ایکٹا نوں پروان چڑھان دی سدھر ڈلھ ڈلھ
پنیدی اے۔

گلدستہ نعت اک نوہکلا انتخاب اے جس وچ عربی، فارسی، اردو، ہندی، پنجابی، سندھی تے
پشتو نعتوں دا چودہ سو سالہ انتخاب در انتخاب پیش کیتا گیا اے۔ بھانویں ایہ انتخاب جگہ دی تھوڑ
وجہوں بڑا محدود اے، فیروزی آپ دی امت دے بعض لکھاریاں دا عقیدت بھریا ایہ ہدیہ نعت
تے درود و سلام پڑھ کے ایمان تازہ ہو جاندا اے۔

ایس کتاب وچ مسلم، غیر مسلم، ملکی غیر ملکی، نویں، پرانے، مقلد، غیر مقلد، روایت پسند،
اجتہاد پسند، عالماں تے دوجیاں محققاں کولوں بڑے کھلے دل نال استفادہ کیتا گیا اے۔ اپنا نقطہ نظر
دی دیا گیا۔ کئی تھان تے بزرگاں دے غیر محتاط انداز تے تنقید وی کیتی گئی اے۔ پر نیک نیتی
دے نال بہر حال اتحاد تے ایکتا دا جذبہ ہر تھان نظر آؤندا اے۔ جتھوں جتھوں کوئی روایت
یاں کوئی حصہ لیا۔ اوہدا حوالہ ضرور دتا گیا اے۔ تے انج تحقیق تے دیانت دارن دے تقاضے
پورے کیتے گئے نیں۔ کتاب دی فہرست تے نظرماریاں ای اندازہ ہو جاندا اے کہ مولف دی
نظر سیرت پاب دے چھوٹے وڈے تقریباً ہر موضوع تے گئی اے۔ کتاب دے تفصیلی مطالعے
توں ایہ گل وی نتر جاندی اے کہ فاضل مولف نے ہر موضوع دا حق ادا کرن دی پوری پوری
کوشش کیتی اے تے ایس کوشش وچ اوہ ودھیرے کامیاب وی رہے نیں، ایہ دکھری گل اے کہ
کوئی وی بندہ ایس کم دا پورا پورا حق ادا نہیں کر سکدا۔ تحریر دا رنگ سوہنا تے گل کرن دا
ڈھنگ نوہکلا اے۔ ایہ چیتا کرانا وی ضروری جاپدا اے کہ مولف نے انجیل برتاباس وچوں
حضور دے ذکر مبارک تے آپ بارے کھلیاں ڈلھیاں بشارتاں دے اقتباساں دا ترجمہ تے ایس
بارے مولانا مودودی دی ریسرچ تے تحقیق بھری گل بات لئی چالی صفحے وقف کیتے نیں۔ تے ایہ
گل بات بڑی اہم اے۔ جیہڑی پڑھن نال تعلق رکھدی اے تے ہر گل جس دا ذرا جناں وی
حضور نال تعلق بن دا اے اتھے درج کر دتی گئی اے۔

میںوں بڑی خوشی اے کہ ایس کتاب دے وادھے نال پنجابی وچ سیرت نگاری دی روایت
اگانہ، بہت اگانہ، بہت ہی اگانہ ودھی اے۔ میری دعا اے ”مکی مدنی ماہی“ رب العزت تے
اوہدے حبیب پاک (ﷺ) دی بارگاہ وچ مقبول، منظور ہو کے قبولیت عامہ تے تامہ حاصل
کرے، جیویں قدر آفاقی نے کئی ورہے پہلاں ایہ آرزو کیتی سی۔ آمین۔

۱۹ اگست ۱۹۸۵ء

حفیظ تائب

شعبہ پنجابی

یونیورسٹی اورینٹل کالج، لاہور

(دیباچہ مکی مدنی ماہی ص ۲۳ تا ۳۱)

مکی مدنی ماہی دے مضمونوں دی فہرست

اتساب ص ۳ محمد ص ۳۰ الحجاء ص ۵ درمع میاں شیر محمد صاحب شرقیوی ص ۶ تا ۷
 درمع حضرت غلام اللہ صاحب ص ۸ فہرست ۹ تا ۱۳ سید اختر حسین اختر دی رائے ص ۱۵
 عرض مولف ص ۱۷ ویاچہ "بسم اللہ" جناب حفیظ نائب ولوں ۲۳ پنجابی املا بارے اشارے ص
 ۳۴ تالیف دا سبب تے نام دا ماخذ ص ۳۵ کلام اقبال ص ۳۸ یا اللہ (مولف اللہ تعالیٰ دی بارہ
 گاہ وچ) ص ۳۹ یا رسول اللہ (مولف رسول اللہ بار گاہ وچ) ص ۴۱ میاں عبدالرشید دی رائے
 کتاب بارے ص ۴۶

پہلا حصہ

۳۰ بہتائی رحمت دا سایہ (نعت) ص ۳۷ ذوق شوق ص ۵۰ سوہنے نبی دا ویس عرب ص ۵۱
 آباد دنیا دا مرکز ص ۵۲ اجداد عرب ص ۵۳ عرب قوماں تے قبیلے ص ۵۴ شجرہ بنی سام ص ۵۷ شجرہ بنی قحطان
 ص ۵۹ شجرہ عدنانی قبائل ص ۶۱ شجرہ آل مالک بن نضر ص ۶۲ پرانیاں عرب حکومتاں ص ۶۳ عرباں دی تہذیب
 وغیرہ ص ۶۶ مشہور بت ص ۶۹ ایرانیہم دا مذہب ص ۷۶ دین حنیف عرب وچ توحید ص ۷۸ جاہلیت کے دو بے
 ملاکں دا حال ص ۸۱ عیسائیت دا حال ص ۸۲ حضرت اسماعیل دی لڑی ص ۸۵ ذبح کون سن ص ۹۰ قربانی دا مقام
 ص ۹۲ انجیل برتاباس وچ قربانی دا واقعہ ص ۹۶ مکہ معظمہ ص ۹۸ کعبے دی اساری ص ۱۰۰ تاریخ کعبہ ص ۱۰۳
 کعبے دے قدیمی ناں ص ۱۰۵ خلاف کعبہ ص ۱۰۶ ضمیرہ کعبتہ اللہ بارے ص ۱۰۷ نور محمد دے لشکارے ص ۱۱۳
 نور محمدی دا ذکر قرآن وچ ص ۱۱۹ ہر ہر شے وچ نور محمد (بے مثال عددی کمال) ص ۱۳۶ حضور دا شجرہ
 نسب ص ۱۳۰ قریش ص ۱۳۳ آپ دے دادے تے دادیاں اک نظر وچ ص ۱۳۸ شجرہ آل عبدالمطلب
 ص ۱۴۲ حضرت عبداللہ دا ویاہ ص ۱۴۳ حضرت مائی آمنہ دا خواب ص ۱۴۴ جناب عبداللہ دی بزرگی بارے
 تازہ گواہی ص ۱۴۶ برتاباس دی انجیل وچ آپ بارے بشارتاں تے وڈیاٹیاں ص ۱۴۷ تا ۱۸۶ (انجیل
 برتاباس بارے ویروا) ص ۱۴۹ تے مولانا مودودی دی ریسرچ (۱۵۰) تے پیشین گوئیاں ص ۱۵۷ تا ۱۸۶)
 واقعہ میل ۱۸۶ تا ۱۹۰

دوجا حصہ

میلاد النبی۔ بہاراں مسکرا ہنساں ص ۱۹۳ تاریخ پیدائش ص ۱۹۷ تاریخ پیدائش بارے نکھیڑا
 ص ۱۹۸ شہد توں مٹھا محمد نام ص ۲۰۲ ددھ ماواں حلیمہ سعدیہ ص ۲۰۳ شق صدر دی تعداد ص ۲۰۵ والدہ دی
 وفات ص ۲۰۶ عبدالمطلب دی کفالت ص ۲۰۶ ابو طالب دی کفالت تے آپ دا بچپن چارنا ص ۲۰۷ بحیرا نال
 ملاقات ص ۲۰۸ شام دا پہلا سفر ص ۲۱۰ دوجا سفر ص ۲۱۰ نسطور اراہب ص ۲۱۳ مولانا مودودی تے بحرا والا واقعہ
 (ان نکھیڑا) ص ۲۱۵ با محمد ہوشیار ص ۲۲۳ جنگ فجار ص ۲۲۷ حلف الفضول ص ۲۲۹ کعبے دی اساری ص ۲۳۱
 نبوت توں پہلے دے کجھ واقعات تے آپ دے یار بیلی ص ۲۳۲ رب نال یاری ص ۲۳۳ نبوت تے
 رسالت دا سویرا ص ۲۳۶ فترت وتی نماز دا حکم تے تبلیغ ص ۲۳۸ علانیہ تبلیغ وغیرہ ص ۲۳۹ اسلام دا پہلا
 شہید ص ۲۴۲ مسلماناں نال ظلم ص ۲۴۶ حضور نال ودھکیاں ص ۲۴۹ ظلمی کیٹیاں ص ۲۵۰ اعجاز رسول ص ۲۵۰ حمزہ
 تے عمر دا اسلام قبولنا ص ۲۵۱-۲۵۲ کعبے وچ نماز ص ۲۵۳ جش ول ہجرت ص ۲۵۳ قریش دا لالچ دینا ص ۲۵۷

ہور دھمکیاں ۲۵۸، قصہ غزایت ۲۶۰، شعب ابو طالب دا واسی ۲۶۲، فیر تبلیغ ۲۶۳، وفات ابو طالب ۲۶۵، حضرت خدیجہؓ دی وفات ۲۶۷، ہور تنگیاں، طائف دا سفر ۲۶۸، آپؐ دی دعائے قبائل نوں تبلیغ ۲۷۰، ایاس بن معاذ تے اک جادوگر دا اسلام قبولنا ۲۷۳، معراج دا واقعہ ۲۷۳، تا ۲۸۹، ربی دیدار دا مسئلہ ۲۹۰ تا ۳۰۱، طفیل بن عمرو تے ابوذر غفاری دا اسلام قبولنا ۳۰۲، مکے وچ آپؐ دا اخیرا دور ۳۰۳، انصار دا اسلام ول آنا ۳۰۵، بیعت عقبہ اولیٰ تے ثانیہ ۳۰۶، سعد بن معاذ دا اسلام قبولنا ۳۰۷، آپؐ و مصباراں نقیب ۳۰۹، ہجرت دی اجازت ۳۱۰، آپؐ دی ہجرت ۳۱۲، غار وچ قیام ۳۱۳، غار توں کوچ ۳۱۴، انعام تے سراقہ ۳۱۵، ام معبد دا ڈیرا ۳۱۶، حلیہ مبارک ۳۱۷، مکہ تا مدینہ منزلاں ۳۱۹، قبا وچ اتارا ۳۲۰، مسجد قبا دی تعمیر ۳۲۱، پہلا جمعہ تے خطبہ جمعہ ۳۲۳، مدینے آؤن تے جشن ۳۲۵، مسجد نبویؐ دی تعمیر ۳۲۷، مہاجر تے انصار بھائی چارہ ۳۲۸ تا ۳۲۹، اذان تے اصحاب صفہ ۳۳۱، مدینے دے یہودیاں نال معاہدہ ۳۳۳۔

سن ۱ھ دے ہور واقعات ۳۳۵۔

سن ۲ ہجری قبلہ بدلی ۳۳۶، غزوات عبداللہ بن ابی قریش دیاں چالان ۳۳۸، غزوہ بدر ۳۳۰، ذوالفقار ۳۳۹، جنگ وچ فرشتیاں دی مدد ۳۵۲، مدینے دے یہودی ۳۵۳، غزوہ سویق حضرت بی بی فاطمہؓ دی شادی ۳۵۳، داغ۔ غزوہ بنو قینقاع ۳۵۰، کعب بن اشرف دا قتل ۳۵۶، سلام بن ابی الحقیق دا قتل ۳۵۷۔

سن ۳ھ غزوی احد ۳۵۷-۳۶۱، حضرت امام حسنؓ دی پیدائش تے حضرت مائی حنظلہؓ نال حضورؐ دا نکاح ۳۶۷۔

سن ۴ھ بنو اسد تے چڑھائی۔ مسلماناں نال فریب ۳۶۷، اک ہور فریب ۳۶۹، ایمان دی شان اچیری ۳۷۰، غزوہ بنو نضیر تے آپؐ دے قتل دا منصوبہ ۳۷۱، غزوہ ذات الرقاع ۳۷۳، غزوہ بدر ثانی ۳۷۴، امام حسینؓ دی پیدائش وغیرہ ۳۷۴۔

سن ۵ھ غزوہ دومتہ الجندل تے بنو مصطلق ۳۷۵، واقعہ حضرت جویریہؓ ۳۷۶، واقعہ افک ۳۷۷، غزوہ احزاب یاں خندق ۳۷۸، بنو قریظہ دا گھیراؤ ۳۸۳، سعد بن معاذ دا فیصلہ ۳۸۶، حی بن اخطب ۳۸۶، سن ۵ھ دے ہور واقعات ۳۸۸۔

سن ۶ھ عینہ بن حصین دی غداری تے بنو بکر دا مکو نچھنا ۳۹۰، عمرہ ۳۹۱، اسلامی جاسوس ۳۹۲، رسول اللہؐ دی برکت تے صلح حدیبیہ ۳۹۳، بیعت رضوان ۳۹۵، شرائط صلح حدیبیہ۔ ابو جندل دا واقعہ ۳۹۷، فتح مہین ۳۹۹، سن ۶ھ دے اچھے واقعات، خالد بن ولید دا ایمان لیانا ۴۰۱، سن ۶-۷ ہجری بادشاہواں تے بعض حاکماں دے نال آپؐ دے خطوط ۴۰۲، کعبہ حاکماں دا اسلام قبولنا ۴۱۶۔

سن ۷ھ فتح خیبر ۴۱۷، بنو فزارہ تے بنو خیبری قلعے ۴۱۸، کنانہ بن ربیع دا قتل۔ حضرت صفیہؓ نال حضورؐ دا نکاح ۴۲۳، حبش دا قافلہ ۴۲۵، باغ فدک وادی القرئی تے فدک ۴۲۶، عمرے دی ادائیگی ۴۲۹، ماسی دا درجہ موتہ دی جنگ ۴۳۱، جنگ قضاہ ۴۳۶، فتح مکہ بنو بکر دی ودھیکسی ۴۳۷، حضرت عباسؓ دا اسلام قبولنا ۴۴۲، حضورؐ دا تاریخی خطبہ ۴۴۷، بیعت ۴۴۸، مائی ہندہ دا اسلام قبولنا ۴۴۹، حضرت یوسفؓ تے رسول اللہؐ دی زندگی دی مماثلت ۴۵۱، بت توڑنا ۴۵۵، کعبے دے بت ۴۵۵۔

سن ۸ ھ غزوہ حنین ۳۵۶، جنگ اوطاس تے طائف دا محاصرہ ۳۶۰، کے شریف دا پہلا مسلمان گورنر ۳۶۵، مدینے واپسی تے عروہ بن مسعود دا اسلام قبولنا ۳۶۶۔

سن ۹ ھ غزوہ واقعہ ایلاتے تھخیر ۳۶۷، غزوہ تبوک ۳۶۹، جزیہ تے آپ دا اک تاریخی خطبہ ۳۷۳، ذوالحجین دی وفات ۳۷۷، کعب بن مالک وغیرہ دا امتحان ۳۷۸، مسجد ضرار ۳۸۱، بعض قبیلہ دا اسلام قبولنا ۳۸۲ تا ۳۸۶، سن ۹ ھ دے ہور واقعات ۳۸۷۔

سن ۱۰ ھ مختلف وفداں دا حضور دی خدمت وچ آنا ۳۸۸، مہابہ عیسائیاں نال تے حجتہ الوداع ۳۹۰، خطبہ حجتہ الوداع دا ۳۹۵، موئے مبارک دی وند ۵۰۳، خطبہ غدیر خم ۵۰۳۔

سن ۱۱ ھ وفات شریف ۵۰۶، اسامہ دی سرداری وچ لشکر ۵۰۷، جھوٹے نبی مسیحا وغیرہ ۵۰۸، آپ دا اک خواب ۵۰۹، تاپ ۵۱۰، ڈاڈھا تاپ ۵۱۱، ابوبکر نوں امامت دا حکم ۵۱۱، آپ دی اک دعا ۵۱۲، کفن دفن بارے آپ دی وصیت تے واقعہ قرطاس ۵۱۳، آخری دن تے دیدار ۵۱۶، سیدہ فاطمہ نوں بشارت ۵۱۷، وفات توں کچھ چر پہلاں ۵۱۲، تاریخ وفات دا اثر ۵۲۰، غسل ۵۲۳، کفن دفن ۵۲۳، قبر مبارک تے نماز جنازہ ۵۲۵، روضہ اطہر ۵۲۷، نقشہ روضہ مبارک ۵۲۷۔

قبر مبارک دی حفاظت ۵۲۹، صدیق و عمر دے جسداں دی حفاظت ۵۳۱، مسجد نبوی تے اوہدی توسیع ۵۳۲، آپ دی پاک بیہل تے آل اولاد۔ حضرت خدیجہ ۵۳۳، حضرت سوہ ۵۳۶، حضرت عائشہ ۵۳۷، حضرت حفصہ ۵۴۰، حضرت زینب خزیمہ ۵۴۱، حضرت ام سلمہ ہند ۵۴۲، حضرت زینب بنت جحش ۵۴۳، حضرت ام حبیبہ ۵۴۶، حضرت میمونہ ۵۴۷، حضرت جویریہ ۵۴۸، حضرت صفیہ ۵۴۹، حضور دیاں کنیزاں ۵۵۱، حضور دی اولاد ۵۵۱ تا ۵۶۲۔

تیجا حصہ

قرآن مجید (زندہ معجزہ) بارے معلومات ۵۶۵ تا ۵۶۷، مکی تے مدنی سورتاں تے اوہناں دی پہچان تے ایس بارے معلومات ۵۶۸ تا ۵۷۱، حروف مقطعات تے قرآن دیاں ست منزلاں ۵۷۲، قرآن مجید دے حروف، الفاظ، کلمات، سورتاں وغیرہ بارے تفصیل ۵۷۳ تا ۵۸۳، تلاوت دے آداب ۵۸۳، دعائے ماثورہ ۵۸۵، حامل قرآن دی پہچان ۵۸۶، قرآن دا چیلنج تے اسلوب ۵۸۷، فصاحت تے بلاغت ۵۹۰، قرآن دی حفاظت ۵۹۲، ہمہ قرآن در شان محمد ۵۹۳، بیان قرآن اپنے بارے ۵۹۳، وحی تے پیغمبری بارے ۵۹۷، توحید بارے ۶۰۰، جنات بارے ۶۰۳، قرآنی دعاواں ۶۰۷ تا ۶۱۵۔ ختم قرآن ۶۱۶، مسنون دعاواں تے دعا دی فضیلت ۶۱۸، ذکر دی فضیلت ۶۱۹، دعا دے آداب ۶۲۲، قبولیت دے سے ۶۲۳، قبولیت دیاں تھاواں ۶۲۳، جہنم دی دعا ضرور قبول ہوندی اے ۶۲۵، اسم اعظم ۶۲۵، اسمائے حسنیٰ ۶۲۷، صبح شام دیاں دعاواں ۶۲۸، قرض تے رنج دور ہون دی دعا ۶۳۱، رات دیاں دعاواں ۶۳۱، ڈر، نیند، یاخانہ بارے دعاواں ۶۳۳، دعائے نور، آیت الکرسی تے تسبیح ۶۳۳، کھانا کھان بارے ۶۳۵، گدھے تے کتے تے چند دیکھن بارے دعاواں۔ شب قدر تے تھکاوت دی دعا ۶۳۶، غصہ سب وغیرہ تے سرورد بارے ۶۳۷، دنیاں تے "لا حول" دی فضیلت بارے اک ہور دعا ۶۳۸، ڈر، خوف، نیند، بے چینی بارے ۶۳۹۔

قرآنی احکام : رسول اللہ تے ایمان لیان تے اطاعت بارے ۶۴۰ تا ۶۴۵، نماز، زکوٰۃ تے صدقات بارے ۶۴۶، روزے تے یلتہ القدر بارے ۶۴۹، حج تے عمرہ بارے ۶۵۰، مومن کافر

انہی تے سجا کے برابر نہیں ۶۵۱ پورا تو لن تے ہمت موجب کردار نبھان بارے ۶۵۲ انسانی فطرت مزاج تے پیدائش وغیرہ بارے ۶۵۳ تا ۶۵۷ بعض قرآنی سورتاں تے آیتاں دے فضائل ۶۵۸ تا ۶۶۲ رسالت تے اوہدے احکام نوں من والے چار گروہ ۶۶۳ تا ۶۶۶ انبیاء علیہ السلام تے علم غیب ۶۶۷ تا ۶۹۰ محمد مصطفیٰ سلطان عالم ۶۹۱ تا ۶۹۳ حدیث دی روشنی وچ آپ دے علمی معجزے ۶۹۵ آپ دے اسماء مبارک ۷۰۲ آپ دے ۳۰۰ توں ودھ ناں ۷۰۵ آپ دے خاص خاص وصف ۷۱۰ بعض اہل حدیث بزرگاں دی تحقیق۔ شان مصطفیٰ بارے ۷۱۷ تا ۷۳۳ آپ دے بعض معجزات ۷۳۳۔

اسوہ حسنہ : لباس بارے ارشادات ۷۳۵ جتی بان بارے ۷۵۱ بیٹھن، لیٹن، سون بارے ۷۵۳ آداب مجلس ۷۵۳ کنگھی تے خشبو وغیرہ ۷۵۵ کھان پین بارے ۷۶۰ رحمت تے شفقت دا بیان ۷۶۷ جماد دی فضیلت بارے ارشادات ۷۷۱ جمعہ دی فضیلت ۷۷۸ سلام علیکم ۷۸۹ سو اداسی تے غصہ ۷۸۳ غرور تکبر ۷۸۳ درود و سلام دا بیان ۷۸۶ تا ۷۹۵ حدیث شریف وچوں انتخاب ۷۹۶۔

حاجی امداد اللہ مہاجر مکی دے رسالہ ”فیصلہ ہفت مسئلہ“ وچوں پنج اچھے مسئلے مولود شریف ۸۱۰ فاتحہ مروجہ ۸۱۶ عرس و سماع ۸۱۹ غیر اللہ کو پکارنا ۸۲۲ حضور دی حیالی وچ شہادت کھٹن والے صحابہ دے ناں مبارک ۸۲۵ تا ۸۳۲ اسلام وچ عورت دا مقام تے اک توں ودھ شادیاں ۸۳۳ تا ۸۳۴ قیامت توں پہلاں دے مختصر حالات ۸۳۵ تا ۸۵۲ قیامت، حشر، نشر، بدلہ، میزان وغیرہ ۸۵۳ تا ۸۵۷ حوض کوثر تے شفاعت ۸۵۸ تا ۸۶۲۔

مختصرات : عشرہ مبشرہ، رسول اللہ دے چودہ نگہبان، خوشخبری، اولیں قرنی، آپ دے غلام ۸۶۳ آپ دے پریدار ۸۶۵ آپ دے موذن ۸۶۶ آپ دے کاتبان و جی ۸۶۷ آپ دے سزاکار، امانت دار تے خدمت گزار ۸۶۸ آپ دیاں خدمت گزاراں ۸۶۹ رسول خدا تے شامی ۸۶۹ دربار نبوی دے شاعر حسان بن ثابت، عبداللہ بن رواحہ ۸۷۰ کعب بن مالک ۸۷۱ آپ دے خطیب ۸۷۱ آپ دے گھوڑے ۸۷۱ آپ دے ٹھرتے کھوتے ۸۷۲ آپ دی اونھنیاں تے بکریاں تے کھواراں ۸۷۳ زرباں، کماناں تے ڈھالاں ۸۷۳ آپ دے دڑے ٹھرتے نیزے تے سرنو پ ۸۷۵-۸۷۶۔

گلدستہ نعت : عقیدت دے پھل تے ہدیہ درود و سلام بحضور سرور کونین ۸۷۷ حضرت عائشہ صدیقہ ۸۷۸ حسان بن ثابت ۸۷۹ امام زین العابدین ۸۸۰ امام ابو حنیفہ ۸۸۱ شرف الدین بوہدوی ۸۸۳ شاہ ولی اللہ دہلوی ۸۸۵ شاہ رفیع الدین ۸۸۶ شاہ عبدالعزیز ۸۸۷ احمد رضا خان بریلوی ۸۸۸ اشرف علی تھانوی ۸۹۰ حافظ شیرازی ۸۹۲ نواب صدیق حسن بھوپالی ۸۹۳ فرید الدین عطار ۸۹۵ سعدی شیرازی ۸۹۶ نظام الدین اولیا ۸۹۷ سعدی شیرازی ۸۹۶ نظام الدین اولیا ۸۹۷ عبدالرحمان جامی ۸۹۸ مرزا غالب ۸۹۹ شاہ ابدال پھلواڑی ۹۰۰ میر تقی میر ۹۰۱ امداد اللہ مہاجر مکی ۹۰۶ ممتاز جہاں گنگوھی ۹۱۱ علامہ مناظر احسن گیلانی ۹۱۲ شاہ عبداللطیف بھٹائی ۹۱۳ پیر محمد سلیم جان مجددی ۹۱۳ منظر فریادی ملاکوری ۹۱۵ سید وارث شاہ ۹۱۶ مہنوی غلام رسول عالم پوری ۹۱۷ پیر مہر علی شاہ گولڑوی ۹۱۹ مک چک ۹۲۰۔

حسن اتفاق تے حسن اختتام

ایس کتاب دے کل صفحات ۹۲۰ میں۔ صفر دور کیتیاں عدد ملیا = ۹۲ تے م ح م و (یعنی محمد دے ابجدی عدد وی ۹۲ میں)

سبحان اللہ و بحمدہ سبحان اللہ العظیم۔ صلی اللہ علی محمد و علی آلہ و اصحابہ وسلم
سید اختر حسین اختر چیف ایڈیٹر ماہنامہ ”لہراں“ لاہور مکی مدنی ماہی رحمۃ اللہ علیہ بارے انج
اظہار خیال فرماؤندے میں۔

من بہ امیدے رمیدم سوئے تو

مکی مدنی ماہی قدر آفاقی ہوراں دی اک ایسی کاوش اے جس وچ سیرت رسول بارے تحقیق دے نال نال عشق رسول دے لشکارے بھرویں انداز وچ ملدے میں۔ ایہ اک ایسا شاہکار اے جس وچ تہانوں تعصب تے تنگ نظری بالکل نہیں ملے گی۔ قدر دی سوچ واقعی آفاقی تے غیر متعصبانہ اے۔ ادا طرف بڑا کھلکھا اے۔ اوہ خوبیاں دا شکاری اے۔ انہوں جتھے وی کوئی خوبی دسی اپنے بڑے خلوص نال اپنی کتاب وچ لکھینے وانگ جڑ لئی۔ احمد رضا خان بریلوی دی نعت لم یات نظیرک فی نظر دے نال تہانوں مولانا اشرف علی تھانوی دی نعت ”یا رسول اللہ الا لا پاک لی“ تے نال ای نواب صدیق حسن بھوپالی مرحوم دا قصیدہ ”یا رحمتہ اللعالمین بکائی“ اگرچہ کچھ نظر آون گے۔ تھان تھان اقبال دے حکیمانہ اشعار دے جھلکارے وی ملن گے۔

ع۔ ادب پہلا قرینہ ہے محبت کے قرینوں میں

دے مصداق..... قدر ہوراں، ادب دا دامن حتی الوسع کدھرے دی ہتھوں نہیں چھڈیا۔ غیر مسلم اقوام نے ہمیشہ تشکیک دی پالیسی راہیں مسلماناں دے دلاں وچوں عشق رسول دا بوٹا پنن دی بڑی کوشش کیتی۔ پر ساڈے علمائے حق نے اوہناں دیاں کوششاں نوں ہمیشہ ناکام بنایا۔ قدر آفاقی بارگاہ رب العزت وچ پہنچے تاں خلوص بھریاں نگھیل دعاواں منگیاں تے جدوں اوہ بارگاہ رسالت ماب وچ حاضر ہوئے تاں اقبال دا ایہ شعر پڑھدے ہوئے۔

اے پناہ من حرم کوئے تو
من بہ امیدے رمیدم سوئے تو

اوتھے وی اوہناں جے اپنے واسطے حسن طلب دا مظاہرہ کہتا تاں پوری ملت بیضا نوں وی نہیں بھلایا جتھے اوہ جدت پسند نہیں اوتھے اوہ روایت پسند بلکہ روایت نوں زندہ کرن تے اگانہ ودھان والے وی نہیں مثلاً ”پنجابی لکھاریاں دا شیوہ رہیا اے کہ حمد و نعت تے منقبت خلفائے راشدین توں بعد اپنے پیرومرشد دا ذکر وی کر دے سن تے ایہ روایت سانوں نویں دور وچ ختم ہندی نظر آ رہی سی۔ پر قدر ہوراں پرانی روایت نوں قائم رکھدیاں اک نویں روایت دی قائم کیتی یعنی پنجابی نثر وی کتاب وچ حمد و نعت تے منقبت اردو تے فارسی (لظم) وچ لکھیاں تے عرض مولف دی اردو وچ تحریر کیتی اے۔ جس توں ایہ پتہ لگدا اے کہ قدر ہوری جس طرح دینی لحاظ نال غیر متعصب نہیں اوسے طراں اوہ لسانی تے صوبائی تعصبات دے وی قائل نہیں تے ایہ

گل تہانوں گلدستہ نعت وچ وی نظر آئے گی۔ جتھے عربی، فارسی تے اردو نعتوں دے نال ۱۲ ہندی۔ سندھی، پشتو تے پنجابی نعتوں وی موجود نیں۔

میں پوری کتاب نوں لفظ بہ لفظ تاں نہیں پڑھ سکیا پر جتھے وی نظر ماری مینوں بڑا کجھ لہاتے ایس گل وچ کوئی مبالغہ نہیں کہ سیرت رسول تے اہدے نال متعلقہ موضوعات دا جناں کھلار ایس اکو جلد وچ تفصیل، اختصار تے جامعیت نال سمویا گیا اے ایہدیاں مثالیں اردو وچوی ہٹ ای ملن گیاں۔ میں قدر ہوراں نوں ایس مٹھی تے تنگھی پیش کش اتے مبارک باد پیش کراں گا۔ میری دعا اے کہ رب العالمین انہاں دی ایس کوشش نوں اپنی بارگاہ وچ شرف قبولیت عطا فرمائے۔

ایں دعا از من و از جملہ جہاں آمین باد

سید اختر حسین اختر

(مدنی ماہی ص ۱۵-۱۶)

ایڈیٹر لہراں۔ لاہور

یکم اکتوبر ۱۹۸۵

ایس کتاب بارے جناب پروفیسر صاحبزادہ سید محمد کبیر احمد صاحب مظہر شعبہ عربی پنجاب یونیورسٹی لاہور ایس طراں رقم طراز نیں:

مکی مدنی ماہی کا مختصر تحلیلی جائزہ

چلو دیکھئے چہل سپاہی نوں اس "مکی مدنی ماہی" نوں
 جہنے موہ لیا ذات الہی نوں اوہدے صدقے صدقے جائے
 او ساریاں حوراں نی آپاں رمل منگل گائے
 اج رات معراج دی اے نی کعبلی والے دی زیارت پائے

نعت نبوی کے یہ پر تاثیر بول ایک دانشور کے طفلانہ شعور نے ۱۹۵۳ء میں جذب کئے جو اٹھارہ سال بعد ۱۹۷۱ء میں اس کے ذہن میں سیرت نگاری کا ایک عنوان بن کر ابھرے حتی کہ اگلے چودہ سال کی بحث و تحقیق کے بعد ۱۹۸۵ء میں ایک مستند اور ضخیم کتاب مکی مدنی ماہی بیتنا علیہ السلام کا روپ دھار گئے۔ اس کتاب کا مصنف (بشیر احمد) قدر آفاقی (ولادت ۳ نومبر ۱۹۳۸ء) پنجابی زبان کا ایک نامور ادیب اور تنقید نگار ہے۔ وہ ایک عرصہ پنجابی ماہنامہ "لہراں" سے بھی وابستہ رہا۔ نیز پنجابی تنقید پر اس کی دو کتابیں "پنج رنگ" اور "پنجابی افسانہ تے ڈرامہ" اہل فن اور طلبہ دونوں کے ہاں مقبول ہیں۔ قدر آفاقی کا نیا کارنامہ "وارث شاہ بولنا بھیت اندر" ہے جو ہیر وارث شاہ کے عارفانہ رنگ کی سب سے پہلی شرح و تفسیر ہے۔

قدر آفاقی اردو، پنجابی اور کسی حد تک فارسی کا شاعر بھی ہے اور فن شعر گوئی میں جناب محمد یامین خان شیخ دہلوی سے تلمذ رکھتا ہے جو جناب حیدر دہلوی کے شاگرد خاص ہیں اور آج کل کراچی میں مقیم ہیں۔

قدر آفاقی کی شناخت کے لئے شرق پور کی نقشبندی خانقاہ کی طرف رجوع ناگزیر ہے۔ جس سے وہ وابستہ ہے اور جہاں اسے قدر (Value) اور آفاقی (Universal) یا قدر آفاقی

(Universal Value) بننے کا فائق اور رحمان عطا ہوا۔ یہ محبت کی ش اور درویش صفت آدمی جو نرم دم، لگھو اور گرم دم، نچھو کا مرتع ہے۔ اپنی بلند پایہ تصنیف کی منی مانی "تفسیر قرآن مجید" کی بدولت بڑے معتدین اور عصری محققین کی صف میں شامل ہو گیا ہے اور یقین سے کہا جا سکتا ہے کہ وہ اس زندہ جاوید کتاب کی وجہ سے انشاء اللہ ہمیشہ زندہ رہے گا اس کے بے تعصب نگاہ اور آفاقی مزاج کا پتہ اس کتاب کے مزاج و مآخذ کی فہرست کے مطالعہ سے چلے گا جسے اس نے بخوبی طوالت (جہاں بوجھ کر) نظر انداز کر دیا تھا۔ (دیکھئے منی مانی ص ۲۲) اپنی بے تعصبی کے بارے میں اس نے لکھا کہ میں نے ہر کتب فکر کی متعلقہ تصانیف کا مطالعہ پوری دیانتداری اور غلو ص کے ساتھ کھلے دل سے کیا اور پھر بلا تہجک صدقہ متحققہ اور کافی حد تک متفقہ باتیں بحوالہ اخذ کیں۔ "منی مانی ص ۱۹) اور پھر تعصبات سے مزید بیزاری کا اظہار بقول اقبال یوں لیا:

درویش خدا مست نہ شرقی ہے نہ غربی گھر میرا نہ دلی نہ صفہاں نہ سمرقند
کتا ہوں وہی بات سمجھتا ہوں جسے حق نے ابلہ مسجد ہوں نہ تہذیب کا فرزند
اپنے بھی خفا مجھ سے ہیں بیگانے بھی ناخوش میں زہر ہلاہل کو کبھی کہہ نہ سکا قد

پہنانچہ قدر آفاقی نے قدیم و جدید مشرق، مغرب اور عربی، فارسی، اردو پنجابی کے ان تمام منابع سے استفادہ کیا ہے جہاں تک اس کی رسائی منی مانی کی فہرست کتابیات جو میں نے صرف پیدہ پیدہ کتب کے بارے میں اکٹھی کی ہے ذیل میں ہدیہ قارئین ہے جو اس کے آفاقی اور بے تعصبانہ مطالعہ کی وضاحت کرتی اور شہادت دیتی ہے مثلاً "اس میں جہاں انسائیکلو پیڈیا آف برٹانیکا اردو دائرہ معارف اسلامیہ، ولیم میور کی لائف آف محمد" فارسٹر کا خلاصہ جغرافیہ عرب جیسی ہدیہ کتب سے استفادہ کیا گیا ہے۔ وہاں سیرت ابن ہشام ابن خلدون، سیرت حلبیہ اور مدارج النبوت جیسی معتبر کتب سے بھی فائدہ اٹھایا ہے۔ علاوہ ازیں ابن قیم، نواب وحید الزمان، نواب صدیق حسن بھوپالی اور مولانا ابو الاعلیٰ مودودی جیسے اکابر کی کتب سے بھی بھرپور فائدہ اٹھایا ہے۔ فہرست کتب یہ ہے۔

کتب ترجمہ و تفسیر قرآن

۱۔ اردو ترجمہ قرآن مجید	حضرت شاہ عبدالقادر	۲۔ اردو ترجمہ قرآن مجید	احمد رضا خان
۳۔ کنز الایمان	صدر الافاضل نعیم الدین	۳۔ تبویب القرآن	علامہ وحید الزمان
۵۔ تفسیر منینی (فارسی)	مسین واعظ کاشفی	۶۔ تفسیر الدر منثور	جلال الدین سیوطی
۷۔ تفسیر روح البیان	اسامیل حقی	۸۔ تفسیر روح المعانی	شہاب الدین آلوسی
۹۔ التفسیر الکبیر	امام رازی	۱۰۔ تفسیر خازن	علی بن ابراہیم بیضاوی
۱۱۔ تفسیر بیضاوی	قاضی ناصر الدین بیضاوی	۱۲۔ معالم التنزیل	ابن مسعود الفقراء البغدادی
۱۳۔ التفسیرات الایمانیہ	ملائین	۱۴۔ الصاوی علی الجلالین	احمد بن محمد
۱۵۔ الاثقان فی علوم القرآن علامہ سیوطی		۱۶۔ تفسیر ابن عباس	ابن عباس
۱۷۔ مدارک التنزیل	عبداللہ بن احمد السلفی		

کتب سیرت (عربی و فارسی)

۱- السیرة النبوة	ابن ہشام	۲- الشفا بتعريف حقوق	مصطفى قاضي عياض
۳- الخصائص الكبرى	جلال الدين سيوطي	۳- المواهب للدرين	علامہ قسطلانی
۵- زرقانی علی المواهب	علامہ زرقانی	۶- الوفا باحوال المصطفى	ابن جوزی
۷- جواهر البحار	یوسف نبھانی	۸- جوامع السیرة	ابن حزم
۹- سعادة الدارين	ابراهيم بن عثمان	۱۰- دلائل النبوة	البیهقی، مصر
۱۱- دلائل النبوة	ابو نعیم	۱۲- محمد رسول الله	محمد رضا المصري
۱۳- مدارج النبوة	شیخ عبدالحق	۱۴- معارج النبوة	معین الدین کاشفی
۱۵- السیرة العلییہ	برهان الدین العلی		

کتب سیرت (اردو پنجابی)

۱- سیرت النبی (مختلف جلدیں)	شبلی نعمانی	۲- سیرت سرور عالم	ابوالاعلیٰ مودودی
۳- سیرت رسول عربی	وسید سلیمان ندوی	۳- رحمت اللعالمین	سلیمان منصور پوری
۶- شان جیب الرحمن	نور بخش توکلی	۵- سیرت پاک	محمد اسلم قاسمی
۸- نشر الطیب	مفتی احمد یار	۷- آئینہ نبوت	محمد منیر سیالکوٹی
۱۰- خطبات نبوی	اشرف علی تھانوی	۹- الذکر الحسین	محمد شفیع اوکاڑوی
۱۲- فضائل درود و سلام	محمد عبداللہ	۱۱- نقوش، رسول نمبر	محمد طفیل
۱۴- عی سرکار	محمد سعید شبلی	۱۳- نبیاں دا سردار	حبیب اللہ فاروقی
	عبدالکریم شمر		

کتب حدیث، تاریخ اسلام و دیگر موضوعات

۱- کتب صحاح ستہ، سنن دارمی، موطا امام مالک، مشکوٰۃ شریف			
۲- مجمع الزوائد	ابن حجر مکی	۳- کنز العمل	شیخ علی متقی
۴- اشعته اللغات	شیخ عبدالحق	۵- شرح سفر السعادت	عبدالحق محدث
۶- کشف الغمہ	عبدالوہاب شعرانی	۷- حجة الله بالغ	شاہ ولی اللہ
۸- اردو ترجمہ حصین حصین		ترجمہ عبدالحکیم ندوی	۹- الاستیعاب ابن عبدالبر
۱۰- اسد الغابہ	ابن اثیر	۱۱- سید اعلام النبلاء	علامہ ذہبی
۱۲- الاصابہ	ابن حجر عسقلانی	۱۳- الطبقات الکبیر	ابن سعد
۱۴- جمہورۃ التساب العرب ابن حزم		۱۵- فتوح البلدان	ابلا ذری یورپ
۱۶- تاریخ الرسل والملوک الطبری یورپ		۱۷- تاریخ یعقوبی	یعقوبی یورپ
۱۸- تاریخ ابن خلدون	اردو ترجمہ	۱۹- تاریخ اسلام	اکبر شاہ خان نجیب آبادی
۲۰- خلاصہ تاریخ عرب	سید یو	۲۱- عرب کا تاریخی جغرافیہ فارشر	
۲۲- ارض القرآن	سلیمان ندوی	۲۳- تاریخ حرمین شریفین عباس کرار مصری	
۲۴- انجیل برناباس	آسی ضیائی (اردو ترجمہ)	۲۵- جلاء الانام	ابن القیم

- ۲۶۔ معجم البلدان   یا قوت حموی
 ۲۸۔ المہند علی المفند   طبع دیوبند
 ۳۰۔ مکتوبات امام ربانی مجدد الف ثانی
 ۳۲۔ امداد المشاق   شام امدادیہ امداد السلوک ۳۳۔ الشماتۃ العنبریہ نواب صدیق حسن
 ۳۴۔ ڈکٹری آف بائبل ہسٹینگز
 ۳۵۔ لائف آف محمد   ولیم میور
 ۳۶۔ انسائیکلو پیڈیا برٹانیکا طبع یازدہم
 ۳۷۔ اسلامی انسائیکلو پیڈیا فنی محبوب عالم
 ۳۸۔ اردو دائرہ معارف اسلامیہ (مختلف جلدیں) پنجاب یونیورسٹی لاہور ۱۹۳۹ء
 ۳۹۔ علاوہ ازیں متعدد اخبارات اور جرائد کتب

یہ فہرست کتابیات شاہد عادل ہے کہ قدر آفاقی نے بحث و تحقیق کی وادی کی سیر کی ہے اور وہاں سے گھمائے رنگا رنگ کو اکٹھا کر کے ایک حسین گلدستہ ترتیب دیا ہے وہ اس راز سے بھی واقف ہے کہ سیرت نگاری کے فن میں بنیادی عنصر عشق رسول ﷺ ہے جس سے عاری زبان و بیان فصل ایمان کے لئے غیر مفید اور نقصان دہ ہے۔

در دل مسلم مقام مصطفیٰ است   آبروئے مازنامہ مصطفیٰ است

چنانچہ اس نے قلم کو عشق نبی میں ڈبو کر اور ادب کی لگام دے کر رواں کیا ہے۔ اس طرح اس کتاب میں رحمت اللعالمین سیرت رسول عربی اور مدارج النبوت کی جھلک نمایاں ہو گئی ہے بلکہ خود کتاب کا نام ”مکی مدنی ماہی“ اور اس کا ۹۲۰ صفحات کے عدد پر اختتام جس کا صفحہ دور کرنے سے اسم محمد ﷺ کے اعداد ۹۲ رہ جاتے ہیں۔ اس کتاب کے مصنف کے پر محبت اسلوب تحریر کا منہ بولتا ثبوت ہے۔

البتہ اس کتاب کی علمی جلالت اور شان کو برقرار رکھتے ہوئے عشق و محبت کے مبنی برغلو اور ناشائستہ طرز اظہار سے کلی اجتناب کیا ہے۔ چنانچہ اس نے بلھے شاہ کا یہ راگ نہیں الاپا۔
 احد احمد وچ فرق نہ کوئی اک رتی بھیت مروڑی دا
 بلکہ علی الاعلان کہا ہے۔

بلھے شاہ دا رنگ وجودی قدر دے شوق دا رنگ شہودی
 عشق بھنا اخلاص نہلایا سوہتا نبی رحمت دا سایہ

قدر آفاقی نے سیرت نبوی کو عصری مسائل کے تناظر میں بھی دیکھا ہے۔ اس طرح کہ اس کتاب کو پڑھ کر محسوس ہوتا ہے کہ حضور ﷺ ہمارے ساتھ ساتھ چلتے ہیں اور راہنمائی فرماتے ہیں۔ ایسے موقع پر سیرت سرور عالم اور سیرت النبی جیسی کتابوں کا پرتو نظر آتا ہے۔
 قرآن مجید پر بحث کرتے ہوئے مصنف نے معلومات کا انسائیکلو پیڈیا فراہم کر دیا ہے یہی حال حضور ﷺ سے متعلق شخصیات کے بارے میں ہے بلکہ پوری کتاب ہی جہاں تحقیقی بحث کی امین ہے وہاں شماریات کا خزانہ بھی ہے۔ یہاں گنجائش نہیں ہے کہ اس سے نمونے کے اقتباسات دیئے جا سکیں تاہم ایک اقتباس درج ذیل ہے۔

”روزنامہ نوائے وقت لاہور (جلد ۳۸ شمارا ۲۴۲ آخری صفحہ کالم ۸۔ پنج ستارے والا ایڈیشن) مورخہ ۱۱ صفر المظفر ۱۳۹۸ھ مطابق ۲۱ جنوری ۱۹۷۸ء مطابق ۸ ماگھ ۲۰۳۳ بکری موجب چچے جسے مسجد نبوی دی توسیع ویلے حضرت عبداللہ دی قبر دی کھدائی کیتی گئی تاں جسے جسد اقدس

وں کے ہور تھاں دفن کھتا جائے چنانچہ آپ دا جسد مبارک بالکل اصلی حالت وچ برآمد ہویا۔
خبروی سرخی تے متن ایہ اے۔

”چودہ سو برس بعد حضرت عبداللہ بن عبدالمطلب کا جسد مبارک قبر سے صحیح حالت میں
برآمد ہوا سات صحابہ کرام کے جسد مبارک بھی اصل حالت میں تھے۔“ (مکی مدنی ماہی ص ۱۴۳)
حقیقت یہ ہے کہ اخبارات کی خبروں تک سے استفادہ بغیر ایک خاص قسم کے ذوق کے
ممکن نہیں جس کا منشاء اس ہستی والا سے متعلق ایک ایک شے سے کمال وابستگی کے سوا کچھ اور
نہیں۔

مجھے یہ دیکھ کر بھی حیرت ہوئی کہ مصنف نے قرآن مجید کے اسلوب پر بحث کرتے ہوئے
حضرت شاہ ولی اللہ کے راج نکتہ نگاہ سے اختلاف کیا ہے اور اسے مکتوب نگاری کے اسلوب کی
 بجائے کلام اور بات چیت کا اسلوب قرار دیا ہے۔ (ص ۵۸۹) حقیقت یہ ہے کہ قرآن مجید خدا کا
کلام ہے۔ خدا کا مکتوب نہیں اور یہ ہی درست نقطہ نگاہ ہے۔

یہ کتاب ۱۵x۲۳ سم سائز کے ۹۲۰ صفحات اور تین حصوں پر مشتمل ہے۔ (۱) ولادت
شریف سے پہلے کے حالات (۲) سیرت طیبہ از ولادت تا وفات (۳) قرآن مجید کا اعجاز۔ اسوہ
حسنہ۔ حضور سے متعلق شخصیات کے اعداد و شمار اور گلدستہ نعت۔

کتاب کا پیش لفظ سید اختر حسین اختر ایڈیٹر ماہنامہ ”لہراں“ اور پروفیسر حفیظ تائب نے لکھا
ہے۔ یہ ایک حقیقت ہے کہ اتنی محققانہ، اتنی ضخیم اور اتنی دلکش کتاب پنجابی زبان میں نہیں
لکھی گئی۔ بلکہ اس کا وجود سیرت نبویؐ کے لٹریچر میں ایک خوب صورت اور معتدبہ اضافہ ہے۔
اسی وجہ ہے کہ علاقائی ادب میں سیرت نگاری کے مقابلہ میں اسے انعام مل چکا ہے اس باغ و
بہار کتاب کے مطالعہ سے جہاں دل کے سامنے ابواب جنت وا ہوئے، یہ احساس شدت سے ہوا
کہ مصنف کو قدردان ناشر نہیں ملا اور اس نے فرط شوق سے اپنی بے بضاعتی کی پونجی ہی سے
اسے زیور طباعت سے آراستہ کیا۔ دوسرا احساس یہ ہوا کہ ایسی علمی اور محققانہ تصنیف علاقائی
زبان کے لبادہ میں ہونے کی وجہ سے اسے اپنے قدردان قارئین سے محروم نہ رہ جائے۔ لہذا
اگر اس کا اردو یا انگریزی زبان میں ترجمہ کر دیا جائے تو آفاقی سطح پر لوگ اس سے مستفیض ہو
سکیں گے اور یہ کتاب ہاتھوں ہاتھ لی جائے گی۔ علاوہ ازیں میری تجویز یہ ہے کہ مصنف آئندہ
ایڈیشن میں اس کے آخر میں مصادر و ماخذ کی فہرست مندرجات تفصیل سے جلی اور صاف انداز
میں لگائے تاکہ کتاب اپنے ان جملہ محاسن کے ساتھ سامنے آئے جن کی وہ مستحق ہے۔ آخر میں
دعا ہے کہ اللہ تعالیٰ قدر آفاقی کو جزائے خیر سے نوازے اور کتاب کو حسن قبول عطا فرمائے۔
آمین۔

(سید محمد کبیر احمد مظہر۔ لاہور۔ ۱۹ ستمبر ۱۹۸۷ء)

دو اقتباسات

۱۔ مکی مدنی ماہی وچوں حضور ﷺ دی ولادت بارے ابتدائی اقتباس

بہاراں مسکرا پٹیل

اج رب دی رحمت جوش وچ اے۔ قلم، جھوٹھ، مکر، فریب، کفر، شرک تے گناہواں وچ
 ڈلی دنیا نوں سدھے رستے پان والا اج تشریف لیا رہیا ہے۔ اج دنیا وچ اوہ آرہیا اے جس نوں
 رب نے فرمایا ”سوہیا جے تینوں پیدانہ کروا تاں کجھ وی پیدانہ کروا۔“ اج اوہ ذات جس نوں
 رب نے کائنات دی ہر شے توں پہلاں نوری شکل وچ پیدا فرمایا سی تے اپنا حبیب بنایا سی۔ ختم
 المرسلین بن کے، اسدے دین دی تکمیل واسطے آرہیا اے۔ اج نبیاں دا سردار آرہیا اے۔
 جہدیاں دعاواں آدم نے منگیاں، ابراہیم نے منگیاں۔ جہدی سدھر موسیٰ نے کیتی، جہدی
 خوشخبری عیسیٰ نے دتی۔ اج اوہ ”نبیاں دی مراد“ تشریف لیا رہیا اے۔ اج جہاناں دا اوہ سردار
 آرہیا اے جہدی سروری تے سرداری وچ شک کرن والا رب دے غضب دا نشانہ بن جاندا
 اے۔ اج اوہ امی آرہیا اے جہدی ڈیک وچ آسمان چکر اندے رہے، زمین گھمدی رہی
 سورج چند ستارے آپیاں واٹاں وچ گم ہو کے سدھراں دے دیوے بالدے رہے۔ آمنہ دا لال
 عبد اللہ دی روح دا قرار، عبدالمطلب دے قبیلے دا در یتیم، قریش دے سردا حقیقی تاج، ابراہیم
 دی اکھیاں دا تارا، اسماعیل دے دل دا سہارا، بی بی ہاجراں دا راج دلارا بیت المقدس تے کعبے
 دی عظمت دا رکھوالا، حق وچ دا مان غریباں دا حمایتی، نمائیاں دا ساھی، ماٹیاں دا زور، غلاماں دا
 بلی، سمجھ دا باپ، بڑھے ٹھیریاں دا خدمت گزار، مائیاں بڑھیاں دا بیبا پترج دی روح، حق دی
 جان، رب دا بندہ، رب دی شان، رب دا رسول، پیارا مقبول، اچاتے عالی خلق دا والی، محمد
 مصطفیٰ احمد مجتبیٰ صلی اللہ علیہ وسلم دو عالم دی رحمت دا چولا پاکے، سرلولاک کا سہالا کے، قرآن دا حامل
 تے عامل ہنن، رب دی ایکتا نوں اچیاں، حق وچ دا نام رشان، انھی دنیا نوں نور ٹھیں بھرن
 خوشیاں ونددا، رحمت لٹاندا، رب دے فضل دے بدل ورہاندا، بھلیاں نوں سمجھان، کراہاں نوں
 راہے پان، اڑی بازاں نوں رب دے غضب توں ڈران، بشیر و نذیر تے سراج منیر بن کے ایس
 دنیا وچ تشریف لیا رہیا اے۔ اج بہاراں مسکرا رہیاں نیں۔ چڑیاں چھما رہیاں نیں۔ بلبلان خوش
 دے گیت گا رہیاں نیں۔ پنچھی خوش نیں، ہوا خوش اے، فضا خوش اے، زمین خوش اے، زماں
 خوش، مکان تے لامکان خوش، سمندر خوش، پہاڑ خوش، وادی خوش، اجاڑ خوش، نباتات خوش
 اے۔ جمادات خوش اے کائنات خوش اے، فرشتے خوش نیں، حوراں خوش نیں، لوح و قلم
 فرش وی خوش، رب دی کرسی عرش وی خوش۔

(کی مدنی ماہی صفحہ ۱۹۳ - ۱۹۴)

۲۔ عظمت مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم دے مقابلے وچ کے امتی عالم فاضل دی کوتاہ بینی کوئی اہمیت
 نہیں رکھدی۔ ایس لئی کی مدنی ماہی دا تنقیدی تے حق بیانی دا معیار وی بہت بلند اے۔ لیکر
 ”خطائے بزرگاں گرفتن خطا است“ نوں ساہنے رکھ کے انداز ایسا اپنایا گیا اے کہ لغزش دا
 مغفرت لئی دعا دا اک وسیلہ بن گیا اے۔ نظر انداز ایس لئی نہیں کیتا کہ مبادا اہمنوں مثال
 کے کوئی ہور امتی بے احتیاطی دا شکار ہو جائے کیوں جے نبی دے ساہنے اچا بولنا وی منع اے
 (۲-۳۹) اقتباس ملاحظہ فرماؤ:

با محمد صلی اللہ علیہ وسلم ہوشیار : مولانا مودودی مرحوم اک بین الاقوامی شہرت دے اچے عا

فاضل سن پر سانوں اوہناں دے اہنہاں خیالات نال اتفاق نہیں۔ نہ ہی ایہ کلمات نبوت دی شان دے شایان نہیں۔ اوہ سرکار دو عالم بارے بڑی بے تکلفی نال اک اجہی گل کر گئے نہیں جہدی توقع مولانا جیسے گھمڑیا نے تے فاضل بندے توں نہیں سی کیتی جا سکدی۔ اللہ معاف کرے آکھیا نہیں:

”اگر پہلے سے شوق نبوت ہوتا..... تو غار حرا والا معاملہ پیش آتے ہی آپ خوشی سے اچھل پڑتے اور بڑے دعوے کے ساتھ پہاڑ سے اتر کر سیدھے اپنی قوم کے سامنے پہنچتے اور اپنی نبوت کا اعلان کر دیتے.....“

”پھر بیوی سے بڑھ کر شوہر کی زندگی، اس کے حالات اور اس کے خیالات کو کون جان سکتا ہے۔ اگر ان (حضرت خدیجہؓ) کے تجربے میں یہ بات آئی ہوتی کہ میں نبوت کے اہلوار ہیں اور ہر وقت فرشتے کے آنے کا انتظار کر رہے ہیں تو ان کا جواب ہرگز وہ نہ ہوتا جو حضرت خدیجہؓ نے دیا۔ وہ کہتیں کہ میں گھبراتے کیوں ہو۔ جس چیز کی مدتوں سے تمنا تھی (نبوت) وہ مل گئی۔ چلو اب پیری کی دکان چمکاؤ، میں بھی نذرانے سنبھالنے کی تیاری کرتی ہوں۔“

(سیرت سرور عالم جلد ۲ صفحہ ۷۱۳ از مولانا مودودی)

(قدر آفاقی دا تبصرہ)

”آہ کتھے سرور دو عالم فخر موجودات، وجہ تخلیق کائنات ﷺ دی نبوت تے بی بی خدیجہؓ جہی وفادار تے عزم و یقین نال پر بیوی دی گواہی تے کتھے جھوٹھی پیری مریدی تے نذرانے سمہان دی مثال!۔۔۔۔۔“

ادب گاہیست زیر آسماں از عرش نازک تر
نفس گم کردہ می آید جنید و با یزید ایس جا
(کلی مدنی ماہی صفحہ ۲۲۲-۲۲۵)

بہر حال کلی مدنی ماہی دی فہرست مضامین پڑھ کے ای چائن ہو جاندا اے کہ ایہ کتاب کوئی معمولی کتاب نہیں سگوں پنجابی ادب سیرت وچ اک ایسا اضافہ اے جہدی مثال مڑ کے پتہ نہیں کدوں ساہنے آسکے گی۔ کیوں جے ایہ موضوع اللہ دی خاص عنایت تے توفیق نال تعلق رکھدا اے۔ البتہ چمکاڈڑاں نوں سورج گھٹ ای نظر آوندا اے۔

مستند انداز دی حامل : کلی مدنی ماہی وچ ہر گل بات مستند حوالے نال کیتی گئی اے۔ بغیر حوالے دے کوئی گل نہیں کیتی گئی۔ ایس نوں رحمۃ اللعالمین تے سیرت النبی تے دو جیاں سیرت دیاں کتاباں دے مقابلے وچ رکھ کے تکھا جاوے تاں رب دے فضل نال ایہ اپنی حیثیت منوان لکھاں ذرا جنی وی نہیں نوندی۔ حتیٰ کہ دو جیاں کئی کتاباں پڑھ کے جھڑی معلومات حاصل ہوندیاں نہیں اوہ ایس اکو کتاب وچ بڑے سلیقے نال سو دتیاں گھنیاں نہیں۔ وباللہ التوفیق۔ لیکن ساڈے بعض لکھاریاں نے اپنیاں لکھتاں وچ ایس بھروس کتاب دا ذکر کرنا پتہ نہیں کھڑی گلے مناسب نہیں سمجھیا۔ حالانکہ اوہناں دیاں لکھتاں ایس دی اشاعت توں ڈھیر چر پہچوں شائع

ہوئیاں نہیں۔ البتہ اللہ بخشے جناب ڈاکٹر محمد اسلم رانا مرحوم ہوراں ایس کتاب بارے کجھ گلاں ضرور کیتیاں نہیں۔ اوہ آکھدے نہیں:

(۱) ”ایہ گل اپنی تھاں تے ٹھیک اے کہ ثمر ہوراں دی کتاب ”چی سرکار“ جناب قدر آفاتی ہوراں دی سیرت بارے لکھی کتاب ”مکی مدنی ماہی“ توں سوا دوجیاں کتاباں نالوں ذرا کھلارویں اے۔ زبان تے بیان وچ اک شاعرانہ انداز وی اے۔“ (حرف حقیقت ص ۳۰)

(۲) ”چی سرکار دے بعد ہن تیکر جھڑیاں کتاباں لکھیاں گئیاں نہیں اوہ اپنے مواد تے ضخامت دی حد تائیں چی سرکار دے مقابلے تے کوئی بہتا وڈا کارنامہ نظر نہیں آوندا۔ سوائے قدر آفاتی دی ”مکی مدنی ماہی“ دے جمدے وچ زیادہ تفصیل نال حضور دی مبارک حیاتی دے واقعات نوں پیش کیتا گیا اے۔ (ایضاً ص ۲۸)

(۳) ”قدر آفاتی دی کتاب ”مکی مدنی ماہی“ ایہناں سبھناں وچوں اپنی ضخامت اپنے مواد حالات تے واقعات دی صحت تے مستند حوالیاں دی وجہ نال اک مکمل تے جامع سیرت پاک اتے لکھی گئی نثری سیرت نگاری دی کتاب اے جھڑی ۱۹۸۵ء وچ شائع ہوئی تے ایس کتاب نے کسے حد تیکر پنجابی دی ایس صنف نوں وی دوجیاں زبانوں دے نال لیا کھلہاریا اے۔“ (حرف حقیقت ص ۲۸)

(کے حد تیکر شاید ایس لئی کہ سیرت النبیؐ اٹھ جلدوں وچ اے۔ رحمتہ اللعالمین تن جلدوں وچ مدارج النبوة دو جلدوں وچ معارج النبوة تن جلدوں وچ وغیرہ وغیرہ جد کہ مکی مدنی ماہی اکو جلد وچ اے۔ ویسے نور بخش توکلی ہوراں اکو جلد وچ ”سیرت رسول عربیؐ“ لکھی اے تے اوہ اک بھرویں کتاب منی جاندی اے۔) (قدر آفاتی)

بہر حال مکی مدنی ماہی نوں تعصب دی عینک اتار کے پڑھو تے دیکھو کہ اہل سلام واسطے ایس سوہنی کتاب وچ کھڑے کھڑے خزانے بھرے ہوئے نہیں۔

اج دا دور :۔ اج دا زمانہ نثر دا زمانہ اے۔ حتیٰ کہ ساڈے نویں شاعر حضرات اجکل نظم دی ”نثری نظم“ لکھن تے زور دیندے نہیں کیوں جے اوہناں دی جاچے نظم وچ عروضی پابندیاں وجھوں حتیٰ چی گل ڈھکویں تے پھبویں انداز وچ بیان کرنا اوکھی گل اے۔ اوہ زمانے بیت گئے جدوں وید تے حکیم حضرات طب دیاں کتاباں وی نظم وچ لکھدے سن مثلاً:

سندھ سونف ہرڑلے وچ پا گل بادام
تن دن کھاویں ایس نوں ہووے شفا تمام

ہن الیکٹرانکس تے کمپیوٹر دا دور اے۔ ساڈے نصابی ”دووان“ شاید راجہ پورس دے سے ول واگاں کیتی بیٹھے نہیں تاں جے اپنے آپ نوں اصلی تے وڈے پنجابی ثابت کر سکن۔ حالانکہ ”بجھل کھری“ کوئی دڑکی وی لاوے تاں صلاحین دے قابل نہیں ہوندا کیوں جے پاکستان تے پنجابی زبان نے اکھویں (۲۱ ویں) صدی وچ پیرپاؤنا اے تے اتنی قدامت پسندی تعلیم تے نصاب دے نظام وچ کسے وی پکھوں تعریف دے قابل نہیں۔ گھٹ توں گھٹ پاکستانی طلباء تے مستقبل دے راج گیراں دا ای خیال رکھیا جائے کہ اوہناں نوں سو سال چھپے پان دی بجائے حد

دور دے تقاضیاں نوں ساہنے رکھ کے لکھیاں گئیں مستند ترین سیرتی لکھتاں پڑھن دی سفارش

کیتی جائے۔ ورنہ یاد رکھنا چاہیدا اے:

قریب ہے یارو روز محشر چھے گا کشتوں کا خون کیوں کر
جو چپ رہے گی زبان پختہ لہو پکارے گا آستیں کا

کملی والا (شان حضور) وچ اردو تے پنجابی نثر دے بعض ٹکڑے

چروالاں دے سرداری سوچ وچار

(۱) پنجابی نثر :

عبداللہ دے یتیم بچے نوں چالھی بکریاں تے پنج اوٹھ ورثہ وچ ملے سن۔ اوٹھ کرائے تے چلے سن تے بکریاں دا اجڑ لے کے ایہ برخوردار جنگل ول چلا جاندا سی۔ چانچے ابو طالب دیاں بکریاں وی اپنے اجڑناں ای چار چوگا کے شام ویلے گھر آ جاندا سی۔ اوہناں دنوں وچ وڈے وڈے رئیسوں تے سرداراں دے چھوہری بکریاں چارن دا کم بڑے نخرناں کر دے سن تے ایہ کوئی گھٹیا کم نہیں سمجھیا جاندا سی۔

پارے محمد نوں چھوٹی عمرے بھی اللہ پاک نے اپنے خرچ دا بھار کے چانچے تائے دے سرتے نہیں پان دتا۔ بکریاں دا دودھ وی چنگی آمدنی دا ذریعہ سی تے اوٹھاں دا کرایہ وی آ جاندا سی۔ مطلب ایہ کہ حضور دے گزارے دا بندوبست اللہ تعالیٰ نے پہلاں ای کر دتا ہویا سی۔ تاں جے کوئی اللہ دے رسول نوں کدے ایہ نہ آکھ سکے کہ توں کل تے میرے ٹکراں تے پل کے جوان ہویا میں۔ اج میرے سامنے پیا چاوڑاں کرنا میں۔

خیر محمد صلعم دے نال بھانویں ہور وی کئی ہانی چھوہر بکریاں دے اجڑ لے کے شہروں باہر دور توڑی چلے جانداں سن پر اہنہاں ساریاں وچوں بڑا بھلا مانس تے شریف طبع چروال کوئی غیا جاندا سی تے اوہ ایہو برخوردار محمد ای سی جہنوں بال عمرے ای چروالاں نے اپنا سردار من لیا سی اتے بڑے پیار تے ادب نال اوہنوں صادق صاحب (سچا ساتھی) دے لقب نال بلاندے سن۔ حضور نے اپنے ہم جولیاں نال کدے وی کوئی اجھی کھنڈ نہیں کھنڈی سی جمدے وچ چھیڑ چھاڑیاں شرارت دا کم ہووے۔ دوڑنا، چھال مارنا تے ورزش والیاں کھنڈاں دا شوق سی۔ گند بکواس تے گالھ مندے توں حضور نوں مڈھوں ای نفرت سی۔ اپنے ساتھیاں نوں پانی دے چشمے، پہاڑاں دی خشکی تے سبزی۔ کھجوراں انگوراں ککراں تریوزاں تے اتاراں دا کسے بھونیس وچوں وکھو وکھ شکل تے وکھو وکھ سواد لے کے اگنا تے پھلنا۔ اوٹھ گھوڑے کھوتے بکری گان شیر بکھیاڑ کتے بلے دی اڈو اڈ پنتو تے ولو وی سجا دیاں گلاں کر کر کے قدرت دیاں کاراگریاں ول توجہ دلاندا رہندا سی۔ ایس چروال دا دل دیس دے عام لوکاں نوں لڑیاں بھڑیاں دیکھ کے کڑھدا سی تاں سنگھیاں ساتھیاں نوں پیا سمجھاندا سی کہ بھائی دسو کھاں ایہ کھنڈی گلوں لڑکے وحشی جانوراں وانگوں لہولہان پئے ہوندے نیں۔ اتے ایس احتمال والی لڑائی دا نتیجہ اہنہاں نوں کیہ ملدائے۔ ایہ گل کر کے ہوکا بھر لہندا سی۔ پر احتمال نوں کون سمجھائے!

(۲) اردو نثر :

حضرت ام المومنین خدیجہ الکبریٰ ان دنوں ایک معزز خاتون تھیں۔ ان کا سلسلہ نسب

پانچویں پشت میں آنحضرت ﷺ سے جا ملتا ہے۔ ان کی دو شادیاں پہلے ہو چکی تھیں۔ ایک خاوند سے لڑکا اور دوسرے سے ایک لڑکی تھی۔ دونوں کا نام ہند تھا۔ اب وہ بیوہ تھیں۔ چونکہ نہایت شریف اور پاکباز تھیں اس لئے ان کا لقب طاہرہ مشہور ہو گیا تھا۔ بڑی دولت مند تھیں۔ جب مکہ والوں کا قافلہ تجارت کو روانہ ہوتا تھا تو اکیلا ان کا سامان تمام قریش کے برابر ہوتا تھا۔ جناب رسول ﷺ کی دیانت داری اور حق پرستی کی تعریف اکثر سنا کرتی تھیں۔ اس لئے پیغام دے کر بلوایا اور کارندہ مقرر کر کے دو گنا معاوضہ دینا منظور کیا۔ (عارف عنفی عنہ، صفحہ ۳۴، حاشیہ نمبر ۱)

عکاظ دی منڈی تے عرباں دی ہیکڑ

(۳) پنجابی نثر :

ملک عرب دے چار بڑے مشہور میلے سن۔ عکاظ، معجنہ، ذوالحجاز تے عباسہ۔ ایہنوں چوہاں میلیاں تے ہر قسم دی تجارت دیاں منڈیاں وی لگدیاں سن تے ہر قسم دے لوک آکے اپنے اپنے کمال وی دسدے سن۔ عکاظ دا میلہ ایہنوں ساریاں وچوں بہت وڈا ہوندا سی۔ جتھے اک پاسے لین دین تے چیزاں دا بیوپار ہوندا سی۔ اک پاسے کھینڈاں، تماشے تے نیزہ بازی دے اکھاڑے جم جاندے سن۔ کدھرے کاریگراں دی عجیب عجیب کاریگریاں وی نمائش ہوندی سی۔ کدھرے شعرو شاعری دیاں مجلسیں گرم ہو جاندیاں سن۔ کدھرے کنجریاں دے بجرے تے گانا وچانا پرکھیا جاندا سی تے کدھرے نجومیاں کاہناں تے جادوگراں دے ڈیرے لگ جاندے سن۔ کدھرے عقل دے انھیں پتھریاں مورتاں نوں سجدے پئے کردے سن تے کدھرے عشق دے انھیں سنگ دل معشوقاں پچھے تڑندے پھردے سن۔ ایہ منڈی یاں میلہ پہلی ذی قعد توں لے کے ویہ تاریخ توڑی بڑی چہل پہل تے طرحاں طرحاں دیاں بد مستیاں نال بھریا رہندا سی۔

ایس میلے اتے عرباں دیاں کئی لڑائیاں ہو چکلیں سن۔ جہنوں وچوں چند لڑائیاں بڑیاں بھاریاں سن۔ ایہ لڑائیاں جہنوں گلاں توں شروع ہوئیاں سن اوہ ایس تسیں آپے وچ روز کردے رہنے آں۔ پئی اک آکھے میں وڈا، دو جا آکھے میں۔ ایہ وی کوئی لڑن والی گل اے یاں کوئی کسے عورت نال مخول کرے تے پرہ اوہنوں جھاڑ ملامت کرے۔ بس قصہ ختم ہو جاندا اے۔ یاں اک شخص نے کسے دا کجھ قرض دینا ہووے تے اوہ بول جھگڑ لین یاں کوئی کسے قبیلے دی ذمہ داری چک لے تاں دو جا آکھے توں کون ہونائیں۔ آپس وچ لڑپن تے دوہاں دے قبیلے یاں لگے لانے برادری والے وی انھیں واہ ڈانگاں چھویاں، تلوواراں تے بندوقاں نال اک دوجے تے ٹٹ پین۔ کوئی عقل تے ہوش دی گل اے۔ کوئی صلح تے امن والی گل نہ کرے تاں جانو اوہ سارے ای احمق تے الو نہیں۔ جھڑے اوہناں الو عرباں ہاں صلح صفائی نالوں جرح تے لڑائی دی اک نوں پھوکاں مار دے نہیں۔

چوداں سالاں دا محمد وی اپنے چاچے ابو طالب نال ایس میلے تے گیا۔ کلی جہی گل توں لڑائی جو شروع ہو گئی تے اک پاسے قریش تے بنی کنانہ تلوواراں لے کے نکل آئے۔ دوجے پاسے ہوازن آکر کے آگئے۔ جتھے دن پورے اوہ جنگ ہويا کہ توبہ یا اللہ۔ اک کلی جہی گل توں

ہزاراں آدمی مارے گئے پر کے وی اف نہ کہتی۔ اک چودھویں دا جن محمدؐ سی جھڑا غم دے سمندر وچ گھبرا گھبرا کے پھڑکدا سی تے بے قرار ہو ہو کے ایس جہالت توں نفرت کردا رہیا سی۔ اوہا دس نہیں سی چلدا نہیں تے اوسے ویلے اجھے میلے تے اجھی حماقت نوں ختم کر کے دم لہندا پر ایہ گنڈھ دل وچ اجھی بجھ گئی جھڑی ایس جہالت نوں ختم کرن توں پہلاں نہ کھل سکی۔ (صفحہ ۱۸-۱۹)

مکے دے مسلماناں نوں ہجرت دا حکم

(۴) پنجابی نثر :

یثرب والیاں دی ایس بیعت دا حال قریشیاں دے جاسوس نے دیکھ لیا سی۔ اوہ ندا ندا شہر جا وڑیا۔ سرداراں نوں سارا حال دس کے گرم کہتا۔ تاں اوہ سارے جمع ہو کے بڑے غصے تال یثرب والیاں دے قافلے ول گئے تے ڈرا دھمکا کے گل جھن دی کوشش کردے رہے پر اوہ دلاں دے پکے تے قولوں دے سچے سن۔ قریشی کافراں نوں کوئی گل نہ پھڑائی تاں اوہ سردار سڑدے بلدے شہر پرت گئے۔ دکھ تے ویر دی اک سارے شہر وچ تیز ہو گئی۔ ہر اک مشرک تے کافر ایسے فکر وچ سڑدا بلدا پھردا سی کہ جس طرحاں ہو سکے محمدؐ ابن عبد اللہ نوں یثرب جان توں پہلاں ای قابو کر لیا جائے تے بتاں دے دشمن محمدؐ دے ساتھی مسلماناں نوں ختم کر دتا جائے پر جہنوں رب رکھے اوہنوں کون مار سکدا اے۔ دشمنوں دا ایہ حال ے ایہ خیال دیکھ سن کے حضورؐ ہور وی محتاط ہو گئے تے مسلماناں نوں ہجرت دا حکم فرما دتا۔

(۵) اردو نثر :

طائف میں بنو ثقیف تجارت پیشہ لوگ آباد تھے۔ اور تینوں بھائی عبدیالیل، مسعود اور حبیب وہاں کے سردار تھے۔ نبی ﷺ پہلے ان ہی سے ملے اور اسلام کی دعوت دی۔ ایک نے کہا میں کعبہ کے سامنے ڈاڑھی منڈوا دوں اگر تجھے اللہ نے رسول بنا دیا ہو۔ دوسرا بولا کیا خدا کو تیرے سوا اور کوئی بھی رسول بنانے کو نہ ملا۔ جسے چڑھنے کے لئے سواری بھی میسر نہیں۔ اسے رسول بنانا تھا، تو کسی حاکم یا سردار کو بنایا ہوتا۔ تیسرا بولا میں کوئی بات تیرے ساتھ نہیں کروں گا کیونکہ تو واقعی خدا کا رسول ہے۔ تو تیری بات کو رد کرنا خطرناک بات ہے اور اگر تو خدا پر جھوٹ بولتا ہے تو مناسب ہی نہیں کہ تجھ سے کوئی بات کی جائے۔ وہاں سے اٹھ کر آپ طائف کے اور لوگوں کو دعوت اسلام دینے میں مصروف ہو گئے لیکن عبدیالیل نے اپنے غلاموں اور شہر کے اوباش لڑکوں کو چمکار کر آپ کے پیچھے لگا دیا۔ (رحمۃ اللعالمین) (حاشیہ نمبر ۱، صفحہ ۹۲)

(۶) پنجابی نثر :

(الف) ”..... ایہ تقویٰ ای چہرے نوں چکاندا۔ پروردگار نوں خوش کردا تے مسلمان دے درجے نوں بلند کردا اے۔ فیر فرمایا، لوکو! خدا تعالیٰ نے تہاڈے تال چنگا سلوک کہتا اے۔ تسیں دی دوجیاں تال انجے ای سلوک کرو۔ پر خدا دے دشمنوں نوں ہمیشہ تسیں دشمن ہی سمجھو۔ اللہ پاک نے تہانوں چنگا راہ دس کے تہاڈا تال مسلم رکھیا۔ ہن تسیں مل کے اک دوجے دی بہر دی

عربی کروائیاں تے بیوپاریاں دا ذکر

(۷) پنجابی نثر :

ایہ دنیا وی اک بڑا ای عجب مسافر خانہ اے جدے درج قافلہاں تے قافلے آوندے تے جاندے ای رستے نیں۔ کے ویلے وی اہلکے دوویں دروازے بند نہیں ہوندے۔ آون والے جدوں چاہنے نیں موند چک کے دروازے وچوں اندر آ جاندے نیں۔ کوئی پچھے جناب کتھوں آئے او کتھے جانا ہے کدھر جا رہے او کدھر آئے؟ کوئی جواب ای نہیں ملدا۔ بس رونا ای رونا جان دے نیں۔ نہ کچھلی بولی بول سکدے نیں نہ اہتھی دی گل سمجھ سکدے نیں۔ انجے ای جے کے جان والے توں کچھو چودھری صاحب یاں بابو جی یاں بزرگو کتھے چلے او کس بلایا ہے کدے وت وی پرت آو گے۔ پر اوہ وی جواب نہیں دندے۔ کندھاں بول پین تے بول پین ایہ کوئی گل نہیں کردے۔

خیر ایہ لوک نہ دن تے نہ سہی پر تاڑن والے تاڑ جاندے نیں۔ ٹلی کھڑکی تے مسافر خانے دے اک دروازوں لنگھ کے اندر آ گئے۔ ہوئی ہوئی بولی سکھ لئی۔ رل بچ گئے تے پھٹلا گھر بھل گیا۔ سمجھ بیٹھے ہن اسان اہتھی ای رہناں نیں۔ دس دیہ تریہ چالھی پنجاہ شہ ستر اسی نوے یاں سو سال رہ کے وی وطن دل جان دی ترف نہ پیدا ہوئی۔ پر ٹلی کھڑکن لگ پئی تے کم یاد آ گیا۔ اوہو میں تے اہتھی کجھ چنگا مال خریدن آیا ساں۔ ہن کیہ کراں۔ ٹلی پئی کھڑک دی اے تے دم ہار بیٹھاں۔ بس ہاؤکے تے ہاؤکا مار دے ای مسافر خانوں پار لنگھ جاندے نیں۔ کوئی درلا ای اپنا کم کر کے جاندا اے۔ جھڑا منڈی وچوں کھرا مال وہاج کے پچھانہ گھلدا رہیا ہودے نہیں تے ایس منڈی وچوں بستے کھوئے مال دا بھار لد کے ای اللہ بلی ہو جاندے نیں۔۔۔۔۔ (صفحہ ۲۰)

عربی لوک دنیاوی منڈی وچوں کھرے مال دا وچ کرن دی کوشش ای نہیں کردے سن۔ بیوپار کردے سن پر ایڈھروں یمن دیاں چادران لے گئے تے طائف جا کے غلہ یاں میوے خرید لئے۔ تمام تے نجد وچوں ساء۔ ازخریا لوبان لے کے اوٹھاں تے لد لئے تے ملک شام دل لے گئے۔ اوٹھوں ریشمی لیڈے تے چنگے چنگے بھانڈے لے آندے۔ کیتوں کھجوراں لد کے کتے جا

وچیاں۔

حکیم عارف مرحوم دی کتاب شان حضور عرف کملی والا

دی شاعری دے نمونے تے بعض اقتباسات

جہنل دا تعلق حضور دے مکی دور نال اے

(۱) جناب رسول کریم ﷺ دا حلیہ مبارک

اللہ پاک نے پال جوان کھتا واہ وا قدرتاں رب دکھائیاں نے
 جو جو خوبیاں ہون انسان اندر احمد وچ کرتار نے پایاں نے
 میانہ قد تے بانکیاں ڈیل ڈولاں رنگوں سرخ سفید نرمائیاں نے
 بھواں جڑیاں تے متھا چن چکے بنی الف دے وانگ صفائیاں نے
 جسہ نرم رخسار گلاب تازہ ہوٹھاں وچ کلیاں چٹھائیاں نے
 دند موتیاں وانگ سفید چمکن مزیدار ورلاں من بھائیاں نے
 لمی دھون مضبوط تے سیس سوہنا زلفاں سیاہ دل پاندیاں آئیاں نے
 چہر کھڑکھڑا تے واڑھی سنگھنی اس لباں وانگ حلیل کترائیاں نے
 سینہ صاف کشاد پر ناف توڑی والاں پتلیاں تاریاں لائیاں نے
 بھر کم شانیاں تے کالے وال کونے والاں والیاں نرم کلائییاں نے
 دوہاں موڈھیاں وچ ابھار بیضی ایہ نشانیاں رب دکھائیاں نے
 اپر تٹاں والا رل کے حرف لکھے مہراں پاک جناب نے لائیاں نے
 کدے موڈھیاں تے زلفاں پندیاں نے کدے کناں دے کول کترائیاں نے
 پاندے راہ گمراہ جد ویکھ لیندے کنگھی سیدھ سواندھیاں پایاں نے
 تلیاں بھاریاں چوڑیاں وانگ سخیں چندر کھ سرنور پرچھائیاں نے
 نور حسن نمکین شرمیلٹا اے اکھیں نیویاں نال حیائیاں نے
 بکل پھبڈی اے کالی کملی دی کملی وچ خبرے کیہ بلایاں نے
 کملی کملی کوکھندی اے غلق کملی کملی والڑے نے جھڑیاں لائیاں نے
 چادر تہہ قبیض ہے زیب تن تے سر سرمئی دستار سدھرائیاں نے
 تکھی چال پر لٹک ڈھلوان والی جویں اتروے لوک اترائیاں نے
 مڑھکے وچ حلقے عنبر مشک والے گویا شیشیاں عطر الثائیاں نے
 پنجھی سال دی عمر جوان سوہنا شرماں ودھ جہان تھیں پایاں نے
 دعویدار مسکینی تے عاجزی دا تاہیں چا وڑاں کدے دل آئیاں نے
 مالک ملک دے عارفا کل صنفوں جو جو نیک سن ساریاں پایاں نے

(صفحہ ۳۳)

فرہنگ : مڑھکا = پینہ، بینی = ناک، حسن نمکین = ملاحت بھریا حسن۔ حضورؐ دا ارشاد اے کہ مینوں ملاحت وچوں زیادہ حصہ ملیا اے جد کہ یوسف علیہ السلام نوں صباحت توں۔ چاوڑاں = اڑی بازی

(۲) حضرت ابراہیم دی تعمیر کعبہ توں بعد اک رسولؐ

واسطے تے کعبتہ اللہ دی مرکزیت لئی دعا

مرکز ایہ توحید دا رہے قائم قبلہ مومنوں دا عالی شان ہویا
 اتھے عاشقاں دا فرض کرن پھیرا میلہ سال دے سال گھمان ہویا
 وگی دا مڑ کٹک طوفان والی شرک نال اندھیر جہان ہویا
 پیر دھریاں دھریاں وچ کعبے ظاہر شرک دا غیر نشان ہویا
 مڑ کے بتاں دی آن گھرچ ہوئی زوراں وچ مردود شیطان ہویا
 تن سو سٹھ سی بت موجود اوتھے گویا رب دا وی خاندان ہویا
 غرضے مٹی توحید تے وچ کعبے کفر شرک آ کے حکمران ہویا
 عارف دس کیہ حال سی عربیاں دا بھوہے کس طرحاں تدوں شیطان ہویا
 (صفحہ ۱۷)

فرہنگ : گھرچ = گھڑمس، حدوں ددھ زور۔ غرضے = غرض ایہ کہ۔ بھوہے ہونا = خشی وچ
 خدا نوں بھل جانا۔

(۳) رسول اللہؐ دے بکریاں دا اجر چارن وچ خدائی بھیت

خیریں پرت گھر سفر تھیں نال چاچے احمدؑ رب دا لاڈلا آوندا اے
 وانگ عاجزاں زندگی سادگی دی نال صبر دے وقت لنگھاؤندا اے
 ڈاڈھا شوق مزدوریاں محنتاں دا کھٹی کھٹ حلال دی کھاؤندا اے
 فجری چھیڑ لیجاؤندا طرف جنگل اجر سانجھ کے چار لیجاؤندا اے
 ایسے حال گزار دا وچ نیلے فجری جاؤندا شام گھر آوندا اے
 زیاں نہ کے دا کرے بھورا شابش لڑکیا لوک سناؤندا اے
 حکمت رب دے وچ اسرار مخفی چھیڑو چھیڑ کے مال لیجاؤندا اے
 گویا عارفا چھوٹلی عمر مولا اجر چارنے تے اوہنوں لاؤندا اے
 (صفحہ ۳۲)

فرہنگ : کھٹی کھٹا = کمائی کرنا۔ فجری = سویر ویلے۔ زیان = نقصان۔ بھورا = ذرا جتاوی۔

(۴) اوہناں دناں وچ عرب دیاں لوکاں دے چال چلن تے رسم و رواج

اوہناں دناں وچ عرب دا حال مندا لوکی بھلے دی قدر نہ جاندے سن
 سارے جگ دا جو عیب دار ہووے اوہنوں چودھری پہنچ نیاوندے سن
 شاعر جوڑ کے شعر اپراہد عشقوں نام وچ مجالساں پاوندے سن
 صفتاں لکھ امیر بختاوراں نوں وانگ مالک الملک وڈیاوندے سن
 اجڑ عورتاں دے گھریں رکھدے سن مڑ وی یاریاں ہور کماوندے سن
 دنے رات چرچا رنڈی بازیاں دی وڈا زور زنا تے پاوندے سن
 بعضے کھل چا دیوندے عورتاں نوں بے اولاد جے آپ رہ جاوندے سن
 جاؤ کرو خلوت کے نال جا کے پتر واسطے شرم گواوندے سن
 بے عورتاں نوں ورثہ سمجھ دے سن وارث باپ دے بعد بن جاوندے سن
 ملک جھڑیاں باپ دے گھروں ہون تنہاں نال بھی عقد چا پاوندے سن
 کردے پتراں دا وڈا مان مورکھ گننے نال چوا دے پاوندے سن
 دھیاں جم دیاں دے گل گھٹ دے سن اکے جیوندیاں تے مٹی پاوندے سن
 پی شراب بدمست بیہوش پھردے ماؤں بھین وچ فرق نہ لیاوندے سن
 موہوں آکھدے رب نوں مننے ہاں دلوں ہور دلیل دوڑاوندے سن
 پیداوار مشہور کھجور ستو یا شکار کر وقت ٹیاوندے سن
 نہ کوئی فصل واڑی نہ کوئی محل ماڑی نہ کوئی دین ایمان رکھاوندے سن
 گھر گھر چودھراں نے ہسی زور پایا خوف ذرا نہ رب دا کھاوندے سن
 جو کھلیسن دنے رات شرطیاں ماں بھین زنانیاں لاوندے سن
 متھا ٹیکنے نوں پوجا کرن کارن نال شوق دے بت بنواوندے سن
 دکھو دکھ سی بت ہر ٹابری دا کعبے تھری تے وچ نکاوندے سن
 دو تن ساہن وی بت بنوا رکھے نہ عزلات منات سداوندے سن
 ہند سندھ ایران تے چین یورپ اہل مصر سبھ شرک کماوندے سن
 دنیا وچ سی بھلے دا نام ٹیا ناہیں پاپ تھیں لوک شرماوندے سن
 جھڑے عیسوی موسوی کرن دعویٰ اوہ بھی شرک تھیں باز نہ آوندے سن
 کے جاء سی آگ دی زور پوجا ادھی گھری نہ آگ بجاوندے سن
 متھا ٹیکدے تے کوئی حال کردے بھلے آگ تے بھاگڑا پاوندے سن
 کوئی دیویاں کسن فرشتیاں نوں کائی دیوتے آکھ سناوندے سن
 کدھرے دیویاں دیوتے رکھ فرضی پوجا کردیاں وار نہ آوندے سن
 اندر عرب سی خاص اندھیر گردی گھڑے ماڑیاں نوں پئے کھاوندے سن
 حاکم نہیں کائی جیندا حکم چلے آپو اپنا حکم چلاوندے سن
 گھوڑ دو یاں کے مقابلے تے جیکر نال تقدیر اڑ جاوندے سن
 بس تمام سہیلیں لگدیاں نوں کارن جنگ دے جنگ چڑھ جاوندے سن

صبر شرم انصاف نون رکھ لانبھے مرنے مارنے تے تل جاوندے سن
 ڈانگ سوئیوں تیر تلوار ولوں نیزے برچھوں فرق نہ لیاوندے سن
 دکھ ویر دی وس نون کئی پشٹاں گھول گھول کے پئے دکھاوندے سن
 جدوں داؤ لگدا تدوں لین بدلہ نویاں روز شرارتاں چاوندے سن
 بھاری بنے یاں اوکھڑا وقت آوے گھریں ٹپ پچھواڑیوں آوندے سن
 ترکان بولے یاں کوئی نچھ مارے ایہنل گلاں تے شگن مناوندے سن
 پنچھی اڈ کے آگوں دی لنگھ جائے سجے کھبیوں تاڑ کے جاوندے سن
 نال ٹونیاں آکھدے روگ جاوے ہتے روگ آسب بتلاوندے سن
 جھوٹھ بول کے واسطے لوہ لالچ سچی گل نون جھوٹھ بتاوندے سن
 نالے جھوٹھ کہانیاں لچر قصے گلاں گاڑی جوڑ ساوندے سن
 پتھر پوجنے والا ایڈا زور آہا جدوں پنڈھ مسافری جاوندے سن
 گھروں چار پتھر لے کے چل ولسن اوہو پوج کے چلہ بناوندے سن
 لگے اوڑ تے مینہ برساوے نون ڈھینگو گنو دے پوچھلے پاوندے سن
 ہکن طرف پہاڑ دی ڈھول مارن پچھوں ڈھینگواں نون آگ لاوندے سن
 بھکھا بھانا ترسڑا اٹھ بنھن مردہ نواں جیکوئی دفناوندے سن
 آکھن حشر نون ہوگ اسوار مردہ ایسے خیال تے مار ونجاوندے سن
 جیکوئی بھیڑ لڑائی دے وچ مویا بابت اوس دی آکھ ساوندے سن
 ایہ تے اسقنی اسقنی کوکدا اے قاتل مار کے خیر مناوندے سن
 ہتے برا کروانیکے گولیاں تھیں کھٹی ایس حرام دی کھاوندے سن
 لکھن پڑھن نون کوئی نہ جان دا سی جھڑے جان دے سن اوہ چھپاوندے سن
 پر پراہونے دی کرن قدر سارے نال شوق دے نھل کماوندے سن
 جویں جانگی لوک دلیر ہوندے توں عرب والے نظر آوندے سن
 ڈاڈھا وقت سی نبی دے آونے دا رڑھدے رہیوں باجھ پئے جاوندے سن
 کوئی ہووے تے خلق دی واگ موڑے عالم نبی دا ذکر فرماوندے سن
 کہندے نبی دی ہے انتظار اجکل لکھیا وچ کتاباں دے پاوندے سن
 عارف اہل تمیز راہ سکدے تے اکھیں نور محبوب تے لاوندے سن
 (صفحہ ۱۷-۱۸)

فرہنگ : نیاوندے سن = منصف من دے سن۔ اپراوہ = ظلم تے انھی۔ نام پانا = مشہوری
 کھٹنا۔ رنڈی بازی = کبچرپوہ۔ چوا = چاء، چاؤ۔ ٹابری = قبیلہ۔ حال کردے = مستانہ رقص۔ بس
 تمام قبیلہاں لگدیاں نون = واہ لگدی نون سارے قبیلہاں نون۔ اوڑ = خشک سالی۔ ترسڑا =
 پیاسا۔ ڈھینگو = سکا چھاپا۔ اسقنی اسقنی کوکدا اے = مقتول بدلہ لین لئی پانی واسطے بے چینی ظاہر
 کردا اے۔ برا کروا کے گولیاں تھیں = غلام عورتاں دی جسم فروشی راہیں دولت کمانا۔

(۵) چھوٹی عمر دیاں نیک عاداتاں

چھوٹی عمر وچ سنو محبوب رب دے بھلیاں عاداتاں کس طرحاں پائیاں نے
 کرے گلہ نہ بھکھ پیاس والا صبر خصلتوں رب عطائیاں نے
 ہاسے کھلڈ تماشیاں دور ہوندا گند مند تھیں صحبتاں چائیاں نے
 بچپن وچ دو مجلساں گیا دیکھن اوہ بھی ستیاں قرب لکھائیاں نے
 ابو طالب دے رہن فرزند میلے اوہدے بدن پوشاک صفائیاں نے
 لڑن بھڑن تے کھوہن کھوہان دیاں بھی نہ عاداتاں رب نے پائیاں نے
 کعبے واسطے اک دن قریشیاں نے اٹاں ڈھون نوں مانگیاں پائیاں نے
 ایہ شرمیلا لال بھی ڈھون آیا کعبے والیاں دے وڈیائیاں نے
 پتھر ڈھونڈیاں موہنڈرے چھل گھتے چاچے آکھیا ایڈ کیہ پھائیاں نے
 لکوں لاه کے رکھ لے موڈھیاں تے تیرے جھے چھوہراں کیہ حیائیاں نے
 تمہ چاچے عباس نے کھچ دتا شرموں زردیاں تے غسل آئیاں نے
 پلٹا کھا کے زمیں تے واڑ ڈگا دتے سچ نبوت حیائیاں نے
 چاچے ابو طالب نے عباس اگے ہتھیاں دتیاں آپ گواہیاں نے
 نہ ایہ بولدا جھوٹھ نہ کرے ٹھٹھا نہ اس لڑکیاں وانگ ہوچھائیاں نے
 حقو حق ایہ بالڑی عمر لوڑے صفتوں خلق تھیں ایس کرائیاں نے
 مکے وچ امین سبھ کسں اس نوں الفت کردیاں چاچیاں تائیاں نے
 سینہ جرس آلاٹوں پاک اسدا ہویاں لڑکھن وچ صفائیاں نے
 شرح صدر فرشتیاں خوب کیتی خبراں وچ قرآن دے آئیاں نے
 وہم شرک تے فسق فحور نالے جو جو بندیاں وچ برائیاں نے
 سبھ الانشاں جھوٹھ تے بغض دیاں اللہ فضل تھیں دور کرائیاں نے
 جہندے ماں نہ باپ نہ بھین بھائی ایسے کرنیاں جگ روشنائیاں نے
 عارف عبداللطیف نوں کون جانے ایہ تاں رحمتوں رب وکھائیاں نے
 (صفحہ ۳۱)

فرہنگ : مانگیاں پانا = سا بھھی مدد لئی بلانا، شرح صدر = ایس دا ذکر قرآن وچ آیا اے۔ الم
 نشرح لک صدرک

(۶) مکے والیاں دا جھگڑا تے اوہدا فیصلہ

اک دن پیا جھگڑا مکے والیاں دا کعبہ نوں سر جدوں بنان لگے
 سبھے پوجدے سن سنگ اسودے نوں آتش رشک وی تیز جلان لگے
 اوتھے مکے بزرگ چا مت دتی جدوں گھرو شور مچان لگے
 رکھو فیصلہ اوس جوان اتے جھڑا مونہ مہانجلیے آن لگے

کرنا رب دا صبح دے وقت متھے کعبے آ محمدی شان لگے
 ہذا ہذا امین امین آیا سبھے کھن واہ وا یک زبان لگے
 ایسی چمکدی عقل دا تار جیسی دیکھو فیصلہ کویں مکان لگے
 چادر گھت کے سنگ اٹھو ایو نے رکھو چا جس جگہ نشان لگے
 کیتا حکم ہن ٹابری ٹابری دا چوہاں کنیاں تے بندہ آن لگے
 رمل ساریاں چانیکھے آن دھریا سارے دیکھ کے ہون قربان لگے
 اوتھے پکڑ کے آپ چا رکھو سو لایا کوئی نہ نال نکان لگے
 رپھڑنت دا نٹھیا نبی سرور جوہر عقل انصاف دکھان لگے
 پہلی عمر وچ جھگڑیوں باز رکھن مرنوں مرنوں خلق بچان لگے
 میاں عارفا ظاہری علم باجھوں حضرت باطنی دی رمز پان لگے
 (صفحہ ۳۸)

فرہنگ : موہانجلے = صبح سویرے۔ ہذا ہذا امین امین آیا = ایہ دیکھو امین آگیا اے۔ سنگ
 اسودے = سنگ اسود۔

(۷) دادے دی گود

ہن یتیم دے نال لیر ہویا جدوں ایمنہ پیا لڑا پیا اے
 دادا عبدالمطلب چوندائے جس نے پوترے دا ذمہ چایا اے
 ورھے دو پیارے جانی جان تائیں کچھڑ پھل دے وانگ کھڈایا اے
 آخر دے گیا داغ جدائی والا ملک الموت نے آن بلایا اے
 دادے کوچ تے پوتر پیا دیکھے سوچاں سوچدائی مسکرایا اے
 رماں والڑے رمز دی سار پاون عارف مورکھا بھیت نہ آیا اے
 (صفحہ ۳۰)

فرہنگ : لیر = ماں مہنٹو۔ پیالہ پانا = وفات پانا۔ یتیم = جس دا باپ مرجائے۔

(۸) چاچے ابو طالب دی محبت

تاویں سال خدائی دے کم دیکھو چاچے ابو طالب سندی وار آہی
 گلاں مٹھیاں مٹھیاں کرے سوہنا عقل تیز پر طبع سدھار آہی
 مٹھی بولڑی نے دھماں پائیاں نے باغ عرب دے وچ بہار آہی
 چاچا موہ لیا جویں بہتر جڑے نے ناہیں کے نوں پیار دی سار آہی
 آیا رت دا سیک تے کچھ یتیمی اتے خلق دی نرم پھوہار آہی
 بھولی شکل تے حسن نمکین والے کھیری جنگلاں وچ گلزار آہی
 ایس چھوہر دے خلق نے خلق مٹھی ہوئی تابع باجھ شمار آہی

حسن خلق دا عارفا چمکدا سی صورت برسدی نور پھوار آہی
(صفحہ ۳۰)

فرہنگ : نائیں سال = ۹ ویں سال۔ رت دا سیک = خونی رشتے دی گرمانش۔ خلق = حسن
اخلاق۔ خلق مٹھی = لوکاں نوں موہ لیا اے۔ صورت برسدی نور پھوار آہی = صورت مبارک
توں ربی نور ورھدا سی۔

(۹) چاچے دا پیار نال تیر اندازی سکھانا

ابو طالبے ایڈ پیار ودھیا دنے رات وساہ نہ کھاوندا اے
دنے اکھیاں دے ساہویں رکھدا سی راتیں اپنے کول سلاوندا اے
جیکر سیر شکار نوں باہر نکلے اوہدے ہتھ کمان پکڑاوندا اے
تیر انداز شکار دے فن سارے شوق پیار دے نال سکھاوندا اے
سکے پتریں تھیں کرے پیار بہتا پر اس وقت نہ جگ پڑھاوندا اے
ورلا کتے کوئی علم جاندا سی ویلا ہجدا لوک نپاوندا اے
باراں برس گذرے ایسے حال سوہنے رہیا خلق تھیں خلق بھراوندا اے
میاں عارفا دس چا بال عمرے کوں شرم ایمان رکھاوندا اے
(صفحہ ۳۰)

فرہنگ : وساہ کھانا = بھروسہ کرنا۔ ساہویں = اکھیاں دے ساہنے۔ ہجدا لوک = امیر امراء۔
ورلا = کوئی کوئی، خال خال۔

(۱۰) چاچے ابو طالب دے نال ملک شام دا سفر

ٹیا کرن سوداگری ابو طالب ملک شام نوں قافلہ چلیائی
سال تیرھویں وچ امین پیارا پر فراق نہ جاوندا جھلیائی
چاچے آکھیا چل توں نال میرے صفحہ پیار دا شوق اتھلیائی
جھو تیک نہیں لال تیار ہویا گھروں اک بھی پیر نہ ہلیائی
ایسے سفر بجیرا اک پادری سی دفتر دیکھ جس جانڈیاں ولیائی
سروں پیر توڑی تاڑ تاڑ دیکھے آیا حرف نہ جاوندا بھلیائی
آکھے دوستا ایس دا دھیان رکھیں امہنوں نبی کر کے اللہ گھلیائی
اگے ابو طالب مٹھا خلق دا سی اتھے پادری ہور تسلیائی
(صفحہ ۳۱)

فرہنگ : بجیرا پادری = عیسائی راہب۔ تاڑ تاڑ دیکھے = بڑے غور نال دیکھے۔ آخری مصرع =
ابو طالب پہلے ای مصطفیٰ دے خلق توں بے انت متاثر سی۔ اتوں راہب نے ہور تسلی کردتی۔

(۱۱) خدیجہؓ خاتون دا مختار بن کے حضورؐ دا سوداگری کرنا

نیکی راستی شرم شعور بولی سوہنے خلق والے دھماں پایاں نے
 واہ واہ امین تے نام احمدؑ گلاں کردیاں خویش پرایاں نے
 اوہدی دین داری دھماں جگ پایاں لگے کرن تمام وڈیایاں نے
 تاہیں طاہرہ غنی خاتون سن کے نام سدھراں چٹھیاں پایاں نے
 لیا سد امین محبوب تائیں بی بی کنجیاں ہتھ پگڑایاں نے
 لے محمدؑ جا پوپار کارن آگے داء لائے مینوں دایاں نے
 نبی پاک نے حکم قبول کیتا سفر واسطے کیتیاں دھایاں نے
 جا کے وچ پوپار دے نفع پایا سوہنے دولتوں خوب کمایاں نے
 ایسے طرحاں ہر سفر دے وچ سرورؑ جدوں دولتوں رول دکھایاں نے
 تاہیں وچ امانتاں فرق پایا قائم رکھیاں شرم و حیایاں نے
 عقل خلق تے حسن دی مٹھڑی نے خوشیاں دونیاں چونیاں پایاں نے
 ہوئی وار بلہار قربان بی بی پایاں وچ امین صفایاں نے
 دیکھ پوریاں عین بعین سبھے جو نشانیاں کے فرمایاں نے
 پریم پسرئی پٹیاں پریم دیاں بیقرار ہو کے چا سنایاں نے
 جیو اک دا دوسرے لٹ لیا دیکھو قدرتوں رب دکھایاں نے
 بی بی بھیت دے جندرے کھول دتے عقد پاک سمجھونیاں پایاں نے
 ایہ خدیجہ امیر کبیر بیوہ دنیا دولتوں نہیں پرواہیاں نے
 چالھی سال دی عمری جدوں عارف اوہنوں پٹیاں عشق پڑھایاں نے
 (صفحہ ۳۴)

فرہنگ : دھم = اچھی شہرت۔ داء لائے مینوں دایاں نے = ہتھ کرن والیاں نے میرے نال
 ہتھ کہتے۔ دونیاں چونیاں = دگنیاں چوگنیاں۔ بھیت دے جندرے کھول دتے..... = کھلے لفظاں
 وچ نکاح دا پیغام دتا۔

(۱۲) حضورؐ دا نکاح کرن تھیں گریز کرنا

نبی پاک خدیجہ دی تار سمجھی اتے عاجزی نال جواب کیتا
 میں غریب مسکین توں نری پچھی جدا کدے نہیں کے حساب کیتا
 تیری چاکراں وانگ میں مثل کیتی تیرا مالکاں وانگ آداب کیتا
 مستھوں اپنے مال دا لیو لیکھا تاب نہیں جو تساں خطاب کیتا
 پنڈ چاؤنی تساں دی بہت اوکھی تیرے حکم نے مجھ بیتاب کیتا
 تیرے ایس فرمان تھیں جان کنے میرے حال دا نشہ خراب کیتا
 میں تے آپ مزدور بن جفر جلالاں اللہ پاک نہ مجھ نواب کیتا

کوئیں پھبڈی اے تیری خواہش ایسی وجہ کیہ مینوں انتخاب کیتا
جہدے ماں نہ باپ نہ بھین بھائی دولت مند نہیں پاک جناب کیتا
نبھے نال دھنوتری کوئیں اوہدی عارف ذکر سارا بے حجاب کیتا
(صفحہ ۳۴-۳۵)

فرہنگ : تار سمجھی = ضروری پیغام سمجھیا۔ کچھی = دولت مند خاتون۔ چاکراں وانگ = نوکر
بن کے۔ جفر جالاں = محنت مزدوری کراں۔

(۱۳) خدیجۃ الکبریٰ دا جواب

دھن مال دی نہیں پرواہ مینوں تیرے خلق محمدؐ ماریاں میں
تیرے جسے محبوب دی طلب اندر راتاں لیاں کئی گذاریاں میں
تینوں چاکری وچ ازما ڈٹھا دے کے دیکھیاں تہہ مختاریاں میں
توں امین صدیق ہو گیوں ثابت توں کروڑ دا ہیں جے ہزاریاں میں
تسوں چاکراں وانگ جے رہے اگے چکاں اج توں خدمتاں ساریاں میں
پنڈ چاکری دی جدوں چانیاں میں جتاں میرا مڑ کوئیں بھاریاں میں
مینوں بھکھ منظور مسکین سائیاں من بنتی لکھ ناکاریاں میں
ڈاڈھی خلق دی چلی آ چال چناں بازی بڑے شطرنج دی ہاریاں میں
کہڑے کم ایہ میریاں دولتیاں نے سارا سوچ کے حال پکاریاں میں
تیری ملک چاکراں گی مال دولت اللہ جاندا اے دلوں واریاں میں
شالا وقت آوے دساں وچ دنیا کر کے خدمتاں تے جا نثاریاں میں
میری رب جے کرے مراد پوری کراں رنج کے خدمت گزاریاں میں
توں ہیں شاہ نواباں تھیں ودھ مینوں جہدے خلق توں گئی بلہاریاں میں
تیرے پیراں تے رکھ کے سیس ماہی کراں دولتیاں مول نہ پاریاں میں
من جواب سرکار نے گل منی بی بی کہیا شکرے اللہ تاریاں میں
میاں عارفا ایہ سچی پاک جوڑی ہویا عقد کیہ رکھاں ادھاریاں میں
(صفحہ ۳۵)

فرہنگ : بلہاری = قربان۔ سیس = سر۔ ماہی = اے محبوبا۔ اللہ تاریاں میں = اللہ نے میرا
بیڑا پار کر دتا اے۔ دلوں واریاں میں = میں دلوں قربان ہو چکی آں۔

(۱۴) نکاح دے بعد چوداں سال کس طرحاں گزارے

دنیا دار نکاح تھیں بنے پورا سنو حال سوئے دنیا دار والا
قصہ مختصر کراں دو چار بائیاں دساں حال احوال گھر بار والا
احمدؑ رب دا لاڈلا نور نوشہ جوئیں پھل گلاب گلزار والا

بی بی نال گذران احسان والی اوہ بھی رکھدی شوق دلدار والا
 دوہاں جیاں دی چند تے جان اکو اکو مشورہ سی کاروبار والا
 جتھے سفر بیوپار نوں جاوندا اے پان دولتاں زور چھنکار والا
 سچا وانگ چے موتی قول سچا سچا اپنے ونج وہار والا
 پیدل سفر کھتا روم شام سوہنے بھرے یمن تے جرش بازار والا
 راضی رکھدا ساریاں دوستاں نوں کوئی لوہہ نہ ورم دینار والا
 بھائیول دے نال کیوں پوے جھگڑا ہووے صاف جو ونج وہار والا
 کوئی داگ نہ اوس دے نام نکلے لیکھا کرو بھائیں تار تار والا
 حق سنی بول تے قول والا وگڑے کم سواردا سار والا
 رکھے عاجزاں تے نظر مہر والی اوہ بھی رکھدے دھیان غنوار والا
 کردا رہے امداد مسکین سندی بولے بول نہ کبر ہنکار والا
 (صفحہ ۳۵)

فرہنگ : ونج وہار دا سچا = کاروباری لین دین دا کھرا۔ لوہہ = لالچ۔ بھائیوال = کاروباری
 ساتھی۔

(۱۵) چاہ زم زم دی تلاش

عبدالمطلب نوں جدوں حاجیاں دی ساقی گری دی شان دریاب ہوئی
 سوگھے سنگھدے پھرن پے چاہ زمزم ملیا نہیں تے رات ایہ خواب ہوئی
 ڈٹھا خواب اندر عبدالمطلب نے جتھے ناکلہ ہے نصب یاب ہون
 تھلے بت دے دفن ہے اوہی چشمہ دیوی رکھ کے قوم بے آب ہون
 عبدالمطلب تے حارث بیٹا اودھر قوم قریش بے آب ہوئی
 تھاں دیویاں دا جہنم پٹیا سی جان دوہاں دی زیر عتاب ہوئی
 اگھر اگھر جوان چکان تیغاں ایسی پیش مشکل بے حساب ہوئی
 دتا ساتھ پر اللہ دے فضل صورت کھوبا کڈھنے دی کامیاب ہوئی
 طاقت گھٹ دیکھی عبدالمطلب نے نالے جبہ دیکھی بے لعاب ہوئی
 منت من اوتھے جو دعا کیتی اوہ دعا عارف مستجاب ہوئی
 (صفحہ ۲۴)

فرہنگ : سوگھے = سوگھنے والے متلاشی۔ جتھے ناکلہ نصب یاب ہوئی = جتھے ناکلہ نامی زنانہ
 بت گڈیا ہو یا سی۔ مستجاب = قبول۔

(۱۶) سرکار دے والد بزرگوار دا ذکر

عبدالمطلب سکھنا تدوں سکھی بیکر بوڑیاں پتج تار دیوے

دساں وچوں میں اک قربان کرساں اندر پرہا دے قول قرار دیوے
 کرنا رب دا فضل تھیں آس پنی پنچے جوڑیاں چا سرجنہار دیوے
 آیا وقت اوہ سکھنا دیونے دا دسو اج کھڑا برخوردار دیوے
 کر کے حوصلہ سکھنا دین والا قرعہ دساں دے نام دا ڈار دیوے
 کاغذ اک چا پکڑیا دساں وچوں ہویا امر عبداللہ نون وار دیوے
 پر عبداللہ دے نال سی مہر بہتی اوہدے نام دس شتر مہار دیوے
 اوٹھاں نال عبداللہ دا قرعہ پایا نامنظور ہویا۔ ویہ وار دیوے
 مڑ بھی ظاہر عبداللہ دا نام ہویا آخر ترمیمہ کر کے قرعہ ڈار دیوے
 ایہ بھی نامنظور درگاہ اندر مڑ کے چالھیں دا پرزہ تار دیوے
 دس دس کردیاں اٹھ جد سو ہو گئے تاں منظوریاں سخی دا تار دیوے
 اک عبداللہ دے نام توں باپ پیارا پنجاں ویاں دی وار قطار دیوے
 کیتے اٹھ قربان جد پنج ویاں اچن چیت ایہ رب وچار دیوے
 ایہ تاں لال میرا بھاگاں والڑا اے اللہ کرے بھڑا کلاں تار دیوے
 شالا وچ دنیا ہونہار نکلے ایہنوں رب جوڑی نیکو کار دیوے
 اصل نسل دے نال پیوند ہووے میرے لال لوں لوں دا تار دیوے
 غرضے ایمنہ نال پیوند ہویا بی بی خاندانی بخشنہار دیوے
 ایسی نیک بی بی میں کیہ صفت آکھاں صورت سیر توں جن جھلکارے دیوے
 جس خلق دی کان معصوم دلہن گھر عبداللہ دے آن بہار دیوے
 شالا نبھی جوڑی چڑھے توڑ جوڑی اسمان زمین پکار دیوے
 پر کوئی نظر لگی یاں سی امر ربی وکھن رب نہ موج بہار دیوے
 کوئی حد نہ دوہاں دے پیار دی سی قادر اپنی کھیل کھلار دیوے
 ہفتہ اک سی موج بہار مانی میاں بیوی نون سونپ انوار دیوے
 بی بی ایمنہ نون ہویا حمل نوری متھے چمکدا نور چمکار دیوے
 اودھر سفر بیوپار دا وقت آیا ایہ مسافری بری نہ مار دیوے
 کھٹ گیا کھٹن دم دا بار ناہیں گھر دی حور نہ متے دسار دیوے
 چوتھے جن پھیرا ملک الموت پایا اوہ آن ڈھکی جھڑی مار دیوے
 اچن چیت یثرب اندر فوت ہویا اللہ جنتی باغ بہار دیوے
 (صفحہ ۲۴)

فرہنگ : سکھنا = سکھ، منت، نذر۔ جوڑیاں پنچ = ۲x۵ = دس بیٹے۔ داتار = اللہ تعالیٰ۔ پرہا
 = پنجاہیت۔ آس پنی = مراد پوری ہو گئی۔ شتر = اونٹ۔ پنچ ویاں = اک سو (۱۰۰)۔ کلاں =
 نسل، جزییشنز۔

(۱۷) بعثت توں پہلے حضور دیاں سوچاں دے جھلکارے

اہل دین سن شرک دے بھرے ہوئے کوئی حق نہ مول پرچاردا اے
 پٹھے راہ ملے علم والیاں نے سارے مذہباں تے نظر ماردا اے
 بھلے پھرن یہود جو کہن سارے اک عزیز پت پروردگار دا اے
 اتے تن عیسائیاں نے رب جاتے ذمے دار عیسیٰ بیڑے پاردا اے
 آتش پوجنے والیاں کافراں دا اتے ہندیاں دا مذہب گاردا اے
 سورج جن تے رکھ بھاہ گنو پوجن اللہ والا دیکھ سر ماردا اے
 سوچاں سوچدا بچھدا پھرے لوکاں یارو دین کھڑا سچی تار دا اے
 ابوبکر حکیم ضاد ورگے یاراں نال ایہ بیٹھ وچاردا اے
 کعبے وچ جو تن سو سٹھ ٹھاکر اوہناں گوچرا کیہ طلبگار دا اے
 نہ ایہ کہن جوگے نہ ایہ سنن جوگے نہ کوئی کے دا کم سنواردا اے
 پتھر پوج کے لوک کیہ کھٹلے نیں میرا جیو ڈاڈھا غوطے ماردا اے
 کوئی ذرا نہیں سوچدا سمجھدا ایہ پتھر پوجیاں کد کلاں تاردا اے
 اہنناں ڈھیریاں تھیں کیہ مراد ملدی متھا گھس گیا کل سنسار دا اے
 نذراں دین قربانیاں لوک چاڑھن دیکھو کیڈا ایہ غضب سرکار دا اے
 چوداں سال گذرے ایسے فکر اندر سوہنا ایہو چتار چتاردا اے
 آخر ہار کے غار خرا اندر گوٹھے بیٹھ کے عرض گزاردا اے
 سرجنہاریا بوہڑ ہن بھلیاں نوں سانوں بھل بھلیکھڑا ماردا اے
 جے نہ اپنی ذات دی سوجھ بخشیش کون سمجھے رب سنسار دا اے
 تینوں واسطے ای میری عاجزی دا تحفہ ایہو بندے خاکسار دا اے
 رستہ اپنے شہر دا دس مولا عارف دربر کیوں جھکھل ماردا اے
 (صفحہ ۳۸)

فرہنگ : نہ مول = ہرگز نہ۔ ملے = اختیار کہتے۔ ڈھیریاں = قبریں۔ بوہڑنا = مدد لئی آونا۔
 جوگے = قابل۔ کلاں تارنا = نسلاں دی فلاح دا سامان کرنا۔ بھاہ = اگ، گنو = گان۔

(۱۸) ہجرت دی اجازت

کر کے جمع سرکار تہ مومناں نوں قصہ کھول کے حال سمجھایا اے
 نری چپ دا وقت گزار بیٹھے جویں رب رحیم نوں بھایا اے
 ملک ماہی دا دس دا گہم گہماں اللہ سیر دا حکم فرمایا اے
 چنڈو بندشاں توڑ زنجیر نکلو حکم کوچ دا نبی فرمایا اے
 بھلا کون آزادیاں لوڑدا نہیں جدوں رب سب بنایا اے

اوہناں سنڈیاں سار نہیں ڈھل کیتی بدھے بسترے بگل وجایا اے
اکڑ دکڑے اٹھ تیار ہوئے بھیت کافراں مول نہ پایا اے
یثرب جا کیتی رونق مومنناں نے شہر ہم ہما کے آیا اے
نہ پرواہ کیتی پیاری جان سنڈی اگے امتاں نوں نبی لایا اے
واہ رحیم ہو کے اپر مومنناں دے رتبہ اپنا آپ ودھایا اے
نبی پاک ابو بکر تے علی رہ گئے باقی ساریاں کوچ بلایا اے
سو ایہ سنگ چنیا کملی والڑے نے جویں عارفا رب فرمایا اے

الہم صل وسلم علی سیدنا محمد النبی الرحمتہ وعلیٰ آل محمد

فرہنگ : بھایا = پسند آیا۔ سیر دا حکم = سفر دا حکم، مراد ہجرت۔ ہم ہما کے آونا = بہتی آؤ
بھگت کرنا۔ یثرب = مدینہ دا پہلاں ناں۔ سنگ = ساتھ۔

(۱۹) ورقہ بن نوفل دے ایمان دا ذکر

حضرت گئے خدیجہ دے نال اوتھے انجے وچ کتاب مرقوم ہویا
ورقے پچھیا حال تے چا چڑھیا سن کے ذکر راضی روم روم ہویا
کہندا اوہ صاحب راز ملک واللہ مینوں موسیٰ دا یار معلوم ہویا
جس نے آتینوں دتا حکم ربی روح القدس جبریل موسوم ہویا
توں محمدا اصل مشیل موسیٰ مینوں دیکھنا نہیں مقوم ہویا
اللہ کرے تیرا ہووے بول بالا پر افسوس میں آپ مرحوم ہویا
تینوں مکیوں کڈھسی قوم تیری جدوں وعظ تیرا نال دھوم ہویا
ہر اک نبی قدیم تھیں اج توڑی جویں قوم تھیں پیا مظلوم ہویا
ایہ ثبوت ایمان دا ورقیوں سی آخر وچ اصحاب مرقوم ہویا
بیڑا پار ہوسی عارف حشر دے دن مہربان جے نبی معصوم ہویا
(صفحہ ۵۹)

فرہنگ : راضی روم روم ہویا = وال وال راضی ہو گیا۔ صاحب راز = بہتی رازدان۔
مقوم = قسمت وچ۔ معصوم = پاک گناہوں۔ ورقہ بن نوفل = حضرت خدیجہ دا کزن۔ ملک =
فرشتہ۔

(۲۰) ہانیاں لڑکیاں تے غلاماں وچوں پہلا مومن

اگے ورقے دا ذکر سن لیا یاراں اوہ بھی مومنناں وچ شمار ہویا
نمبر دوسرے اوس دا نام آوے ثابت اوس تھیں جدوں اقرار ہویا
پچھے اوس تھیں ہور اک غنی تاجر جھڑا وچ کے نامدار ہویا
سخی مرد خوش خلق تے مدتاں دا کملی والڑے نال تیں پیار ہویا

ابوبکر سی نام مشہور تاجر عاشق نبیؐ دا سندیاں سار ہویا
 کیتی ذرا نہ چون چرا کوئی کلمہ بول رسولؐ دا یار ہویا
 پہلا مرد ایہ مکیوں وڈکیاں تھیں جیندا نال اسلام پیار ہویا
 اللہ جان دا اے عارف راہ مولا جتنا اوس دا مال نثار ہویا

(۲۰ الف) حضرت علی بیٹا ابو طالبے دا چھوٹی عمر تھیں آپ دے کول ہسی
 پہلاں لڑکیاں دے وچ چھوہر ایہو کردا شرک تھیں نال مٹول ہسی
 عمر دس برس پہل دن نبیؐ دا سی کلمہ بولنے وچ دو بول ہسی
 کلمہ آکھ کے عارفا علی حیدر ڈھایا شرک نوں مار کے گھول ہسی

(۲۰ ب) بیٹے حارث دے زید غلام تائیں نبیؐ پاک سی جدوں آزاد کیتا
 ڈاڈھا پیار ہویا دلوں نال اس دے پتر آکھ کے سخی دلشاد کیتا
 حارث تین آیا جدوں خبر پائی میرے پت نوں کے آزاد کیتا
 پر نہ رہیا سی زید گھر جان جوگا جھگا کفر دا پھوک برباد کیتا
 آکھے لا الہ الا اللہ میں تے سبق توحید دا یاد کیتا
 میرا ساک محمد رسول رب دا جس نے ٹھیک میرا اعتقاد کیتا
 لوک بیٹا محمدؐ دا کھن لگ پئے اپر جدوں رب حکم ارشاد کیتا
 اصل باپ دے نام پکار ہووے بدوں ابن حارث یاراں یاد کیتا
 (صفحہ ۵۹)

فرہنگ : نامدار = مشہور۔ ہانی = ہم عمر۔ وڈکے = بالغ حضرات (نیز آباؤ اجداد)۔ گھول =
 پہلوانی۔ ساک = رشتہ دار۔ زید بن حارث = حضور دا لے پالک جہنے اسلام قبولیا تے خدمتگار
 بنیا۔ جھگا = گھر، جھونپڑا۔

۲۰ (ج) خدیجۃ الکبریٰ دا خوش ہونا

اللہ پاک دا پاک شاگرد دیکھو دھاراں بہنہ مڑھکا لگا آوندا اے
 بیوی مٹھیاں بھرے ایہ سرد ہوئے اوہنوں پیر تے ہتھ دکھاوندا اے
 آخر اپنا آپ سنبھال سرور سارا کھول کے حال سناوندا اے
 نالے آیتاں جھڑیاں سکھ آیا بیوی جان دے کول دوہراوندا اے
 گیا جدوں خدیجہ نے حال سارا جسم پھلیا نہیں سناوندا اے
 کہندی رب نہ تہ رسوا کرسی وڈا کم تیتھوں کجھ کرواوندا اے
 ایسا خلق عظیم جو تساں پایا کدھرے نظر نہ ججاں آوندا اے
 میں اڈیکدی ساں کہڑا وقت ہووے سہرا تہ نوں رب بنھاوندا اے
 سو ہن آن پہتا میری آس پی اللہ نبیؐ نوں بہیت سمجھاوندا اے
 کیوں نہ اسیں بھی وارنے وار جائے جہنوں عارفا رب وڈیاوندا اے
 (صفحہ ۵۸)

گنگ : بہتا = پہنچا، آس پی = مراد پوری ہو گئی۔

۲۰ (د) عورتاں وچوں پہلی مومنہ

عورت مرد دے حال نوں جاندی اے ایڈوں ہور کھڑا واقف حال ہووے
سارے عیب ثواب تے عادتاں دا پتہ عورتاں نوں وال وال ہووے
اوہ ہراز خدیجہ جو نبی سرور مٹھی خلق دی چال دے نال ہووے
اوہ امیر کبیر جس عقد کیتا سچا جان کے مرد کنگال ہووے
جیندی عمر گذری نال سخی سوہنے ہویا عقد نوں پندرہواں سال ہووے
دولت دار کے جو نبی پاک اتوں نور خلق سیتی مالا مال ہووے
جہنوں شک نہ جھوٹھ اپراہد والا اپر کونت دے رتی روال ہووے
کویں اج ایمان تھیں رہے کچھے جھڑی مڈھ قدیم دی نال ہووے
کلمہ آکھ زبان تھیں دعا منگدی شالا خاتمہ کلمے دے نال ہووے
پہلی مومنہ عارفا ایہو مائی جس نہیں ڈولنا لکھ بھونچال ہووے
(صفحہ ۵۸)

فرہنگ : واقف حال = جانو۔ اپراہد = ظلم، غلط بیانی۔ رتی روال = ذرہ برابر، بھورا کو۔ مڈھ
قدیم = پرانے وقتاں توں۔ شالا = اللہ کرے (شاء اللہ دا مخفف) ثواب = صواب مراد اے یعنی
اچھائی۔

۲۱ (د) ملک حبش ول ہجرت

بنجویں سال نبوتوں ظالماں نے کیتا ظلم دا بہت سوکال میاں
مسلمان بھی ہو گئے پنج ویساں جتھا ہو گیا نبی دے نال میاں
وادھے پیا سی دین اسلام ہر دم ناہیں سچ نوں خوف زوال میاں
پر جناب رسول مقبول تائیں مندا مومناں دا دے حال میاں
نویاں نت مصیبتاں سن مومن دائم دشمنیاں ظلم دی چال میاں
جوڑ جوڑ کے سنگت عاشقاں نوں دکھ دین دی کرن مقال میاں
ویلا تاڑ سرکار محمدی نے دی دیس تیاگ دی چال میاں
پر کوئی دیس اجہا نہ جا پدا اے جتھے ہو سکے سکھی حال میاں
اوڑک حبش دا دیس منظور ہویا بادشاہ سی اوہ خوش خصال میاں
دین عیسوی لقب نجاش آہا پر جا سکھی دے خوشی نال میاں
ہویا حکم تے کوچ کر گئے مومن رانی اپنا آپ سنبھال میاں
باراں آدمیت تے چار عورتاں سن کئی پال بھی سن اوہناں نال میاں
اوتھوں۔ نبی کریم دی صلح والی جھوٹھی خبر قریشیاں نال میاں

سن کے برت کے اندر آن پہنچے اس پر غلطی سے سمجھ خیال میاں
 کافر آگے نہیں ودھ ہن کرن لگ پئے دکھ دین تے ستم دی چال میاں
 تاں مجبور ہجرت دوجی وار کر کے مسلمان نکلے مندے حال میاں
 ایہ سن اک سو اک زن مرد سارے جعفر ابن ابی طالب نال میاں
 اللہ واسطے دیس نوں تیاگ نکلے مددگار تھیوے ذوالجلال میاں
 اہنل وچ رقیہ بھی نبی جانی گئی کونت عثمان دے نال میاں
 کجھ سوار آہے باقی یار پیدل پن دنج دتے وڈیرے ڈال میاں
 دو جہاز تیار سن جس وے لگا ڈھو سب دے نال میاں
 ہو سوار سارے ملک جس پوتے آگون کرے جھڑی ذوالجلال میاں
 نیا جدوں قریشیاں اٹھ دوڑے کچھے ڈھونڈدے کھرے تے مال میاں
 پن آنکھے دکھیا بھالیا نے پر جہاز کر گیا سی چال میاں
 گھریں پرت کے پھیر گرمتا کیتا بندے گھلے سرت سنبھال میاں
 سکھی رہن نجاشی دے کول کابنوں اسیں دیاں گے ٹھوک سوال میاں

فرہنگ : وادھے پینا = ودھنا پھلنا۔ زوال = گراوٹ۔ ویلا تاڑ کے = مناسب وقت دیکھ
 کے۔ اوڑک = آخر کار۔ دیس تیاگ = ہجرت۔ رقیہ نبی جانی = نبی پاک دی بیٹی رقیہ۔ لگا ڈھو =
 سب لگ گیا۔ سوکال = افراط، زیادتی۔ مقال = صلاح، گل بات۔ پر جا = رعایا۔ گرمتا = مشورہ۔

(۲۲) طائف وچ کافراں دی بدسلوکی دا ذکر

نال زید دے گئے سرکار طائف ڈٹھے تن سردار برنا بلی
 پہلاں جانڈیاں اوہناں دے کول سوہنے دتا رب دا حکم سنا بلی
 پر نصیب نہ اوہناں دے نیک آہے کیتی ذرا نہ کے پرواہ بلی
 دکھو دکھ مڑ آکھ کے ساریاں نوں کیتا حضراتاں فرض ادا بلی
 دنیا نال پر جہنل پیوند پائے ناہیں تہاں نوں خوف خدا بلی
 آکھن پھیر آویں ساڈے کول میاں پہلاں قوم نوں جا سمجھا بلی
 غرضے کے نہ نیا دین سچا ہتھوں حجتل تے پایا تا بلی
 ٹھٹھے کرن تے کہن بھلمانی آ ایتھوں خیر دے نال رُ جا بلی
 اوڑک برت جناب رسول چلے لئی موزیاں گھت گھیا بلی
 جھڈاں کرن بازار وچ گھیر پاجی ڈھیماں مار دے سن بھیا بلی
 (صفحہ ۹۲)

فرہنگ : زید = زید بن حارث، آپ دا خدمتگار۔ برنا = جوان، گھرو۔ غرضے = غرضیکہ۔
 حجتل = مزاجیہ دلائل۔ تاء = غصہ، گرمی چڑھانا، تنگ کرنا۔ جھڈاں = مزاخاں۔ ڈھیماں =
 روڑے۔ (ڈھیم = کچا روڑا جو یں واہن دا روڑا) گھا گھتتا = شور پانا، اتنا شور کہ کن پئی اواز نہ
 سنے۔ پاجی = ذلیل، کینے۔

(۲۳) کافراں دا حضور نوں قتل کرن دی صلاح کرنا

عاشق اللہ دے لکھ سر سن سختی کنی شرک نہ مول لویڑدے نی
 اک وار جو اک دے ہو چکے قصہ غیر دا نہ پھیر چھیڑدے نی
 جیون جیوں مار ملامتاں سن طعنے تیوں تیوں پریم دی اکھ اکھیڑدے نی
 تاہیں ڈولدے عشق ایمان دلوں نہ محبتاں کوڑ سہیڑدے نی
 ابابکر صدیق تے علی حیدر کھوبا پریم دا سنگ رل گیزدے نی
 نبی پاک نوں چھڈ کے جان کتھے پیر مکیوں باہر نہ بیڑدے نی
 ساتھی نال دے گئے کجھ جہش دے نی طرف یثرب گھوڑے چھیڑدے نی
 اتھے ظالماں کافراں زور پایا چٹو نویں ہر روز پئے ریزدے نی
 دارالندوہ سی بڑا دیوان خانہ جتھے فیصلے بیٹھ بیڑدے نی
 اوتھے سنگتاں جوڑ قریش سارے دیکھاں اج دلیل کیہ بھیڑدے نی
 کوئی آکھدا نبی نوں مار بیڑی دیکھو کوٹھڑی وچ نہ ویڑدے نی
 کوئی آکھدا دیس تھیں باہر کڈھو کوئی من دے کوئی سر پھیردے نی
 ابو جہل نے چھکڑے رائے دتی اسان نت دی کھنگ بیڑدے نی
 ہر قبیلوں اک اک جوان نکلو جھڑے خون تلوار لویڑدے نی
 اکو وار کر کے حلہ مار گھتو شیر مار دے نال چھڈ دے نی
 خون ونڈیا رہے گا ساریاں تے کاہنوں ہاشمی رہن کھدیڑدے نی
 سانجھے کم نوں کرو سر جوڑ سارے ایہ نا مکدے نال تریڑدے نی
 دانشمنداں توں وارنے وار جائے جڑھاں پٹ کے بحث اچیزدے نی
 آخر ایہو گرمتا منظور ہویا جا تداں قریش ادھیڑدے نی
 گلی گلی لگا پہرہ گبھروواں دا دیدے سرخ اس ہیڑ دی ہیڑدے نی
 جہنوں رب رکھے اوہنوں کون مارے شرمسار ظالم چیرو چیردے نی
 میاں عارفا نبی دا رب راکھا پاجی دلاں تے گند لویڑدے نی
 (صفحہ ۱۰۶)

فرہنگ : کھوبا = رہٹ۔ سنگتاں = مجلساں۔ حلہ = ہلا، حملہ۔ تریڑ = پھونک، ناچاتی۔
 گرمتا = قرار داد۔ ہیڑ دی ہیڑ = مویشیاں دا گروہ۔ ویڑنا = قابو کرنا۔ ہیڑدے نی = ہیڑ دینی اے۔

(۲۴) حضور صلی اللہ علیہ وسلم دا ہجرت فرمانا

۲۷ صفر ۱۳ نبوت مطابق ۱۲ ستمبر ۶۲۱ء

ایڈے دکھ دردھ دے سے اندر اعتبار دا دیکھ لو حال میاں

کے کول امانتاں نہیں رکھدے بناں رب دے نور جمال میاں
 بڑا مال امانتی جمع ہسی سوہنے رکھیا جان دے نال میاں
 اودھر کوچ دا حکم ارشاد کہتا صاحب قدرتاں دے ذوالجلال میاں
 پیارے علیؑ نون سد کے حکم دتا حجرے وچ رحمان دے لال میاں
 میری جگہ توں لیٹ محبوب میرے خیریں رکھی جل جلال میاں
 پنہاں ڈھیر امانتاں کول میرے گن کے دینیاں ہن سنبھال میاں
 مینوں خوف امانتوں آوندا اے نہیں تے لے چلاں تینوں نال میاں
 (صفحہ ۱۰۶)

فرہنگ : ورودھ = مخالفت، دشمنی۔ بناں رب دے نور جمال = اللہ دی بخشش ہوئی عزت،
 بھرم بھاء تے وقار توں بغیر۔

(۲۵) غار ثور وچ حضورؐ دا صدیق اکبرؑ نون تسلی دینا

جوڑی کاس نون کرے اوہ فکر پیارے جیندے نال تریجا ذوالجلال جانی
 لا تخزن ان اللہ معانہ کر خوف اللہ ساڈے نال جانی
 ایتھوں نس کے اسیں نہیں جان جوگے مولا وصیہا وھلڑا نال جانی
 سوئی گل ہوئی دشمن ہار بیٹھے کر کے شام توڑی ڈھونڈ بھان جانی
 جتھے بانبری دا جالا نظر آوے اودا بھالنا کوڑ خیال جانی
 واہ واہ حکمتاں رب جبار دیاں جس محفوظ کہتے فضل نال جانی
 دشمن ڈھونڈ کے انت نون ہار بیٹھے کر کے جنگ تقدیر دے نال جانی
 عارف کہے جو نال تقدیر لڑے بانکے دن تے مندڑا حال جانی
 (صفحہ ۱۰۹)

فرہنگ : جوڑی = صدیق تے کملی والا۔ بانبری = مکڑی۔

(۲۶) غار ثور تھیں یثرب نون روانہ ہونا

قدرت اللہ دی دین اسلام دیکھو کتھوں پید کہتا کر نہار سائیں
 پہلی غار حرا تے ثور دوجی پہلی جمہا دوجی اڈار سائیں
 جدوں پہنچیا وقت ظہور والا دوویں آن چھپے اندر غار سائیں
 آئے ڈھونڈ ہر طرف ہٹ گئے خالی مکے والڑے اہل کفار سائیں
 نوجوان اک علم دا دھنی ڈاڈھا عقلمند نالے سمجھدار سائیں
 جیوں جیوں خبر پاوے نیت کافراں دی راتی دس آوے اندر غار سائیں
 ایہ عبداللہ سی پت صدیق کہندا جھڑا غار وچ رات گزار سائیں
 دنے اپنے گھر چلا آوندا سی کردا پھرے گھر دے کاروبار سائیں

ما نام بی ابو بکر سندی کھانا کرے جو فجر تیار سائیں
 بھتا دوہاں دا توڑ اپڑاوندی سی سر تے چا پہاڑ دی غار سائیں
 عامر نام غلام صدیق سدا اجر بکریاں دا لیاوے چار سائیں
 شامیں جانکے دھ پلا آوے غار والیاں نوں اندر غار سائیں
 ہن روز گذرے ایسے حال اندر یاد کردیاں رب غفار سائیں
 آخر صبح ہوئی چوتھے روز والی آئیاں ڈاچیاں لین اسوار سائیں
 ایہ دو ڈاچیاں جو ابو بکر پہلاں گھروں نکلیا سی کر تیار سائیں
 وچوں اک خرید لئی نی سرور سفر واسطے دے دتار سائیں
 واقف راہ دا سی کافر نال ٹریا کر کے اجر توں قول اقرار سائیں
 دندے دندے دریا دے راہ لایا کر کے دوہاں نوں جلد اسوار سائیں
 پینڈا وڈھیاں جانڈیاں مست دوویں ٹریاں پون بن تیز طرار سائیں
 پچھلا حال ہن عارفا دس پہلاں کھڑے خیال دے وچ کفار سائیں
 (صفحہ ۱۰۹)

فرہنگ : پون = ہوا۔

(۲۷) مسجد نبوی دی تیاری

نبی پاک نے سوچ تجویز کیتی اتھ مسجدیں کرے آباد اللہ
 پر ایہ جگہ ہتھوں دی مالکی اے مت یتیم نہ کرن فریاد اللہ
 چھوہراں خوشی دے نال تہ بخش دتی دلوں سمجھ کے خفی ارشاد اللہ
 بخشے دوہاں نوں جنتی باغ کہتا جہنم بھومیں نوں مفت آزاد اللہ
 دتا خوشی دے نال پر نبی ہدیہ خود ہتھوں نوں واسطے یاد اللہ
 لے کے یاراں نوں نال تیار کیتی مسجد توڑ چاڑھی بے فساد اللہ
 کتوں سدیا راج مزدور کوئی نہ آے دسیا ڈھنگ استاد اللہ
 اتاں ڈھون نالے عارف کن شوقوں کر امداد اللہ کر امداد اللہ
 (صفحہ ۱۲۰)

(۲۸) حضور دی والدہ دافوت ہونا

چڑھے سا ستویں بی بی امینہ نے پیارے لال نوں لیا منکوا بیلی
 دیکھ دیکھ فرزند نوں خوش تھیوے پتہ نہیں کیہ کرگ خدا بیلی
 اک دن باپ دی قبر دکھان کارن چلی طرف مدینے دی دھا بیلی
 پتر مائی دا آکھیا من ٹریا نالے باپ دی قبر دا چا بیلی
 شرب پہنچ کے قبر جد دیکھو سو گھوڑے گئی دلیل دوڑا بیلی

آن فان دے وچ کئی رنگ بے لے نقشہ موت والا گیا لھا بیلی
جو کجھ گذریا حال سو رب جانے آخر قبر نوں دیکھ وکھا بیلی
جدی ناکے رات گزار فجری پوچھے پرت مقام ابوا بیلی
تاواں پترال دے وڈے پیار ہوندے وڈا گھاجے ہون جدا بیلی
جنم والڑی نے اتھے کوچ کھتا ڈیرا جگ توں گئی جے چا بیلی
درد مند عییم نوں دیکھ رووے پر بیدرد نوں سار نہ کا بیلی
ماپے مرن نہ چھوٹیاں بالکاں دے ایڈوں ودھ نہ جگ تے تا بیلی
بادشاہیوں ٹٹ کے کھان دھکے پھرن دربار ٹھوکران کھا بیلی
گھیاں وچ نماڑے رلن بیکس کندھیں لگدے پھرن شرما بیلی
اج عبداللہ دا لال حیران ہویا دے کوئی نہ بھین بھرا بیلی
کون کرے گا ترس اس چھوہر اتے اگے باپ مویا اج ما بیلی
(صفحہ ۲۹)

(۲۹) بلال حبشی دے عشق دا امتحان

مندے حال غلاماں تے لونڈیاں دے کلمہ پڑھیاں ظلم کمان موزی
دے کے دکھ بے انت شمار مالک کردے مار کے لہولہان موزی
آہا نام بلال غلام حبشی مالک اوس دا سی دشمن جان موزی
کلمہ پاک بلال نے جدوں پڑھیا ہویا سندیاں ہی تہروان موزی
آکھے بردیا چھڈ دے دین۔ جھوٹھا اکھیں لال کر کے فرمان موزی
پر ایہ عشق رچیا دلوں کوں نکلے بھاویں مار کے جان ونجان موزی
کہندا لا الہ الا اللہ میں تے پڑھ لیا نال ایمان موزی
دیویں لکھ ازبتاں خوف ناہیں کلمہ آکھساں جھوڑ زبان موزی
ڈاڈی کڑکدی دھپ دپہر ویلے تہدے گرمیوں دھرت میدان موزی
دلوں شرم تے مہر نوں دور کر کے تتی ریت تے پگڑ لٹان موزی
پتھر گرم سڑدے بلدے ہور لے کے اپر ہک دے رکھ دبان موزی
آکھن چھڈ اسلام جے جان لوڑیں مار مار کر دین بیجان موزی
ہو بیہوش بلال بڑ راوندا سی احد احد اللہ میرا جان موزی
اوہو اصل مالک سچا رب میرا بندے مالکی کوڑ جتلان موزی
دے کے دکھ تے دکھ ازماندے سن ٹنگوں پگڑ گھسٹدے جان موزی
پر نہیں عارفا عاشقاں کھ موڑے بھاویں لکھ واری ازمان موزی
(صفحہ ۷۳)

(۳۰) بلالؓ دی آزادی تے دربار محمدی وچ حاضری

ایہ بلال سی کالڑا کٹ حبشی ایپر حق دے رنگ رنگین میاں
 رہیا سختیاں جھلدا عشق بدلے بھ عذاب سی واسطے دین میاں
 ابوبکر صدیق نہ دیکھ جریا جویں دکھ دیندے ظالمین میاں
 جا امیہ نوں آکھدا مار ناہیں ایہ غلام ہے اہل صفین میاں
 آہ لے دام بھی نال غلام بھی آ دے بلال ہن در زمین میاں
 نالے دیکھ غلام جو دیاں تینوں گورے رنگ دا ای ماہ جبین میاں
 کافر آکھدے دیکھ لو مت ماری ایہنوں نفع کیہ حبش زمین میاں
 کرے ستیاں جیوں دولتاں دا ایہ بھی کھٹ کھاسی تاجرین میاں
 سودا دیکھ کے ٹھکراں کرن کافر پر صدیق سی عاشق دین میاں
 اوہ کیہ سار اسلام دی جانڈے سن ہے بلال کیہ نور مبین میاں
 ہو آزاد بلال نے آن ملی خدمت رحمۃ اللعلمین میاں
 سر دہلیز توں عارفا چان کیونکر جہنل بولیا حرف آئین میاں
 (صفحہ ۷۴)

(۳۱) اسلام دا پہلا شہید

اوڑک عشق دی آگ نوں واء لگی بھانبر میکیا عاشقاں بال میاں
 ہو گئے جمع سرکار دے گرد مومن کر کے دور جنجال دے جال میاں
 شمع رب دے نور دی جا چمکی کعبے وچ پروانیاں نال میاں
 نعرے مارا اعلان توحید کیتا رہیا خوف نہ رتی روال میاں
 خانے کعبے دی کافراں ہتک سمجھی آئے قہر موثرے بال میاں
 غصہ کھانیکے آن چوگرد کڑکے مارو مار کر دے ہجاں نال میاں
 رولا پیا کعبے حارث گھروں سنیا آیا لڑن کفار دے نال میاں
 کھا کھا زخم تلواری دے زیر ہویا شالا شاد ہووس وال وال میاں
 ایہ شہید پہلا رستے حق دے سی بھ تھیں گیا پہلاں مار چھال میاں
 پہلا خون اسلام دے واسطے جو قائم کر گیا وصل مثال میاں
 جھڑے حق دے واسطے لڑن غازی اصل مرد سوئی باکمال میاں
 سدا جیوندے عارفا ہون جھڑے خنجر کفر دے نال حلال میاں
 (صفحہ ۷۴)

(۳۲) پنج وقتی نماز

پہلاں فرض نماز سی فجر ڈیگر پر معراج دی جدوں پرواز ہوئی
 تمکلی والڑے قرب دیدار پایا جتھے گفتگو طول طراز ہوئی
 گلاں لیاں سوہنیاں ختم ہویاں پوڑی حق دی تار مجاز ہوئی
 میں قربان مسکین دی آس پنی تے منظور جبین نیاز ہوئی
 قصہ مختصر پروردگار ولوں پچھے ویلڑے فرض نماز ہوئی
 ایہنوں رب دا خاص انعام سمجھو ساتھی ہوگ جد جان گداز ہوئی
 قدماں وچ رسول نون سوج پوندی ایہ نماز جد عشق دراز ہوئی
 پوجا کردیاں یار دا وصل ہویا رحمت خاص غریب نواز ہوئی
 (صفحہ ۹۷)

(۳۳) بھنڈ کمیٹی دا مشورہ

ایہنوں دنوں وچ مصطفیٰ بہت عاجز اتے شکر گزار دا نام پایا
 ایہ کافراں ضد نون تیز کھتا مکر نویں تھیں نواں ہر روز آیا
 آکھن چھیڑ خانی سدا رہے جاری ابولب دا ہے ساڈے سرس سایا
 ساڈی چنگ دا ایہو پردھان رہسی کرو کھنڈ ایسی پلٹ دیہو کایا
 کے آکھیا باہروں حج کارن جھڑے اون لادم اوہناں بھرم پایا
 ہے ایہ کاہن نہ منیو گل اس دی پاگل کو یاں ایس نون کو سایا
 سن ولید نے آکھیا عقلمند و جھوٹھ بول کے کے نہیں رعب پایا
 کتھے کاہن پاگل سائے والڑے تے کتھے ایہ سیانا ساڈا ویر جایا
 کاہنوں اپنا رعب گواوندے او لوکی کہن گے ایہنوں فریب چایا
 کوئی ہور وچار کے کرو چارا کوٹھا ہک دے زور نہیں کے ڈھایا
 کے آکھیا ایس نون کو شاعر یاں ایہ کو جادو کتوں سکھ آیا
 سن ولید نے آکھیا کوڑ مارو ایہدا اوہدا کیہ تساں نے جوڑ پایا
 عاجز ہو کے ساریاں کہیا چاچا توہیں دن جو کجھ تیرے ان بھایا
 سن ولید نے کہیا تاثیر والا ایہ کلام سوہنا کتے نہیں آیا
 دے اجوڑ ویراں اتے دوہاں جیاں جمن والڑے تھیں اوہدا آپ جایا
 کوئی خاص مٹھاس ہے وچ بولی اللہ جاندا اسان نہیں بھیت پایا
 آخر ساریاں دے روبرو جلسہ ہو کے فیصلہ سی ایہ اقرار پایا
 کرو ٹھکراں تے دکھی رہے عارف کے جھڑک چاڑھو کے دیہو پایا
 (صفحہ ۶۸)

(۳۴) ولید بن مغیرہ تے اللہ دی لعنت

ابو جہل ولید دی گل سن کے بیٹھا جا اک دن اوہدے کول میاں آکھے توں لکھ پتی پت ساریاں دی دوہاں پتراں عیش دے رول میاں توں قرآن دی بڑی تعریف کیتی تاہیں قوم تینہوں بدگمان اے اج توں محمد دے نال دا ہو گیا میں بڑی گھاٹ ساڈی تے زیان اے اج بہتر ایہ جے توں کوئی گل ایسی بابت اوس دی ضرب المثل کہدے جمدے نال یقین ہو جائے سبھ نوں نالے قوم تیزوں پاکمال کہدے سن ولید نے آکھیا قوم ساری بینظیر شاعر مینوں جان دی اے پر محمد دا سن کے کلام قسمیں طاقت ربی نہ سخن سان دی اے سن قرآن مینوں جیسا مزا آیا ساری عمر دماغ نوں بھلنا نہیں کھڑا چھڈ دے یار مجبور نہ کر ابو جہل آکھے 'مکھیاں بھلنا نہیں تاں ولید کہیا اچھا ایس ویلے چلا جا میں سوچ کے گل کرساں ابو جہل آکھے شالا خیر ہووی پر میں کیڑ مڑاں یاں کل کرساں بد نصیب ولید بے دین ہویا نھو خیرے دے نھنھے مخول سن کے اودھر غم سرکار نوں ان ہنا الا سحر بوثر اوہدا قول سن کے (صفحہ ۶۸)

(۳۵) بڑے بڑے دکھاں وچ حضور صلی اللہ علیہ وسلم دا صبر

دیکھو کس طرحاں قہر تے قہر پڑھیا دوتی دشمنان دے دلوں آوندا اے سوہنا شکر الحمد کر وقت نالے موہوں اک نہ حرف الاندا اے اک دن پاک رسول مقبول پچھے ابو جہل کبے نئے جاوندا اے سجدے دیکھ کے او جھڑی اوکھنی دی گندی گنہ والی چا وگاوند اے عاشق سجدیوں سیس نہ مول چایا رو رو رٹھرا یار مناوٹدا اے حاضر ہونیکھے وچ دربار عالی سوہنا مکھ نہ موڑتا چاہوندا اے ہس کھیل کے پاجیاں خوشی ہوئی تاں ایہ سیس دہلیز تھیں چاوند اے نہا دھو کے پھیر چا دعا منگی دل تے چھٹ نہ قہر دی پاوند اے لعنت رب دی روز بدبخت ہائی کنڈے راہ دے وچ وچھاوند اے اتے لنگھیاں جانڈیاں گند چکڑ گھڑے چائیاں پور سر پاوند اے نیک پاک مسکین دی جان اتے بھورا ترس نہ موزیاں آوندا اے اللہ چاہے تے فکر نہیں عاشقاں نوں وعدہ حق والا لگا آوندا اے ابو جہل اک دن کر کے جوڑ میلا کسے وچ کرودھ وچ آوندا اے

سینت عقبے نوں مار گل حصرتاں دے موذی کپڑا گھت ہجکلوندا اے
 ڈگا گوڈیاں بھار محبوب رب دا ابوجہل پاجی مسکراوندا اے
 عقبہ ہو بھوے ادبوں دور ہويا کوئی این مناوئی چاہوندا اے
 چاڑھ وٹ مروڑ دم بند کیتا ابو بکر اچن چیتی آوندا اے
 جھڑک نال دھتکار کے کافراں نوں اتوں پنجواں دی جھڑی لاوندا اے
 کوئی شرم نہیں ظالموں تسیں کردے ایہ تاں رب دا راہ سمجھاوندا اے
 کاہنوں ایڈ ازتاں نال مارو تیاں پاجیو خوف نہ آوندا اے
 تسیں بڑے بے شرم بے ادب موذی ایہ تساڈزا کیہ گواوندا اے
 اللہ مت دیوے اکھیں کھول دیکھو عارف حق دی بات سناوندا اے
 (صفحہ ۷۳)

(۳۶) پروانے کو چراغ ہے بلبل کو پھول بس
 صدیق کے لئے ہے خدا کا رسول بس
 (اقبال)

یعنی سفر معراج بارے یار عارف دی تصدیق دا واقعہ

صبح دوستاں نال ایہ ذکر کیتا نبی پاک معراج دا کھول جانی
 خاص بھید جو اسری بعدہ دا جویں ورتیا سی دتا کھول جانی
 ابوجہل دے کن بھی گل بہتی سینے وجیا خار بول جانی
 گیا اٹھ کے مسخری کرن مورکھ ابوبکر صدیق دے کول جانی
 کے آدمی آکھیا عرش اتے بیٹھا رہیاں میں رب دے کول جانی
 ڈٹھے اکھیاں نال اسمان سارے اتے تاریاں نوں بھی ٹٹول جانی
 ابوبکر آکھے ایسا کون پاگل جس نے بولیا اے ایڈا بول جانی
 تیری اپنی یار کوئی نویں گھتکل کریں گل ڈاڈھی گول مول جانی
 ابوجہل آکھے تیرا یار احمد جھڑا دھرے اپر ابد ہنہ تول جانی
 اوہو آکھدا ای میں معراج پایا بھاویں سچ تے بھاویں ٹھٹھول جانی
 سن صدیق آکھے اللہ جان دا اے اے اوہ کے تاں رلا نہ رول جانی
 بکھے ہتھ امت پکارنا میں بولے نبی نہ جھوٹھڑے بول جانی
 آکھے نبی تے صدق دے نال مناں میرا کم نہیں کراں پڑچول جانی
 عارف ڈھونڈ ایمان صدیق والا چنگا نہیں پھرنا ڈاواں ڈول جانی
 (صفحہ ۹۷)

(۳۷) قوم خرزج دا مسلمان ہونا

ایسے طرح مڑ و عظ تلقین کر دے خزر ج قوم دے حاجیاں کول آئے
 بیٹھے جمع پچھواڑے حرم دسبن نبی پاک تھیں کل انجھول آہے
 حضرت پچھیا دیس مکان دلوں واہ واہ پارڑے نبی دے بول آہے
 ساڈا شہر یثرب بھائی نیک بختا ساڈی قوم خزر ج کہندے پھول آہے
 سوہنے آکھیا جے تسیں خواہش رکھو دساں حکم جھڑے میرے کول آہے
 اوہناں خوشی دے نال منظور کیتا اکو جسے ہراز ہجول آہے
 جناب رسولؐ نے ظاہر کیتے جھڑے رنگ اوہناں دے کول آہے
 پڑھیاں آیتاں رب دا نام لے کے شربت منیریاں ونے دتے گھول آہے
 ایہ نال آگے اڈیکدے نبی نوں سن سندے بیٹھ یودییاں کول آہے
 ایدھر خلق محمدیؐ اثر کیتا لے ایمان چھ شخص اڈول آہے
 خبراں وچ مدینے دے کھنڈ گئیوں اگلے سال ایمان دے رول آہے
 گما گھم مدینے دے وچ ہوئی عارف عشق دے سکھ کلول آہے
 (صفحہ ۱۰۱)

(۳۸) یثرب وچ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دا ذکر

گھریں جانیکے اوہناں نے گل کیتی مکے اک ہادی نوں آیا اے
 مسکراوندا ہی نظر آوندا اے کوئی سنج مخفی اوس پایا اے
 مست لشکدا رات دن پھرے بھوندا پچھے منڈیاں شور مچایا اے
 نعرے حق دے ماردا پھرے سوہنا اسراں سمجھیا بھید اس پایا اے
 نشے وچ غلطان اوہ رہے ہر دم کے جام توحید پلایا اے
 حال مست جوگی دھونی لا بیٹھا کے نور چان چٹک لایا اے
 زلفاں کالیاں اوہدیاں درسی نے کنڈل موڈھیاں تے جھنڈ پایا اے
 سوہنا خلق تے سوہنیاں حسن جھلکاں کے ماں کرماں والی جایا اے
 جاپے کے رجونس دا لال سوہنا ابراہیم دے رنگ رنگایا اے
 حسن یوسفی معجزہ عیسوی تے جلوہ موسوی اوس نے پایا اے
 آگے نبی اسحاق دی نسل وچوں بیٹار نبیاں زور لایا اے
 اسماعیل دا خلف رشید اکو ہن اوہ تاج رسولاں دا آیا اے
 ماہی مست ہو گئے اوہدا راگ سن کے بھیرو وحدتی بول الایا اے
 سانوں نور محمدیؐ جاچدا اے احمد اللہ نے نام رکھایا اے
 روگی دیکھ کے اوس نے جگ سارا ہوکا ویدگی آن سنایا اے
 کاری روگ دی سچ کر جان دا اے خبرے اسم اعظم کیں سکھایا اے
 لوکاں اپنے دلوں نہیں گھٹ کرنی مکے والیاں جیوں قہر چایا اے
 اپر اسراں جاتا اوہ بھی گھٹ ناہیں سوا لکھ دی شان اک آیا اے

رے کوک دا یار دا نام ہر دم ایر غیر خیال بھلایا اے
کوئی چاوڑاں مان گمان بھی نہیں مڈھوں لقب امین دا پایا اے
(صفحہ ۱۰۱)

(۳۹) قریش دی شکایت نجاشی دے دربار وچ

اوتھے رے تاں ہور بے عزتی اے کائی ہور کھلارن جال میاں
بندے گھلے دے سوغات کائی آن مندری گھن رومال میاں
اک عبداللہ ربیعے دا اک عمرو بیٹا خاص دا رے فی الحال میاں
جا کے جس دے پادری گنڈھ لیتے کیتے لوبھ دے تال نہال میاں
تخفے دیکھ کے پادری ہون راضی تالے سنن ساری قیل قال میاں
اوڑک جا نجاشی نوں چک دیندے ہويا سندیاں اوہ لالو لال میاں
مجرم ہن اساڈے دیس تیاگی اپہنیاں بری کیتی ساڈے تال میاں
ایہ تاں عیسیٰ نوں بھی برا بولدے نیں بری کرن ہر دین دے تال میاں
نواں مذہب تیار کر دیا نے ساڈی ہک تے دلی نے دال میاں
ساڈے ہتھ پگڑا دیو کھپ کے ہتھیں کھینے اپہنیاں دا کال میاں
غصے تال مڑ بادشاہ مومنناں نوں نیڑے سد کے پچھیا حال میاں
کیہ جواب کیتا عارف یار اوتھے جعفر شاہ نجاشی دے تال میاں
(صفحہ ۷۷)

(۴۰) جعفر ابن ابی طالب دا شاہ جس نوں جواب

سنو سچ دی بات سرکار میں تھیں ساڈی قوم اے بڑی مجھول شاہا
ٹھاکر پوجدے اتے مردار کھاندے اسیں رکھدے ساں بد اصول شاہا
مندا حال گوانڈھیاں تال کردے لگے لائیاں سار نہ مول شاہا
ہیسی گنڈیاں دا زور ماٹیاں تے اللہ بھجیا آپ رسول شاہا
حسب نسب تے صدق ایمانداری مڈھوں اوس دے نیک اصول شاہا
ٹھاکر پوجنوں منع کر آکھدا اے کرو ایک دا تار قبول شاہا
آکھے سچ بولو کرو صلہ رحمی اتے نیکیاں تھیں کجھ حصول شاہا
بے حیائی تے چغلیوں ہنڈکا اے متاں دیندا اے ہور معقول شاہا
آکھے مال یتیم دا کھان مندا تہمت عورتاں لان فضول شاہا
کرو دور فساد اتے بے زبانی اسان سجھیا خاص مقبول شاہا
اسان من لیتا نبی پاک سچا پھرے کافراں کفر ڈنڈول شاہا
سہ سہ اوہناں دے قہرتے ظلم نٹھے وطن چھڈیائے ہو ملول شاہا

ڈردے اوہناں دے ظلم تھیں جس پوتے اتھے آ باری اوہناں چول شاہا
رہے عارفا ہن کہڑے دیس جا کے بے حق تھیں جو نامعقول شاہا
(صفحہ ۷۷)

(۴۱) کافراں نوں دھکے تے جھڑکاں

بادشاہ نجاشی نے حکم کیتا کہ کلام جو رب تھیں آیا اے
نالے عیسیٰ نوں تسیں کہہ آکھدے او پڑھیا تاں کہہ اوس پڑھایا اے
کے والے جو کہندے نے گل کہہ اے تاں ہور کہہ دین جگایا اے
نالے عیسیٰ نوں رب نہ جان دے او جہنوں اللہ نے پتر بنایا اے
جعفر شیر نے حکم قرآن پڑھ کے سورۃ مریموں حال سمجھایا اے
عیسیٰ رب دا پت نہیں صفت رب دی لم بلد ولم بولد آیا اے
ن کے بادشاہ سخن تسلیم کیتا آکھے سچ قرآن فرمایا اے
ککھ چانیکے زمیں توں آکھیا سو جعفر تینوں جھوٹھ نہ پایا اے
(صفحہ ۷۷)

(۴۲) حضور صلی اللہ علیہ وسلم دی شرطائف نوں تیاری

جھڑی قوم دی پیڑ سی نبی تائیں ڈاڈھے پتھروں دل تہاں کافراں دے
پتھر ہون کیوں نہ جھڑے کرن پوجا چرن گپڑ پتھریلیاں ٹھاکراں دے
جہندے نال الفت کے بندگی دی اوہو ہون سھاؤ بھی چاکراں دے
نور پاکدی بندگی کرن جھڑے تھیندے نور دل سوہنیاں شاکراں دے
دل رسول کریم دا دھڑک دا نہیں چالے ویکھ بیہودیاں شاطراں دے
ہادی قلب سوہنا پر یقین ملیا جھلے وخت سارے وانگ صابراں دے
بیکر اپنی جان عزیز ہوندی جاندا جس نر نال مہاجراں دے
بیکر رب ولوں ناامید ہوندا کے دکھ سہندا کابنوں کافراں دے
بھیڑ کرتے عشق دا شروع ہویا مڑدے قدم نہیں شیر بہادراں دے
ویکھو حکمتاں رب دیاں صبر کر کے دور انداز چالے خیرالماکراں دے
چڑھدے مکیوں سی اک پڑاؤ پینڈا لائف شہر گھر بار سوداگراں دے
اودھر چلے نی عارفا نبی سرور توں بھی چل کھاں نال مسافراں دے
(صفحہ ۹۲)

(۴۳) چار ورھے ہو ر مائی حلیمہ دے کول رہنا

کرنا رب دا دوسرے سال اندر مائی نال پیار دے ٹوردی اے
 سوہنا نکیاں نکیاں کرے گلاں مسکراونی مت دل چوردی اے
 ٹھک ٹھک ستازی چال چلے مائل مور دی چال چکور دی اے
 عربی بولدا انبزی نال سوہنا سرت سار نہ اڑی تے شر دی اے
 نال پیار دے شیر چھڈا مائی سینے رکھ کے ہتھ نکوردی اے
 ازن وچھوڑے دا نہیں لیا پر مجبور بیگانزے زوردی اے
 چائیں چائیں گل سرخ نوں نال لے کے مکے انبزی کول سپوردی اے
 بی بی ایسہ نے چھاتی نال لایا متھا چمدی تے شکر بھوردی اے
 تی میں گھول گھنی واہ دا پالیوئی پر وبا اتھو وڈے زور دی اے
 تیرے جی نہ کے دی طبع چنگی مٹھی بولڑی نہ کے ہو دی اے
 ایسوں موڑ کے نال لیجا توہیں ساتھ واہن تہر قلووردی اے
 تیرے چھوہر دے نال ایہ پرچ ہسی قصہ مختصر مڑ پچھاں ٹوردی اے
 خوشی نال مائی مرہان لے کے واگاں پھیر گراں دل موڑدی اے
 میاں عارفا جتھے ورھے پال مائی لئی نال بلا بھ گوردی اے
 (صفحہ ۲۹)

(۴۴) مدینہ منورہ وچ حضور دے پہلے خطبے دا پنجابی خلاصہ تے مطلب

مرزے دی طرز تے پڑھو

(مرزے خان نوں جٹ ونجھل دیندا مت)

پڑھ	کے	حمد	اللہ	دی	جو	ہے	رب	رحیم
خطبہ	پہلے	جمعے	دا	دا	داتا	نبی	کریم	
ہادی	میرے	دین	دا	مالک	عرش	عظیم	تعلیم	
مینوں	دین	اسلام	دی	دی	جس	ابراہیم	کلم	
جھڑا	سبق	پڑھا	گئے	حضرت		کلم	تقسیم	
اوہو	میرا	دین	ہے	اوہو	ضرب	تقسیم	تقسیم	
باجھ	خدا	دے	عزتاں	کون	کرے	تقسیم	تقسیم	
باجھ	اللہ	کون	بے	کراں	جمدی	تقسیم	تقسیم	
آدم	نووں	بھجلا	ایا	جس	شیطان	تقسیم	تقسیم	

پڑھ لاجول سن برے دے مونہ تے مارو ڈھیم
 اللہ لا شریک ہے رب رحیم قدیم
 عارف میرا قول ایہ کرن دلوں تسلیم

○

بنے کوئی فرعون یاں بنے کوئی ہامان
 آکڑ آکڑ چلنا دس دائے شیطان
 کنڈیاں والا جھاڑ ہے ایہ بے رحم جہان
 مون خار خراش توں بچ کے لنگھدے جان
 جے کوئی ٹورے حشر نوں بخشش دا سامان
 تقویٰ راہ نجات ہے تقویٰ اصل ایمان
 ڈرو نہ غیر اللہ شخصیں بنو درست انسان
 حق تلفی حق دار دی کردے بے ایمان
 کوڑ حکومت کفر دی کوڑ ستم دی شان
 کوڑی عزت زور زر مسلم کیوں وڈیان
 اصلی دولت دین ہے علم عمل قرآن
 عارف رب دے مرگ تے حشر نہ کدے بھلان

○

دنیا کھیتی حشر دی بیجن دے دن چار
 نیکی اتھے بچ لے بدی کھن نہ پیار کھلار
 منشی اللہ پاک دے کھن تری ہر کار
 پیش کتاب اعمال دی کرن روز شمار
 سچا دین اسلام ہے فرقے کوڑ شمار
 واعتصموا نہیں بھلنا مشرک لوکاں ہار
 شرک جنم کھڑے گا حق بہشت کنار
 جنت موجاں لین گے جو شرکوں بزار
 میں ہاں بندہ رب دا نبیاں دا سردار
 جانوں مالوں دوستی پیش کرو سبھ یار
 عزت اوہو پان گے کرن جو استغفار
 عارف نہیں جو نبی دے تا فرماں بردار
 (صفحہ ۱۱۹)

(۳۵) دکھ تکلیفاں دی شکایت داسن کے حضور دا مسلماناں نوں سمجھاونا

جیکر بچھل دیں دل دھیان مارو تسیں اوہناں دے پاسکو آوندت نہیں

دیکھو ایتنے وچ نہیں خیر منگدے اللہ پاک دا شکر بجاوندے نہیں
 آرے رکھ نہ سراں تے دین گھے پھانگاں چیر دوچار بناوندے نہیں
 اشکے ایہناں نوں آکھ جو سروں چیرے تاں بھی حق تھیں مکھ پرتاوندے نہیں
 جیکر تھیں تھیں دے نال بنہن عاشق نہیں جو جھپٹاں لاوندے نہیں
 لکھ دکھ تے بھکھ نصیب ہووے اللہ والڑے ذرا گھبراوندے نہیں
 سولی چڑھن منظور ہے عاشقاں نوں مردے من پر پیر کھسکاوندے نہیں
 رکھو یار تسلیاں دکھ ساڈے اللہ دل اکارتھا جاوندے نہیں
 اندر عرب دے شتر اسوار ہو کے اجکل ڈردیاں سفر کماوندے نہیں
 پر اک روز نوں دیکھنا حق باجھوں اتھے کے دے رعب رہ جاوندے نہیں
 اللہ کم اساڈا گرگ پورا اسیں باجھ یقین فرماوندے نہیں
 ہوسی عارفانہ فتح اسلام سندی جہنوں لوک اج دیکھنا چاہوندے نہیں
 (صفحہ ۷۶)

(۴۶) حضور صلی اللہ علیہ وسلم دی رہائش دا بندوبست

فارغ ہو نماز تھیں نبی سرور منگی دعا لے کے انکسار دا دل
 دڑھتا منگیاں دعا ودھ گئی گویا مہربان ہویا بخشنہار دا دل
 آکھے ابو ایوب سرکار عالم راضی کرو خادم گنگار دا دل
 ٹھہرن واسطے ہے ایہ غریب خانہ حاضر پیش ہر دم طلبگار دا دل
 نبی پاک نے عرض منظور کر لئی راضی ہو گیا امیدوار دا دل
 اتلی منز لے قدم نہیں مول پایا تھلے رہا لوڑے خاکسار دا دل
 آکھن منع چوباریاں وچ مجلس کاہنوں ٹٹ جانے کے یار دا دل
 بیٹھیاں رہاں گے تاں بے حجاب ملسی ہر امید والے نمگسار دا دل
 غرضے ست مہیناں تیک اتھے راضی رکھیا نے عاشق زار دا دل
 عارف کھوتا پیوناں وانگ گھر دے پر اڈیکدا افضل غفار دا دل
 (صفحہ ۱۲۰)

(۴۷) گھر دے لوکاں نوں مدینے منگوانا

بی بی عائشہ بھین عبداللہ دی سی جیندے نال سی عقد سرکار کھتا
 کے ثور کے زید نوں نبی سرور اوہدے دیر نوں نال تیار کھتا
 اہل بیت نوں نال آرام آؤ ایہ فرمان محبوب غفار کھتا
 دوویں حکم سن کے وچ پنچے اتے حکم حضور دا اظہار کھتا
 بی بی عائشہ نوں نال ٹرن کارن اوہدے دیر نے آکھ تیار کھتا

بی بی سودہؓ تے فاطمہؓ نال ٹریاں ایچر زینبہؓ کونت لاچار کیتا
 جو کجھ ہور سامان بھی ہتھ آیا دوہاں ہنہ کے ترت تیار کیتا
 عارف نال آرام دے آن پہننے ہویاں رونقاں کرم کرتار کیتا
 (صفحہ ۱۲۰)

فرہنگ : عقد = نکاح۔ سرکار = حضور علیہ السلام۔ محبوب غفار = اللہ بخشنہار دا محبوب
 یعنی حضرت محمد مصطفیٰؐ۔ بی بی سودہؓ = امن المؤمنین حضرت سودہؓ۔ بی بی فاطمہ = حضورؐ دی بیٹی
 فاطمہ زہراؓ۔ زینبہؓ = حضورؐ دی بیٹی زینبہؓ۔ آپ نول آپ دے خاوند ابوالعاص نے مدینے نہ
 جاون دتا۔

سیرت و پیغام :

ایہ ہے کہ انسان حق سچ دا پاکھی تے جھوٹھ دا ورودھی بن کے حیاتی نبھائے تے رب
 رسولؐ نال ہر ویلے سچائی بھریا تعلق قائم رکھے تے جدوں اللہ دی طرفوں بلاوا آوے تاں اوس
 ویلے وی حق سچ تے ایمان دی دولت پلے ہووے۔ ورنہ سکھنی حیاتی دی کھیند ہارن والی گل تاں
 کے پکھوں وی صلاحن جوگ نہیں اکھواسکدی۔ بقول وارث شاہ :

وارث	جہنم	نے	آکھیا	پاک	کلمہ
بیڑی	تہاں	دی	عاقبت	پار	ہوئی

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر تے ستاراں دن

حالات زندگی

آپ دا ناں فقیر محمد، تخلص فقیر سی۔ پہلاں کم ڈاکٹری دا کردے سن فیر شعر و ادب دی خدمت ول پرتے۔ پو دا ناں حکیم میاں لال دین قوم ٹھاکر کشمیری ۱۹۰۰ء وچ گوجرانوالے وچ جنم لیا۔ میاں مولا بخش کشتہ لکھدے نیں:

آپ دے دادا میاں امام دین پنڈ پو چھل ونٹی سرینگر کشمیر نوں چھڈ کے گوجرانوالہ آ گئے تے اتھے حکیمی کردے رہے۔ اوہناں دے بعد آپ دے والد اوہناں دی گدی تے بیٹھ کے لوکاں دا دوا درمل کردے رہے تے اوہناں حکمت وچ چنگا ناں پیدا کیتا۔

۱۹۱۳ء دی گل اے اوہ ابے چھوٹے سن تے سکول پڑھدے سن کہ اوہناں دے والد اوہناں توں ہمیشہ لئی جدا ہو گئے۔ اوہناں دے مرن تے بے قراری تے دکھ دی حالت وچ اوہناں دے موہوں نکلیا:

دل دی دس دی دستی اجاڑ میری داسی آپ نے کتے سدھار چلے
رونا دے چلے میریاں اکھیاں نوں لے کے دل دا صبر قرار چلے

ایہ اوہناں دا پہلا شعری جس راہیں دل دی ہواڑ کڈھ کے غم دے ابال نوں کجھ ہلکھاں کیتا پر ایہ جدائی دی بھڑکی اک شعر ناں کد بچھدی سی۔ اوہناں پو دے ہیروے وچ کجھ ہور وی شعر آکھے تے ۱۹۱۲ء وچ منشی محمد ابراہیم عادل دے شاگرد ہو کے اوہناں توں شعراں دی سدھائی کران لگ پئے۔

عادل صاحب نے ایہ ویکھ کے کہ اوہناں نوں شاعری دا ڈاڈھا شوق اے۔ اوہناں ول چوکھا دھیان دتا۔ کول بٹھا کے شعر لکھواندے تے صلاح دیندے رہے۔

فیر اوہناں سکول دی تعلیم چھڈ کے ۱۹۱۵ء وچ میڈیکل کالج لاہور دی لیبارٹری وچ کم سکھنا شروع کیتا تے اتھے ای نوکری کر لئی۔ فیر گوجرانوالے جا کے اپنا شفا خانہ کھول لیا پر ہن کجھ چر توں لاہور وچ شاعری، ٹھیکیداری تے ایڈیٹری کر رہے ہن۔ اوہناں لاہور توں اردو حرفاں وچ ماسک پتر (ماہنامہ) ”پنجابی“ جاری کر کے پنجابی زبان دی اک بڑی ضرورت تے گھائے نوں پورا کیتا اے۔

آپ مشاعریاں وچ اکثر نظماں پڑھدے رہے ہن تے آپ دی چوٹ بازی میاں عشق لہر ناں چوکھی رہی اے۔ اوہناں سکولی تعلیم چھڈ کے کجھ تصوف، فقہ، صرف نحو، منطق، فلسفہ تے عروض پڑھی تے فیر پنجابی شاعری نوں زندگی دا مقصد بنا کے شعر آکھنے شروع کیتے۔ اوہناں دیاں تصنیفاں وچوں صدائے فقیر، رباعیات فقیر وغیرہ جھپاں ہوئیاں نیں۔

آپ دا اک کارنامہ

ستمبر ۱۹۵۱ء وچ ماہوار پنجابی رسالہ ”پنجابی“ کڈھیا۔ ایس کم لئی مولانا عبدالجید سالک مرحوم نوں نال رلایا تے ہور لکھاریاں نوں وی پنجابی ول پریریا۔ پنجابی دا ایہ رسالہ پنجابی سیوا دا

اک مذہلا پتھری۔ جس نوں پنجابی رسالیاں دی فیئہ (بنیاد) کہیا جا سکدا اے۔

ایہ رسالا باہر آیا تاں نوکلاں رنگ برنگیاں گلاں کیتیاں۔ ایس توں پہلاں جوشوا فضل دین پنجابی رسالے ”پنجابی دربار“ دا تجربہ کر چکے سن۔ ایہ رسالہ پہلو پیل ۱۹۳۸ء وچ لائلپور وچ چھپنا شروع ہويا۔ فیئر لاہور آگیا۔ پر لوکاں دی مخالفت تے پنجابی بھراواں دی زراوری پاروں ایہ ۱۹۳۵ء وچ بند ہو گیا۔ ایس رسالے بارے بعض اخباراں وچ جھڑے مضمون چھپے اوہناں وچ جوشوا صاحب نوں دیوانہ تے عقلوں خالی قرار دیا گیا سی۔

ڈاکٹر فقیر ہوراں دے سامنے ایہ تجربہ موجود سی پر اوہناں ہمت نہ ہاری۔ اوہناں کوشش کر کے اردو دے اچے اچے پنجابی ادیبان تے شاعراں نوں پنجابی لکھن دل پریریا۔ جناب سالک مرحوم پرچے نوں بنان تے سنوارن وچ رہندے سن۔ اوہناں نوں پنجابی نال نتھی دیکھ کے پاکستان دے اردو، انگریزی اخباراں والے بعض پنجابی، پنجابی دی سیوا لئی تیار ہو گئے۔ اوس سے ڈاکٹر باقر، صوفی تبسم، خواجہ دل محمد، سید عابد علی عابد، سجاد حیدر، جوشوا فضل دین، صادق قریشی، وفا جعفری، شریف کنجاہی، احمد راہی، وقار انبالوی، احمد ندیم قاسمی، اکبر لاہوری، نذیر مرزا برلاس (پروفیسر)، عبدالمجید بھٹی، جناب حمید نظامی مرحوم بانی ادارہ نوائے وقت، قنیل شفا، جسے لکھاری پنجابی وچ لکھن لگ پئے سن۔ ایس رسالے نے پنجابی دی ترقی ول قدم ودھان لئی چوکھا کم دکھایا پر ایہ رسالہ کجھ سالان بعد بند ہو گیا۔

ڈاکٹر ہوراں نوں شاعری وچ اک اچا مقام حاصل اے۔ اوہ نظم دے شاعر ہن۔ غزلاں تے گیت ساندے نیں پر ایس لئی نہیں کہ پنجاب دی دھی دوپٹہ لاه کے سٹ چھڈے تے ٹیڈی بن کے بازاراں وچ بھوندی پھرے۔ اوہ غزل کہندے نیں جس وچوں فن دی اچائی تے پاکیزگی چھن چھن کے آوندی اے۔ اوہناں دیاں نظماں وچوں مقصد دی سچائی سم سم کے باہر آوندی اے تے ہر کے دا دل ایہو کہندا اے کہ فقیر ٹھیک ای کہندا اے۔

اوہناں ہیر راجھے دے قہے نوں وی پیر فضل شاہ نال وعدہ نبھان لئی نظم کہتا۔ مقصد پنجابی دی ترقی توں اڈھور کجھ نہیں سی۔ تنقید دیاں کتاباں لکھیاں۔ مہکدے پھل ڈاکٹر ہوراں دی اک اچی کتاب اے جس وچ وارث شاہ، مولوی غلام رسول، تے میاں محمد وغیرہ دے کلام بارے کھل کے گل بات کیتی گئی اے تے تنقیدی نکتوں جھاتی پائی گئی اے۔ رباعی وی ڈاکٹر ہوراں دی اک اچی صنف اے جس وچ اوہ ”عمر خیام“ ہون دے دعویدار نیں۔ آپ دیاں دو جیاں کتاباں وچوں ”مواتے“، ”چنگاں“، ”سنگی“، ”چنگیاڑے“ تے ”عدائے فقیر اچھیل“ ہن۔ رباعیاں دا مجموعہ ”رباعیات فقیر“ پنجابی دے کورس وچ وی کئی سال لکھا رہیا۔

”مواتے“ ڈاکٹر ہوراں دیاں نظماں دا مجموعہ اے۔ ایہ کتاب پنجابی ایم اے دے کورس وچ وی شامل رہی تے جاندار تے مقصدیت بھری کتاب اے۔ ڈاکٹر فقیر اصلاحی شاعر نیں تے ملکی تے ملی اصلاح دا خیال اوہناں نوں ہر ویلے رہندا اے۔ اوہ آہلک (سستی) دے دشمن ہن تے اوم دے رسیا۔ اوہ اوم تے ہمت نوں زندگی دا سوما خیال کردے نیں۔ شاعر بارے اوہناں دا ایہ خیال اے:

شاعر

میری قلم نہ جے ترجمان بن دی بے زبان غریب یتیم ہوندے
 رستے رحم تے فضل دے کھلے نہ جے نہ ادب دے فضل عظیم ہوندے
 پڑھ پڑھ رجز میں عرباں نوں وچ جنگاں فتحیاب کیتا کامران کیتا
 درتے تھل تاریخ دے دیکھ پڑھ کے میرے نال کیہ ملک ایران کیتا
 ہوئے سرخرو میرے طفیل لکھاں ڈٹھا کتھاں نے وار شرمندگی دا
 میری قلم دی نوک وچ ہے چھپا راز توماں دی موت تے زندگی دا

پیام اسلام دے اک ٹوٹے دے کجھ شعر

رہ گئی مردیاں واسطے پڑھن جوگی عمل وچ سورۃ یسین نہ رہی
 رہیا "جاہلوا" دا لفظ لباب اتے پر جہاد دی دیس تلقین نہ رہی
 نہ اوہ رہیا اے جگ، وسنیک نہ اوہ اسماں نہ رہے زمین نہ رہی
 نہ اوہ دل باقی نہ اوہ درد باقی اوہ دعا نہ رہی، اوہ آمین نہ رہی
 تاں مورکھو! چھڈ کے مسجدیں نوں ڈیرے تھیٹراں وچ جمائے نہیں
 جبر عرب دا تدوں دا بھل گئے او جد دے کوٹ، فراک سوا لے نہیں
 پیروکار تہاڈا سی جگ سارا تسیں اج اوہدے پیروکار ہوئے
 دنیا تاں نوں دیکھ کے اک ہوئی، تسیں اک دے پاٹ کے چار ہوئے
 کو ذکر دن رات پنولین دا گلاں بھل خالد بن ولید دیاں
 تیری وچ گرمی جمدی تیج دی سی پاندی کہانیاں هل من مزید دیاں
 کتھاں اج قربانیاں بھل سبھے کربلائی حسین شہید دیاں
 سبھے بھلے او، طور پرانیاں دے طرزاں دیکھ کے دور جدید دیاں

رباعی پنجابی وچ اردو تے فارسی وچوں آئی اے۔ عمر خیام فارسی رباعی دے بادشاہ منے گئے
 ہن۔ پنجابی وچ رباعی نوں جنا ڈاکٹر ہوراں اچیا اے ہور کے نوں اے اپنی ہمت نہیں ہوئی۔
 آپ دی زبان سوہنی، سدھی پدھری، سلجھی ہوئی تے ٹھیٹھ اے۔ آپ صحیح معنیوں وچ پنجابی
 لکھدے نہیں تے اج دی پنجابی لکھدے نہیں۔ راجہ پورس دے زمانے دی پنجابی اوہناں دی زبان
 وچوں خارج سمجھو۔ رباعیاں وچ صوفیانہ رنگ اے۔

رباعیاں دی ونگی

اکناں طلب دی بر آوے کتھاں مدینے کے
 کعبے گیاں ملن اکناں نوں دھر درگاہوں دھکے
 دیکھ حضوری قرب کے دا ہون اک ہکے بکے

ہمی واٹ فقیر اکناں دی اک راہ ٹرے تھکے
 عیب شرع دے کردے رکھن لقب معصومی
 بن صدیقی بہندے آئی رسم عمومی
 کوئی نظر شیرازی آوے دے نہ کوئی روی
 فقیر کشف دے رتے بن بن بن بنجوی

باجہ ذکر نہیں خلقت کوئی وچ زمین آسمان
 واہ مجاہد جہنم جہاد کتھے وچ جسمان جان
 درد بلالی دسدے تاہیں رہیاں خشک ازان
 کٹھا عشق فقیر بے دوسا بے درداں نادان

گیت دی ونگی

میرادیس امیر

مکان دے وچ وجد اے پنجاب میرے دا تان
 وگے لراں لہندا راوی ٹھاٹھاں مارے چنھل
 روہیاں میرے چنھل نیایاں تھے پدھر تھال
 مٹی اوہدی دے وچ دیکھی سونے دی تاثیر
 میرادیس امیر

قوم اپنی دی شان ودھاندے دیں اپنے دا مان
 سخت فولادی باہیاں والے ٹرے ہکاں تان
 ستیاں لاندے ہالی منڈے فوجی شیر جوان
 اچے لے بھارے گورے سوہنے بدر منیر
 میرادیس امیر

طنزہ رنگ وی ذرا دیکھو!

منے ساڈے چودھریاں نوں لیڈر کل جمان
 پاکستان نوں پھرن بناندے ایہ اسلامستان
 سارا جگ پروہنا ساڈا خالی دستر خوان
 گھر وچ کک نہ لبھے بنے حلوے منڈے کھیر
 میرادیس امیر

پنجابی شیراں نوں غفلت دی نیندروں اج اٹھاوندے نہیں:
 اٹھ غافل شیر پنجابیا کیوں ستا لی تان
 پئی سر تے دھمی دھمی اٹھ ویلا وقت پچھان
 تینوں پے ئی دھاڑ اج کدھروں کیوں بیٹھا چھڈ پران

تیرے کنیں جھپے پے گئے تیری ہو گئی بند زبان
 آپ پنجابی دے قومی شاعر نہیں لیکن اوہناں دی قدر نہیں کیتی گئی۔ ڈاکٹر فقیر محمد فقیریاں
 نظماں دا مجموعہ ”مواتے“ پہلی وار فروری ۱۹۵۳ء وچ چھپا سی۔ ایس کتاب وچ کوئی نوے دے
 قریب نظماں نیں۔ جھڑیاں اپنی ون سونی معنویت نال رجیاں پھیل تے پڑھن والے نوں موہ
 لیندیاں نیں۔ ڈاکٹر ہوری بھاویں پرانے لکھاری نیں پر اوہناں دیاں بعض نظماں نویاں نکورتے
 سدا سوادلیاں ہون وچ اپنی مثال آپ نیں۔ مواتے دے ”تعارف“ وچ بابائے صحافت مولانا ظفر
 علی خان مرحوم لکھدے نیں:

”ڈاکٹر صاحب کو مبداء فیض سے ذوق سلیم ارزانی ہوا ہے۔ مولانا خان مرحوم
 نے جو کام اپنی شہرہ آفاق تصنیف ”مسدس مدوجزر اسلام“ سے لیا ہے وہی کام
 ڈاکٹر فقیر نے اپنی کتاب مواتے سے لیا ہے۔ جو کامیابی انہیں اس کوشش میں
 حاصل ہوئی ہے اس پر میں انہیں مبارکباد دیتا ہوں۔“

ڈاکٹر صاحب زندگی وچ گرمی پیدا کرن دے پرچارک نیں۔ اوہ چاہندے نیں کہ قوم نوں
 جگایا جاوے۔ تاں جے اوہ ہمت تے حوصلے نال وڈے وڈے میدان مارے۔ اوہناں نوں قوم دا
 غم اے۔ اوہ قوم نوں سدھے رستے ترقی تے ترقی کردی دیکھنا چاہندے نیں۔ اوہ انسان نیں۔
 ترقی دے ڈاڈھے چاہوان پر اجھی ترقی دے اکا نیزے نہیں ڈھکدے جھڑی خدا تے اوہدے
 رسول توں پریرے لے جاوے۔ اوہ رب دی تعریف اہج کردے نیں۔

تیری معرفت کسی سو آدمی ہوئی اے
 کسی گل میتھوں ایہ واہدی ہوئی اے
 تیرے تھاں دا ظاہر ہونا پیندا اے مینوں
 توں چھپن دی جہی قسم کھادی ہوئی اے
 اوہ توحید دا ذکر بڑے دھڑلے نال کردے نیں۔

پیندا وکھ تھلیٹ دا رنگ پھکا
 ذرا رنگ توحید دا چڑھن تے دے
 دناں وچ دیکھیں پتھر شکن بن دے
 جھڑے پوج نیلم تے پکھراج دے نیں

ڈاکٹر فقیر حضور علیہ السلام نوں جند جان توں پیارا جان دے نیں تے آکھدے نیں۔

(الف) جانے جگ فقیر قدیم دا ہاں چاکر عرب دے اوس سلطان دا میں
 جا کے جمدے دربانوں نے وچ دنیا دتے الٹ دربار درباریاں دے

(ب) زریں تاج افلاک دا یا مولا میں لولاک دے تاج توں وار شاں
 کرسی کراں صدقے تیرے بوریئے توں عرش تیرے معراج توں وار شاں
 راج بھاگ جمان دے لمن جیکر تیرے خلق ڈے راج توں وار شاں

غالب نے حضور علیہ السلام دی شان وچ کہیا سی:

ع غالب ثنائے خواجہ بہ یزداں گدا شتیم کاں ذات پاک مرتبہ دان محمد است
یعنی غالب! رسول پاک دی نعت دا حق ساتھوں کیہ ادا ہو سکدا اے۔ ایس واسطے ایہ کم
اسیں رب پاک لئی چھڈ دتا اے۔ کیوں جے اوہ ذات ای حضور دے رتبے نوں جان دی اے۔
ڈاکٹر ہوری اپنے عجز دا اقرار کردیاں فرماندے نیں:

ہے میریاں حماں نعتوں توں بہت اتانہ مقام محمد دا
پیا اپنے شعر سبحاناں میں وچ لکھ کے نام محمد دا
اوڑک اوہ اپنے عجز نوں ونوون مثالوں نال ظاہر کردے ہوئے کہندے نیں پئی:
کتھوں کوئی منگتا دنیا نوں دے دولت داد امیراں دی
کوئی مورکھ دے روگی نوں تاثیر کوں اکیراں دی
تے فیر اپنی بچ موجب رسول پاک نوں انج خراج عقیدت پیش کردے نیں:

میں زحمت نری زمانے لئی اوہ رحمت عالم سارے دی
اوہ سوا مہر محبت دا میں دھل کھارے دی
اوہ ہیرا اے میں پتھر آں اوہ سونا اس میں پارہ نہیں
میں دسو کھدا سارا ہاں اوہ دسو کھدا سارا نہیں
ڈاکٹر فقیر محمد نوں اسلامی شان و شوکت تے اسلامی نظام نال ڈاڈھا پیار ا۔
”آزادی“ دے سرناویں ہتھ لکھدے نیں:

روگیاں دے روگ دی کاری دوا آئی اے فیر
زندگانی فیر آئی اے شفا آئی اے فیر
دل نہیں ہن آپے پھلاں وانگ پنے کھڑے فقیر
خشک باگاں وچ یثرب دی ہوا آئی اے فیر
مواتے دی نظم ”مڑکے“ دے عنوان ہتھ اوہ لکھدے نیں:

نکل گردشاں تھیں بدل جا مومن! بدلے دیکھ زمانے دے رنگ مڑکے
سوت کڈھ کے تیغ میان وچوں بھن سٹ رباب تے چنگ مڑکے
دیکھ کوں مڑ روگاں پرانیاں تے تیری ساہ اکیر دا اثر کردی
روشن جمع توحید دا وچ دنیا بن کے دس اکوار پتنگ مڑکے
دے کے رنگناں جگر دے خون دیاں جھنڈے دین دے نوں پھکا پین نہ وہ
ٹورے نور پہلے فیر دیکھ راہیا بکھڑے پنڈھ لے کیکر مکدے نیں
نہیں راہیں تنگھے کاروان تیرے توں دی فیر اج اودھروں لنگھ مڑکے

ڈاکٹر فقیر ہوراں نوں اسلامی شان گمان دے سے دا چیتا آوندا اے تے اوہ مسلماناں نوں
ونگار کے کہندے نیں کہ **سجنو! اجیے کم کرو کہ تسیں اپنے وڈے وڈیریاں دی شان گمان تے**
عزت آور ودھا سکو۔ اوہ مولانا حالی وانگوں ”عظمت رفتہ“ دا چیتا کراندے نیں تے لوکاں نوں
جماد دا سبق دیندے نیں تے آہندے نیں:

جاتا اساں مقدر، جہاد مڈھوں شاکر سدا ایسے لکھے لیکھ دے رہے
 جا کے وچ میدان جہاد تائیں اساں وانگ تماشاں ویکھدے رہے
 تیغیاں وسدیاں وچ ہو گئے حج ساڈے چڑھ کے سولیاں تے جا معراج کیتا
 لوکی رہے شہراں اتے راج کردے اساں لوکاں دے دلاں تے راج کیتا
 ددھاں وچ ماواں دے جہاد پیتا غیر سبق نہ غیر استاد ملیا
 ساڈے بالاں نوں ماواں دے کچھڑاں تھیں بن کے روز دی کھیڈ جہاد ملیا
 ساڈا دین ایمان جہاد بنیا بنیا زندگی وچ سنار ساڈی
 ساڈا مشغل جہان تے رہیا ایہو ایہو رہیا پیشا ایہو کار ساڈی

ڈاکٹر ہوری غزوات دا چیتا کروا کے بڑے مان تے فخر نال کہندے نیں:

موڈھے نال جواناں دے مہلے رہے چک چک اڈیاں بال انجان ساڈے

اوہ مومن بیوی تے ماں دی تعریف انج کردے نیں:

(الف) مومن ماں تے آپ جہاد اتے

پتر لاڑے بنا کے ٹوردی رہی

(ب) جاندے پتر تے سائیں نوں آکھدی اے

کرے پکھاں بڑی تاکید دیاں

ہاں میں ماں اک غازی دی آکھ سکاں

بیوی میں اک مرد شہید دی آں

ڈاکٹر ہوری طرابلس دی فاطمہ نوں اچا درجہ دیندیاں آکھدے نیں:

نہیں طرابلس بھلیا فاطمہ نوں دنیا خولہ تے صفیہ نوں جان دی اے

اوہ شہید نوں ہمیش دی زندگی دا ربی وعدہ یاد کراندے نیں:

(الف) رجبے آب تلوار دی نال جھڑا

اوہنوں زندگی دی رہندی بھکھ ناہیں

(ب) فانی زندگی دی نہیں پرواہ کردے

جھڑے سدا دی زندگی لبھدے نیں

اوہ نمودی ظلم اگے ہک ڈاہن دا سبق دیندے نیں:

نہیں کوئی خوف نمود دے مائیاں دا ہے خلیل دی اے اولاد زندہ

تے اخیر اوہ اسلام دی عظمت دا دعویٰ انج کردے نیں:

ہونا کدی فقیر نہ غازیوں توں کوئی میدان جہاد دا سکھنا ایں

جھنڈا کھلا اسلام دا رکھیا اے جھنڈا کھلا اسلام دا رکھنا ایں

ڈاکٹر ہوراں نوں انگریزی سامراج نال ہر آزادی دے چاہوان وانگوں دیر اے۔ اوہ

انگریزاں نوں پاری کہہ کے اوہناں دی نکھدی کردے نیں:

وچوال جدوں بندے نہیں پورپ ہڈے پاری
دیندے نہیں پکوئی مال تے لیندے نہیں کتر جیب
بندے نہیں کئے مال دے ایہ آپ جدوں گاہک
مل مال دا دیندے نہیں سیاست دا فریب

پاکستان نال وی ڈاکٹر، ہوران نوں چوکھا پیار اے۔ اوہ آزادی دے عاشق نہیں تے آکھدے
نیں:

دیس فقیر ایمان پیارا دل دا مان تران پیارا
وسدا پاکستان پیارا مرزا جاؤ برباد نہ دیکھو
کوئی دنیا آباد نہ دیکھو جد تک اوہ آزاد نہ دیکھو

پاکستان وچ جدوں اوہ لوکاں نال دھرتے ظلم ہوندیاں دیکھدے نہیں تے قائد اعظم نوں
یاد کر کے آہندے نہیں:

باگ توں آپ اگائے جھڑے بیجے، آپ پائے جھڑے
آپ توں ہتھیں لائے جھڑے پھل نہیں اوہ کرمائے بابا
تیری یاد ستائے بابا

ملے جدوں جھوٹے نوں ڈھوئی دیوے تیری سچ دھروئی
ہاری نیت دا جد کوئی چھاندا دل بھرمائے بابا
تیری یاد ستائے بابا

دھوکھا جد کوئی پائے جھولا دنا اس توں ہوندا ہولا
بھکھے جد پاندے نہیں رولا رون جدوں ترہائے بابا
تیری یاد ستائے بابا

اوہ غلط سیاست دانان دی ننڈیا انج کردے نہیں:

پڑ وچ کدھرے جدوں مداری پاہن بھلیکھے کھول پٹاری
جد کوئی سکھیا کار شکاری جال مکر دا لائے بابا
تیری یاد ستائے بابا

(بحوالہ مواتے)

اوہناں نوں پوری آس اے کہ پاکستان دنیا وچ اپنا اک اچا مقام حاصل کر کے رہوے گا:

(الف) عرب ودھ چکے بڑے نہیں، ترک ودھ چکے بڑے
ہن اس پاکستانیاں ودھنا زمانے تے فقیر

(ب) وسدی دیکھ محمود دی قوم مڑ کے
سومناں دے بت پئے ریکدے نہیں
بنی فیر اج اوہناں دے بھاء دی اے
پاکستان دولت خداداد بن کے

ڈاکٹر ہوراں توں غریباں تے مزدوراں دی مندی حالت نہیں دیکھی جاندی اوہ ویلے دے
کرتا دھرتا نوں آکھدے نیں :

(الف) سر مغرور قاروناں دے کر نیویں

سراں نال غریباں دے جوڑ ایسے

محنت نال نہ وچ جہان ہووے

کدی حرص تے لوہہ دا جنگ مڑ کے

کر احسان سلوک دا وار ایسا

نہ رہے ظلم دا نام نشان باقی

بدلہ لین دی ہوندیاں دماں تیکو

اٹھے کدی نہ دلوں ترنگ مڑ کے

تتی واء نہیں اوہناں نوں رب لاوندا

لوک اوہناں لئی سکھناں سکھدے نیں

دردمنداں دے دلاں وچ رہن جھڑے

دلاں درد منداں دی مراد بن کے

(ب)

ڈاکٹر ہوراں نوں اوم نال پیار اے تے آہلک نال ویر۔ اوہ سمجھدے نیں کہ اوم کیتیاں
تے ہمت ماریاں ای اسیں کجھ ترقی کر سکنے آں۔ اوہ آہلکیاں دی زندیا کردے نیں۔ اوہ جان
لڑان تے قربانی ول پریردیاں ہویاں سمجھاندے نیں :

منڈی وچ حیاتی دی شوق سیتی

راج بھاگ دے اوہو اصل مالک

شیش گراں نوں دلوں کیہ جاندے نیں

سمجھن کھنڈ جہان تے سولیاں نوں

گردش فلک دی نوں آپ دے راتیں

محنت جہناں دی ہمتاں ہاروی نہیں

اوہ مسلمان نوں غفلت تے سستی چھڈن لئی کہندے نیں تے کفر نال ٹا کرے لئی

پریردے نیں :

اٹھ نشہ تیاگ کے غفلتاں دا

ساڑے سڑن تیرے سڑدے بت ایسے

اوہ آہلکی تے ست بندے دی بادشاہی نوں اک آہری فقیر نالوں گھنیا سمجھدے نیں تے

دلیر بندے نوں قوماں دا لاڑا بناندے نیں :

(الف) شاہی اے آہلکی دی ہندی نری تباہی

آہری دی اے فقیری دنیا دی بادشاہی

ہمت دیاں کسے نے واگاں نہ موڑیاں نہیں

ہے حوصلہ وسیبا ڈرنا نری تباہی

جاندے نیں بچ ٹرے اوڑک اوہ منزلاں تے
راہواں دے کشت کتن جھڑے دیر راہی
مومن دیاں اڈاراں عرشاں توں اچیاں نیں
منزل تے بچ کے نیں رکدے دیر راہی

(ب) اوم دے طوفان وچ آہلک دی بیڑی بوڑ کے
آ کھلو دنیا دے موڈھے نال موڈھا جوڑ کے

اوہ آہلک چھڈا کے بندے نوں ہمت دی تلقین کردے نیں پر بندے دا رشتا رب نالوں
نیں توڑدے۔ اوہ بندے نوں دعا منگن ول پریردے نیں پر نال ای ظاہری سامان تے تیاری لئی
دی زور دیندے نیں:

(الف) آھ اللہ نوں ہے اوہ جبار وی، رحمان وی
کر دعا دی ورت پر اوہدے سرو سامان وی
ہے بھروسہ جت دا ہمت وی نہ ہردی اے دیکھ
مجزے وی دیکھ پر کرنی وی کیہ کردی اے دیکھ
رکھدے ایمان والے کند تلواراں نیں
کار ہتھیں کرن والے دیکھدے ہاراں نیں

ستاراں دن واپس منظر

ستاراں دن ڈاکٹر ہوراں دے حیاتی بھردے اسلامی تے جمادی فلسفے دا ولولہ انگیز رزلٹ
اے۔ اصل بات ایہ ہے کہ ڈاکٹر ہوراں دا سارا کلام ای بڑی اہمیت رکھدا اے۔ ستاراں دن
بظاہر ۶ ستمبر توں ۲۳ ستمبر ۱۹۶۵ء دی پاک بھارت جنگ بارے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دیاں نظماں نیں پر
اک اکلے بابے بزرگ نے اینیاں ساریاں نظماں بغیر کے ولولے تے جذبے تے شوق دے نیں
لکھیاں سکوں ۱۹۶۵ء توں پہلے آپ دی اوہدی جنی وی شاعری اے اوس وچ کوئی نہ کوئی اسلامی
اصلاحی، معاشی تے معاشرتی نکھار ودھان تے بہادری تے اوم وغیرہ دا پیغام ضرور اے۔ مینوں
افسوس اے کہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دی کتاب مواتے ۱۹۷۲ء وچ ایم اے پنجابی دے سلیبس وچ
شامل سی لیکن پاکستان دے ماہرن تعلیم نے جرات بہادری تے دیانتداری دا سبق دیون والی ایس
کتاب نوں بڑی چھٹی ایم اے پنجابی دے کورس وچوں کڈھ دتا۔ تاں جے پاکستانی نظریاتی
مملکت دے نوجواناں کولوں دو قومی نظریہ تے اسلامی احیاء دا جذبہ کھوہ کے اکھاں توں اولھے کر
دتا جاوے۔ ایہ ملک پاکستان مسلماناں نے لکھاں جانی تے مالی قربانیاں دے کے بنایا سی پر مملکت
دے تعلیمی میدان دے پالیسی سازاں نے پاکستانیاں توں اک مسلمان قوم دا تشخص کھوہن دی
ہمیشہ کوشش کیتی جس دا نتیجہ ایہ ہے دسمبر ۱۹۷۱ء وچ پاکستان دولخت ہو گیا تے اوس توں بعد
دیانتدار قیادت میسر نہ آون پاروں تے نئی نسل دی صحیح تربیت نہ ہون وجہوں ترقی دی جگہ
سانوں تنزل نال واہ پیا۔

بہر حال ایہ گل بات ”ستاراں دن“ نال کے نہ کے حوالے نال تعلق ضرور رکھدی اے۔
پر ستاراں دن بارے گل بات توں پہلے میں ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دی نظریاتی، اسلامی، اصلاحی تے

بیداری بھری شاعری دے کجھ ہور ضرور نمونے وی دینا چاہواں گا۔
چنانچہ اوہ قربانی دا وی سبق دیندے نیں تے ہر اک نوں گکڑا ہو کے نصیبناں دا مقابلہ
کرن دی تلقین کردے ہوئے ہمیش دی زندگی دا بھیت دسدے نیں :

(الف) جا کے آپ جھے مارن سولیاں نوں

حق سنن والے حق کہن والے

لبھن بھال کے موت فقیر کدھروں

زندہ سدا جہان تے رہن والے

خوشی نال تلواد دے سائے تھلے

سجدے وچ رہندے بندے رب دے نیں

فانی زندگی دی نہیں پرواہ کردے

جھڑے سدا دی زندگی لبھدے نیں

چڑھدے ہڑاں دی جا ہتھیں پن والے

برسر دیکھ لیندے کنڈھے پار دے نیں

زندہ وچ جہان دے رہن والے

ودھ کے موت نوں آپ ونگاردے نیں

(ب) کنبے موت اوہناں دے ارادیاں توں

زندہ مرن دے جہنناں رواج رکھے

وارے سر جہنناں مرداں اگانہ ہو کے

دنیا اوہناں دے سراں تے تاج رکھے

کیتا عمر عثمان تے علی ایہو

کیتا ایہو حسین منصور ایہو

دے کے جان جہان وہاج لینے

ساڈی جد دا رہیا دستور ایہو

(ج) نال جھے مورکھ دے اوہدا رب کید کارا کرے

جو توکل کرن توں پہلاں نہ کوئی چارا کرے

ڈاکٹر فقیر ہوری ویلے دے شاعر نوں وی جگانڈے نیں تے آہندے نیں پئی دکانداری والی

”دانشوری“ دا راہ چھڈ کے سدھا رستا پھڑتے غریباں دی سار لین دا جتن کرے :

(۱) تیرے ساتھی بھکھے بھانے تیرے جٹ غریب

تیرے ستیاں اوہناں دے نیں سوں گئے لیکھ نصیب

بل گئے تے کرم ایہناں دے سڑے ایہناں دے بھاگ

ستیا شاعر جاگ

(۲) اجڑدے پئے باغ تیرے نوں دیکھے کھلی بہار

کھڑدے کھڑدے پھلاں دے نیں بن دے جانڈے خار

گوندے پنچھیاں دے ہوٹھاں تے کنبن سمے راگ
ستیا شاعرا جاگ

(۳) تینوں دیکھ بے سرتا ستا بھوتے چور چکار
چنے دن پئے کالیاں راتیں دھجن پرے دار
راہواں دے وچ آساں دے پئے لئے جان سماگ
ستیا شاعرا جاگ

ڈاکٹر ہوری جواتاں نوں ونگاردے نیں تے ایہناں نوں ملک دی ترقی لئی کم کرن لئی
آہندے نیں۔ اوہ دسدے نیں کہ ایہ دنیا اوہدی اے جہڑا ہمت مارے:

(۱) اے تیرے دل واپندے نیں پئے جنگل پربت تھل منڈیا
سینے دھرتی دے تے وگنے اے تیرے نیں ہل منڈیا
اے توں کھوبے آزادی دے کھبا ایں گل گل منڈیا
گھڑی عمر دی ٹرے ترکھی برا گوا نہ پل منڈیا
دیس تیرے دی لوڑ نہ لگا کس کم تیرا بل منڈیا
(ب) انھی غرض دیاں پر اوہو انھیماں اڑیاں اٹاں نیں
پیلی صاف سواہری تیری ڈنگ پڑنگیاں وٹاں نیں
بنے پدھر کرنے نیں جے کڈھ اندر دے دل منڈیا
دیس تیرے دی لوڑ نہ لگا کس کم تیرا بل منڈیا
فیر تیرے سر کڈھدے گاہواں بھریاں لکھاں چھٹاں نیں
(ج)

ہے قوماں دی تقدیر مرداں دی ہمت کے کم بلکار تیرا نہ میرا
ایہ جنگل ایہ پربت نیں شیراں دے ڈیرے ختن چین تاتار تیرا نہ میرا
ہے قوت دے سر "تاج" تے تخت پیرس کوئی راج دربار تیرا نہ میرا

ڈاکٹر ہوری ترقی دے چاہوان نیں۔ اوہ سمجھدے نیں کہ ہمت ماریاں ای ایس ترقی کر
سکنے آں۔ اوہ اک سچے پاکستانی تے مسلمان دی حیثیت نال اپنے واسطے جہڑا نظام زندگی اپناندے
نیں اوہ محمدی دستور اے۔ اوہناں دی نظم "دستور محمد دا" اک اچی سچی نظم اے۔ اوہ غریباں
نووں کے ویلے وی نہیں بھلانڈے تے محمدی دستور نوں دنیا دا سبھ توں اچا تے کھرا دستور ثابت
کردے نیں۔ ایس پیاری نظم دے کجھ بندے پڑھوتے سواد لٹو:

(۱) بنیا جد رحمت نیا لئی دنیا تے ظہور محمد دا
کھنڈ گیا ایسوں دھرتی توں عرشاں تک نور محمد دا
آ ہویا چرچا جگ اندر جد نیڑے دور محمد دا
ہر کیتا قول خدا سچے کیتا منظور محمد دا
ڈبھا بھنڈار غریباں نے ہر دم بھرپور محمد دا

چھکے دستور زمانے دے کلا دستور محمدؐ دا
 (ب) پچا نہ کوئی کئی دنیا دے انکاری کرن وکیل گنی
 ہنہ ہتھ سیانف پیر پھڑے نس سوچاں نے دیل گنی
 جدھر دی چولی جگ اتے احمدؐ دی کلام اسیل گنی
 بجھی توریٹ رمالاں وچ کچھاں وچ وچ انجیل گنی
 رہی گن دی گھاٹاں تھوڑاں نوں سن قول زبور محمدؐ دا
 اوہ اسلامی نظام زندگی نوں کامل سمجھدے نیں تے دوجے نظاماں نوں ناقص تے آکھدے
 نیں:

(۱) کیہ نسبت ناقص کامل دی اوہ حل کجا ایہ حل کجا
 مکہ نہیں وادی سینا دا ایہ ول کجا اوہ ول کجا
 اک ویل کجا اک باغ کجا سوما اس کجا اک ڈل کجا
 کیہ ذکر کلیم پیمبرؐ دا اوہ گل کجا ایہ گل کجا
 موسیٰؑ دا طور زمیناں تے عرشاں تے طور محمدؐ دا
 چھکے دستور زمانے ----

(ب) اٹھ عربی گولے دنیا دے کل دنیا دے سردار بنے
 ذرے وی طفیل محمدؐ دی جن سورج لشکاں مار بنے
 چھڈ بدو چھپر چھناں نوں جا میحلاں دے سردار بنے
 گنی ڈیرے بکرواٹاں دے سلطاناں دے دربار بنے
 وسیا بن ملک زمانے تے ماڑا مزدور محمدؐ دا
 چھکے دستور زمانے دے کلا دستور محمدؐ دا

اسلامی نظام زندگی وچ ماڑیاں غریباں تے گلونیاں لنی اچی تھاں اے۔ حضور علیہ السلام
 دے اخلاق نے غلاماں نوں مخدوم بنا دتا تے دنیا وچ حضورؐ دی غلامی دا پیٹہ بادشاہاں نے وی اپ
 گل وچ پانا مان تران والی گل سمجھیا۔ انج سمجھو پئی رسول اللہؐ دی تعلیم نے غلامی دے معنے
 بدل کے رکھ دتے۔ ایس گل نوں ڈاکٹر ہوراں انج فرمایا اے:

بدلی اخلاق محمدؐ دے تقدیر فقیر غلامی دی
 پھڑ کے آزاداں ہتھاں نے پاڑی تصویر غلامی دی
 انج ہوئی پنڈ و پنڈ پئی درگت بے پیر غلامی دی
 لتھا ہر طوق غلامی دا ٹٹی زنجیر غلامی دی
 چڑھیا بن مد آزادی دا اک وار سرور محمدؐ دا
 چھکے دستور زمانے دے کلا دستور محمدؐ دا

گویا ڈاکٹر ہوری شروع توں ای مجاہد لکھاری سن۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر تے علامہ اقبال دا اثر

مولانا ظفر علی خان ہوراں دی رائے تسیں کچھے پڑھ آئے او اوہناں دے خیال موجب۔

ڈاکٹر ہوراں مواتے توں اوہ کم کڈھن دا جتن کیتا اے جھڑا کم مولانا حالی ہوراں اپنی مسدس
 توں لیا سی۔ مولانا حالی ہوراں گل و بلبل دی شاعری دا مکھ مقصدی شاعری ول موڑن دی پہل
 سیتی۔ جس نوں علامہ اقبال ہوراں اک وڈی عظمت تے اچھائی بخشی۔ عام خیال اے کہ اقبال
 نے مولانا حالی ہوراں دا اثر وی قبول کیتا سی تے ایہ گل ٹھیک وی جا پدی اے۔ ایسے طرحاں
 جے ایہ کہئے کہ اقبال دا اثر فقیر ہوراں وی قبولیا تے شاید کسے نوں انکار نہ ہووے۔ مواتے دا
 مطالعہ کردیاں سانوں تھاں تھاں فقیرا تے اقبال دے اثر دا جھولا پیندا اے۔ میں بیٹھیاں پنج چار
 مثالیں دے رہیاں:

(الف) اقبال آہندے میں:

گذر اوقات کر لیتا ہے - وہ کوہ و بیاباں میں
 نہ شاہیں کے لئے لازم نہ کار آشیاں بندی

دوسری جگہ اوہ آہندے میں کہ مینوں کتب والیاں توں ایہ شکایت اے کہ اوہ شاہیں
 دے پچیاں نوں خاک بازی دا سبق دے رہے نیں۔ ڈاکٹر ہوراں اپہنیاں دوہاں گلاں نوں مکھ رکھ
 کے فرمایا اے:

پھاڑاں تے پاندا پراں دا اے سایہ نہیں کار شہباز دی خاک بازی
 یعنی ایس شعر وچ فقیر ہوراں اقبال وانگوں استدلال کیتا اے تے اوہناں دے خیال نوں
 اپنے ڈھنگ نال بیان دا ڈھکواں جتن کیتا اے۔
 (ب) اقبال فرماندے میں:

دل ہے مسلمان تیرا نہ میرا میں بھی نمازی تو بھی نمازی
 ڈاکٹر فقیر ہوری ایسے گل نوں ذرا پاساٹ کے اپنے خاص ڈھنگ نال آکھ گئے نیں:

زمانے دی کرے کوں کار سازی نہ میں آں مجاہد نہ توں مرد غازی

(ج) اقبال نے پروانہ تے جگنو دا ٹاکرا کردیاں جگنو یعنی ٹٹانے دی سلوہت کیتی اے تے آکھیا
 کہ ٹٹانا پروانے نالوں چنگیرا اے کیوں جے اوہ دو جیاں دی روشنی دا محتاج نہیں تے پروانہ دو جے
 کولوں منگویں لو نال گزارا کردا اے تے غیراں دی لواتے مردا اے۔ اوہدا مقام عشق دے لحاظ
 نال بھادویں ودھ اے پر ”خود مکتفی“ نہ ہون کر کے اوہدی محتاجی توں انکار نہیں کیتا جاسکدا۔
 اقبال نے قوم نوں ایس مثال توں ایہ سبق دتا سی پئی اپنے پیراں تے کھلونا ات ضروری اے۔
 ڈاکٹر فقیر ہوراں اپنی نظم ”جگری ساڑ“ وچ ایس حقیقت نوں بیان دی کوشش کیتی اے تے
 آکھدے نیں:

جگنو وانگ کر جگر وچ ساڑ پیدا
 منگویں تپش دی مارنی لاف چھڈ دے
 بلدی اگ پرائی دا مورکھا اوئے
 کرنا بھنبٹاں وانگ طواف چھڈ دے
 خونی ظلم دے جھلیاں جھکھڑاں وچ

ہتھوں مرد نہیں کدی انصاف چھڈ دے
صاف دلاں دے ہون فقیر جھڑے
میلے دلاں نوں، نیں کر کے صاف چھڈ دے

(د) علامہ اقبال ہوراں قوت دا سوا رب دی ذات تے مقصد دی سچائی نوں قرار دیندیاں فرمایا اے:

ع۔ کہ جہاں میں نان شعیر پر ہے مدار قوت حیدری

ڈاکٹر فقیر ہوراں ایسے گل نوں اپنے لفظاں وچ انج بیان کیتا اے۔

روٹی جواں دی وچ دی اے زور حیدری
کنک دے توں پروٹھمہاں نہ چوریاں نوں ویکھ

یعنی کے نوں شہ زوری نرا چنگا چوسا کھان نال ای نہیں مل جاندی سگوں اہلہدے واسطے
رب دی مہربانی، بخشش، عطا تے مقصدیت دی سچائی، لگن نال گوڑھ پیار وی حدوں ضروری اے۔
(ہ) ڈاکٹر اقبال دا ”مرد ناداں پر کلام نرم و نازک بے اثر“ والا شعر کون بھلا سکدا اے۔ ڈاکٹر
فقیر ہوراں فرمایا اے:

اثر کردیاں نہیں گلاں پتھراں تے کردا یارو۔ بے درداں دی گل نہیں میں
دل وچ درد منداں دے فقیر ڈٹھا رہ گئے شعر میرے میری یاد بن کے

(و) علامہ اقبال دا مشہور شعر اے۔

ہزاروں سال زگس اپنی بے نوری پہ روتی ہے
بڑی مشکل سے ہوتا ہے چمن میں دیدہ ور پیدا

یعنی صاحب کمال تے نظر والے لوک نت نہیں جمدے۔ ڈاکٹر فقیر ہوراں ایس گل نوں
بڑی سادگی نال آکھیا اے۔

سوکھا اپہ ساتھ ملدا حیاتی نوں نہیں فقیر
ہندے نہیں مرد جگ دے پیدا کدی کدی

یعنی زندگی دی قسمت وچ ایہ گل نت نت نہیں لکھی جاندی کہ اوہنوں کوئی مرد مل
جاوے۔ کیوں جے ”مرداں“ دا جمن تے ”چناں“ دا چڑھنا اک بربر اے۔
(ز) اقبال دا شعر اے۔

خودی کو کر بلند اتنا کہ ہر تقدیر سے پہلے
خدا بندے سے خود پوچھے بتا تیری رضا کیا ہے

ایسے گل نوں ذرا کو گیزا دے کے ڈاکٹر ہوراں انج فرمایا اے:

اوہو من لیندا اے بنا لگا صورت رب اوہناں دے مقدر اں دی
مومن اپنے واسطے وچ دنیا دل کے آپ بنان تقدیر جھڑی

مومن دی اک صفت

مومن دی اک صفت ایہ وے کہ اوہ اک کھڈ وچوں دو واری نہیں ڈنگ کھاندا۔ فارسی
وچ ایس گل نوں انج آکھدے نیں:

آزمودہ را آزمودن جہل است

یعنی دیکھے ڈٹھے تے ہنڈے ورتے نوں مڑ مڑ ازماتا کوئی دانائی نہیں ہیگی۔ ڈاکٹر ہوری
مسلمان نوں ایس چکر توں بچن لئی کہندے نیں:

خونی کفر دا دیکھ کے ظلم اکھیں
دس فیر نہ خونیاں ظالماں تے
اک وار کھائے جھڑی کھڈ وچوں
کھاندا نہیں اوتھوں مومن ڈنگ مڑ کے

قرآن پاک وچ آوندا اے کہ اللہ پاک اودوں تیکو کے قوم دی حالت نہیں بدلا جدوں
تیک اوہ (قوم) آپوں اپنی حالت بدلن دا جتن نہ کرے۔ ایس گل نوں ڈاکٹر ہوراں انج ادا کہتا
اے۔

آکھے	رب	وی	اپنے	آپ	میں	نہیں
اوبدیاں	حالتاں	دی	کدی	تبدیل	کروا	
دنیا	عمل	وچ	جو	قوم	غافل	
آپ	اپنا	آپ	سواروی		نہیں	

ڈاکٹر فقیر دا مقام

میںوں بڑا دکھ اے کہ فقیر ہوراں دی ساڈے نعرے باز ادبیاں شاعراں تے خود حکومت
ولوں کماحقہ قدر نہیں کیتی گئی۔ ڈاکٹر فقیر اوہناں پنجابی شاعراں وچوں سن جہنل اوس زمانے
پنجابی نوں چکھا جدوں پنجابی دا ناں لینا ”جہالت“ گنیا جاندا سی۔ اوہناں پنجابی دی بڑی سیوا کیتی۔
ایس لحاظ نال ایس ڈاکٹر ہوراں نوں بجا طور تے ”بابائے پنجابی“ کہہ سکے آں۔ خاص کر کے
مواتے دیاں نظماں پڑھ کے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دا لشکارا ذہن اتے اک تصویر بنان لگ پیندا اے۔
جدوں اوہ ایہ کہندے نیں:

نظراں نیں نویاں نویاں، نظارے نویں نویں
چن ایس نواں نواں جہا، تارے نویں نویں
جھکھڑ نیں شوکدے، تے موہانے ڈرے ہوئے
دریا نویں نویں، کنارے نویں نویں

تے سانوں انج جاپدا اے جو ایس کوئی انقلابی دور دی تصویر سانوں دس رہی اے۔ ساڈے
ساہنے ہر چیز نویں اے۔ ایس آپو نویں آں۔ ساڈیاں نظراں نویاں نیں تے دنیا دی ہر شے نویں
جاپدی اے۔ ایس گل نوں علامہ اقبال ہوراں انج بیانیا اے:

جو تھا نہیں ہے، جو ہے نہ ہو گا یہی ہے اک حرف محرمانہ
قریب تر ہے نمود جس کی اسی کا مشتاق ہے زمانہ

یعنی نویں شے نون دیکھن دی سدھر ہر اک دے دل وچ ہوندی اے بھادیس بندا بڑھا
ہووے 'بھادیس جوان تے بھادیس بچہ'-----

ایہ نظم سانوں جھڑے نویں پن دا جھاکا دیندی اے۔ جویں ساڈے جذبے نون ٹنبدی
اے یاں جویں ساڈے سامنے اک نقشہ ہنہ دیندی اے۔ ایہ سبھ کجھ ڈاکٹر ہوراں دی شخصیت
دا جھلکارا وی اے تے اوہناں دی اچ پدھری سوچ دا لشکارا وی۔ ایہ نظم اک "امر" نظم بن کے
ساڈے ادب وچ اک اچیا تھاں مل لیندی اے۔

ڈاکٹر ہوری جدوں کوئی گل بیان کردے نیں۔ پورا سماں ہنہ دیندے نیں۔ اک جذبہ پیدا
ہوندا اے۔ جوش ابھردا اے تے بندا آپ مہارا ہو کے شاعر دے خیالاں دے شوہ وچ کد جاندا
اے تے اپنے آپ نون لہراں دے حوالے کر دیندا اے۔ ایہ بے خودی دی حالت پیدا کرنا شاعر
دا کمال اے۔ نظم "جماد" وچ ڈاکٹر ہوری بیٹے ویلے دا چیتا کراندے نیں تے جدوں اوہ ایہ
کہندے:

بھسی نون ایہو مغلاں مرزیاں دی
ایہو راہ سی غوریاں نادراں دی
ہمت مرداں دی آبرو دیس دی اے
قوی زندگی موت بہادراں دی
چڑھدے ہراں دے جا ہتھیں پن والے
برسر ویکھ لیندے کنڈھے پار دے نیں
زندہ وچ جہان دے رہن والے
ودھ کے موت نون آپ ونگار دے نیں

تے ایہ بند پڑھ کے یاں سن کے اک جوش پیدا ہوندا اے تے ساڈا جی کردا اے کہ کاش
ایس شاعر دے خیالاں دے سورے اسیں ای ہوئے۔

جنے (آدی۔ مرد) دی ایہ فطرت اے کہ اوہدے سامنے جدوں زنانی دی بہادری دا ذکر کہتا
جاندا اے تے اوہنوں اک غیرت جہی گھیر لیندی اے۔ اوہدی سدھر ایہ ہوندی اے کہ جے
اوہنوں کدھرے بھیڑ پوے تے اوہ سورمائی تے بہادری وچ پورا اترے تے کوئی زنانی اوہنوں ایہ
طعنہ نہ مارے کہ "جاوے! چوڑیاں پا کے گھر بہ جا" ایس سچائی نون مکھ رکھیاں مسلمان زنانی
دی تعریف کردے ہوئے ڈاکٹر ہوری مرد نون اک غیر محسوس ڈھنگ نال غیرت دلاندے نیں۔
ظاہر ایہ ہوندا اے کہ اوہ زنانیاں دی وڈیائی کر رہے نیں پر اصل وچ ایہ نکھیڑا ہوندا اے کہ
غیرت مند مرداں نون اجھیا ویلا ای نہیں آون دینا چاہیدا کہ زنانیاں نون میدان جنگ وچ جا کے
لڑن دی لوڑ پوے۔ ہن ذرا بند ول گوہ کرو:

جاندے پتر تے سائیں نون آکھدی اے
کرے ہکیاں بڑی تکیہ دیاں
ہار میں ماں اک غازی دی آکھ سکاں
بیوی میں اک مرد شہید دی آں
اکے نہ ایہ آپ جماد کرنوں

جدوں قوم دا وقت پچھاندی اے
 نہیں طرابلس بھلیا فاطمہ نون
 دنیا خولہ تے صفیہ نون جاندی اے

۱۹۵۳ء وچ چھپن والی کتاب ”مواتے“ توں ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دی سوچ اڈاری دا اندازہ لگ سکدا اے۔ اوہ پاکستانی دانشوراں دی اوس پیڑھی نال تعلق رکھدے سن جہناں نے پاکستان بنان واسطے ڈاڈھے جتن کیتے تے ۱۲ سال بعد جھے ستمبر ۱۹۶۵ء نون بھارتی سینا نے پاکستان اتے حملہ کر کے اپنی بزوری دا ثبوت دتا۔ جس دا واہ مسلمان قوم نال سی۔ صدر ایوب خاں نے اپنی ریڈیائی تقریر وچ بہادرانہ عزم دا اظہار کیتا تے بڑی چھیتی دشمن نون ہر محاذ اتے شکست دا ساہنہ کرنا پے رہیا سی تے ایس کم وچ پنجابی شاعراں نے وی بہت اچھا کم دکھایا۔ خاص کر کے ڈاکٹر رشید انور مہرحوم دی نظم یاں جنگی ترانہ:

مہاراج ایہ کھید تلوار دی اے
 جنگ کھید نہیں ہندی زنانیاں دی

فضا وچ گڑج بن کے اڈا رہیا جس نون سن کے پاکستانی عوام تے فوج دے حوصلے بہت ودھے تے اک طرحاں دا سکون حاصل ہويا۔

ستاراں دن

ایس حوالے نال ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دیاں خدمات وی گھٹ نہیں سن۔ ایہ کتاب اکتوبر ۱۹۶۵ء وچ چھپ گئی سی۔ اہدے مڈھلے لفظاں وچ میجر شجاع الدین بٹ ہوراں لکھیا:

”۶ ستمبر ۱۹۶۵ء دی ہنیری رات نون ڈاکوواں تے چوراں وانگوں بھارتی فوج نے پاک سرزمین تے جوہں چھاپا ماریا تے دن دی لو لگدیاں نون اسلام دیاں طوفانی فوجاں نے اوہناں نون اپنی لپیٹ وچ لے لیا تے فیر ستاراں دن اوہناں توں اپنی لپیٹ ڈھلی نہ ہون دتی۔ ایہتھوں تیک کہ بھارتی چورتے ڈاکو اجھے حالوں بے حال ہو گئے کہ گھگھری نون اگ لگی تے چھپڑول دوڑی والا حساب ہو گیا۔ پنجابی زبان دا دنیا پر نیا قومی شاعر ڈاکٹر فقیر محمد فقیر جمدی شاعری کے جان پچھان دی محتاج نہیں۔ (اج ستاراں دن لے کے حاضر ہے)

”ستاراں دن“ دیاں ساریاں نظماں ساڈے سارے مورچیاں تے ساڈے شہیداں تے غازیاں دے کارنامیاں دیاں پھردیاں ٹردیاں تصویراں نیں جہناں دا مطالعہ ساڈے سپاہیاں دے دلاں نون گرمان دے نال نال قوم دے ہر طبقے دے روح نون وی جگاندا رہوے گا تے خدا نے چاہیا، حق سچ دیاں ایہ اوزاں سدا سدا لئی باطل دیاں کناں دے پڑدے پاڑدیاں تے کفر دے مان غرور دی مٹی پلینت کایاں رہن گیاں۔

ہور گل ایہ وے کہ ”ستاراں دن“ پنجابی نظماں دا پہلا مجموعہ اے جمدے وچ پاک فوج دے پہلے جنگی معرکیاں دے نقشے ہو بہو کھچے گئے نیں۔

پاک فوج دا اک سپاہی ہوندیاں میرا سر فخر نال اچا ہو جاندا اے جد میں ابھدے
وچوں ساتھی سپاہیاں دی بہادری تے فتح دے گیت گاؤندا خداوند کریم دا شکر
کرن لگ پیناں جس اپنے فضلاں کرماں نال سچ نوں جھوٹھ تے فتح دتی تے
پاکستان دے اچے جھنڈے نوں ہور اچیاں کر کے قوم تے وطن دی آبرو نوں
چار چن لا دتے نیں۔

میجر شجاع الدین بٹ

پریس لایزان آفیسر

انٹر سروس پبلک ریلیشن، لاہور

ڈاکٹر ہوراں دی کتاب ستاراں دن دے عنوانات پڑھ کے ایس دے کھلار دا اندازہ ہو

جائے گا۔

سرناویں

صفحہ	صفحہ	صفحہ
۷۱	طوفان تے بندے	۷
۷۲	غازی تے شہید	۹
۷۳	کھیم کرن	۱۱
۷۵	غازی تے شہید	۱۳
۷۷	راجستھان	۱۷
۷۹	پاک سپاہی	۱۹
۸۱	وارداتماں	۲۲
۸۳	سامراجی پکار	۲۶
۸۸	فائر بندی	۲۹
۹۱	ساجھی یاری	۳۱
۹۴	چھٹکارا	۳۴
۹۶	بانڈی وال	۳۵
۹۹	منگتے	۳۶
۱۰۱	دفاعی فنڈ	۳۹
۱۰۵	نیک صلاح	۴۶
۱۰۹	بجن پیارے	۴۹
۱۱۱	بحری بیڑا	۵۳
۱۱۶	ہشیار	۵۵
۱۲۰	پاک لکار	۶۰
۱۲۵	بدرنگ انڈیا	۶۳
		بھل
		اللہ
		وطن
		نواں پنڈ
		تمک
		کشمیر دی لکار
		بے مذہبا
		کل جگ
		واہگہ
		حق دا تول
		طیارے تے حق
		اگے اگے تے پروانہ
		مجاہد
		ڈاکو چور
		پاک پکار
		ونگار
		لاہور
		پاک ترانہ
		چونڈہ
		سیالکوٹ

۱۳۰

۱۳۵

۶۵ دارے دے فقیر
۶۸ صغیر شہید

پاک طیارے

چڑھتل

قطعے تے ربی سایہ تے گولی

ابتھے ایہ ممکن نہیں کہ ہر نظم دا پورا پورا تعارف کروایا جاوے۔ البتہ بعض نظماں دا جھلکارا دکھان دی کوشش کیتی گئی اے۔ چاولاں دی ہر دیگ وچوں دانہ دانہ ٹوہن نال دانشمند ساری کیفیت توں واقف ہو جاندا نہیں تے کئی دوجے ایہو جہے وی ہوندے نہیں جھڑے ساری ساری رات ہیر رانجھے دی کہانی سن کے صبح سویرے اک دوجے توں بچھن ڈیہ پیندے نہیں کہ یارا ہیر زنانی سی کہ جناسی؟ بہر حال۔۔۔۔۔ آواگے ودھئے:

اک مسلمان دانشور وانگوں ڈاکٹر ہوری رب دی ذات نوں طاقت دا مرکز تے قادر مطلق جان دے نہیں تے اوس دے نال توں آغاز کردے ہوئے۔۔۔۔۔ اللہ بارے عرض کردے نہیں:

اللہ

روکے مہر اوسے دی چڑھدا خونی جھکھڑ جھلا
نکلے طوفاناں تھیں بندا اوسے دا پھڑ پلا
پوے زمانے دے وچ بھاویں چکر چل چو ولا
ساری دنیا نالوں ڈاڈھا اللہ کلم کلا
کرے کوئی فرعونی بھاویں نمرودی شداوی
اللہ وچ اکھ دے پکارے کرے اوہدی بربادی
بھاویں ہووے سدھی نکر بھاویں بھینڑ کولا
ساری دنیا نالوں ڈاڈھا اللہ کلم کلا
دے کمزور نمائے تائیں اوہدی ذات سنبھالا
اوکھیاں بنیاں نوں ایس اوہو سر توں ٹالن والا
اوسے دی اے مہروں ہوندا اوکھا کم سکھلا
ساری دنیا نالوں ڈاڈھا اللہ کلم کلا
چوراں وانگر راتو راتی لا کے جنگی پھندے
ظالم رام راجیاں چھیرے آ اللہ وے بندے
پایا بھارت نے گل آپے روگ فقیر کولا
ساری دنیا نالوں ڈاڈھا اللہ کلم کلا

اللہ تعالیٰ دے ذکر توں بعد ڈاکٹر ہوری اپنے وطن پاکستان دی تعریف انج کردے نہیں:

سرسانجھاں سردار وطن دکھ سکھ دا غنوار وطن
گلشن سدا بہار وطن قومی ہار وطن
جنت دا گلزار وطن سنگار وطن

قوی ذاتی
مان شاہیاں
تراٹاں شائاں
والا والا
اچیاں زورا
عزتاں ور
آتاں مختار
والا وطن

اندونیشی
ترک جنت
ایرانی جانی
چینی گلزار
شامی یاراں
عرب یار
اردانی وطن

سارے دل
دے محرم
جنت دا
گل پکا
ہمالہ دا
اچا چین
ہیریاں دا
دی اے
ہار دیوار
پرچار وطن

فیر اوہناں کشمیر دی لکار دے عنوان بیٹھ مسئلہ کشمیر دا ذکر کیتا تے ایس یقین دا اظہار کیتا کہ :

کر کے بھارت نون برباد ہونا
ظالم نے نہیں رہنا اوڑک ظلم دا
دنیا ساری کہنا اوڑک سامراج
کر کے بھارت نون برباد ہونا
اے کشمیر

ظالم خونہ ظلم کماون پنڈاں
لوک نہتھے ماری جاون سنن
کر کے بھارت نون برباد ہونا
اے کشمیر

ظلم گدی نہ پھلدا ڈٹھا
بھڑ نہ جھوٹھی گلدا ڈٹھا
کر کے بھارت نون برباد ہونا
اے کشمیر

اپنی لظم "تلک" وچ ڈاکٹر ہوری انج ہوکا دیندے نیں :

گلاں لفظ بنائے سانجھے لفظاں دے مضمون
قلم تہاڈی نے ہن بدلی رانفل دی اے جون
ہن بھارت دا تلک بنے گا رام راج دا خون

ہوئے ننگے آہنا پر موم دھرماں دے پرچار
آ کے چوری عدم تشدد مارے نیں شب خون
ہن بھارت دا تلک بنے گا رام راج دا خون

نعرہ مار علیٰ دا اٹھیا دین جواب ایوب
رام راج دیاں محلاں دے نیں ڈگے کنپ ستون

ہن بھارت دا تلک بنے گا رام راج دا خون

لے گا مالک مچھر دا کوئی مچھر تھیں کم فیر
بن بیٹھے نمود نہیں جے کر مڑ بھکھے قارون
ہن بھارت دا تلک بنے گا رام راج دا خون

ڈاکٹر ہوری اسلامی مجاہداں دی تعریف وچ انج آکھدے نیں:

مجاہد	پیار	مجت	دلی	مجاہد	دلدار	والا	دل
مجاہد	شکار	کرے	خونی	مجاہد	سالار	دا	جنگل
		مجاہد	یار	اے	یاراں		
		مجاہد	تلوار	لئی	دشمن		
شانوں	دی	سیس	وارے	جانوں	بھادیس	جائے	جانا
مجاہد	لار	جھوٹھی	لائے	زبانوں	قول	کر نہ	پھرے
		مجاہد	یار	اے	یاراں		
		مجاہد	تلوار	لئی	دشمن		
پوکھا	دا	صلح	دیندا	چوکھا	چنگا	دا	کھلا
مجاہد	مکار	پھڑ	مارے	دھوکھا	نوں	کدی کے	دے نہ
		مجاہد	یار	اے	یاراں		
		مجاہد	تلوار	لئی	دشمن		
جھیلے	پاہن	آ	کھیزے	بیلے	رانجھا	ایہ	پھردا
مجاہد	بھار	مونہ	ڈیکے	میلے	باچیاں	ہورا	مار کے
		مجاہد	یار	اے	یاراں		
		مجاہد	تلوار	لئی	دشمن		
دا	چمن	پاک	مالی	دا	خزاواں	نال	جھکھڑ
مجاہد	سنگار	ہار	قوی	دا	وطن	باغ	کھڑدا
		مجاہد	یار	اے	یاراں		
		مجاہد	تلوار	اے	دشمن		

ڈاکٹر ہوری بھارتی فوج نوں "ڈاکو چور" کہہ کے انج اوس دی ننڈیا کردے نیں:

چھیلی رابن نیندر زور تے موائے اکے اور
گھپ ہنیرے گھور مسور پے گئی کتیں جوں دی ٹور
ٹر لو پھڑ لو پے گیا شور
ڈو ڈاکو چور اوئے چور

سیناں جنگی تاؤں تہدی ڈر دی جھکدی لکدی چھدی
ڈگدی ڈھیندی مردی کھدی آئی منزل مار کھور؟
پھڑ لو پھڑ لو پے گیا شور

ڈاکو ڈاکو چور چور اوائے چور
پاک فوج سن کڑکی کجی کل محازاں تے جا وچی
تھلی سیناں کھی جی نندی نہ کیہ کردی ہور

پھڑ لو پھڑ لو پے گیا شور
ڈاکو ڈاکو چور اوائے چور
اسلامی لگی، درباری خاکسار، عامی، احراری
ہو گئے اکو ہاری ساری رل گئے موودوی لنڈ خور

پھڑ لو پھڑ لو پے گیا شور
ڈاکو ڈاکو چور اوائے چور
ایسی کمر جواتاں کسی جاگاں دہندی نیندر ہسی
مونہ دی کھا کے سیناں نی خوب کرا گئی تھل نکور

پھڑ لو پھڑ لو پے گیا شور
ڈاکو ڈاکو چور اوائے چور
ٹینک رہے نہ توپاں رہیاں لہ بمباں دیاں انکھاں گھیاں
سامراج پے لیندے جھپاں چون، چودھری ہو گئے بور

پھڑ لو پھڑ لو پے گیا شور
ڈاکو ڈاکو چور اوائے چور
شامت مارے دھردے ہارے آئے چڑھ ہندی طیارے
پاک جواتاں ڈیکے مارے لاپے تھلے نویں نکور

پھڑ لو پھڑ لو پے گیا شور
ڈاکو ڈاکو چور اوائے چور
(چون = وزیر، چودھری = بھارتی جرنیل)

پاکستانی مسلمان دی تاریخ بڑی روشن تے مثالی اے۔ جس پر اہل اسلام نوں ناز اے۔
اک مسلمان سچائی دا مان تران ہوندا اے تے آپو وچ سارے اوہ رل کے سیسہ پلائی دیوار بن
جاندے نیں۔ ڈاکٹر ہوراں دی جاچے ”پاک ترانہ“ دا رنگ روپ انج اگھڑدا اے:

غزنوی	دے	وارثو	درانیوں	تے	نادرو
چلو	ٹری	چلو	اوائے	مجاہدو	بہادرو
تنگی	نے	تماڈے	اجے	مغل	وی
ورک	چیمے	چٹھے	وی	تے	کھل
حوصلہ	یقین	وی	تے	دین	وی
حای	کار	رب	وی	رسول	وی
پکی	اے	تماڈی	اجے	گل	وی
حق	وی	انصاف	وی	تے	کھلم
انہی	لوٹھے	نگیاں	دے	نین	وی
				پران	وی

وردیو انسان دیو تسمی او انسان وی
 اپنا خیال وی تے غیر دا دھیان وی
 ہارے تے بے آسے نوں دیندے او امان وی
 ماڑیاں بے زوریاں دا مان وی تران وی
 دوجیاں لئی واروے او انی چا جان وی
 جنگی نال جنگ وی تے صلح دا نشان وی
 تسمیں اوہ بہار وی بھچال وی طوفان وی
 غزنوی دے وارثو درانیوں تے تادرو
 چلو ٹری چلو اوئے مجاہدو بہادرو
 متھا بھارت آپ نال غازیاں دے بھیر کے
 من لگا موت دے فرشتیاں نوں نوں چھیر کے
 شیراں نال پائے جھل گدڑاں نے ریڑ کے
 سدھے تیر ہون لگے کلا پھی گیر کے
 مونہ متھے گند گرجاں بھکھیاں لبیڑ کے
 کھان ہنساں مردے آپ اپنے اچیر کے
 سہیڑنے فساد دے فساریاں سہیڑ کے
 رہناں ایں اخیر ویس اپنا ترڑ کے
 جتھے وی لیائے توپاں بھارتی نے گیر کے
 توپاں سینس اڈے نال غازیاں کھیڑ کے
 دیکھدے نہیں راہ جھڑے اکھیاں بگھڑ کے
 پاٹن آپ پائے پنڈھ سفر دے الھیڑ کے
 بھکھیاں مارے بھارتی سپاہی جنگ چھیر کے
 کھان پے فقیر گلوں دریاں ادھیڑ کے
 غزنوی دے وارثو درانیوں تے تادرو
 چلو ٹری چلو اوئے مجاہدو بہادرو

ایہ چیتا رہوے کہ اوس سے پاکستان ایوبی دور وچ بڑا خشمال سی جد کہ بھارت اقتصادی
 لحاظ نال بھکھانگا سی۔ چنانچہ بھکھانگ دا طعنہ ڈاکٹر ہوری ہوری وی کئی جگہ دیندے نیں۔
 ڈاکٹر ہوری واہنگہ دے عنوان تھلے انج کج دے نیں۔

بنے توپاں دے گولے آپ سینے تان کے غازی
 کھڈاندے بھارتی بمباں نوں کھنوں جان کے غازی
 فرشتے موت دے بن گئے ظلم لئی آن کے غازی
 پایا واگے تے ڈٹھا جگ نے گھسان واگے وا
 لیا جد ظالما پاسہ نخصما جان واگے وا
 خدا دی ذات دا آ مان بنیا مان واگے وا

چڑھے برفاں دے کانبو ظلم دی لتھی خماری نون
 ملے نسن دا راہ نہ ندی سیناں وچاری نون
 ایہ کجھ برکی نون اٹھ بھجی تے کجھ نسی اٹاری نون
 پلان وچ پاک فوجاں ماریا میدان واگے دا
 لیا جد ظالما پاسہ نخصما جان واگے دا
 خدا دی ذات دا آ مان بنیا مان واگے دا
 پہاڑاں وانگ کے ہینٹڑے تے تن گیا واہگہ
 مچاندا آپ گھر تیکو بڑے دے رن گیا واہگہ
 موئی سیناں دی اے شمشان بھوی بن گیا واہگہ
 فقیر اللہ دے فضلاں نے ودھایا مان واگے دا
 لیا جد ظالما پاسہ نخصما جان واگے دا
 خدا دی ذات دا آ مان بنیا مان واگے دا

واگے دی سرحد توں اک ڈیل ڈیکر اومنی بس دی تصویر بھارتی فوج دے ہتھ آگئی تے ٹی
 وی تے ایہ ظاہر کیتا کہ لاہور فتح ہو گیا اے جالانکہ لاہور اللہ دے فضل نال خیر نال وسدا رسدا
 سی۔ چنانچہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے لاہور بارے انج نعرہ مار کے آکھیا:

پاک شمع دا اے پروانہ دس میرے دا تحت شانہ
 بھریا اک انمول خزانہ علمی رس دا اے لاہور
 جیوندا وسدا اے لاہور وسدا رسدا اے لاہور

دیکھ کے ایہ ٹڈی دل وڈے پیر پہاڑاں وانگر گڈے
 موڑ طوفاناں دے مونہ چھڈے پچھانہ نہ ندا اے لاہور
 جیوندا وسدا اے لاہور وسدا رسدا اے لاہور

ندے دیکھ دھڑے ملعونی بد مذہبے مکار جنونی
 مار کے روندے ظالم خونی رہندا پسدا اے لاہور
 جیوندا وسدا اے لاہور وسدا رسدا اے لاہور

راکھا رب قدر ایہدا اے جموں تے کشمیر ایہدا اے
 پرے وار فقیر ایہدا اے ایہو دس دا اے لاہور
 جیوندا وسدا اے لاہور وسدا رسدا اے لاہور

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں پاکستانی قوم تے فوج نون انج دنگاریا اے۔

ودھدے قدم ودھاندے چلو جھنڈا پاک جھلانڈے چلو
 دس آزاد دیو دربانوں وطن دیو آزاد نشانوں

غیرت مندو پاک جوانوں
ورھدے قدم ودھاندے چلو
وسدا دیس وساندے چلو
جھنڈا پاک جھلانڈے چلو

ایہ محبوب زمین وطن دی
آن وطن دی این وطن دی
ورھدے قدم ودھاندے چلو
ملک پیاری دین وطن دی
اسہدی این مناندے چلو
جھنڈا پاک جھلانڈے چلو

ظالماں دے خلاف پاک فوج نوں
ظالماں تے بے خوف دیرو
ظالم سمجھو مارو گھیرو
ورھدے قدم ودھاندے چلو
بھاروے ہوئے ڈاکٹر ہوری کہندے نیں:
چھاپے ماری چلو شیرو
ہر مظلوم بچاندے چلو
جھنڈا پاک جھلانڈے چلو

بے آئی اس این جہنل دی
نہیں کوئی گل زبان جہنل دی
ورھدے قدم ودھاندے چلو
پھرتوں گھرتوں شان جہنل دی
گلوں ننگے لاہندے چلو
جھنڈا پاک جھلانڈے چلو

سدھڑ بھولے چارے جھڑا
حق کے دا مارے جھڑا
ورھدے قدم ودھاندے چلو
کروا ظلم نہ ہارے جھڑا
اوبدا حق دبانڈے چلو
جھنڈا پاک جھلانڈے چلو

تے اوہ دوجے پاسے بھارتیاں نوں اپنے ظلم دا بدلہ تے پھل پان دا ذکر کر کے اپنی گل
جاری رکھدے ہوئے کہندے نیں:

خونی ظلم بڑاندے نیں پئے
ظالم بھجے جانڈے نیں پئے
ورھدے قدم ودھاندے چلو
کیتی دا پھل پاندے نیں پئے
ظالم ہور بھجانڈے چلو
جھنڈا پاک جھلانڈے چلو

حق دے گلہیں پاڑے جہنل
وسدے شہر اجاڑے جہنل
ورھدے قدم ودھاندے چلو
پنڈاں دے پنڈ ساڑے جہنل
قلعے اوہناں دے ڈھاندے چلو
جھنڈا پاک جھلانڈے چلو

بھارتی ہندو اسٹیٹ دے خلاف ایس ونگار نے ساڈے مجاہداں وچ جوش تے جذبہ جماد
انتاں تیک پچا دتا۔ بھارتی فوج نوں اخلاقی مار مارن لئی وی ساڈے ایس قومی شاعر تے پنجابی دے
بابا فقیر محمد فقیر نے لفظاں دے تیر تے گولے ٹھیک نشانیاں اتے مارے تے اپنی قوم دا حوصلہ
ودھایا تے پاکستانی جھنڈے دی آن تے شان نوں سلامی دتی تے پاک وطن دی سرزمین نوں
”محبوب وطن“ کہہ کے حضور علیہ السلام دے اوس ارشاد دی پیروی کیتی جس وچ آپ نے فرمایا
کہ وطن دی محبت وی دین دا حصہ اے۔

ستمبر ۶۵ء دی جنگ وچ گوجرانوالہ دے چودھری نور حسین دے بہادر بیٹے کیپٹن صغیر حسین

(ستارہ جرات) نے واہگہ محاذ تے میجر عزیز بھٹی شہید توں بعد شہادت کھٹی تاں ڈاکٹر ہوراں
اوس بارے اپنی نظم وچ آکھیا:

وار کے سر جان نہ توں آن دتی اے صغیر
جان دے کے قوم نوں توں جان دتی اے صغیر
تیرے جنلے نیک اوگن کل تیرے واسطے
شعر تیرے کھڑے ہسدے پھل تیرے واسطے
ڑ بہاراں دے سمیں نہیں باغ تھیں جانے کدی
پھل نہیں تیرے کھڑائے ہوئے کرماندے کدی
وچ یاراں اوس دی توں ایس دی توں زندگی
زندگی نوں وار بیوں دیس دی توں زندگی
لاہی توں گردن کے دی سر کے دا بھنیا
حوصلے تیرے نوں تیرے دیریاں نے غیا
جھلیاں جھنڈاں نے تیرے بال پن دیاں تختیاں
پا لٹیاں گل اوہناں راہواں ناں تیرے دیاں تختیاں
رہنا ایس نعرہ تیرا تکبیر دا بالا سدا
رہ گا زندہ نال تیرے گوجراں والا سدا
سکھ دل تھیں کجھ تیرے دکھ جردا اے حسین
فخر کردا اے عطا تے مان کردا اے حسین
موت تیری دے سہاگ اج نہ کوں گاویں فقیر
آپ مر کے موت نوں توں مار دتا اے صغیر

صغیر شہید ادیب تے شاعر وی سن۔ اوہناں دیاں انگریزی نظماں دا پراگا
"Flowers For You" اے۔ ایسے طرحاں "Pione Sins" اوہناں دے افسانیاں دا پراگا
اے۔

ایس طرحاں ڈاکٹر ہوراں اک غمزہ خاندان نوں حوصلہ وی دتا تے شہد مرحوم نوں خراج
وی پیش کیتا۔

غازی تے شہید بارے ڈاکٹر ہوری اپنی رائے انج ظاہر کردے۔ میں:

کر کے پیار مریدی شوقوں مرشد بنے مرید
دے کے دل دی دولت جھنڈاں رب خرید
دن بنیا عید اوہناں دے لہن ت بنی شہرات
جیوندے جھڑے بن گئے غازی مرے بنے شہید

چونڈہ اوہ جگہ اے جتھے ستمبر ۶۵ء وچ دنیا دی سبھ توں وڈی ٹینکوں دی جنگ ہوئی سی تے
ڈاکٹر ہورن "چونڈہ" بارے لکھدے نیں:

آہر پاہر دا ڈیرہ ڈانڈا دم جوان چونڈہ

قلعه فولادی پاک فوج دا ہاں مان چونڈہ
 قوم وطن دا کھرکا دڑکا زور تران چونڈہ
 بنیا پاک فتح دا اج آزاد نشان چونڈہ
 پاک فوج دی چڑھتل دا چڑھدا طوفان چونڈہ
 بھارتیاں ٹینکال دا بنیا قبرستان چونڈہ
 پاک فوج تے وچ چونڈے ہوئے فصل ربانی
 رل مل یاراں مار مکائے ظالم دشمن جانی
 عید آزادی دی اے بنی چونڈے دی قربانی
 بنیاں قومی رونق میلے دا سامان چونڈہ
 پاک فوج دی چڑھتل دا چڑھدا طوفان چونڈہ
 بھارتیاں ٹینکال دا بنیا قبرستان چونڈہ
 ڈکے چڑھدے خونی ظلماں دے طوفان چونڈے
 گولیاں اگے دتے منڈیاں سینے تان چونڈے
 ہتھو ہتھی ظلم ستم دے لاپے گھان چونڈے
 گیا مٹاندا دھاڑویاں دے نام نشان چونڈہ
 پاک فوج دی چڑھتل دا چڑھدا طوفان چونڈہ
 بھارتیاں ٹینکال دا بنیا قبرستان چونڈہ

تے "چونڈہ" واقعی بھارتی ٹینکال دا قبرستان ثابت ہو یا سی۔ دشمن دا زور لاہور تے سیال کوٹ اتے بہت زیادہ سی چنانہ سیال کوٹ نوں خراج پیش کردیاں ڈاکٹر ہوراں فرمایا :

تیرے سیالکوٹ حال قال نوں سلام
 ہمت تیری نوں اوم دے کمال نوں سلام
 اقبال دے وطن تیرے اقبال نوں سلام

جن دی زندگی اس توں دشمن دی موت توں
 تیری دو ولی کامیاب چال نوں سلام
 اقبال دے وطن تیرے اقبال نوں سلام

ماضی تیرا اقبال اے، حال اے فتح تیری
 ماضی نوں وی سلام تیرے حال نوں سلام
 اقبال دے وطن تیرے اقبال نوں سلام

سیال کوٹ تو زندہ رہے گا

جدوں اردو وچ اجہے ترانے لکھے گئے تان سیالکوٹ دے لوکاں دی بہادری تے پاک فوج دی چڑھتل بھری کہانی نوں ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے "سیال کوٹ" دے عنوان ہتھ اج اپنی شاعری

دے بھاگ جگائے میں :

اگ ظلم تے وسائی آل اولاد نے تیری
اولاد نون سلام تیری آل نون سلام
اقبال دے وطن تیرے اقبال نون سلام

وتا اے ساتھ دل تیرے تیری زبان دا
کریے کوں تیرے نہ حال حال نون سلام
اقبال دے وطن تیرے اقبال نون سلام

ایہ سال توں بتایا اے ساڈی فتح دا سال
تیری فتح دے یار ایس سال نون سلام
اقبال دے وطن تیرے اقبال نون سلام

دے فقیر قوم توں توں وار جان مال
کرنے آل تیری جان تیرے مال نون سلام
اقبال دے وطن تیرے اقبال نون سلام

ڈاکٹر ہوری بڑے جذبے نال اپنے فوجی جواناں نون ہلاشیری دیندے نیں تے چڑھتل دے
عنوان بیٹھ ونگار کے کہہ رہے نیں :

چڑھ کے چانن لاؤ چنوں نال ہنیریاں لڑتے چلو
ودھکے ودھدے جاؤ طوفانوں چڑھ دیو جھکڑو چڑھدے چلو
وسدے رسدے باغ اپنے تے وسدیو بدلو وسدے جاؤ
گجو بن بجلی دیاں گجاں لشکی چلو ہسدے جاؤ
باغ بہاراں دے لئی مایو نال خزاواں لڑدے جاؤ
چڑھ کے چانن لاؤ چنوں نال ہنیریاں لڑدے چلو
ودھکے ودھدے جاؤ طوفانوں چڑھ دیو جھکڑو چڑھدے چلو
جتھے وی کمزوراں تائیں ڈاکو لٹدے کھاندے دس
ماڑیاں اتے جتھے جتھے ظالم ظلم کماندے دس
چور اچکے قابو کردے ظالم ڈاکو پھڑدے چلو
چڑھ کے چانن لاؤ چنوں نال ہنیریاں لڑدے چلو
ودھکے ودھدے جاؤ طوفانوں چڑھ دیو جھکڑو چڑھدے چلو
پوریاں کردے چلو جھڑیاں راہ دیاں لوڑاں تھوڑاں ویکھو
پدھر کردے چلو جتھے ظالم خونی موڑاں ویکھو
وانگ ہیری جھلدے چلو چڑھدے وانگر ہڑدے چلو

بھارتی پنجاب وچ کھیم کرن مشہور منڈی اے جس اتے ستمبر ۱۹۶۵ء وچ پاک فوج نے قبض

کہتا سی۔ ڈاکٹر ہوراں ایس بارے جس گائے تے فرمایا :

نہیں جتھے کوئی ظالم وسدا تے نہ ظلم پرستی اے
ہر شے جتھے واندی ملدی ہر شے جتھے شستی اے
پیار انسانی دی اج جتھے منی جاندی ہستی اے
پاکستان اندر آ وی کھیم کرن دی بستی اے

نہیں جتھے مکار ننگے تے نہ ظالم دانی نہیں
مسلم ہندو سکھ عیسائی جتھے بھائی بھائی نہیں
دین ایمان دیاں وچ اکھاں جتھے دھری مستی اے
پاکستان اندر آ وی کھیم کرن دی بستی اے

راجستھان دے علاقے وچ سندھ دے حراں نے بھارتی فوج دا راہ ڈک دتا تے فقیر

ہوراں ایہ نعرہ ماریا :

گھر حراں دا راجستھان بن کے رہ گا پاکستان
دیس بھراواں دا ایہ پیارا دب بیٹھا بھارت وںجارا
کھوہ کے لینا ایس مڑ سارا رام راج نہیں دینا دان
گھر حراں دا راجستھان بن کے رہ گا پاکستان

رام راج نے تھاپی لائی ایدھر وی چڑھ سیناں آئی
دیندی کسی رام دہائی غازیوں نے جد لاپے گھان
گھر حراں دا راجستھان بن کے رہ گا پاکستان

حرتے راجپوت نہیں بھائی نہ جھوٹھے نہ مگری دانی
دے ثابت نہ لین سوائی نال سود نہ کم چلان
گھر حراں دا راجستھان بن کے رہ گا پاکستان

جوش جہاد وچ ڈاکٹر ہوری بھارتی وزیراں نوں لکار رہے نہیں تے بنگے بھگتو تے اپرادھیو

تے ظالمو وغیرہ کہہ کے اوہناں دی نکھدی کردے میں :

روؤ رولا پاؤ کر کے دودے بہتے کٹھے
جاؤ لبھو جا کے کدھرے نالوں سنگ ترخے
سیناں وانگ کمان اڑی جے دیکھو ٹھو تیرو
موت نوں آپ نہ واجاں مارو بھارت دیو وزیرو
در در منگدے پھردے او پے دارے دیو فقیرو
ابھانی اپرادھیو کھوٹیو جوگیو سادھوؤ سنو
بھکھا راج سنگھاسن سانھو جاؤ بھکھے رجونو
گنگ باشیو کپٹی ناتھو بیر بتالیو بیرو

موت نون آپ نہ واجاں مارو بھارت دیو وزیرو
 در در منگدے پھردے او پے دارے دیو فقیرو
 رکھو ہر دم بگے بھکتو تن اجلے من ملے
 آسیوں پاسیوں مال مروڑو جاؤ پچاندے کیلے
 دھڑی دے کے چمڑی لاہو نقلی بھگت کبیرو
 موت نون آپ نہ واجاں مارو بھارت دیو وزیرو
 در در منگدے پھردے او پے دارے دیو فقیرو
 اوہ اللہ ولوں ہونی ورتن نون رب دا بھانا کہہ کے اوہناں دی ڈھنھائی دے طعنے دیندے
 نہیں تے کشمیر نون فتح کرن دے دلوں جانوں چاہوان میں :

موڑن جوگی نہیں کوئی طاقت ورتے ربی بھانے
 نہیں کشمیر وطن تھیں بنے نکل مجاہد جانے
 چارہ کر لو بھکھے غم دا ہور کوئی دلگھرو
 موت نون آپ نہ واجاں مارو بھارت دیو وزیرو
 در در منگدے پھردے او پے دارے دیو فقیرو
 ڈھنھ پنے دا ہن بھارت لئی تنناں تاناں چھڈو
 منگن تنگن اندر بنے آنا جانا چھڈو
 بن گئے او وچ ساری دنیا جگت فقیر سفیرو
 موت نون آپ نہ واجاں مارو بھارت دیو وزیرو
 در در منگدے پھردے او پے دارے دیو فقیرو

پاہریا اوئے پاہریا

جنگ وچ دشمن دی پھکڑی لاونا وی اک فن اے۔ جذبہ وی اپنی جگہ بڑی چیز اے لیکن
 ایس دے نال نال دشمن بارے پوری جانکاری تے اوس دیاں کمزوریاں توں واقف ہونا وی
 ضروری ہوندا اے۔ داخلی طور تے بھارت دا حال مندا سی۔ فیرپاک بھارت سرحدوں اتے مار
 پے رہی سی۔ ایس توں اڈ باہر لے مکاں نال تعلقات وی کجھ چنگے نہیں سن۔ پاکستان دے حالات
 ہر لحاظ نال قابل رشک سن۔ چنانچہ خارجی سطح اتے وی بھارتی حکومت نون جدوں مار پئی تاں
 ڈاکٹر ہوراں ”سامراجی پکار“ دے عنوان نال توالاتا :

بمب اسان ماریا تراہن لئی عوان تے
 جی ایویں کیتا سی لہور سیل جان تے
 بلہ کدوں بولیا سی اسان پاکستان تے
 مرداں وانگ کدوں اسان اوس وں ونگاریا
 بوہریا نہ کوئی سارے جگہ نون پکاریا
 پاہریا اوئے پاہریا اوئے پاہریا اوئے پاہریا
 پاک فوج خورے کھڑی گل توں ایس کجھ پئی

جموں تے اکھنور ولے مجھ دی اے مجھ پئی
 ایدھروں قصور ولوں کڈھدی اے مجھ پئی
 اودھروں سیالکوٹ ڈھنجھ لاه کے ماریا
 بوہریا نہ کوئی سارے جگ نوں پکاریا
 پاہریا اوئے پاہریا اوئے پاہریا اوئے
 گنے منے لوک اسان مارے پاکستان دے
 آہندے نہیں پے کل مسلمان اس جہان دے
 مارنے نہیں سامراج سارے ہندوستان دے
 چنگا ایہ انصاف ساڈے نال نہیں نتاریا
 بوہریا نہ کوئی سارے جگ نوں پکاریا
 پاہریا اوئے پاہریا اوئے پاہریا اوئے
 گیتی گل یاراں نال اسان تے ویاہی سی
 پتہ نہیں سی گل پئی ایہ الٹ پھاہی سی
 اٹھو وارے وچ ای ہونی دیس دی تباہی سی
 روپ اے سرکار نے دوایاں (دیوالیہ) دا دھاریا
 بوہریا نہ کوئی سارے جگ نوں پکاریا
 پاہریا اوئے پاہریا اوئے پاہریا اوئے

(اعوان = اک سرحدی پنڈ)

ڈاکٹر فقیر ہوراں دی ہمت دی داد دینی پیندی اے کہ اوہ بڈھے وارے وی جواناں نالوں
 زیادہ ہمتی تے بہادر سن تے دشمن بارے اوہناں دا مطالعہ وی ڈونگھاسی :

پائی ساہنیں گڈھلیاں تے بڑی گل وکڑی
 جگ دی لوائی نہیں چا مگر ساڈے پھکڑی
 بہناں پیا فیر پکڑ وٹے تے ترکڑی
 مسان مسان آگے تول دھڑے توں سی ماریا
 بوہریا نہ کوئی سارے جگ نوں پکاریا
 پاہریا اوئے پاہریا اوئے پاہریا اوئے
 کیتیاں دے پھیرے بھادیں ایسے طرحاں پھڑے رہے
 گلزاں دے وانگوں وچ کھڈیاں اس تڑے رہے
 کلی دے فقیر وانگوں اندرے ای وڑے رہے
 آکھے پیا جگ جا اوئے بھارتا نکاریا
 بوہریا نہ کوئی سارے جگ نوں پکاریا
 پاہریا اوئے پاہریا اوئے پاہریا اوئے

قلم قلم اے تے تلووار تلووار اے۔

ڈاکٹر ہوری اپنی نظم ”چھنکار“ راہیں بھارتی حکومت دی گلاں باتاں راہیں کامیابی حاصل
کرن دی خواہش دی ننڈیا کردے نیں تے آکھدے نیں:

لگے جالاں وچ نہ پھس دی اڈوی اچی ڈار
ہاسے نرے نہ روکن پیندی خونی ہاہا کار
اتاں وٹیاں نال نہ ٹٹن قلعیاں دے آثار
قلماں نال نہ ڈکے جانڈے تلواراں دے وار

پٹے پٹی سر کھتھی سینا کر کے ورلاپ
پیر کھاڑا ماریا مورکھ پھڑ کے ہتھی آپ
ہٹ کے رن میدانوں کچھے ہٹنا سمجھے عار
قلماں نال نہ ڈکے جانڈے تلواراں دے وار

پرت کمانیں جڑدے ناہیں نکل کمانوں تیر
ن قصے سکھاں دے وہندے سکھ نہیں دلگھو
چلیاں تلواراں نوں روکاں پانڈی اے تلوار
قلماں نال نہ ڈکے جانڈے تلواراں دے وار

حی گل اے جھڑی قوم کجھ کرن ویلے کجھ نہ کرے اوس نوں وقت نے وی کدی
سارا نہیں دتا۔ پاکستانیاں نوں وی نریاں گلاں دے میحل وچوں باہر آ کے حالات دا مقابلہ کرنا
چاہیدا اے کیوں جے بقول راقم:

ویلا کے دا سکا نہیوں کر لٹو جے کجھ کرنا
قدرا مڑ مڑ جھات نہیں پاوندا ایہ دھرتی دا پھیر
(قدر آفاقی)

آخر ڈاکٹر ہوراں ”جاگ وئی اوئے“ دی آواز لائی:

رہنا تھاؤں تھامیں سارے ہر ویلے ہشیار
دشمن جے مکار اوئے لوکو دشمن جے مکار
جدھر ویکھن بھکھ ننگ دا کجھ ہوندا سامان
انھیں واہ ایہ ٹھگ لیرے اودھر بھجے جاہن
کیہ اعتبار اے دھاڑویاں دا چوراں دا کیہ بار
رہنا تھاؤں تھامیں سارے ہر ویلے ہشیار
دشمن جے مکار اوئے لوکو دشمن جے مکار
ہن آیا نہ پرتن جوگا رہ دشمن بے پیر
اللہ آپ تہاڈا راکھا نالے پیر فقیر
ہر دم سینے تانی رکھو ہر دم رہو تیار

رہنا تھاؤں تھائیں سارے ہم ویلے ہشیار
دشمن جے مکار اوئے لوکو دشمن جے مکار

ڈاکٹر ہوراں نے تاں لکار کے کہہ دتا سی کہ دشمن بڑا مکار اے۔ پر ساڈے آگوتے
دو جے مہری بابائے پنجابی دی کوک ول دھیان نہ دے سکے تے دشمن دیاں سازشاں وچ آکے آپو
وچ دشمنیاں پالن لگ پئے۔ نتیجہ ایہ ہویا کہ ستمبر ۱۹۶۵ء وچ شکست کھان والا دشمن دسمبر ۱۹۶۷ء
وچ سادے اپنے ہیلہاں نوں نال رلا کے اپنی شکست دا بدلہ لین وچ کامیاب ہو گیا تے اندرا
گاندھی نوں ایہ کہن دا موقعہ مل گیا کہ اوہنے نظریہ پاکستان نوں بحر ہند وچ برباد تے
نالے اوہنے ایہ وی آکھیا کہ سقوط ڈھاکہ دے ذریعے ہندو ازم، نیشنلزم، ایٹمی دہشت گردی
کولوں ہزار سالہ غلامی دا بدلہ لے لیا اے۔

ایہ گل کوئی چھوٹی جہی گل نہیں سی لیکن قیادت جے بے غیرتاں دے ہتھ ہووے تاں
عزت والے عوام غیرت مند ہون دے باوجود ناکارہ بنا دے جاندے نیں۔ اجھے قومی غداراں
تے لیٹیریاں نوں رب تاں سجھے ای سجھے گا۔ سانوں وی چاہیدا اے کہ اجھے لوکاں دا مکو
ٹھہن دی کوشش کردے رہے۔ ایس مقصد لئی پختہ یقین تے ایمان، تنظیم تے اتحاد بنیادی اہمیت
رکھدے نیں۔ جس طرحاں قائد اعظم ہوراں فرمایا سی پر اسیں اج وی دیکھنے آں کہ قومی غیرت
دا جنازہ نکل رہیا اے۔ کوئی اصول پرستی دا قائل نہیں رہیا۔ بے لگائی تے لاقانونیت انسانی
قدراں دے پرچھے اڈاندی پئی اے تے عوام بیچارے بے وس تے بے مجبور نیں تے بٹ بٹ
تکن توں زیادہ کجھ نہیں کر سکدے کیوں جے کرتا دھرتا اتنے طاقتور نیں کہ اوہ عوام نوں
بھیڈاں بکریاں جاندے نیں۔ اللہ کرے سانوں وقت نال ہوش آجائے تے انھے مورے چھتی
توں چھتی پاکستان قوم دے گمراہ جاوون۔ تاں جے عظمت رفتہ دی بحالی دلاں وچ خوشیاں دا
چانن لاسکے۔ (آمین)

(قدر آفاقی)

گلاں خون خمیر دیاں

چھ ستمبر 1965ء نوں صبح سویرے بھارتی فوج نے بغیر اعلان کیتے، چوراں وانگ پاکستان دی سرحد اتے حملہ کر دتا۔ جس دے خلاف پاکستانی فوجاں نے تے عوام نے اک منہ ہو کے دشمن دا مونہ بھنن دا جتن کیتا۔ ساڈے اک شاعر معراج دین اختر نے چھ ستمبر دے سرنا نوں ہینٹھ اپنے جذباں دا اظہار ایچ کیتا اے:

○ معراج دین اختر (بحوالہ پنج دریا لاہور، صفحہ 22، ستمبر 1971)

چھ ستمبر

توڑن لئی کھڑیاں پھلاں نوں بے درد بھلوے آگے نہیں
 ہتھاں وچ تیز سندھیوے نہیں سنہ لاون سویرے آگے نہیں
 ہنہ ٹھانھے ہنڈا وڈی دے اٹھ مونہ ہنیرے آگے نہیں
 داتا دی نگری لٹن نوں کم طرف لیرے آگے نہیں
 لک لومڑ دا، ہتھ باندروا، گڈڑ دا پچھا آگا اے
 دشمن وی سا ملیا اے، بز دل نال متھا لگا اے
 بڑھدے نصر، من اللہ غازی میدانیں وڑ گئے نہیں
 گھا غیرت پکے غیرت دے دشمن دی ہک تے چڑھ گئے نہیں
 دند جڑ گئے ویکھ کے جنگھل دے سو سو نال اک اک لڑ گئے نہیں
 بڑھکاں نال بھارت دھڑک گیا جد شیر جاگیا بگا اے
 دشمن وی سا ملیا اے بز دل نال متھا لگا اے
 مولا دے مست ملنگاں دی تیزی نہیں جاندی ٹھلھی اے
 بھارت دی سنیا، پینا وچ تھاں تھاں پے گئی تھر تھلی اے
 دشمن دیاں نینہاں کنہیاں نہیں دو تن دن رانی (توپ) چلی اے
 جد پیش نہ چلی باہمن دی ریشا دل چٹھی کھلی اے
 اختر سن پینٹھ نے ویکھ لیا جو بھارت ڈاکو جگا اے
 دشمن وی سا ملیا اے بز دل نال متھا لگا اے

ایس موقعے اتے ساڈے شاعراں نے بڑا بھرواں تعاون کیتا تے شاعری دے ہمتالی نمونے جذبے تے جہاد دے حوالے نال سامنے آئے۔ جہاد پاکستانیاں واسطے کوئی اجنبی تے اوپر جذبہ نہیں۔ پاکستان دو قومی نظریے نوں اپنا کے اسلامی تشخص نوں اجاگر کرن والی جدوجہد واسطے اے۔ ایہ جدوجہد اللہ تعالیٰ دے بھیجے ہوئے ہر نبی تے رسول نے اپنے اپنے زمانے وچ چالو رکھی تے آخر حضرت محمد ﷺ دی وساطت نال اللہ تعالیٰ دے بھیجے ہوئے آخری پیغام نوں لوکاں تک اپڑا کے اوس اتے عمل واسطے پرین تے عملی لحاظ نال کوشش کرن دا نام جہاد رکھیا۔

جہاد کیہ اے :

جہاد دا مادہ ”جھ د“ اے۔ جس دے لغوی معنی ایہ نہیں کہ :
 ”اوہ کوشش تے محنت جھڑی کے خاص مقصد نوں سامنے رکھ کے کیتی جائے“ جہد
 جہاد، مجاہد، مجاہدہ تے اجتہاد وغیرہ وی ایسے مادہ نال تعلق رکھدے نہیں

اصطلاحی معنی : اصطلاح وچ ”جہاد“ دے معنی ایہ نہیں :

”اوہ کوشش تے محنت جھڑی اللہ تعالیٰ لئی اللہ دے راہ وچ اسلام لئی“ ملت نوں اک
 لائحہ عمل ہٹھ لیان یاں اوہدے استحکام لئی کیتی جائے۔ بھاویں اوس وچ جان، مال، یا کے ہور
 شکل وچ گھاٹا ای دسدا ہووے۔ جہاد اے۔“

جہاد اکبر : حدیث شریف موجب اوہ جہاد جھڑا اپنے نفس امارہ دے خلاف کہتا جائے جہاد
 اکبر کہلاند اے لیکن زیادہ کھلے لفظاں وچ جہاد اسلام دا اک اجتماعی فریضہ وی اے تے ایس دی
 ادائیگی عبادت اے تے ایس وچ ہر اوہ کوشش تے محنت شامل اے جو ملت اسلامیہ دے استحکام
 تے سربلندی واسطے کیتی جائے تے ایس سلسلے وچ حق سچ دی حمایت اللہ رسول دی سربلندی
 ظالم نوں ظلم توں روکنا، مظلوماں دی مدد کرنا، اسلامی ملت دی حفاظت واسطے انتظام کرنا، اسلام
 تے مسلماناں دے دشمنان دے خلاف جنگ کرنا تے دشمنان نوں ملیا میٹ کرنا۔ ایہ سارے کم کار
 جہاد کہلاندے نہیں۔

ایس توں ایہ ظاہر ہويا کہ جہاد نرا لڑائی بھڑائی تے قتل و غارت دا نام نہیں ہیگا بلکہ ملت
 اسلامیہ دے استحکام تے اوہدی بقا واسطے کوششاں وی جہاد دا حصہ نہیں۔ ایسے طرحاں ایس مقصد
 واسطے کم آون والے علوم و فنون سکھنا تے سکھانا وی جہاد دا حصہ نہیں تے اجھے کماں واسطے
 مالی امداد تے ہور ہر طرحاں دی مدد وی جہاد دے دائرے وچ آوندی اے۔

اسلام اک زندہ تے مٹھرک دین اے جس دا تعلق عملی زندگی نال وی اے ایس کر کے
 نظریاتی تشخص نوں قائم رکھنا تے اسلام دے بول بالے واسطے ہر طرحاں دیاں کوششاں جہاد وچ
 شامل نہیں۔ تے اپنے اسلامی عقاید پر عملدرآمد ویلے روکاوت ہنن والیاں دے خلاف ہر طرحاں
 دی تیاری کرنا تے متعلقہ سامان اکٹھا کرنا تے جنگی آلات تے اوہناں نوں استعمال کرن دی تربیت
 حاصل کرنا وی جہاد دا حصہ نہیں چنانچہ مسلمان قوم واسطے لازم اے کہ اوہدے افراد اک مک ہو
 کے اک نظام دا حصہ بن کے، اک قوم تے ملت دی حیثیت نال اسلام تے مسلماناں دی حیاتی
 لئی ہر دم کوشش کرن تے تیار رہن۔ چنانچہ ایس مقصد واسطے اک ریاست تے مملکت دا وجود
 وی ضروری اے۔

اسلام دین دے طور تے جھڑا نظریہ پیش کردا اے اوس دی عالمگیریت دا تقاضا ایہ
 کہندا اے کہ اسلام دے منصفانہ اصولاں تے عملدرآمد دی وجہ توں دنیا وچ موجود باطل نظاماں
 دی جڑ پٹی جائے تے اسلامی اصولاں نوں ساری دنیا وچ حق تے انصاف دے بول بالے لئی
 جاری کہتا جائے۔ چنانچہ قدرتی طور تے باطل قوتاں واسطے اسلام تے اسلامی نظام اک چیلنج دی
 حیثیت رکھدا اے۔ لہذا باطل طاقتاں ہر ویلے اسلام دے خلاف لڑائی دی حالت وچ رہندیاں
 نہیں۔ تے ایس صورت حال دے مقابلے لئی لازم اے کہ اسلامی قوم تے ملت اپنی بقا واسطے

باطل قوتوں دے خلاف ڈٹی رہوے۔ تے کسے ویلے وی غفلت وچ نہ آوے۔
غیر مسلم دانشور تے علماء اسلامی جہاد وی چھی تعبیر کردے نیں تے کہندے نیں کہ
اسلامی جہاد صرف جنگ و جدل راہیں دینی تبلیغ دا ذریعہ اے یاں ہوس ملک گیری واسطے بطور آلہ
استعمال ہون والا عملی جذبہ اے۔ حالانکہ اوہناں دا خیال قرآنی تے تاریخی واقعات تے اسلامی
روح وی مقصدیت دے خلاف اے۔

ایہ درست اے کہ جہاد وچ قتال وی شامل اے لیکن مسلماناں دا ہر قتال جہاد نہیں ہندا
اصل وچ جہاد اوہ اسلامی جنگ اے جہڑی اسلامی اصولوں دے مطابق ساریاں شرطوں پوریاں
کرن توں بعد ات ضروری ہو جائے۔ جس دا مقصد وی اسلامی تے حق سچ دی بقا نوں قائم رکھنا
ہوئے۔ اوس وچ نہ تاں کوئی خود غرضی ہووے نہ نفس امارہ دی تسکین دا سامان ہووے بلکہ
روح جہاد ہمیشہ امن تے سلامتی دی فضا قائم کرن دا عملی اظہار اے۔ تاں جے فتنہ تے فساد دور
ہو جائے۔ تے فتنہ فساد دور کرن توں بعد امن و امان قائم کرنا لازمی ہوندا اے تاکہ انسانیت حق
سچ دے اصولاں موجب ودھے پھلے۔ اسلام وچ تکرار دے استعمال وی آہٹی ضرورت اے لیکن
صلح و آتش قائم کرنا۔ ظلم تے جبر دا خاتمہ کرنا، معاہدیاں دی پابندی کرنا تے کروانا، عورتاں، بچیاں
تے بڑھیاں نال نیک سلوک، عبادت گاہواں دا احترام کرنا تے کرانا۔ ضروریات زندگی دی
حفاظت تے دشمن نوں زیر کرن توں بعد اوس نال حسن سلوک تے رواداری اپنانا وغیر۔ جہاد وی
مقصدیت وچ شامل نیں۔ دو جے لفظاں وچ جہاد انسانی تعمیر تے فلاح دی اصولی جنگ اے۔ جس
دیاں اخلاقی حداں وی مقرر نیں تے اوہناں حداں دی خلاف ورزی جہاد دے اسلامی اصولاں
دے خلاف اے۔ حتی کہ اشتعال تے ظلم و تعدی توں منع کیتا گیا اے۔ بہر حال جہاد مسلمان قوم
دا زیور اے جس توں بغیر اہل اسلام دی نہ آن قائم رہ سکدی اے تے نہ شان قائم ہو سکدی
اے ایس واسطے جہاد وی ہر اک ادا جس دا تعلق سچ تے حق دا بول بالاتے حیاتی دی پاکیزگی دی
ترقی ہووے اک عبادت گنی جاندی اے۔

پاکستان تے جہاد : پاکستان برصغیر دے مسلماناں دی کوششیں نال اسلام دی بنیادا تے قائم
ہون والا ملک اے۔ جس نوں اوہدے دشمنوں نے کدی تسلیم نہیں کیتا تے فیر اہل پاکستان دا واہ
بھارت جہے مکار تے فریبی دشمن تے گوانڈھی پیا ہويا اے۔ چنانچہ بھارتی حکومت دی سدا ایہ
کوشش رہی اے کہ پاکستان نوں (معاذ اللہ) ختم کر کے اکھنڈ بھارت تے رام راج دا خواب پورا
کیتا جائے۔ لیکن پاکستان نے بطور قوم تے ملک ہمیشہ اپنی حیاتی دا ثبوت دتا اے تے بدروحین
دی یاد تازہ کیتی اے۔

ستمبر 1965ء دی جنگ وی پاکستان اتے اک ٹھونسی ہوئی جنگ سی۔ جسدا دفاع کرنا وی
ضروری سی تے دشمن دا اپا کرنا وی لازمی سی۔ چنانچہ ساڈیاں فوجاں نے دفاع وی کیتا تے دشمن
اتے تازہ حملے کر کے اوس نوں اوہدی زمین وچ شکست نال دو چار وی کیتا۔

چھ ستمبر 1965ء ساڈی اوس جدوجہد دا میل پتھر اے۔ جس وچ فوج، عوام تے فنکار وی
شریک ہوئے۔ شاعر فنکار تے دانشور ہندے نیں چنانچہ قلمی جہاد وچ حصہ لین والے ایہ لوک وی
اپنی فوج دے موہڈے نال موہڈا جوڑ کے دشمن دے چھلکے چھڑاندے رہے۔ تے ساڈے بزرگ
سوجھوٹاں نے ”گلاں خون خمیر دیاں“ مرتب کر کے چھ ستمبر 1965ء دی پنجابی وچ ادبی تے شعری

یادگار قائم کر دتی۔

گلاں خون خمیر دیاں..... دے مرتبہن وچ پاکستان رائٹرز گلڈ دی ادبی دفاعی کمیٹی دے ہینٹھ دتے دانشور شامل نیں۔

- (1) احمد ندیم قاسمی
- (2) ا-----د-----اظہر
- (3) حامد علی خاں
- (4) سید وقار عظیم
- (5) عبدالجید بھٹی
- (6) عشرت رحمانی
- (7) محمد افضل خاں (ایڈیٹر پنج دریا لاہور)
- (8) محمد طفیل (رائٹرز گلڈ دے اک چیئرمین)
- (9) ڈاکٹر وحید قریشی

ایس مجموعے وچ محمد افضل خاں مرحوم نے ایس کتابڑی دے دیباچے وچ لکھیا :
بھارت نے جنگ دا اعلان کیتے بناں چوراں وانگوں پاکستان اتے حملہ کر دتا پاکستان دے جیالے فوجیاں نے جھٹ مورچے سمبھل لئے۔ (تے) ساری قوم لوہے دی کندھ بن گئی۔ جی داری تے جذبے نے رنگ لا دتے۔ ادبیاں تے شاعراں نے اپنا مورچہ سنبھالیا۔ خون خمیر دیاں گلاں کیتیاں تے انج قوم دے ایکنے نون ہور وی پکا کر دیاں قوم دے جوش و جذبے نون ابھاریا۔
شہیداں غازیاں تے مجاہداں بارے پنجابی شاعراں جو کجھ لکھیا اوہدی کجھ ونگی (نمونہ)
ایہ کتابچہ اے جو رائٹرز گلڈ دی ادبی دفاعی کمیٹی ولوں شائع کیتا جا رہیا اے۔

(محمد افضل خاں)

گلاں خون خمیر دیاں وچ ہینٹھ دتے سرنائیاں والیاں نظماں نیں تے ہر اک دے لکھاری دا نام وی سامنے دتا جا رہیا اے۔

1- لہو دیاں حداں	عبدالجید بھٹی
2- قائد اعظم دی خدمت وچ	عبدالجید بھٹی
3- سانوں ڈر کوئی نہ	عبدالجید بھٹی
4- میریا ڈھول سپاہیا	صوفی غلام مصطفیٰ تبسم
5- وڈی ماں	روف شیخ
6- ممتا دا مان	روف شیخ
7- عزیز بھٹی شہید دی ماں دے ناں	سلیم کاشر
8- سویر دی اذان	سلطان محمود آشفٹہ
9- وطن دا پیار	استاد دامن
10- ساڈا ویری	حکیم ناصر
11- بجن پیارے	ڈاکٹر فقیر محمد فقیر
12- رہنا ہر ویلے ہشیار	ڈاکٹر فقیر محمد فقیر

ڈاکٹر رشید انور	-13	فوجی ویر جوان فی سیو
ڈاکٹر رشید انور	-14	پاکستان دے شیر
ڈاکٹر رشید انور	-15	جنگ کھیل نہیں ہوندی زنانیاں دی
عاصی واصفی	-16	یلغار
سعید انور	-17	سورج لندیوں چڑھیا
اشرف شگفتہ	-18	میرے گیت
سید نجم نعمانی	-19	مولا کر دے عطا کشمیر
منظور وزیر آبادی	-20	میرے لال
طالب چشتی	-21	غازی دے نال
فضل الہی بہار	-22	آزادی دی شان
اسماعیل قلندر	-23	سنبھل جاؤ

ایہناں توں علاوہ ہور پنجابی شاعراں نے وی ایس میدان وچ چنگا بھلا حصہ لیا تے حب الوطنی تے اسلام نال محبت دا ثبوت دتا۔

چھ ستمبر 1965ء

چھ ستمبر پاکستان دی تاریخ وچ اوہ دن اے جدھی یاد ہر سال دفاع پاکستان دے طور تے منائی جاندی اے۔ ایس دن صبح دھمی ویلے دشمن نے ساڈے ملک تے حملہ کیتا پر ساڈے مجاہداں نے اوہنوں سرحدوں تے نہ صرف ڈک چھڈیا سگوں اوہدے دند وی کھٹے کیتے۔ ایہ جنگ ستاراں دن تک جاری رہی سی۔ جس وچ ویری نوں اوہ شاں لگیاں جنہاں دہاں ٹیسس اقوام متحدہ تیک محسوس کیتیاں گئیاں۔ اوڑک ویری چیک اٹھیا۔ اوہنے سلامتی کونسل وچ رولا پانا شروع کر دتا کہ ”بھگوان کے لئے جنگ بند کراؤ“

رشید انور نے ”جنگ کھیل نہیں ہوندی زنانیاں دی“ لکھ کے قوم نوں اک عزم دتا۔ ایہ ترانہ پاک بھارت جنگ وچ بڑی اہمیت رکھدا سی۔ جدا ذکر آگے چل کے آئے گا۔ ایتھے چھ ستمبر بارے رشید انور دی نظم دے نال نال دو جے شاعراں دے خیالاں دا ہلکا جھبا مقابلہ کیتا جائے گا۔ رشید انور دی ایہ نظم انج شروع ہوندی اے۔

ویلا کے دا میت نہیں بن دا میت بناونا پیندا اے
 تن من دھن نوں وار کے اوہدا من پرچاونا پیندا اے
 ویلے دی تہمت نوں اپنے متھے مرھنا پیندا اے
 حق تے سچ دے ہونڈیاں سنڈیاں سولی چڑھنا پیندا اے
 ایہ ویلے دا سبق کویلے جد دی پڑھنا پیندا اے
 تے بھلا فیراوس ویلے ہو رکیہ کیہ کرنا پیندا۔ لٹو سنو۔

قوماں نوں سردے کے اپنی گل ویا ہونی پیندی اے
 لہو دے اکھراں نال نویں تاریخ بناونی پیندی اے

ایہ گل کہ کے انور دسدا اے کہ چھ ستمبر 1965ء نوں ویلے نے روپ وٹایا تے ساڈی آن تے غیرت نوں پرکھن لئی انجھول اپنا وار کر دتا ویلا ایہ چاہندا سی کہ ایس قوم دے سکھ لٹ لوں۔ اوہدا خیال سی کہ پاکستانی قوم دے چاواں تے سدھراں نوں لٹ کھڑتا سوکھا ای کم ایس۔ اوہنوں ایہ وہم سی کہ انج خبرے اوہ ساڈے پاک وطن دیاں ٹھنڈیاں چھاواں نوں ساڑن وچ کامیاب ہو جائے گا۔ پر:

اوہ بھل بیٹھا پاک وطن دا ذرہ ذرہ غازی اے
تکواراں دی چھاویں پلپیا سچا اک نمازی اے
پاک وطن دے ہر پنچھی دی فطرت وچ شہبازی اے
ویلا ڈاکو اوڑک روپا جت فتح دیاں آساں نوں
صدیاں توڑی سیکدا رہے گا اوہ پنڈے دیاں لاساں نوں
انور نے ایہ پیش گوئی کیتی سی کہ ویلا ساڈیاں شاں صدیاں توڑی چیتے رکھے گاتے اوہناں
بڑے مان نال ویلے نوں مخاطب کر کے آکھیا سی:

ویلیا! وقتا! سمیا! سن لے امن دے پرے وار ایس آں
جناں لئی خوشبو پھلاں دی ویریاں لئی تکوار ایس آں
دیوے گی تاریخ گواہی ویلے دے مختار ایس آں
ایہ کہ کے فیر رشید انور ستمبر 1965ء دی جنگ دے شہیداں نوں خراج عقیدت انج پیش
کرا اے۔

ہس ہس دے کے رت شہیداں اک اک بوٹا لایا اے
پھلاں ورگے گھرو دے کے اسان ایہ باغ بچایا اے
مسلمان قوم مٹ نہیں سکدی۔ اوہ فیروان تران نال کہندا اے۔
جنوں وقت منا نہیں سکدا اوہ سچی تحریر ایس آں
لائی اے تاریخ نے سینے چم کے جو تصویر ایس آں
نقدیراں نوں بدلن والی مومن دی تکبیر ایس آں
ابھنوں بندیاں وچوں جوش بیان جذبہ تے مقصد نال لگن دا اچا سچا ٹوہر ڈلہ ڈلہ پیندا
اے۔ انج جاپدا اے کہ جذبات دا ایہ دریا اپنے نال سنن والیاں نوں ککھوں وانگوں روڑھی پیا
جاندا اے رشید انور جدوں لکار کے ایہ چیلنج کرا اے تے ایس "ہاں" آکھن تے مجبور آں۔
اوہ کہندا اے۔

جے مڑ کدھرے اوہو اتھرا بزدل ویلا جاگ پیا تے!
جے مڑ سانوں تیغاں دی جھنکار تے گاؤنا راگ پیا تے!
تے فیر ایس کیہ کراں گے؟ سو سنو۔

سونہ رب دی اوہ اتھرا ویلا پھڑ کے دھو نوں بھنڈیاں گے
پشورے اتے مونجی وانگوں مار کے اوہنوں چھنڈ دیاں گے

لو دے چے وپ جگا کے چانن دیس نوں ونڈ دیاں گے
 ویلے دے سینے تے انور اساں تے چڑھیا رہنا اس
 چھ تاریخ ستمبر دی تاریخ دا سچا گنا اس
 ایس نظم نوں گوہ نال پڑھے تے ایہ گل کھل کے سامنے آؤندی اے کہ ڈاکٹر رشید انور
 نے فن دی لاج رکھن لئی ہینٹھلی پدھرتے آکے گل نہیں کیتی اوہنے ”اتھرے ویلے“ نوں دوجی
 دھرمن کے اوہدے نال دو دو ہتھ کیتے نیں۔ حالانکہ دوجی دھر ”بھارت“ اے۔ پر انور نہیں
 چاہندا کہ اوہدا فن ہینٹھاں ڈگے اوہ ذاتیات وچ پن توں بناں ای اوہ گل کہہ جاندا اے جھڑی
 گل اوہنوں کہنی چاہیدی اے۔ اوہ اپنے موقف توں ذرا وی نہیں تھڑکدا۔ اوہ ”دیری“ دی میلی
 اکھ نوں دوجے لفظاں وچ ویلا کہہ کے سدھیاں سدھیاں ساندا اے۔
 آؤ ہن تہانوں ایس موضوع تے کجھ ہور نظماں دا تعارف کرایے ہاجرہ مشکور ناصری
 ہوراں چھ ستمبر دے سرناویں ہینٹھ اک جذبے بھری نظم لکھی اے۔ اوہناں رشید انور وانگوں
 ایمائیت دی بجائے سدھی پدھری گلی کرن دا ڈھنگ اپنایا اے۔ کیوں جے ایہ کوئی کئی چھپی گل
 نہیں سی۔ نہ ایہنوں کیتیاں کوئی ڈر ڈر محسوس ہوندا اے۔ ایمائیت نال گل کرن دی لوڑ اوتھے
 پیندی اے جتھے جیہہ اتے جندرے ہون۔ بہر حال اپنا اپنا انداز اے مشکور ناصری ہوراں دی
 نظم اچ اے:

چھ ستمبر 1965ء

اچن چیت ہر ولی جاں جی انھی، کفر، دین اسلام، مٹان اٹھیا
 چھ ستمبر سن پینٹھ نوں ہر پاسے توپاں ٹینکاں دے نال شیطان اٹھیا
 زرہ پن کے سچ دی اوس ویلے میرے دیس دا شیر بواں اٹھیا
 بھل گئے اوہ فیر بہادری نوں نعرہ مار جدوں پاکستان اٹھیا

○

طاقت جھڑی دا مان سی ویریاں نوں مسلماناں دے سامنے بھل گئی سی
 گڈھ کفر دی پیچویں اوس ویلے کلمے پاک نوں سن کے کھل گئی سی
 پاکستان دے شیراں دی گج اگے گھٹے وچ بہادری رل گئی سی
 کالک جھڑی سرحدیں تے کھلری سی لہو نال شہیداں دے دھل گئی سی

○

گئی ورت ہونی بہادریاں دے کرنا رب دا دیکھ کی ہون لگا
 لسا جان سانوں جنہے ہتھ پایا جان اپنی توں ہتھ دھون لگا
 بہتا اسلحہ وی کم نہ آسکیا پہلاں ہیا سی، پچھوں رون لگا
 پچھے جا کے کوئی مشکور اوہنوں کدے سوچ لیندوں آگ لون لگا

○

یا علی دا نعرہ جاں وجداً سی مولا علی میدان وچ آوندے سن
 دساں کافراں تے مسلم اک بھارا مسلماناں نوں ایہ فرماوندے سن
 اسد اللہ دے سامنے اوس ویلے گدڑ بھارتی بھج دے جاوندے سن
 سیف اللہ دے اگے مشکور ویری کٹ کٹ کے مردے جاوندے سن

ایہ نظم پڑھ کے آسانی نال گوڑ لگ سکدا اے کہ دونہاں وچ کیہ فرق اے۔ اک جذبہ
 تے جوش نال بھر پور اے۔ دوجی وچ عقیدتاں دا لشکارا بہتا اے۔ پہلی وچ گل کرن دا انداز بہتا
 ڈھکواں ایں۔ جد کہ دوجی وچ عامی جذبہ اے۔ تے اوہدا چھیکڑا بند خوش عقیدگی دا نمونہ
 ایں۔ جس وچ شاعرہ ایہ کہندی اے کہ حضرت علی میدان وچ آکے مسلماناں دی مدد کر دے
 سن۔ تے پاک فوج اگے بھارتی گدڑاں دے نسن نوں ”اسد اللہ“ دے سامنے کہہ کے اوسے
 عقیدت دا فیر اظہار کیتا گیا اے۔ ایتھے ایہ وی چیتا رکھن دی گل اے کہ سیف اللہ حضرت
 خالد بن ولید نوں کہیا جاندا اے۔ تے حضرت علی دی تلوار نوں ”ذوالفقار“ دا نال ملیا ہویا
 اے۔ بہر حال دونویں نظماں اپنی اپنی تھان سونیاں نظماں نیں۔

ونوونے پھلاں دی ونوون خوش بو

ہن تہانوں ایسے موضوع اتے اک ہور نظم دل جھاتی پوائی جا رہی اے۔ ایہ نظم سید اختر
 حسین اختر ایڈیٹر ماہنامہ لہراں لاہور ہوراں لکھی اے۔ اوہ ایمائیت دی ندھری مثال قائم کر دے
 نیں تے آکھدے نیں:

کتا	اپنے	کت	پنے	لئی
بھ	تھیں	بھیڑا	گنیا	جاوے
ایپر	وار	کرن	توں	پھلاں
بھونک	بھونک	پا	رولی	پاوے
یا	انج	آکھو	جنگوں	پھلاں
جنگ	بارے	اعلان	سنا	وے
ات	کینہ	کتا	دی	انج
بے	خبراں نہ	وڈھ	وڈھ	کھاوے

ایہ مثال دے کے اوہ ایس گل نوں ایتھے ای چھڈ دیندے نیں۔ تے اصلی گل نوں اگے
 انج ٹور دے نیں:

جویں	بھارتیاں	دی	سینا
چپ	چان	ہم	ہما
چھ	ستمبر	دی	راتیں
ستیاں	نوں	پئی	دھاوے
چوراں	وانگوں	لک	لکا
واہگیوں	اگے	ودھدی	آوے
جم	خانے	دے	نشیٹوں

خواباں وچ شراب اوڈا وے
 شیراں دی جوه وڈ کے گدڑی
 انھے واہ پئی جشن مناوے
 غازی دی اکو لکرا!
 اوڈی مستی جھاڑ گواوے
 چائیں چائیں آئی سی پر
 دین ساپے کر دی جاوے
 جس اسلحے تے مان سی کردی
 اپنے ہتھیں آپ لٹاوے
 اوڑک بھ کجھ چھڈا کے
 گھر دا بدھو گھر پیا جاوے
 قیدی بن گئی ادھی سینا
 شیراں چھیر پئی پچھتاوے
 کبل چھڈا نہیں سی ہن تے
 ترلے پایا جان چھڈاوے
 قیدیاں سارے راز دسائے
 گھر دا بھتی لٹکا ڈھاوے
 دس اختر ایہ کھیل کو یہی
 اہدا کھڈاری کیہ کماوے

ایس نظم تے ڈاکٹر رشید انور دی نظم وچکار ٹاکرا کریئے۔ تے ایہ گل سامنے آؤندی اے
 کہ تمہید دونہاں دی سچجی اے۔ اک ویلے دے حوالے نال گل کر دا اے۔ تے دو جے نے
 ویری نوں کھریاں کھریاں سان لئی دل دی کوڑ ظاہر کیتی اے۔ تے ویری نوں کتے توں وی سچ دسیا
 اے جسے اوہ آداب دی بھلا چھڈے جھڑے اک کتا وی یاد رکھدا اے۔
 بہر حال ہر ادیب تے شاعر نے اپنے اپنے رنگ وچ جنگ بارے نظماں لکھیاں جویں کہیا
 جاندا اے کہ

ع۔ ہر گلے را رنگ و بوئے دیگر است

ادب تے جنگ : پنجابی وچ جنگ دے موضوع اتے جنیاں سوہنیاں تے ڈھکویاں نظماں
 لکھیاں گیاں اوہناں دا اعتراف ساڈے اردو والے جہاں وی کھتا اے۔ میرزا ادیب ہوراں فرمایا

”موجودہ جنگ (ستمبر 1965ء) کی بہترین نظمیں پنجابی میں لکھی گئی ہیں ان
 میں جو رچاؤ، جو سادگی اور جذبے کی جو گرمی پائی جاتی ہے اس سے اردو ترانوں
 اور نغموں کا بیشتر حصہ محروم ہے۔“
 (اقتباس از ایک تاریخی آویزش)

جنگ و فلسفہ : نفسیاتی ماہراں دا خیال اے کہ انسان فطرتاً جنگ پسند اے۔ سدھی گل انج اے کہ ہر جاندار نوں زندہ رہن لئی دو محازاں تے جنگ لڑنی پیندی اے اک زہریلے جراثیم نال جھڑے جسم وچ موجود ہوندے میں تے دوجے اوہناں جانوراں نال جھڑے اوہنوں کھا جان لئی گھات وچ ریندے میں۔ فلسفیانہ حساب نال وی ایہ گل ثابت ہوندی اے کہ۔ انسان فطرتاً جنگ پسند اے مثلاً ہیگل دا ”جدلیاتی عمل“ (DIALECTIC PROCESS) وی جنگ دی تائید کردا اے۔ میکملولی نے تے ایتھوں تک کہہ دتا اے کہ حکومت دی نینہ دونہ چیزاں اتے رکھی جاندی اے (1) قانون تے (2) اسلحہ

جنگ زندگی دا اک ات ضروری انگ اے جو انسانی تہذیب دی تاریخ وچ اک اچھا موضوع رہی اے۔ چنانچہ ادبیاں تے شاعراں نے ایس بارے کئی کجھ لکھیا اے۔ دنیا دے تقریباً سارے ادباں وچ رزمیہ نظماں موجود میں۔ جنہاں دا ذکر کرنا ایتھے مناسب ہووے گا۔

یونانی ادب : رزمیہ نظماں وچ یونانی ادب دیاں دو کتاباں زیادہ مشہور میں :

1- ایلید (ILIAD) اس وچ ٹروئے دے محاصرے دا ذکر اے جھڑا یونانیاں نے کیتا سی۔ ایس کتاب دے چوی حصے میں۔

2- آڈیسی (ODYSSEY) ایس کتاب وچ یوسیس دے سیر سپاٹے تے بہادری دے کارنامیاں دا ذکر اے۔ ایلیدے وی چوی حصے میں۔ ایڈا مصنف ہو مری۔ بعض لوک کہندے میں کہ ہومراک افسانوی کردار اے جہدے نال ایہ کتاب لادتی گئی ایہ 850ء دی گل اے۔

لاطینی ادب : لاطینی وچ سبھ توں پرانی رزمیہ نظم ”نیولیس“ دی اے جہدا نام (BELLUM PUNICUM) اے۔ ایس توں ورجل نے وی فائدہ اٹھایا سی۔ فیر تقریباً 172ء ق م وچ انیس (ENNIUS) نے اک لمی رزمیہ نظم لکھی جہدا نام (ANNALES) اے۔ ایلیدے اٹھاراں حصے میں۔ فیر فرجل نے 9 سال لگا تار محنت کر کے اک رزمیہ نظم (AENEID) لکھنی شروع کیتی پر اوہ وچارا مر گیا اوہنے وصیت کیتی کہ اوہدی ایہ نظم آگ وچ ساڑتی جاوے کیوں جے ایلیدے مکمل ہون وچ اے تے تن سال ہور لکھنے سن۔

جرمن ادب : جرمن ادب وچ رزمیہ نظم بوولف (BEOWULF) نے ستویں یاں اٹھویں صدی عیسوی وچ لکھی۔ جس وچ اوہنے اک دیو نال اپنی لڑائی دا قصہ قلبند کیتا اے۔

عربی ادب : عربی ادب وچ رزمیہ نظماں ڈھیر پیاں میں۔ حارث بن حلزہ، زہیر (مہمہ) عمرو بن کلثوم وغیرہ دے رزمیہ قصیدے بڑے اچھے منے جاندے میں۔ عباسی دور وچ ابو تمام نے رزمیہ شاعری کیتی تے اناطولیہ دی فتح عموریہ دے موضوع تے قصیدہ باتیہ لکھیا اموی دور وچ جریر، اخطل الفرزوق دے کلام وچ وی رزمیہ شاعری دے نمونے ملدے میں۔

فرانسیسی ادب : فرانسیسی ادب دا مڈھ بارہویں صدی وچ ”رولان“ نال دے اک بہادر سپاہی بارے رزمیہ نظم نال بجھا۔ ”رولان“ دا گیت، ایس نظم دا نال ایس جھڑی اصل وچ صلیبی جنگاں وچ لوکاں نوں مسلماناں دے خلاف ابھارن لئی لکھی گئی سی۔

اردو ادب : اردو وچ رزمیہ نظمیں وی مللیاں نیں۔ پر اردو دے مرثیے جتے موثر نیں۔ جنہاں وچ شہدائے کربلا دیاں تکلیفاں تے بھکھ پیاس دا ذکر ہوندا اے۔ اردو وچ کربلا دے واقعے بارے جتاں لکھیا گیا اے شاید ای کے ہور زبان وچ لکھیا گیا ہووے۔ ستمبر 1965ء دے اردو جنگی ترانے وی رزمیہ شاعری دا وڈا سرمایہ نیں

فارسی ادب : فارسی وچ لمی رزمیہ نظم ”شاہ نامہ“ فردوسی نے لکھی جس وچ سٹھ ہزار شعر نیں۔ ایس نظم دے وڈے پاتر رستم تے سراب نیں۔ جنہاں دی دھم دوجے ملکاں وچ وی پے گئی ہوئی اے۔

انگریزی ادب : انگریزی وچ ایڈمنڈ اسپز نے سولہویں صدی وچ (FAERIE QUEEN) لکھی تے دو جی مشہور رزمیہ نظم ملٹن نے لکھی جہاں تاں (PARADISE LOST) اے۔ ایہ ستارہویں صدی عیسوی وچ لکھی گئی تے دنیا دے اچے ادب وچ گنی جاندی اے۔

امریکی ادب : امریکی ادب وچ رزمیہ نظمیں مللیاں مقامی لوکاں (ریڈ انڈین ز) تال لڑائی بھڑائی دے قصے کہانیاں البتہ ملدے نیں۔ پر اوہ امریکی ادب وچ کوئی تھاں نہ بنا سکے۔ نظمیں دی تھاں امریکہ وچ جنگ بارے ناول لکھے گئے نیں۔ امریکہ دی خانہ جنگی بارے اک مقبول ناول دا تاں (GONE WITH THE WIND) اے۔ ایہ خانہ جنگی امریکہ دیاں شمالی تے جنوبی ریاستاں وچ 1861ء توں 1865ء چالو رہی سی۔

چینی ادب : چینی ادب چینی تمدن وانگوں بڑا پرانا اے۔ پرانے شاعراں وچوں چویواں نے جنگ بارے نظمیں لکھیاں نیں۔ اوہ 430ء ق م وچ پیدا ہویا۔ اوہنے جنگ دے شہیداں نوں مرثیے لکھ کے خراج عقیدت پیش کیتا اے۔ اوہدی شاعری دو ڈھائی ہزار سال پرانی ہون دے باوجود آج دی مقبول اے۔

دوجا رزمیہ نظمیں لکھن والا چینی شاعر ”توفو“ اے اوہ 712ء وچ جمیا۔ اوہدے زمانے وچ جاگیرداریاں ختم کرن لئی کئی لڑائیاں ہوئیاں۔ جنگ دے موضوع اتے ”توفو“ دیاں پنج نظمیں بہت مشہور نیں۔ جنہاں دا سرناواں ایس ”سرحدیں دیاں کہانیاں“

چویواں تے توفو دیاں رزمیہ نظمیں دے انگریزی ترجمے بالترتیب 1953ء تے 1964ء وچ (FOREIGN LANGUAGES PRESS PEKING) نے شائع کیتے سن۔ چویواں فطرتاً جنگ دے خلاف اے تے اوہدی ننڈیا کردا اے پر اوہ ایہ گل من دا اے کہ جنگ کدی کدی ات ضروری ہوندی اے۔

(ایہ معلومات ماہنامہ دوست لاہور دے کسے بہت پرانے ستمبر نمبر وچوں ماخوذ نیں لیکن ایس ویلے مزید تفصیل موجود نہیں۔ تے نہ لکھاری دا تاں یاد اے)

(قدر آفاقی)

پنجابی وچ رزمیہ نظمیں : پنجابی وچ رزمیہ نظمیں واراں دی شکل وچ سانوں مللیاں نیں مثلاً سکھاں دی وار۔ چٹھیاں دی وار وغیرہ۔ ایس توں علاوہ پنجابی وچ اسلامی جنگاں وغیرہ بارے جنگ نامے وی ملدے نیں۔ مثلاً جنگ نامہ زیتون۔ جنگ نامہ حامد، جنگ نامہ رستم وغیرہ۔

فیر فارسی شاہ نامے دی طرز تے جنگ نامہ ستم وغیرہ موٹیاں موٹیاں کتاباں دی شکل وچ سانوں ملدے نیں۔ ایہناں نوں اسیں افسانوی تاریخی کہانیاں وی کہہ سکے آں تے رزمیہ نظماں دی۔

پنجابی وچ اسلامی رزمیہ نظماں : پہلاں تسیں ہر زبان دے ادب بارے مختصر جہی گل کتھ پڑھی اے جس دا تعلق رزمیہ نظماں نال اے۔ پنجابی وچ وی ایہدا ہلکا جھپکا جھلکارا پوا دتا گیا اے۔ ہن ذرا اسلامی رزمیہ شاعری ول آؤ۔ جھڑی میدان جنگ وچ غازیاں دے حوصلے ودھان تے کافراں نوں بھانج دیں لئی کیتی جاندی سی۔ پاکستان بنن توں بعد ساڈا اصلی تے وڈا ویری ہمیشہ بھارت رہیا اے کیوں جے اوہنے پاکستان نوں بچے دلوں اکا نہیں نیا۔ اوہ پاکستان نوں مٹان لئی (اللہ ایہدی راہی کرے آمین) ہر جتن کردا اے کردا رہیا اے۔ ایس سلسلے وچ اوہدے نال ساڈیاں تن وڈیاں جنگاں وی ہو چکیاں نیں۔ تے تہی جنگ اک حساب نال اج وی جاری اے۔

پاکستان نوں قائم رکھن لئی ستمبر 1965ء والی جنگ بڑی اہمیت رکھدی اے۔ کیوں جے ویری نے انجھول ساڈے تے حملہ کر دتا سی پر ساری قوم نے اوس جنگ وچ ودھ توں ودھ حصہ لیا۔ فوج سرحدوں اتے کم کر رہی سی۔ کسان کھیتاں وچ جنگ لڑ رہے سن۔ تے ادب تے شاعر ریڈیو راہیں جوتاں دے حوصلے ودھان وچ لگے ہوئے سن۔ ایہناں ادبیاں تے شاعراں نے بچ موجب تے اپنے اپنے جذبے تے بت دے حساب نال جنگ وچ حصہ لیا۔ اردو شاعراں نے وی بڑیاں پیاریاں نظماں لکھیاں۔ بڑے اچے سچے ترانے بنائے۔

اعزاز احمد آزر، ہوراں دی جنگ دے حوالے نال ”شہید دی بھین“ نامی نظم لکھی سی۔

ذرا پڑھو:

اک پھل انمول سی کھڑیا وچ آس دے باغ پیو دے میری ماں شیرینیاں وندیاں
 گھر دیوے بالے گھبو دے
 ساڈے گھر وچ دن آگئی ہر پاسے خوشیاں دیاں
 سدھراں دے بوے کھل گئے کندھاں دی کھڑ کھڑ ہیاں
 ماں تک تک نہیں سی رجدی ایہ چن توں سوہنا لال
 اوہدا متھا لٹ لٹ کر رہیا جویں بلدی پئی مشال
 ماں آکھیا میرے چن دے توں جلدی ہو جوان
 میں نونہ اجھی لیا دساں جھنوں حوراں تک شرمناں
 اوہ کھڈاں کھڈے سوہنیاں پھرے ہسدا پچھے آگے
 میں ڈر دی ویر نہ نکدی میری نظر نہ کدھرے لگے
 جد ہینگھ جوانی چڑھیا اوہدی چھب نہ جھلی جائے
 اوہدا نوری مکھڑا دیکھ دیکھ کے چن وی پیا شرمائے
 میرے دیر نے پچھلی عید تے مینوں آپ چڑھایا ونگاں
 مینوں رشکس تگن سکھیں میں جد کولوں دی لنگھاں
 مینوں ایہ دوپٹہ سر دا سی دتا ویر نسنگ

تے ایہ سوٹ اوہدی منگنی تے میں لیا سی مونہوں منگ
 سدھراں دے وگدے دھن وچ میں ڈبڈی تروی جاں
 میرے ویر دے سوہنے مکھ تے کد سہرا ہنھے ماں
 ہنہ سہرا لاڑا بنے گا جد جاگے ساڈے بھاگ
 میں واگ پھڑائی لاں گی میں گاواں گیت سہاگ
 میں کیہ کیہ سوچاں سوچیاں لئے کیہے کیہے محل بنا
 تقدیر نکھٹی آن کے بھ دتے پل وچ ڈھا
 ہرکارہ اک محاذ توں ایہ لے آئے تار
 میرے ویر نے سوہنے دیں توں جان اپنی دتی وار
 میری ماں نے جھولی اڈ کے کہا صدقے پاک رسول
 میری ایہ قربانی پت دی میرے مالک کریں قبول
 سر سجدے پو نے سٹ کے کیتا رب دا شکر ہزار
 میرا اچا شملہ کر گیا ہو دیں توں ایہ نثار
 لوکی آئے دین مبارکاں نالے بچھس لے لے ناں
 اوہ کھڑی کرمانی والڑی جہنوں آہندا سی اوہ ماں!
 میں گلاں کردی ہر ویلے تیری ساہنے رکھ تصویر
 میں اچے وی تیری بھین آن توں اچے وی میرا ویر
 میں خوش ہاں سوہنے ویر دے میں کد پانی آن وین
 مینوں ایہ نخر کجھ گھٹ اے میں اک شہید دی بھین

(بحوالہ ماہنامہ پنج دریا لاہور اپریل 1971ء)

ستمبر 1965ء دے ایہناں شاعراں وچ ڈاکٹر رشید انور دا ناں وی اچھا اے۔ جس نے اپنی
 مشہور نظم ”جنگ کھیل نہیں ہوندی زنانیاں دی“ لکھ کے ویری نوں اوہدی بھانج دے پسینے نال
 پانی پانی کر دتا۔

جنگ کھیل نہیں ہوندی

ایہ ”گلاں خون خمیر دیاں“ وچ پندرھویں نظم اے تے رشید انور دی کتاب منزلاں دی
 تہی نظم ایس۔ جھڑی ریڈیو توں اپنی نشر ہوئی اے کہ بہتیاں نوں زبانی یاد ہو گئی اے۔ ایس نظم
 پارے اتھے صرف تلمیحاں تے بعض دوجے پچھو کڑاں دے حوالے نال گل کیتی جاوے گی۔ نظم
 اناج شروع ہوندی اے۔

اج ہونڈیاں جنگ دی گل چھیڑی اکھ ہوئی حیران حیرانیاں دی
 مہاراج ایہ کھیل تلواریں دی اے جنگ کھیل نہیں ہوندی زنانیاں دی
 ہندو بانیاں گلاں کر سکدا اے۔ سیاستاں لڑا سکدا اے پر لڑائی دے میدان وچ اوہ ہمیشہ مار
 کھا جاندا اے۔ اک مشہور لطیفہ اے کہ اک بانیا کے پٹھان نال لڑ پاتے اوہنوں ڈھالیا۔ تے فیر

کھن لگ پیا۔ پٹھان دی ہک اتے بہ کے نالے تے بانیا اوہنوں کئی جا رہیا سی تے نالے روندنا پیا سی۔ تے پٹ سیپا کردا سی۔ کے نے اگانہ ودھ کے پچھیا لالہ جی! تسیں تے جت گئے او پٹھان نوں ڈھا کے بیٹھے او۔ پر روندے کیوں جے اوہنے روندیاں روندیاں جواب دتا ایس لئی کہ اپنے اوڑک بیٹھوں نکل کے مینوں کٹ کڈھنا ایس۔

یعنی ہندو لڑ نہیں سکدے۔ جدوں اوہناں پاکستان نال لڑائی دا متا پکایا تے رشید انور نے حیرانی نال آکھیا کہ ”عقل ہوئی حیران حیرانیاں دی“

دو جی گل ایہ دے کہ ہندواں دی جنگی تاریخ کوئی نہیں جس اتے اوہ فخر کر سکن جد کہ مسلماناں نے ایتھے محمد بن قاسم توں لے کے مغلاں دے آخری تاجدار بہادر شاہ ظفر دے زمانے توڑی مختلف سمیاں وچ حکومت کیتی اے۔ مسلمان تھوڑی کنتی وچ آ کے حملے کر دے رہے تے اللہ دی مہربانی تے اپنی جنگی مہارت تے جذبے پاروں کامیاب ہوندے رہے رشید انور نوں اک مسلمان دی حیثیت وچ اپنے اسلامی جذبے تے جماد تے مان ایس۔ اوہ لکار کے کہند اے:

دلی وچ بہ کے مصرہ آکھدے او دند بھن سٹو پاکستانیاں دے؟
شہباز شاہین اسلام دے آں، ایسں مچھرتے نہیں مچھر داناں دے
ایسں سندھی بنگالی بلوچ پٹھے ایسں پت پنجاب دے پانیاں دے
ایسں نسل محمود جیسے غازیپاں دی دودھ پیتے نیں ماواں پٹھانیاں دے
پہلوں چھیڑ کے ہن پئے نس دے او سٹ سوتے سی پاکستانیاں دی
مہاراج ایہ کھہد تلوار دی اے جنگ کھہد نہیں ہوندی زنانیاں دی

دو بجے بند وچ اوہ بھارتیاں نوں دنگار کے کہندا اے کہ میدان وچ آ کے سواد چکھو۔
جھڑی جیبہ پاکستان بارے مندا بولے ایسں اوس جیبہ نوں وڈھ دیاں گے تہانوں جے اسلحے دا
مان ایسں تے فیرن لٹو!

اسلحہ ہور کجھ اے جذبہ ہور شے وچ کفر سمجھ کی سکے ایمان دی گل
مل ہور شہیداں دے خون دا اے قیمت ہور اے گنگا دے پانیاں دی
تیجے بند وچ انور بھارتیاں نوں ڈنڈے دے یار کہندا اے تے مسلمان دی شان ایہ وسدا
اے کہ اوہ اسلام دے پرچم نوں اچا رکھن لئی لڑا اے۔ تے ایسں وی قربانیاں دینا جان دے
آں۔

چوتھے بند وچ اوہ بھارتی حکمراناں نوں اقلیتاں نال ظلم تے ودھیکی کرن دا طعنہ دیندا اے
تے نال ای دلی اتے مسلماناں دی حکومت دا چیتا کراندا ہویا کہندا اے۔

دلی دور تے نہیں اسان غازیاں توں کاہنوں جان کے موت بلاوندے او
تسیں مرلیاں دی گل جان دے او کاہنوں جنگ دے بگل و جاوندے او
لال قلعہ تے تاج محل ساڈے سانوں چھیڑ کے یاد دلاندے او
ایسں سبھے حساب چکاوٹے نیں سانوں قسم ایسں اوہناں نشانیاں دی
مہاراج ایہ کھہد تلوار اے جنگ کھہد نہیں ہوندی زنانیاں دی

بجواں بند : ابھدے وچ انور بھارتی حکومت نوں اسلحے دا مان کرن توں روکدا اے تے کہندا اے اسیں (انشاء اللہ) اسلحہ تہاڈے کولوں کھوہ لینا اسیں۔

چھیواں بند : ابھدے وچ انور لکار کے کہندا اے کہ تسیں ماڑیاں نوں دبان گجھے ہوئے او۔ پر سانوں ”بانیاں“ دے حوصلے دا پتہ اے۔ تے ساڈی طاقت دا لوہا سو منات دے بت دی من دے نیں جھڑے تہاڈے دیوتا نیں۔

ستواں بند : ابھدے وچ انور دشمن نوں فیر لکار دا تے ونگار دا ہویا کہندا اے ”ہتھ کنگن نوں آری کیہ ہووے، پیر شیر دی جوہ وچ پاؤتے سی“ تے انشاء اللہ سانوں تگوار دا دھنی پان گیو۔ کیوں جے اسیں نرے لکھاری نہیں ہیکے۔ (اہتھے اوہ اپنے فوجی ہون دا مان کردا اے۔)

اٹھواں بند : ایس بند وچ انور جی ”شہادت ہے مطلوب و مقصود مومن“ دا پرچار کر دے نیں تے کہندے نیں کہ غازی موت نوں سامنے دیکھ کے ہور کجھدے نیں تے اوہ موت وی کدی پرواہ نہیں کردے۔ تے فیر عقیدت تے جذبے دی ٹیسی نوں جاہتھ لاؤندا اے۔

سونہ رب دی مصطفیٰ آپ آ کے کملی نال شہیداں نوں کجھدے نیں ویلا آیا جہاد دا فیر انور قسمت جاگ پئی اے پاکستانیاں دی مہراج ایہ کھیڈ تگوار دی اے جنگ کھیڈ نہیں ہوندی زنانیاں دی ڈاکٹر رشید انور نے ہور دی ترانے لکھے سن۔ جھڑے 1965ء دی جنگ وچ بڑے مقبول ہوئے۔ اوہناں دے ترانیاں بارے مشہور کالم نویس انتظار حسین ہوراں لکھیا اے۔

فن اور دفاع وطن

(ایک مذاکرہ صدارت جسٹس ایس اے رحمان)

جب 6 ستمبر کو بھارتی فوج نے پاکستان پر اچانک حملہ کیا تو پاکستان کے سپاہیوں نے نعرہ تکبیر بلند کیا.....

مغربی نظریات سے استفادہ کر کے محاکمہ دینے والے دانشوروں اور ادیبوں کے وہ سبھ محاکمے غلط ثابت ہوئے.....

فرد ہو یا قوم اصلیت اس کی وہ ہوتی ہے جو آزمائش کے وقت پر ظاہر ہوتی ہے۔ پتہ چلا کہ جس طرز احساس کو یاروں نے اپنی آزاد خیالی اور دوستی اور انشکھوئلزم کے جوش میں عہد رفتہ کی یاد گار سمجھ کر رد کر دیا تھا وہ جوں کی توں موجود ہے۔ صحیح بات ان لکھنے والوں نے کی جنہوں نے اس طرز احساس کو حقیقت تسلیم کر کے اپنایا۔ اور جہاد کی تبلیغی مہم میں شامل ہوئے..... ان کا رویہ تو وہی سپاہیوں والا تھا۔ کہ نعرہ تکبیر بلند کیا، یا علی کہا اور جنگی نظمیں اور ترانے لکھنے شروع کر دیئے۔ ان میں مجھے مخصوص طور پر..... (فلاں فلاں) اور ڈاکٹر رشید انور کا ذکر کرنا چاہئے جن کی پنجابی نظمیں قوم کے تخیل کو

اپنے ساتھ بہا کر لے گئیں۔ جو لوگ پنجابی نہیں جانتے تھے۔ انہوں نے ان کے جنگی لہجے سے مفہوم کی خوشبو لی۔ اور پھر جاننے والوں سے معنی پوچھ پوچھ کر ان نظموں کو حرز جان بنایا..... ڈاکٹر رشید انور کے ترانے اور نظمیں تو پاکستانی قوم کے طرز احساس کا واضح اظہار ہیں "انتظار حسین (مطبوعہ ماہنامہ نصرت مارچ 1966ء)

انتھے صوفی تبسم دے اوس اپنے سچے گیت دا ذکر کرنا وی ضروری جا پدا اے جس دیاں دھماں اج وی پیاں ہوئیاں نیں۔ ایہ ترانہ ملکہ ترنم نور جہاں دے جذبہ جہاد تے سدھردا مونہوں بولدا نمونہ اے جمدے بول اج نیں:

میرا ڈھول سپاہیا

میرا	ڈھول	سپاہیا	تینوں	رب	دیاں	رکھاں
اج	تکدیاں	تینوں	سارے	جگ	دیاں	اکھاں
جنہاں	راہاں	نوں	جاویں	جنہاں	راہواں	توں
اوتھناں	راہواں	دی	مٹی	چمن	میریاں	اکھاں

میرا ڈھول سپاہیا

دشمن	دیریاں	دے	ہلے	اپنے	سنے	تے
جھٹے	قدم	جماویں	اوتھوں	قدم	نہ	ہلے
تیرے	قداں	توں	واری	میرے	جھیل	لکھاں

میرا ڈھول سپاہیا

جدھر	نظراں	پاویں	ویری	مار	مکاویں
جنہاں	راہواں	نوں	جاویں	جنہاں	راہاں
اوتھناں	راہواں	دی	مٹی	چمن	میریاں

میرا ڈھول سپاہیا

ایس گیت دا پس منظر ایہ ہے کہ ملکہ ترنم نور جہاں ریڈیو پاکستان لاہور شیشن گنی تے گنگنا کے گیت دی لے دی تے صوفی تبسم ہوراں اوسے ویلے اوسے لے وچ اپر لکھیا گیت لکھ دتا جنہوں دوام حاصل ہو گیا۔

ویلے دی ونڈ : ربدی شان ایس کہ اوہو ترانہ جہنے 1965ء دی جنگ وچ ویری دے چھکے چھڈان وچ ڈاڈھا کم دکھایا سی 1971ء دی جنگ وچ غلط لوکاں دے ہتھ ملک دی باگ ڈور ہون پاروں اپنا مان تران گوا بیٹھا۔ یعنی "جنگ کھینڈ نہیں ہوندی زنانیاں دی" والا نعرہ ساڈے لئی اک مصیبت بن گیا جدوں اک زنانی (اندرا گاندھی) دیاں سیاسی چلاکیاں نے سانوں بھانج دتی تے ساڈے ملک دا ادھا ٹکڑا ساتھوں وکھرا کر دتا۔ اج اک سازش تے اک زنانی ساڈے تے فتح یاب ہو گئی اوہنے جنگ جت لئی۔ بھادویں کے طرحاں جتی۔ یاں اوہدے اسباب کجھ وی سن۔ بہر حال دسمبر 1971ء وچ جنگ دی کھینڈ اک زنانی نے کھینڈ کے دکھا دتی۔ ایہ وقت وقت دی گل اے اللہ تعالیٰ سانوں معاف کرے جے رب نے ہمت دتی تے ایس ترانے دا مان تران فیروڈھ جائے گا۔ تے اسیں انشاء اللہ کر کے دکھاواں گے کہ :

جنگ کھیل نہیں ہوندی زنانیاں دی

لج پال : ڈاکٹر رشید انور دی ایہ نظم ستمبر 1965ء دے شہیداں نوں خراج عقیدت پیش کرن لئی لکھی گئی سی شہیداں نوں خراج عقیدت ہور شاعراں نے وی سگوس طریقے نال پیش کیتا اے پر ڈاکٹر انور دی ایس نظم وچ جوش تے جذبے دی گہرائی تے گیرائی پورے زوراں تے دے۔ اوہ اوہناں دی شہادت نوں پاکستان دی سالمیت تے ایتھے دیاں ٹیاراں دی عزت دی رکھوالی دا سبب جان دے نیں نظم اچ شروع ہوندی اے :

اوہ بدر منیر شہادت دے لج پاک وطن دی پال گئے
چن سچے بھین بھرانواں دے مانواں دے ہیرے لال گئے
اوہ سرن آنکھی ونجلیھی دے کجھ گیت سہاگ بہاراں دے
چھنکارے سکھ دیاں ونگاں دے اوہ سفنے سن ٹیاراں دے
تیغاں دی تکرئی تل گئے نیں اوہ یوسف پاک بازاراں دے
غیرت دا چانن بخشن لئی اوہ لو دے دیوے بال گئے
اوہ بدر منیر شہادت دے لج پاک وطن دی پال گئے

دوجے بند وچ اوہناں دی قربانیاں دا ذکر اے۔ جنہاں اپنے لو دا وتر لا کے رتاں دا روپ نکھاریا تے ویلے دے ہڑھ اگے لوہے دی کندھ بن کے کھلو گئے تے ایس طرحاں اوہ :
ع۔ سرچنیاں رہیاں دھیاں دے عزتاں دے لیکھ سنوار گئے

تے اوہناں شہیداں دا سر صدقہ پاکستان بچ رہیا

سر صدقہ شیر شہیداں دا ساڈے بوہے چنے دسدے رہے
بھر بھر کے جام شہادت دے ہس ہس اوہ پی کے دسدے رہے
پئی موت پناہواں منگدی سی اوہ تک تک موت نوں ہسدے رہے
ٹینکل نوں تول کے ہکاں تے دکھ درد مصیبت نال گئے

اخیر لے بند وچ اوہ کہندا اے کہ اہنہاں شہیداں نے زہری ڈنگاں دے مونہ توڑ کے ویلے دی ناگن نوں کھلیا۔ تے ویلے دی شوخ رانی نوں اپنے لو دے رتے (سرخ) پھل پیش کیتے :

کیہ جذبے دساں میں انور مولا دے مست ملنگاں دے
بمباں دے ڈھول ڈھمکے وچ اوہ ودھ کے پاؤن دھمال گئے
اوہ بدر منیر شہادت دے لج پاک وطن دی پال گئے
نوٹ : (میںوں بڑے افسوس نال کہنا پے رہیا اے کہ رشید انور دی کتاب منزلاں نوں ایم اے پنجابی دے کورس وچوں کڈھ دتا گیا۔ جس وجہوں ساڈے جذبیاں وچ سچائی تے بہادری دا چانن مدھم پیندا رہیا تے نویں نسل دی تربیت دے معاملے وچ اسیں مجرم شمار ہونے آں)

(قدر آفاق)

شہید دی ماں : ”شہید دی بھین“ نامی اعزاز احمد آزر دی نظم تسمی پڑھی اے۔ ہن رشید

انور دی نظم پڑھو۔ جس وچ انور نے شہید دی ماں نوں وڈیا یا اے تے اوہدے جہے سچے حوصلے دی تعریف کردیاں اوہنوں خراج عقیدت پیش کیتا اے۔ جنہے اپنے شہید پتر دی شہادت اتے صبر شکر تے ماں تران کیتا۔

بھاگاں والے مائیں شہید دیے صبر شکر دی کوئی اقلیم ایں توں
پریت اچیاں سچھیاں عظمتاں دا کوں دساں میں کئی عظیم ایں توں
ہن پہلا بند شروع ہوندا اے جس وچ انور کہندا اے کہ اے شہید دی ماں! پریتا تے سمندر
توں ڈونگھے تیرے دل نوں دیکھ کے فن دا کلیجہ کنب گیا اے۔ میریاں سوچاں نے مینوں جھمبیا
اے۔ سوچاں دھڑکیاں، ذہن تھڑک گیا تے دل وچارا عقل دے سمندراں وچ پھردا پھردا بہت
گیا اے تے ایہ نہیں پتہ لگدا:

کھوں حوصلہ لواں تے کج دساں لو رنگیا کھڑا شاہکار ایں توں
سچے رب رسول دے بعد مائیں میرے دیس دی کل مختار ایں توں
ایں شعر وچ انور شہید دی ماں نوں دیس دی ”کل مختار“ من دا اے۔ پر اک سچے
مسلمان وانگوں اصلی تے اعلیٰ حاکمیت رب پاک دی ای مندا اے۔ کے ہور دی نہیں۔
دوچے بند وچ وی شہید دی ماں دے عزم تے ہٹھ نوں وڈیا یا گیا اے۔ کہ دل نوں
سمندروں ڈونگھا دس کے اوس وچ اٹھن والیاں لہراں نوں سراں نال تشبیہ دتی اے جنہاں نوں
کڈھن والا اللہ سچا اے:

لہر لہر دے سراں نوں رب دی سونہ کائنات دا خالق الپدا اے
مارو شوکدے تند طوفان آگے ہیبت ناک فولاد دی کندھ ایں توں
تینوں عرش د کنگرا کنویں آکھاں ایں عرش توں کتے بلند ایں توں
ایہ سب کجھ کہہ کے انور ہن شہید دی ماں نوں اوہ ویلا یاد کراندا اے جدوں اوہ اپنے
لال نوں جھنگھی آغوش وچ چائیں چائیں تھکدی تے خوش ہوندی سی تے ہر ویلے ایہو جھورا لگا
رہندا سی متاں تتی وا نہ لگ جاوے۔ تے اپنے سوہنے پتر دیاں بلاواں دور کرن لئی دنیا دیاں
اوکڑاں ہس ہس کے جردی ہوندی سی۔

بوہا یاداں دا کھول کے دیکھیا میں تیرے بلہاں تے مٹھیاں لوریاں سن
حیرت گم سی جدوں اوہ لوریاں توں ہتھیں آپ محاز نوں ٹھوریاں سن
اگلے بن وچ انور شہید دی ماں دے اوس فکر دا ذکر کردا اے۔ جھنڈا اوہنوں ملک دی
راکھی بارے ستا رہیا اے۔ اوہدی سدھرا اے کہ فتح تے کامیابی دا دیوا سدا جگ دار ہوے، میرا
سوہنا شیر گولیاں دی بارش توں ڈردا کدھرے پشاں نہ نس آوے تے فیرا یہ فکر وی رہیا۔

بلہیں تھر کدی تیرے دعا دیکھی رہا دوہ نوں لاج نہ لگ جاوے
ڈٹھا بچھدی جھلیاں وانگ تینوں ”میرے لال دا حوصلہ صبر دسو!!
گولی کنڈ دے اتے تے نہیں کھاہدی؟ میرے دیس دے غازیو خبر دسو“
اگلے بند وچ انور کہندا اے۔ مائی جی۔ تیرے جذبے دے ولہن نوں دیکھ کے طوفان

دے دل دھڑکدے سن۔ تے تیری ماما دا سوہل تے ملوک جھپا پھل یعنی تیرا لاڈلا پتر ویریاں
اتے بجلیاں بن کے کڑک رہیا سی۔ تے شہید ہون ویلے دی اوہ ویری دی لاش اتے جا کے ڈگا۔
تے اوہ ایس حالت وچ وی ویری نوں کنڈے وانگوں رڑکدا سی۔ ایہ حالت دیکھ کے:

جھکھڑ سم گئے چپاں دی چڑھ مچی کائنات دے بلھیں سکوت ڈٹھا
لفظ کن دی مچی تصویر مائیں! رت رنگیا تیرا سپوت ڈٹھا
اگلے بند وچ انور شہید ہون والے جوان دی تعریف انج کردا اے تے اوہدی ماں دا حوصلہ
ودھاندا اے:

تیرے لال دی دھم جہاں اندر سینے پھٹ سی فیر وی چھکدا سی
بھعدی زمیں اتے تتیاں بہہلاں وچ تیری گود دا پھل پیا مہکدا سی
ٹینکاں توپاں دے گرج دھاکیاں وچ تیرے لال دا مکھڑا ٹھکدا سی
اونوں دیکھ کے موت دے مونہ اتے کئی وار تریلیاں چھٹیاں سن
مار مار ٹھڈے ظلم دیوتا نوں، اوہنے رول دتا دھوڑاں پٹیاں سن
تیرے سوہل جہننے سینے دا دودھ سچا بن دا دکھیا سخت چٹان مائیں
تیرے لال دے لشکدے لو اتوں لکھاں لشکدے طور قربان مائیں
دین نبی دا شکر گزار مائیں، میرے دیس تے تیرا احسان مائیں
حسن دونہاں جہاناں دا توں مائیں چانن چن دا سورج دی اکھ ایس توں
جھڑا نیزے دی نوک تے ڈولیا نہیں اوس ناطق قرآن دی دکھ ایس توں
انور خراج عقیدت پیش کردا اگے دودھ رہیا اے۔ کہندا اے۔ اے مائی! کسے دے فلک
نووں دی پتہ نہیں کہ زخم بہار کنویں بن سکدے نیں۔ تے تیرے پیراں ہٹھلی جنت وی شاید
ایہ نہیں جان دی کہ گود دا زخم کیہ ہوندا اے۔ ایس بارے جے کوئی کجھ جان دا اے تے اوہ
کر بل دی ریت ہو سکدی اے۔ یاں فیر رب سچا:

پا کے نویں نکیل تاریخ نوں توں میری قوم دے ہتھ مہار دتی
سرا فتح دا دیس نوں نبھنے لئی سدھر لال دے سرے دی وار دتی
تے فیر چھکڑے بند وچ شہید دی ماں نوں انج عقیدت دے پھل پیش کھتے جا رہے نیں:
جتھے ظلم دی ککھ یزید جے اوتھے امن دی روشن دلیل ایس توں
ہڑھ موت دے جنہوں نہ ڈھا سکن اوس عزم دی سخت فصیل ایس توں
جہننے فتح دے آن الہام ونڈے کتھا عرش نہیں کوئی جبرئیل ایس توں
جہننے حشر دے بعد وی چمکنا ایس مائیں توں ایس اوس خورشید دی ماں
میرے دیس دی مٹی سلکھنی ایس جہننے تیرے جہنی جہی شہید دی ماں
زور بیان، جوش، جذبہ، سلاست، تے روانی نال گنھی ہوئی ایہ نظم تساں پڑھ لئی اے ہن
اک ہور نظم ایسے موضوع تے پیش کیتی جا رہی اے جہنوں مشہور شاعر اللہ دتا صابر امرتسری
ہوراں لکھیا اے رشید انور نے اپنے دلوں شہید دی ماں نوں خراج پیش کھتا اے جد کہ صابر
ہوری شہید دی ماں دی زبانی گل کتھ کر رہے نیں۔ جذبہ زور بیان، سادگی تے خیال دی اچی

شہید وی ماں

میںوں دیو مبارکاں ساریاں میرا سچا نکلیا لال
 جن وار جوانی دیس نوں بھہ خطرہ دتا تال
 اوہنے ڈگدا دیکھیا توپچی لئی ددھ کے توپ سنبھال
 اوہدی توپ دھنا دھن برس پئی ہویا ویریاں بچن محال
 اوہنے ہلے گولہ روکیا نہ بھجا کڈ وکھال
 اوہنوں جام شہادت بھر کے گئی ہتھی موت پیال
 میرے ددھ دی لاج سو رکھ لئی میرا اچا کر گیا تال
 میرا ٹھنڈا ہوندا کالجہ جد کسن شہید وی ماں

میرا پتر شیر دلیر سی پیا آکھے کل جہان
 اوہنے سامنے موت نوں دیکھیا سگوں ددھیا سینہ تان
 اوہنے ددھ دی ہوئی یلغار دے بھہ توڑے مان تران
 اوہنے اپنی آنکھ وی رکھ لئی ، اوہنے دیس دی رکھ لئی شان
 دکھ آون نہ دتا دیس تے اوہنے ہس کے واری جان
 میرے مکھ چڑھایاں لالیاں آپ ہو کے لو لہان
 میںوں اوہدا بھورا دکھ نہیں لئو قسم خدا دی کھان
 میرا ٹھنڈا ہوندا کالجہ جد کسن شہید وی ماں
 نہ مردہ کو شہید نوں سانوں کرے قرآن تاکید
 اوہ جیوندے رہن ہمیش لئی جھڑے حق توں ہون شہید
 جھڑا شوق شہادت رکھدا رب پوری کرے امید
 ایہ کر بلا لوکاں واسطے تے اوہناں واسطے عید
 جنہاں قوم لئی سرنوں دھجا اوہناں جنت لئی خرید
 اوہدا آور کردا رب وی اوہدی کرے محمد دید
 میرا لاڈلا رتبہ پا گیا لکھ شکر گزار دی رحان
 میرا ٹھنڈا ہوندا کالجہ جد کسن شہید وی ماں

جد دھاراں کافر دھار کے آئے قابض ہون لاہور
 کھڑے آگے گھرو دیس دے جیوں کلیاں گردے بھور
 میرا لال سی آگے بھہ دے کرے دو نہیں پاسیں غور
 اوہدے سینے جوش ایمان دا اوہدا شیراں ورگا ٹوہر

اوپدے نال اشارے چلیا فیر گولے بمب دا دور
 راہ کافر گھر دا بھل گئے کجھ ایسے بدلے طور
 اوہنے ویری روکے جان تے نہ دتے ودھن اگاں
 میرا ٹھنڈا ہوندا کالجہ جد کہن شہید دی ماں
 شہید دی ماں ہن ات جذباتی ہو جاندی اے تے اپنے دریاں نوں کہندی اے:

اوپدے دل دی ایہ امنگ سی اوپدے پورے ہوئے وچار
 چڑھ آساں گئیاں نیپڑے گیا جھوٹا چھڈ سنسار
 میں ہس کے پاکستان توں بھ وار دیاں پروار
 اوپدی ایہ قربانی دیس نوں گئی ملکاں وچ سنوار
 اوپدا خون جدھے وچ رلیا اوہ مٹی اکھیں لال
 میرا ٹھنڈا ہوندا کالجہ جد کہن شہید دی ماں

فیرا وہ خواب وچ اپنے شہید پترنوں دکھدی اے تے خوش ہوندی اے:

میںوں حوصلہ دتا رب نے اک رات دکھایا خواب
 اک باغ انوکھا دکھیا نہیں دنیا وچ جواب
 اوتھے پھل نرالے دیکھ لئے اوتھے پھل دی بے حساب
 اوتھے ددھ دیاں نہراں چلیاں اوتھے عطران بھرے تالاب
 میں ڈیہلاں آگے لنگھدی دل دکھن لئی بے تاب
 توں پالیا گود شہید نوں آنگھ آ ماں شتاب
 میرا حوراں گھیرا گھتیا میں ذرا کو لنگھی گماں
 پھل شبن میرے اپروں نالے کہن شہید دی ماں

میںوں جھرمت حوراں پالیا میں ٹردی جاں وچکار
 میں جیوں جیوں آگے جاوندی میںوں سوہنی دے بہار
 اک جاتے حوراں روکیا میںوں پھڑکے لیا کھلار
 میںوں نال اشارے دیا اوہ نبیاں دا سردار
 اوہ کالی کالی ودا لڑا جدھا ماڑیاں نال پیار
 اوپدے لگا سینے نال سی میرا صابر برخوردار
 میری نیندر خوشیوں کھل گئی دل چاہوے ستی رھاں
 میرا اج توں "نال" نہ سدنا میںوں کہو شہید دی ماں

زندہ ادب :

اللہ دتا صابر دی نظم تسبی پڑھی ایس نظم بارے پنج دریا لاہور دے ایڈیٹر شمارہ ماہ ستمبر
 1971ء دے ادارے وچ لکھدے نیں:

”کراچی وچ پنجابی ادبی محفل ولوں ستمبر 1965ء دی یاد وچ 10 ستمبر نوں اک روح پرور پنجابی مشاعرہ سی۔ جس وچ مقامی شاعراں توں علاوہ رؤف شیخ، اللہ دتا صابر ہوئیں تے ڈاکٹر رشید انور ہوئی شریک ہوئے۔ صابر ہوراں اپنی نظم شہید دی ماں سنائی تے سارے تڑپ اٹھے راشد منہاس شہید دے والد مجید منہاس ہوراں ایہ نظم سنی تے صابر ہوراں نوں اپنے ولوں چاء لئی آکھیا۔

صابر ہوراں دی نظم لئی منہاس ہوراں دے دولت گدے تے اک پروتار تقریب ہوئی راشد منہاس (نشان حیدر حاصل کرن والا) ایر فورس وا انڈر ٹریننگ شہید جہنئے 1971ء دی جنگ وچ شہادت پائی سی) دی امی تے ہور گھر والے جمع سن۔ صابر ہوئی نظم شہید دی ماں پڑھدے ہوئے جد نظم دے تیسرے بند تے آئے، راشد دی امی دے چہرے تے مسکراہٹ آگئی۔ تے اوہناں دے چہرے اتے مسکراہٹ دیکھ کے سبھ دے دل کھڑپے۔ چہریاں تے لالی آگئی تے اوہناں دے دل نے گواہی دتی جے راشد دی امی جھڑے ہن تک گم سم سن، اپنے زندہ شہید راشد دی یاد لئی نویں حیاتی پاگئے نیں۔ نظم ختم ہوئی تے اوہناں (راشد دی والدہ ہوراں) صابر ہوراں نوں شہید راشد منہاس دی آخری تے خاص تصویر بطور یاد گار دتی..... تے نظم بارے صابر صاحب دے جذبے تے خیالاں دی تعریف کیتی جو اوہناں لئی اک نویں زندگی دا موجب بنی۔“

(پنج دریا لاہور..... ”لہراں“ دے ایڈیٹوریل بیٹھ..... صفحہ 6 بابت ماہ ستمبر 1971ء)

گلاں خون خمیر دیاں

نظماں دا ویروا

لہو دیاں حداں :

عبدالمجید بھٹی نے ایہ نظم لکھی۔ جس وچ شہید دے لہو دی قسم کھا کے گل چھوہی اے جس دے قطرے قطرے دا سر صدقہ..... بن بیلے تے جوہاں وچ بہاں قائم اے تے میرے شہر تے پنڈ و سدے پئے نیں..... وغیرہ وغیرہ۔

لہو دیاں حداں

قسم شہید دے لہو دی مینوں
 اوہدے قطرے قطرے پاروں!
 میرے باغ نیں ساوے
 میریاں پیلیاں ہریاں بھریاں
 و سدے میرے بوہے چنے
 و سن میرے شہر گراں

بن بیلے تے جوہاں سہاون
 قسم شہید دے لہو دی مینوں
 اوہدے قطرے قطرے پاروں
 مانواں نوں ودھاں دے مان
 دھیاں بھیناں دے سراتے
 آن تے شرم دی چٹی چادر
 رنگ سہاگ دے نویں نرورے
 میری پرہیا، میری پگ!

تے فیر عبدالمجید بھٹی شہیداں دے لہو دے قطرے قطرے اتے مان کردا اے جس دی
 وجہ توں عشق وی قائم اے تے نگھہاں پیراں وی ورداں بھریاں نیں تے حیاتی وی پیلاں پا رہی
 اے میرا وطن تے اوہدی آزادی تے پرہیا وچ میری عزت آور دا سبب شہیداں دا خون اے
 جنہاں ساڈی آن بان تے شان نوں قائم کردتا:

قسم شہید دے لہو دی مینوں!
 اوہدے قطرے قطرے پاروں
 کجے تے نیناں دے بھا
 چانواں تے رجھیاں دیاں پینگھیاں
 عشق دے اچے پیار ہلا رے
 نگھہاں پیراں گیت نرورے
 پیلاں پاندی رنگ حیاتی

قسم شہید دے لہو دی مینوں
 اوہدے قطرے قطرے پاروں
 میرا وطن میری آزادی
 میری جند جوانی پرہیا عزت مان تے بھ کجھ
 میں ابھدی نہ قدر پچھاناں
 غازیاں نال نہ موہڈے میلاں
 تے مڑدھ تے چٹی چادر دے کنبین توں پہلاں
 کیوں نہ نکھر جاواں
 آن شہیداں رکھ وکھائی
 خداں سامنے آگھیاں نیں
 لہو چمکے تے ایٹاں چمکے
 فیر کدی تے کدھرے وی کوئی ایسا وانا ورت نہ سکے
 جس لٹی اپنے پاک تے اچے لہو دے ڈلھن تے وی
 ہونی وی کوئی کاٹ نہ ہووے

لہو چمکے تے ایٹاں چمکے :

فنی ویروا : ایہ آزاد جہی نظم اے۔ جس وچ پابندی وی موجود اے۔ ایس دے نال نال موسیقیت وی اے لفظاں دیاں کنڈیاں اک دوجے نال انج اڑیاں ہویاں نیں جویں تسبیح دے دانے ہون۔ لیکن اسلوب ذرا جدید اے۔ تے > بے معنویت“ دا جھولا کدھرے وی نہیں پیندا۔ شاعر شہیداں دا احسان مند اے جہنہں خون دے کے اوہدا وطن تے اوہدے وطن دی عزت تے مانواں۔ دھیاں تے بھیناں دی کج بچائی۔ تے فیر قاری دے طور تے شہیداں تے غازیاں دے موہڈے نال موہڈا میل کے چلن اتے تاز کردا اے تے جے اوہ انج نہ کرے تے دھرتی وچ نگھرن دی دعا کر کے غازیاں دا مان رکھ لیندا اے۔ تے یقین دلاندا اے کہ اوہ اپنے غازیاں دے نال اے لہو دیاں دھاراں دا ایہ معجزہ اے کہ ساڈیاں سرحداں ایس لہو دی چمک پاروں لشک رہیاں نیں تے لہو دا سر صدقہ ساڈیاں سرحداں محفوظ نیں کیوں جے ایس لہو دے ہندیاں تقدیر تے ہونی وی بے دیاں نیں۔ عبدالعظیم دی دوجی نظم ”قائد اعظم دی خدمت وچ وی جدید رنگ دی اے۔ لیکن جے ذرا گل بناون دی کوشش کیتی جاندی تاں فنی لحاظ نال وی ایس نظم وچ ہور وی اچھائی تے بلندی آجاندی۔

تیرے کولوں سکھیں نیں اچیاں اڈاریاں
 لیاں نیں تاریاں
 جنویں پیا اڈنا ایں تمہیں ساڈے نال نال
 ایس تینوں تکنے آں سدھراں نوں پال پال
 کے اتے وسنا نہیں چل کے نہیں رکنا
 حق تے نہیں جھکنا
 دیا ای چلیاں ایں سمجھ کے چال چال
 ایس تینوں تکنے آں سدھراں نوں پال پال

اپرے بند وچ ”حق تے نہیں جھکنا“ وچ بلاغت دی کمی اے۔

دلاں دیا چاننا تے اکھیاں دے دیوتا
 سوں گیوں کھیویا!

دیندا اے دعائیں تینوں اے ساڈا وال وال
 ایس تینوں تکنے آں سدھراں نوں پال پال

جنویں پیا اڈنا ایں تمہیں ساڈے نال نال
 ایس تینوں تکنے آں سدھراں نوں پال پال

آخری بند وچ اکھیاں دے ”دیویا“ دی پنجابی وچ ورتوں دا دھیان رکھنا چاہیدا سی۔ کیوں جے ایس ”دیویا“ چنگے معنیوں وچ نہیں ورتدے۔ تے قائد اعظم نوں ”دیویا“ کہنا کجھ ججھا

نہیں بہر حال عقیدت دا اظہار.... تاں ہے ای اے۔

سانوں ڈر کوئی نہ

ایہ نظم عبدالمجید بھٹی دی اک ستھری نظم اے جھڑی فنی تے معنوی دونوں لحاظ تال چنگی اے۔

اساں ستیاں دی بنیاں تے تک رکھنی
 ہونی اکھ دے اشاریاں تے ڈک رکھنی
 سنہ لگدی اے اوتھے جتھے گھر کوئی نہ
 سانوں ڈر کوئی نہ
 سانوں ڈر کوئی نہ

ساڈے غازیاں دی مورچے توں گل ٹردی
 جنویں سدھراں جوانیاں دی ول ٹردی
 دل گہری تے نروئی ٹھنڈ ٹھر کوئی نہ
 سانوں ڈر کوئی نہ
 سانوں ڈر کوئی نہ

ملکی سرحدیں دی حفاظت دے جذبے تال لکھی ایس نظم دی دکھ دی پھبویں اے تے لفظاں دی چون وی دا ہوا اے۔ تے مقصدیت وی لفظاں دے تال میل وچوں ڈلہ ڈلہ پیندی اے:

جنویں فرش توں عرشاں دے بھا بھردا
 لو رگاں وچ رہوے کوئی گل کردا
 ساڈے نت نویں چا دھر دھر کوئی نہ
 سانوں ڈر کوئی نہ
 سانوں ڈر کوئی نہ
 سنہ لگدی اے اوتھے جتھے گھر کوئی نہ
 سانوں ڈر کوئی نہ
 سانوں ڈر کوئی نہ

رؤف شیخ نے سارے رشتے تے بھیناں بھراواں دی گل کر کے وطن دے مقابلے وچ سبھناں رشتیاں تے ماں پوتے دوستاں.... نوں کوئی اہمیت دین تو انکار کرداتے وطن اوہدے لئی گویا سارے رشتیاں توں وڈا رشتہ اے جھنوں اوہ وڈی ماں کہندا اے۔

ماں میری بڈھی ٹھیری اے ہتھ سوٹا پھڑ کے ٹردی اے

اکھوں وی گھٹ ای دسا سوچی دنداں نوں وی بھردی اے
 پو میرا سٹھوں پٹیا اے ہن گھر ای بیٹھا رہندا اے
 پیا وہندا اے اپنے واہے نوں خوش ہوندا ٹھروا رہندا اے
 نالے تن نکیاں بھنیاں دی جھنیاں واگ پھڑائی لتی سی
 رب کولوں منگ کے ویلے توں پہلاں بھر جانی لتی سی
 جیوے پیا نکا ویر میرا اوہ ویر وی اے تے یار وی اے
 اوہ بہتا لاڈلا اٹھرا اے اوہ گھر بھر وا سردار وی اے
 اک نار جو پتیاں سالاں توں اس وسدھے گھروی رانی اس
 جس سانجھ وا بوٹا لایا اے جس پیار دی چادر تانی اس
 اک نکی جھی پوہلہ دھی منہ کھول کے جد اوہ ہسدی اے
 گھر ساڈا جگ مگ کردا اے نال اوہدے دنیا وسدی اے
 کجھ پیار میرے ہراز میرے جو یاری وا انج مان وی نہیں
 اوہ ساتھی میرے دکھ سکھ دے اوہ ہان میرے دا ہان وی نہیں
 ایہ سارے رشتے پیاراں دے اک دیس دے نال توں وار دیاں
 کیہ دولت سنگی ساتھی نہیں میں جند حیاتی ہار دیاں
 وطن دی محبت وچ اوہ اپنے آپ نوں ماں دا پترتے بیوی دا سہاگ وغیرہ ہون دے باوجود
 اپنے دیس نوں وڈی ماں کہہ کے اوہدی شان دا اقرار کردا اے۔ تے اک طرحاں اپنے شیر جواناں
 دا حوصلہ ودھاندا تے اوہناں نوں ہلا شیری دیندا اے۔ فنی لحاظ نال پابند نظمیں درگی ایہ چنگی
 نظمیں اے جس وچ ولولہ، جوش تے جذبہ..... بھریا ہویا ملدا اے:

میں پہلاں راکھا دیس دا واں فیر اپنی ماں دا پتر ہاں
 مٹر کسے دی اکھ دا کجھل ہاں مٹر کسے دے دل دی سدھر ہاں
 میری وڈی ماں اے دیس میرا ایہ دھرتی میرا مان وی اے
 ایہ میری پگ دا شملہ اے ایہ میرا دین ایمان وی اے
 ایہ چادر دھیاں بھنیاں دی ایہ عزت اے ثنیاں وی
 ایہ ماں دی گود دا پیار وی اے ایہ یاری اے سبھ یاراں دی
 خداں تے ویری آئے نہیں میں کندھ بناں گا ڈکاں گا
 دیس نے مہتھوں سر منگیا تے دیندا مول نہ جھکاں گا

ممتا دا مان

روف شیخ نے ایس لظم وچ ”دیس تے وطن“ نوں ماں کہہ کے اوہدے سینکاں نوں
اوہدے پتر کہیا اے تے وطن نوں اپنے سینکاں دی بہادری، انگھ، عبرت تے انا اتے مان تران
کردیاں دکھایا اے۔

رب رکھے اہنہاں سپوتاں نوں میرے ناں نوں اچا کہتا نہیں
میرے دودھ دی لاج دی رکھی نہیں میری آن دا پلا سیتا نہیں

لوکاں نوں چانن ہویا اے کوں ویری دا سر بہنہاں اے
میرے ہیریاں شیر جواتاں دن طاقت نوں ہر کوئی نیاں اے

مینوں ناز بلوچ تے بھٹی تے میں ماں مسعود تے خادم دی
میں پتراں اج بھلا دتی دنیا نوں ہمت۔۔۔۔۔ رستم دی

جویں رات دکھاں دی مکی اے جویں چانن چاء دا چڑھیا اے
دھرتی دے گھپ ہنیریاں وچ نویں سویر نے پھڑیا اے

انج راہواں چمک کے دسیاں نہیں جویں منزل نیڑے آگئی اے
ایہ رت شہیداں دی جویں راہ وا مڈھ دکھا گئی اے

فیر روف شیخ نے توپاں تے ٹینکاں نوں پاکستانی بہادراں واسطے گنے دیا اے۔ ہوائی
جانبازاں دی بہادری دے سوہلے دی وطن دی زبانی گا کے دے نہیں تے آخر وچ اوہناں اتے
بھرواں مان کہتا اے۔ فنی لحاظ ناں ایہ ڈاکٹر رشید انور دیاں نظماں ہار اک مقصدی لظم اے جس
وچ لفظاں دی چون وی ودھیا اے تے اظہار دا ستھرا انداز وی موجود اے۔

ایہ توپاں ٹینک تے بندوقاں ایہ ٹونباں نہیں ایہ گنے نہیں
میرے لالاں دی ایہ کھٹی اے ایہ میرے انگ تے رہنے نہیں

شہباز ہوا وچ اڑ دے نہیں ایہ میرے سردی چادر نہیں
مینوں مان اے اہنہاں غازیاں تے میرے پتر بڑے بہادر نہیں

اج تیک تے ماداں صدقے سن اہنہاں حمدیاں کھڑیاں پھلاں تے
اکھاں وچ نور سی ممتا دا کئی لکھ دعاواں بلاں تے

میں چانوں دا مڈھ لبھیا اے خوشیاں دے انت نوں پایا اے
میرے ککھ دے دیویاں بچھ بچھ کے میرا چانن ہور ودھایا اے

ویلے دیاں رتھاں تے بہ کے ویلے دا منہ بھنویا اے
جھڑا چوراں وانگوں الیا سی اوہنوں سری وانگ سنویا اے

میرا وال نہیں ونگا ہو سکدا میں ماں واں اٹکھی پتریں دی
لکھ ایہو جہے طوفان جھلن میں بھ نال پوری اتراں دی

عزیز بھٹی شہید (نشان حیدر) دی ماں دے نال

سلیم کاشرنے ایہ لظم ”شہید دی ماں“ یاں ”شہید دی بھین“ وغیرہ دے جذبات نوں
سامنے رکھ کے ایکی اے۔ ایس وچ اختصار دے نال نال ”شہید“ دے قرآنی ارشاد کہ ”شہیداں
نوں مردہ نہ کہو بلکہ اوہ زندہ نیں“ دی دس وی پائی گئی اے۔

سن	نی	کرماں	والے	مائے
جان	تے	کھڈ	بچڑے	تیرے
دیس	دا	نانواں	روشن	کیتا
تیرا	ایہ	پت	نہیں	سکدا
پر	ایہ	دکھری	گل	مائے
ہن	اوہ	تینوں	واج	دسی
گھر	دی	ہر	شے	نوں
پر	کوئی	گل	کر	نہیں
تیرے	دکھ	تے	خوشیاں	ونڈی
بچیاں	دی	مساں	دی	سن
لاڑی	نوں	آزرہ	دیکھ	کے
ر	اوہ	ہو	لے	بھر
گھرو	پت	تے	ہون	بھیشاں
بڈھڑے	پو	دی	سخت	ڈنگوری
تیرا	عزیز	ایہ	جر	نہیں
مولا	دی	درگاہ	دے	اندر
تیرے	عزیز	اوہ	تھاں	ملی
دل	والے	سکدے	جس	خاطر
پر	کوئی	جر	تے	کر
				نہیں
				سکدا

لیکن ایس لظم وچ اوہ زور جوش تے ولولہ نہیں ہیگا جہڑا اللہ دتا یاں رشید انور دیاں
نظماں وچ ملدا اے۔

سویر دی اذان..... سلطان محمود آشفته دی لظم اے۔ ایس وچ وی ”شہید دی ماں“ نوں
مخاطب کر کے فتح دی مبارک باد دتی گئی اے۔ ایسا شہید جدی اچے شادی ہونی سی۔

ایہ فتح مبارک نی مائے

تیرے لال شہید دے سر سرا
 جدہا سرا اے توں دیکھنا سی
 اوس آوندی عید دے سر سرا

دو جا بند بھین نوں فتح مبارک لئی وقف اے تے تیجے بند وچ شہید دی بیٹی نوں فتح دی مبارک باد دتی گئی اے۔ چوتھے بند وچ بیوی نوں تے پنجویں بند وچ اک سنگیتر توں مبارک باد دتی گئی اے تے آخر وچ شہید دے اک دوست توں فتح مندی دی مبارک دتی اے۔ تے چھٹے ایس وچ ہور وی کئی ہم وطن شامل کر لئے نیں۔ سلطان محمود آشفقہ مرحوم اک بہت اچھا شاعر سی۔ جدیدیاں نظمیں وچ پنجابی ثقافت تے اسلامی بہادری دے سوہے ملدے نیں تے نال ای آفاقیت وی جھلکارے پئی مار دی اے تے اوہدی ایس نظم وچ ماضی دی مبارک باد توں علاوہ مستقبل دی فکر مندی وی تے آس امید دے چراغ وی روشن کرن دی ترغیب دتی گئی اے۔ فنی لحاظ نال ایس نظم وچ بڑا حسن اے۔ معنوی وسعتیں وی نیں۔ اسلامی تاریخ دے تسلسل دے نظر نہ آون والے پیغام وی نیں۔ تے ایہ اک ہمہ پہلو بہت ای سوہنی نظم اے۔

ایہ فتح مبارک ماں جائے!
 توں ویر نوں اے اڈھکنی اس؟
 ہتھ لے کے ہار گلاباں دے
 بوہے تے لیکاں لیکنی اس؟

ایہ فتح مبارک دھی رانی!
 اے نے خط وی نہیں پایا؟

توں اوس نوں چنگی لگنی سین
 ایسے لئی پرت کے نہیں آیا

ایہ فتح مبارک تارے نی!
 تیرے سر بندھور کیہ لکھیا اے
 انبر دل بٹ بٹ بٹکنی اس
 کوئی انبر نے تارا دیا اے؟

ایہ فتح مبارک نیارے!
 یاداں دے کالے کوہ اگے!
 اک چودھویں رات دا چن ماہی
 اکھیاں اگے ڈھل دا لگے

ایہ فتح مبارک دے راہیا
 اک دچھڑے یار دیا پارا
 ہن توں دی پونجھ لے اتھرو
 لا تھکھا اس توں وی چارا

دی	شجاعت	دے	دور	اج	ایہ
اے	کہانی	ان	مول	مٹ	ان
اتے	صفحہاں	دے	ویلے	کل	کل
اے	جانی	جہی	یاد	اک	اک
دی	مینوں	مبارک	فتح	ایہ	ایہ
وجا	پھٹ	کوئی	سینے	جمدے	جمدے
دی	تینوں	مبارک	فتح	ایہ	ایہ
سجا	کھبا	اے	سالم	جدا	جدا
لیئے	جان	تے	توں	آ	آ
دا	رتاں	پھیر	دنیا	ایہ	ایہ
کوٹیں	چونہ	کھول	اکھاں	تک	تک
دا	رتاں	ہنہ	انہ	اک	اک
اے	آنی	رت	تیری	کل	کل
اے	آئی	دی	میری	کل	کل
بجناں	اٹھ	رت	اوندی	ایس	ایس
اے	لانی	پھلواڑی	اج	اساں	اساں
توں	نیندر	نیں	افضل	سو	سو
اے	دی	ہوئی	پرکھی	ایہ	ایہ
بھریا	بھاگاں	اے	چڑھنا	دن	دن
اے	دی	سویر	اذان	ایہ	ایہ

وطن دا پیار

استاد دامن مرحوم دی ایہ نظم بڑی اچھی تے فنی لحاظ نال بڑی نگر اے۔ جس وچوں مسلماناں دی شان تے شوکت تے وطن لئی قربانی دا جذبہ تے وطن تے اسلام نال محبت دا اظہار ڈلہ ڈلہ پیندا اے۔

استاد دامن بڑے سچے جذبے والے تے بہادر شاعر سن سچ لئی ڈٹ جانا اوہناں دا شیوا سی۔ جدوں 1971ء وچ پاکستان دے نوے ہزار فوجی بھارت دی قید وچ چلے گئے تاں استاد دامن نے بڑی بہادارنہ نظم لکھی:

کیہ کری جانا ایس کیہ کری جانا ایس

کدی شملے تے کدی مری جانا ایس

کیہ کری جانا ایس کیہ کری جانا ایس

تے اوس وقت صوبائی حکومت نے اوہنوں ایسے سراسر جھوٹھے الزام راہیں گرفتار کیتا جس بارے کے وی سطح اتے کے نے یقین نہ کیتا بلکہ ججناں نوں پتہ لگ گیا کہ دامن دے خلاف انتقامی کارروائی کیتی جا رہی اے۔

وطن دا پیار

بلبل وانگ گلاب دے پھل اتے
 ایسین مست ہوکے سدا چمکنے آں!
 ساڈے چمن نوں کوئی برباد کر دے
 ایسین گلے پے کے مرناں جانے آں!
 مٹی وطن دی سرمہ اے اکھیاں دا
 ایسین درتھے جگہ ممیریاں دی
 جیکر انھیں نوں کجھ نہیں نظر آوندا
 نور چانناں تے کرناں جانے آں!
 ربی نور اے وطن دی شمع کیہ اے
 سدا دیکھے اہلبیاں جلویاں نوں
 اک پروانیاں وانگ دیوانیاں دے
 دھڑا دھڑا آکے سڑنا جانے آں!

استاد دامن درویش تے قناعت تے صبر شکر نال رجے تیجے بزرگ شاعر سن۔ سدا پاکستان دی خیر منگی تے گھر گھاٹ بنان ول کدی توجہ نہ کیتی۔ تے اک نکی جہنی کوٹھری وچ ساری حیاتی گزار دی لیکن پاکستان دے شیراں، بہادراں تے دلیراں دی سدا وڈیائی کیتی تے حق بیچ دی خاطر اوکڑاں جریاں اوہناں دی شاعری وچ مسلمان تے غازیاں تے شہیداں دے اوصاف ملدے نیں۔ دشمن بارے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر والی کاٹ وی گھٹ نہیں استاد ہوری فرماندے نیں:

پاکستان اک شیراں دی جوہ سمجھو
 کیہ ایہ چلا جائے گا گدڑ بھیکھاں توں
 مائی دے لال سپاہی ان گنت واری
 سیس تلی اتے دھرناں جانے آں!
 لاہور شہر کولوں دتی دور تے نہیں
 ایسین غزنی توں چل کے آوندے رہے

سومنا ت نہ بچن گے غازیاں توں
اک بھر پور حملہ کرنا جانے آں
گنگا جمناتے دیکھے نیں تر تر کے
اساں تارو آں ساریاں پانیاں دے
دگدے خون دے ہون دریا جیکر
سرخرو ہو کے ترناں جانے آں!
شیر وطن دے بندے کرائی دے میں
ٹکڑے جگر دے لڑے میدان اندر
ٹھنڈ دلاں دی تے نور اکھیاں دا
دم وطن دا تے بھرناں جانے آں

تے آخر وچ وطن دی آزادی تے بقا لئی بہادراں دے خون دی ضرورت دا اظہار کیتا

اے

بد تک لو نہ ملے بہادراں دا
لالی قوم دے چہرے تے آوندی نہیں
آپنی زمین نوں خون دم نم دے کے
لالو لال اسیں کرناں جانے آں
پہلے ای توپاں جہاز کوئی گھٹ نہیں سن
ایٹم بم جے بنیاں تے دیکھ لال گے
چاء کھنڈ کھنڈ بھارت نوں اے کھنڈ کیتا
کھنڈ کھنڈ دی تے کرناں جانے آں
اساں یاراں دے یار دل بند وی آں
بانہ وچ بانہ پا کے ٹرناں آوندا اے
جدوں ہتھ توں کوئی ہتھیار بن جائے
دو دو ہتھ وی تے کرناں جانے آں

حکیم شیر محمد ناصر وی بہت دھڑلے والے تے جان دار لکھاری سن۔ آپدیاں نظماں وچ
فنی بلندی توں دکھ اسلامی تے اخلاقی چڑھت دیاں مثالیں چوکھیاں ملدیاں نیں۔ اوہناں کول اللہ
دنا صابر تے ملک ضیا اللہ ضیا وغیرہ والی جذباتی پھلواڑی وی اے تے اوہدی پھلواڑی وچ پھلاں
دے نال نال کنڈے وی ڈھیر نیں جنہاں نوں ہتھ پان لگیاں دشمن نوں بڑی ڈونگھی سوچ وچ
کئی واری ڈبنا پیندا اے حکیم ناصر مرحوم ایسا لکھاری سی جس نے حق سچ دا ہوکا وچ گج کے دتا۔
تے اخلاقی اصلاح واسطے طنزیہ توں علاوہ مفکرانہ نظماں وی لکھیاں وطن دی محبت تے چھ ستمبر
1965ء دے حوالے نال اوہناں دی لظم پڑھو جس وچ آپنیاں واسطے نصیحت وی اے تے دشمنوں

ساڈا ویری

ویری کناں توں کناں وی ہووے ماڑا
 اوہنوں کدی دی ماڑا نہ سمجھئے جی!
 رن نوں رن ای جائے ہر ویلے
 خالہ جی وا واڑا نہ سمجھئے جی!
 نقشہ جنگ وا تے نقشہ جنگ وا اے
 ایہنوں کیری تے کاڑا نہ سمجھئے جی!
 حملہ ویری دا ہوندا اے انت حملہ
 ایہنوں ڈاکہ تے دھاڑا نہ سمجھئے جی!
 تھوڑی جہی وی فتح جے رب دیوے
 راضی اوس تے نیاں ہوئی دا اے
 دشمن مار کھا کے جدوں بھج جاوے
 فیر سگوں چوکتیاں ہوئی دا اے
 ساڈا ویری اے بڑا مکار لونبر
 ہتھوں وچ آکے ہتھوں کر جاندا
 بے زباناں نگلا تے ات جھوٹھا
 ایدھر گل کردا اے ایدھر پھر جاندا اے
 ایہ بے شرم نہ مار مار جانے
 چھتر کھائی جاوے جھاڑی سر جاندا
 ہتھ جوڑ کے تے متھا ٹیک دیوے
 گھیرے وچ آکے جدوں گھر جاندا
 بھلا کم نہ ایہدے توں کدی سرا
 جھڑی کار کردا اے بھیڑی کار کردا اے
 نہیں ایہ ساہنے آکے کدی لڑیا
 جدوں وار کردا اے لک کے وار کردا اے
 ایہدے نال ست سو ورھا اسیں کٹھے رہے
 ایہ ڈنگ ای مار دا رہیا
 مول دے دیور سود رہن دیووا!
 ساری عمر ایہ ایہو پکاردا رہیا

جس طرحاں ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے "ستاراں دن" وچ بھارتیاں نوں مختلف انداز نال
کھریاں کھریاں سنایاں۔ او سے طرحاں حکیم ناصر وی دشمنان نوں تاریخی انداز نال لکار رہیا اے۔
لفظاں دی کاٹ بڑی اچی تے نوہکلی اے:

مسلمان	غلام	ای	رہوے	ساڈا
ایہو	سوچ	دا	وچار	دا
نہ	ایہ	سامنے	آکے	کدی
لڑیا	جدوں	وی	تدوں	ایں
ست	سو	ورہیاں	شاں	کھا
چور	چور	ساڈے	جدوں	ہڈ
ایں	دکھرا	وطن	اک	اڈ
ایں	مڈھ	دے	دیری	توں
اساں	بتیاں	تے	چوراں	وانگ
فوجاں	چاڑھ	کے	تے	لاہ
ساڈے	فوجی	مجاہداں	غازیاں	توں
چنگی	طرحاں	ایہ	کھنب	ٹھہوا
ساڈھے	سولاں	سو	میل	ایہ
فیر	آئی	تھان	تے	جا
جھونھی	آئی	دی	ایہ	ڈونڈی
اپنی	قوم	نوں	دھوکھے	وچ

بھارتی جرنیلاں دا منصوبہ ایہ سی کے اچانک حملہ کر کے جھٹ پٹ لاہور اتے قبضہ کر کے
اوتھے اک کلب وچ چاء پیاں گے لیکن اللہ دی مدد دے اگے اوہناں دی کوئی واہ پیش نہ گئی:

چاہ	پین	لاہور	سی	ایہ	آیا
ایہنوں	وڈھ	کے	تے	وچ	چاہ
ایں	چاء	دے	چوہے	دا	ساہ
ایہدی	چاہ	دا	چاء	ای	لا
دنیا	وچ	کنسلے	تے	ہور	وی
ایہدے	جہیا	کنسلا	تے	کوئی	وی
ایہ	تے	غیراں	دے	اسلحے	تے
ایہدا	آپنا	اصلا	تے	کوئی	وی
ایہدے	ہتھ	جے	تسلا	وی	دے
آکھی	جاوے	گا	تسلا	تے	کوئی

سارا جگ آکھے ہے کشمیر مسئلہ
 پر ایہ کہندا اے مسئلہ تے کوئی وی نہیں
 ایس ویری نوں چخا تے چاڑھ کے تے
 کھہہ نال کر اکا ای کھہہ چھڈو!
 فیر کدی وی سری نہ چا سکے!
 ایس سپ دی سری ای کھہہ چھڈو

(کنسلے: بد نسل)

”بجن پیارے“ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دی نظم اے جس وچ دسیا گیا اے کہ عربی چینی انڈونیشی
 تے ایرانی، ترک، بری، افریقی نیپالی وغیرہ پاکستانیاں دے بلی نہیں۔ جد کہ ظالم بھارت دا کوئی بلی
 نہیں۔ تے اوہ ظلمی لڑائیاں وچ رجھیا ہویا اے تے امن تے صلح دا اوہنوں کوئی احساس نہیں:

بجن پیارے

عربی چینی پاکستانی انڈونیشی ترک ایرانی
 صلح امن دے بانی سارے صلح امن دے بانی
 بری افریقی نیپالی باغ امن دے راکھے مالی
 صلح امن دے بانی سارے صلح امن دے بانی
 اتیا چاری ہو بے طورے بھکھوں پھردے ڈورے کورے
 صلح امن دے بانی سارے صلح امن دے بانی
 گھر وچ بھکھتے باہر لڑائی پھردے کچھے چھری دبائی
 صلح امن دے بانی سارے صلح امن دے بانی
 رام راج بن دو جے سارے اک دو جے دے بجن پیارے
 صلح امن دے بانی سارے صلح امن دے بانی
 اکھاں وچ فقیر صفائی نظراں دے وچ خوف خدائی
 وچ دلاں دے پیار انسانی

صلح امن دے بانی سارے صلح امن دے بانی
ڈاکٹر فقیر ہوراں دی دوجی نظم..... ”رہناں ہر ویلے ہشیار“ جھڑی کہ ”ستاراں دن“ وچ
دی شامل اے ”گلاں خون خمیریاں“ وچ شامل کیتی گئی اے۔ جس وچ پاکستانیاں نوں مکار دشمن
دے خلاف ہر ویلے چوکنا رہن لئی کہیا گیا اے:

رہنا تھاوں تھامیں سارے ہر ویلے ہشیار
دشمن جے مکار اوئے لوکو! دشمن جے مکار

محترمہ شمیم چودھری نے ایس سلسلے وچ اپنی نظم ”میرا فوجی ویر جوان نی سیو“ لکھ کے اپنا
حصہ پایا اے۔ ایس نظم دی فنی اہمیت اپنی اے کہ بڑے نگھے انداز وچ فوجی ویر جواتاں دی
سلوہت کیتی گئی اے۔

سیو	نی	جوان	ویر	فوجی	میرا
سیو	نی	جوان	ویر	فوجی	فوجی
راکھا	دا	آن	عزت	ساڈی	شرم
راکھا!	دا	جان	دا	حیا	شاڈی
راکھا	دا	شان	شوکت	پاک	فوجی
سیو	نی	مان	دا	وطن	فوجی
سیو	نی	جوان	ویر	فوجی	میرا
سیو	نی	جوان	ویر	فوجی	دشمن
گہرائے	تے	تے	دیکھے	دشمن	اوہنوں
آئے	تریلی	موت	جے	جے	جے
بچائے	جان	تے	نے	پاک	فوجی
سیو	نی	شان	دی	وطن	میرا
سیو!	نی	جوان	ویر	فوجی	میرا
سیو!	نی	جوان	ویر	فوجی	میرا
پکارے	جدوں	اکبر	اللہ	موزیاں	دیں
مارے	پھڑ	پہا	نوں	دیں	پاک
تارے	دیکھن	پے	وی	دیں	فوجی
سیو	نی	جان	دی	وطن	میرا
سیو	نی	جوان	ویر	فوجی	میرا
سیو	نی	جوان	ویر	فوجی	میرا

ڈاکٹر رشید انور دا تذکرہ شروع وچ آگیا اے۔ ایتھے ڈاکٹر رشید انور دی نظم ”پاکستان دے شیر“ وچ فوجی جواناں تے فیلڈ مارشل محمد ایوب خاں دی تعریف کیتی گئی اے:

پاکستان دے شیراں نوں پیا جانے کل جہان
 صدر ایوب اے ساڈا قائد اوہ اچا جرنیل
 اوہدا دل مومن دا دل اے جس وچ کوئی نہ میل
 شاستری جے سمجھے ناہیں اوہدا اپنا دل
 پاکستان تے رحمت رب دی سب کجھ اوہدے طفیل
 جینی، جرات اتے شجاعت اوہدا دین ایمان
 پاکستان دے شیراں نوں پیا جانے کل جہان
 جس دے نام توں بھارت اندر پے گئی حال پکار
 علی دی ذولفقار اے بھٹو اللہ دی تلوار
 قدم قدم تے دشمن اتے پیا کردا یلغار!
 دشمن جس نوں نہ سکے ایسا اسدا وار
 حق صداقت دا اوہ پتلا اچی اوہدی شان
 پاکستان دے شیراں نوں پیا جانے کل جہان

پاکستان وچ 1957ء وچ صدر سکندر مرزا نے مارشل لاء لگا کے جرنیل محمد ایوب خاں نوں مارشل لاء دا مہر بنایا تے فیر ملک دی بہتری کارن فوج نے سکندر مرزا نوں چھٹی کرا دتی تے اقتدار آپو سنبھال لیا۔ اوس دور وچ وی سیاست کاراں نے بڑی انھی پائی ہوئی سی۔ تے ملکی مفادات دی جگہ ذاتی غرضاں وچ کجھ ہوئے سن۔ خاص کر کے محکمہ بحالیات نے مہاجراں دے مسئلے نوں کھان پین دا ذریعہ بنایا ہویا سی۔ آخر ایس دور وچ بحالیاتی کیس نمٹا کے محکمہ بحالیات نوں ختم کر دتا گیا تے فیر ملکی ترقی لئی بہت سارا کم ہویا۔ تے ہر پاسے ترقی دیاں راہواں کھلیاں۔ پاکستان وچ ترقیاتی کم اوس دور وچ اتنے ہوئے اوہنوں پاکستان دا سنہری دور کہیا گیا۔ بھارت نے جنگ ٹھونسی تاں اوہنوں دی مونہ توڑ جواب دتا گیا۔

ایہ گل بات ایس لئی کرنی پئی کہ ساڈا مجاہد مرحوم شاعر صدر ایوب مرحوم دی تعریف کردا اے جد کہ کجھ بددیانت سیاستکار.... اج وی ایوب خاں دی مارشل لاء دے حوالے نال ننڈیا کردے نیں۔ بہر حال کے ویلے مانہ بادی ہوندے نیں کے ویلے زوئے۔ مصیبت ویلے بہادراں دی بہادری ای کم آؤندی اے۔ کھاؤ یاراں دی بزدلی نہیں۔ چنانچہ رشید انور فوجی جواناں دے سوہلے گار رہیا اے۔ جنہاں دا سپہ سالار جنرل موسیٰ سی:

ہر فرعون لئی موسیٰ اے آیا اے موسیٰ فیر
 ساڈا سپہ سالار اے موسیٰ جو اللہ دا شیر
 بھارت جس دے تاں توں کنبے ایہ اوہ مرد دلیر
 اہدے ہونڈیاں اہلساں دی ہستی تھوڑی دیر
 ہر فرعون دی موت اے موسیٰ، اللہ دا فرمان

پاکستان دے شیراں نون پیا جانے کل جمان
 اج اسمان اتے واہ وا نور اللہ وا چھایا
 پاکستان دے اس شہباز نے جلوہ خوب دکھایا
 بھارت وا ہر اڈن کھولا جس نے مار مکایا!
 پاک وطن وا ایر چیف اے سانوں ربی سایا!
 بھارت دے ہر ہنومان دی اوہدی مٹھ وچ جان
 پاکستان دے شیراں نون پیا جانے کل جمان!
 ساڈے فوجی فرد مجاہد شیر دلیر سپاہی
 وچ فضا دے گونج اہنل دی بھارت لئی تباہی
 بھارت وا منہ کالا ہویا پھیری جہی سپاہی
 اللہ دے فرمان مطابق جنت دے ایہ راہی
 اہنل جیلے فوجیاں اتے سانوں مان تران
 پاکستان دے شیراں نون پیا جانے کل جمان

رشید انور دی دوجی نظم ”جنگ کھمڈ نہیں ہوندی زنانیاں دی“ بارے ویروا تسمیں پچھے
 پڑھ آئے او۔
 عاصی واصفی مرحوم نے ”یلغار“ لکھ کے اپنی حب الوطنی وا ثبوت دتا۔ ایس نظم وچ ”
 غازیو، بہادر و... ورھے چلو ودرھے چلو“ والا پیغام اے تے پابند نظماں وچ ایس نظم وا اچھا مقام
 اے:

مورچے توں شیر وانگوں کد کے دھاڑ کے
 ٹٹ پود ویریاں تے ہنجیاں نون جھاڑ کے
 توپاں بھن بھن کے تے ٹینک توڑ تاڑ کے
 لا دیو دوپیاں دے ڈھیر چیر پاڑ کے
 لنگھ جاؤ بہاں تھلے ول کے تاڑ کے
 بہادر ودرھے چلو
 مجاہد ودرھے چلو

غازیو جہاد والے فرض نون نبھا کے
 چیر کے سمندراں تے پر جتاں نون گاہ کے
 راکٹاں دے ہتھے اگے ویریاں نون ڈاہ کے
 بیخ کے دوارکا پٹھان کوٹ ڈھاکے
 کھچ کے دھرو کے ترنگیاں نون لاہ کے
 بہادر ودرھے چلو

مجاہد و دہے چلو

فنی لحاظ نال ایہ نظم جذبات دے نال نال بہادری لئی ونگارن والی اے۔ جس طرحاں سفر
 وچ ”حدی خوانی“ ضروری ہوندی اے نال جے سفر چھیتی کے۔ ایسے طرحاں جنگ وچ دھوم
 دھڑکاتے بہادری دے جس گاؤ نے ضروری نیں۔ تے دشمن دے چھکے چھڈان لئی اوہنوں نفسیاتی

مار دنیا دی ضروری ہوندا اے چنانچہ عاصی واصفی بڑے ٹل نال کہہ رہیا اے :

فیر اج کہانیاں پرانیاں نوں تھل کے
 چڑھ جاؤ جھکھاں دے وانگ اتے جھل کے
 پہل بھار ہو کے تے شاں مارو تل کے
 بھن دیو باچیاں نوں بوتھیاں نوں کھل کے
 مڑ کے نہ ویری آوے دیس ساڈے بھل کے
 پٹ دیو ویریاں دی دھوڑ جھمب جھاڑ کے

بہادرو دہے چلو

مجاہد و دہے چلو

ساریاں محازاں اتے ویریاں نوں ڈھنگ کے
 بھن دیو تھن جھڑا کولوں لنگھے گھنگ کے
 ویری نوں کھڈی کے تے لہو وچ رنگ کے
 ٹک کے تے سر سارے نیزیاں تے ٹنگ کے
 تال جے سرحداں اتے آوے ذرا سنگ کے
 دیکھ لوے ڈنڈی مار یدھ نوں وی ہاڑ کے

بہادرو دہے چلو

مجاہد و دہے چلو

سورج لہندیوں چڑھیا

ایہ نظم سعید جعفری ہوراں لکھنی اے۔ جس دا انداز بڑا سگواں اے۔ گل بڑے پیار
 نال شروع کر رہے نیں :

پتر	جدوں	دا	رڑھنا	سکھدا	اے
مان	آسان	دی	پونی	چھوہ	لہندی
ہس	پوے	تے	آپ	ہس	پیندی
ڈگ	پوے	تے	نال	ڈگ	پیندی
ٹھنڈ	وچ	کلیجے	دے	پے	جاوے
جدوں	سنے	تے	آن	سوار	ہووے

پو انگلی لا کے انج تروا اے
 جویں ویلے دی ہتھ مہار ہووے
 کن اوسدی واج تے لگ جاندا
 اکھ دی راہ تے وچھی رہندی
 وارث نکا جہیا جتھوں لنگھ جاندا
 بھین پیراں دی مٹی نوں چم لیندی

تے فیرا وہ بچہ جوان ہو جاندا اے۔ تے وت کئی دوسوے ودھ دے نہیں تے ایہ وی خیال
 ہنگر دا اے کہ جیکر آس دی ڈوری ٹٹ جائے تاں فیر کیہ ہندا اے:

سو سو سکھن سکھ کے جس ویلے
 روپ کھنڈ جاندا انگ انگ دا اے
 ماں اکھیاں بھر کے نہیں نکدی
 پو نیویاں پا کے لنگھدا اے
 مکھ بھین دا لال گلال ہووے
 سوہنا ویر جدوں ویرھا لنگھ آوے
 کے گڈی جہنی بھالی دا خیال آکے
 بلہ ہس پیندے مکھ کھر جاوے!
 جیکر، آس دی ڈوری ایہ ٹٹ جاوے
 اکھیاں کھلیاں توں نور رس پیندا اے
 انبر ٹٹ کے دھرت تے آ ڈگدے
 ویلا اوتھے دا اوتھے کھلو رہندائے
 وین بھین دے دے چیر دے سینیاں نوں
 دھرتی کنبدی اے، انبر ڈولدا اے!
 کوئی ڈگدے پو نوں پھر لیندا اے!
 کوئی ماں دیاں دنیاں کھولدا اے!
 کوئی پکھیاں جھل ہوا دیندے
 کوئی مونہاں وچ پانی دے گھٹ پاندے
 ہواں ہوکیاں دے چیکاں سکیاں دے
 وچ ویرھے دے ہرہ نہیں آ جاندے

ایہ عام حالات وچ اک امکانی واقعے دا جھلکارا سی لیکن سعید جعفری شہادت دے اک
 حقیقی واقعے بارے انج چانن پارہیا اے:

پر میں کل کل اک گل عجیب ڈھٹی!

ہو کے بلہاں تے منہ اکھاں سلہماں سن
گونج کلے شہادت دی گونجدی سی
میت انھی مبارکاں ملیاں سن

چہرہ پو دا بھخدا سی لاث وانگوں
اتے دکھ دی کوئی لکیر سی! نہیں
متھے نور ایمان دا ڈہلکدا سی! نہیں
بھین ذرا جنی دلگہر نہیں سی!

ماں جدے وچ ڈگی پئی آکھدی سی
ہنجو خوشی دے میریاں اکھیاں ای
میں شہید دی ماں دھن بھاگ میرے
تیرا جگ وسے لاجاں رکھیاں ای

تے ایس ساری گل بات نوں کر بلا دے حوالے نال تک کے انج رنگ چڑھا رہے نیں:

ایہ سی کر بلا والیاں درس دتا
منوں ایس نوں کنویں وسار دیندی
ایہ سی اک ربا تیری راہ اندر
ست پت دی ہوندے تے وار دیندی

تے فطرت نوں نواں چولا بدل دیاں دیکھ کے سعید جعفری دی جاچے ایہ گل بات بڑی عجیب سی:

دیکھ فطرت نوں بدلے نواں چولا
میرا لوں لوں دھڑ کیا کنبھا سی
کل پانی مٹر آواں دے دل آیا
سورج لندے دی ککھ نے جمیا سی

اشرف شگفتہ ہوری سلطان محمود آشفہ مرحوم دے بھائی نیں اوہناں دی شاعری وچ جدت
دے نال نال مقصدیت بھری ایمائیت دی ملدی اے۔ میرے گیت راہیں اوہ اپنے فوجی جواناں
نوں خراج عقیدت پیش رہے نیں:

میرے گیت

میرے بلہاں تے اک گیت سی
کدی تے ویلا اپنی حد تے آوے گا
دکھاں دے صحرا چوں کدی تے سکھ دا چشمہ پھٹے گا
میرے گیت دی اک اک سر

اپنا آپ پہچانے گی
میرے نغمے..... لکھاں نغمے

میرے ذہن دے بربط اندر گھٹ کے دم نہیں توڑن گے
میرے بلہاں تے اک گیت سی
ادھی رات دے تھکے ہوئے جن دا سینہ
دھڑک رہیا سی

اک فنکار دے دل دی دھڑکن
امبر دے بڑھے درویش دی نیلے رنگ دی چادر اتے
اک اک تارہ
پھڑک رہیا سی

ہولی ہولی میرے گیت دے اک اک لفظ تے جنرے وجے
ہولی ہولی میرے گیت وی ہر اک لے وی مدھم پے گئی
ویلا اپنی حد ول ٹریا

ویلا اپنی لکھاں پیچھے کھاندی ہوئی حد ول ٹریا
اک ہنہری لہرائی

ویلے توں وی اگے جے کے ویلے وی سرحد نوں ہنہری نکل لیا اے

اشرف شگفتہ نے گل بڑے فنکارانہ انداز نال چھوہی اے۔ تے ہن اوہ اپنے فنکارانہ
انداز توں اگے ودھا رہے نیں۔ تے اوہ آزاد نظم دی آزادی توں لایجھ کھٹ کے ”اج دے
سورج“ دی کہانی انجی ساندے نیں:

مشرق دلوں اج دا سورج

اپنیاں شریاناں وچ ساڈے لہو دی سرخی، کھڑے پانسے چھڈ آیا اے
پڑھدے پاسیوں اج وی سرخی زریں وچ کیوں بدل گئی اے
چن دیاں کرناں کٹ کٹ کے ڈگ رہیاں نیں

بدلاں دے سرمئی بلہاں تے زہردی دس پئی گھلدی اے
ماکی اتھرو ہرپاسے ای پھڑک رہے نیں

دھرتی، چن، سورج دے معصوم کھجے دھڑک رہے نیں
دھرتی، چن، سورج تے بدل اگ بن گئے نیں

سمندراں وچ طوفان اٹھے نیں

سمندراں وچ طوفان اٹھے نیں

وقت دیاں گنگیوں راہواں تپ گئیوں نیں

وقت دیاں تھیں راہواں تے دھوئیں دے بدل چھائے نیں

اج تے خورے مڑ کے کل دے افسانے دھرائے نیں

نازک پنڈے، شوخ نگاہواں، جام لباں دے

تیراں تے توپاں دے شور شرابے اندر کھو گئے نیں

تے فنکار گلاں کردا اگے ودھ رہیا اے :

میں ویلے دیاں انھیں غاراں وچوں ابھر کے آیا واں
لو دا اک سمندر سی میں جتھوں نکل کے آیا واں
ٹھنڈیاں انگلاں موت دیاں میریاں اکھاں اگے نچیاں نہیں
میں آیاں واں.....

امید وی لو ڈھلکن توں پہلاں
میری پاک پوتر دھرتی..... میں آیا واں
اپنیاں بھجیاں پلکاں تے چک، صبح ہوئی اے
میں جنم جم دا ترہایا واں

اپنے گیتاں دی اک کرن دا جام میرے ہلھل تے رکھدے :
لیکن محبت دے پیاسے نوں اپنے فن دے حوالے جدوں سچ دے دشمنان تال واہ پیدا اے تاں
اوہ حیران رہ جاندا اے چھ ستمبر 1965ء دی جنگ دے بدل دی گڑ گج نے ہنیرے ہور گوڑھے کر
دے نہیں :

پر ایہ کیہ اے
تیری ریٹیم جہے ہاسے تے
سکیاں وی رہ گرد کھی ایہ
تیریاں اکھاں اندر اہ چنگاریاں کاہدیاں چٹخ رہیاں نہیں
تیرا مکھڑا مٹی ہوئی تصویر کیوں اے؟
تیرے سورج ورگے متھے اتے زردی کاہدی اے
اگ تے خون دے لمحے جھڑے شور مچاندے آئے سن
بس اینا ای کر سکے

تیرے مکھ توں ہاسہ کھوہ کے کجھ خراشاں پا گئے
میں آیا واں ہنیرے دے گف بدل میرے خدوخال چھپا نہیں سکدے
اک بجلی لہرائی اے

گف بدل تھرائے نہیں
نیویاں نظراں اٹھیاں نہیں۔ سکیاں بند ہو گئیں
ہنیرے دے تے ہلھل تے

رب دے نور دی اک کرن اے۔ سچ رہیا اے
میرے اگے تگوراں دی کہانی نوں دہراون والیو
اشرف شگفتہ ہوری ظلم تے کفر دے ہڑھ نوں غلط جگہ دیکھ کے تے اوہناں دے دعویاں
دے خلاف اوہناں دی حالت پڑھکے اپنا فنکارانہ تقابل کر دے ہوئے اپنی بیداری دا اعلان کر
دیندے نہیں :

ایہ کتھے آجے او؟
ویلے دے سیلاب نے تہانوں ایہ کتھے لیا سنیا اے

”مہراج دی جے“ ہن پنہریاں اندر کھو گئی اے

میں تے رات وی ٹھنڈی جوہ چوں

سورج پیدا کرناں واں

نور تے پنہرے دی تاریخ بنان ٹرے سویا در کھو

رات دی جوہ چوں تہدے ہوئے سورج ای بس اگدے نیں

اوہ دیکھو اوہ دوروں اگ غبار دا پردہ چاک ہویا اے

میںوں اپنے گیت دی اک اک لے مڑیاں آگئی اے

ہن میں جاگناں واں

فنی چڑھتل دی حاصل ایہ نظم اپنے موضوع اتے اک ستھرا شہکار اے۔ تے اجہاں
نظمیں بہت گھٹ لکھیاں گیاں نیں۔

سید نجم نعمانی بہت اچے نعت گو شاعر وی نیں کشمیر بارے اوہناں دی نظم..... ”مولانا
دے عطا کشمیر“ روایتی انداز نال رچی پچی اے جس وچ کملی والے تے آپ دے صحابہ بدر دے
تن سوتیراں دا صدقہ کشمیر دی آزادی لئی اللہ اگے درخواست کیتی گئی اے

منظور وزیر آبادی دی نظم ”میرے لال“ وچ پاکستانی جواناں نوں پاکستان دی دھرتی میرے
لال کہہ کے اوہناں دیاں صفتاں تے شاناں بیان کر رہی اے تے آخر وچ اوہ کہندا اے:
عشق دے قصے چھوہن والا ایہ شاعر منظور اج ترانے جنگی لکھن تے ہویا اے مجبور
بہر حال ایہ نظم منظور دی غزل دے مقابلے وچ کافی ماندی ماندی اے۔

طالب چشتی دی نظم ”غازی دے ناں“ ترانے رنگی اک ستھری نظم اے:

اٹھ نعرہ حیدری توں لائی چل غازی

بند جان دیس توں گھمائی چل غازی

تیرے کارنامیاں نوں جگ سارا جاندا

لکھاں اتے بھاری کلا غازی توں میدان دا

راکھا چے دین دا ایمان دا قرآن دا

اپنے توں قرض نوں نبھائی چل غازی

اٹھ نعرہ حیدری توں لائی چل غازی

سچ پچھیں اپہنیاں دیاں متاں کنیاں ماریاں

گھولے کیہ کیہ گھولنے نیں امن دے پجاریاں

جان کنیاں اپہنیاں دے پکھنڈ قوماں ساریاں

سچ دی توں شمع نوں جگائی چل غازی

اٹھ نعرہ حیدری تون لائی چل غازیا

فضل الہی بہادر دی نظم ”آزادی دی شان“ ایس پر اگے وچ شامل اے۔ کسے زمانے وچ ایہ شاعر مزنگ لاہور وچ رہندا سی۔ تے مزاحیہ شاعری دا چنگا رنگ بنھدا سی۔ اجکل غالباً راولپنڈی اے ایس پیارے ترانے دا شکارا تکو:

غازیاں دے بیڑیاں نوں اللہ دی امان اے
 فوجیاں مجاہداں دی کڈی اچی شان اے
 ساڈیاں بہادراں نوں من دا جہان اے
 موتیاں دی مالا اے تے ہیریاں دی کان اے
 اللہ دے سپاہیاں نوں اللہ دی امان اے
 دیس دیاں ککھیاں نال سانوں دلوں پیار اے
 دیس دے وسیجے نال دیس تے بہار اے
 ویریاں دے لیکھاں لکھی رب دلوں ہار اے
 ایہو سارے جگ دیاں دیاں دی پکار اے
 پاک دیس واسیاں دی کڈی اچی شان اے

اسماعیل قلندر گیتاں دی دنیا وچ اک نیا پر نیا شاعر اے تے حب الوطنی تے اسلام دی عظمت اوہدے وچ کٹ کٹ بھری ہوئی اے ”سنبھل جاؤ“ وچ اوہ پاکستانیاں نوں سنبھلن لئی کہہ کے شاعرانہ بہار دے جوہر دکھاندے نیں:

سر باطل نے چکما فیر مڑ کے حق والیو ساریو سنبھل جاؤ
 میرے دل سمندروں لہر اٹھی خبر دار کناریو سنبھل جاؤ
 میری اج پرواز اے امبراں تے تسمیں ذرا ستاریو سنبھل جاؤ
 اک ویری مکار نے وار کیتا اے میرے سارے سہاریو سنبھل جاؤ
 ویری چلے نہ چال کوئی دھوکھیاں دی میرے یار پیاریو سنبھل جاؤ

نکر حق تے باطل دی آن ہوئی رجھیاں لتھیاں دیکھ تلووار دیاں
 پھلاں بھکیاں نوں ایہ آن ملیا ہویاں رنگتاں شوخ گلزار دیاں
 ذرا رت بہار دی آون تے دیہ شانان فیر دیکھیں لالہ زار دیاں
 کسے پھل نوں توڑیے جدوں ہتھیں ٹوکاں سنھیاں پنڈیاں خارویاں
 اسپنوں شوق شہادت دا لئی جاندا چالاں دیکھ تون شاہ اسوار دیاں
 اوہ کیہ تیر تفنگ نوں سمجھدے نیں چساں لگیاں جنھیاں نوں وار دیاں

”گلاں خون خمیر دیاں“ دیاں نظماں صرف رائٹرز گلڈ دلوں عقیدت دے پھل نیں۔ ورنہ ایس میدان وچ پاکستانی قوم نے ودھ چڑھ کے حصہ لیا تے ہر اک نے اپنے بت موجب زور مار کے قوم دی بہادری نوں رنگ چڑھا دتے۔

ستمبر 65ء دی جنگ قوم واسطے اک موڑ سی جس توں بعد پاکستان دے سیاستکاراں نے معاہدہ تاشقند دی آڑ وچ صدر ایوب تے اوہدے کھتے کماں اتے دھوڑ تے مٹی پانی شروع کیتی سیاسی آزادی دی آڑ وچ خوشحال پاکستان نوں اجہنے چکراں وچ پایا کہ پاکستان وچ یحییٰ خاں نوں مارشل لاء لگان دا موقع مل گیا۔ تے فیر مغربی پاکستان دی وحدت توڑ کے صوبے بحال کردتے تے مشرقی پاکستان وچ دشمن نے مکتی باہنی دی مدد کر کے قوم نوں پاڑ کے رکھ دتا۔ تے آخر دشمن نے مشرقی پاکستان نوں دکھ کر کے..... 1965ء دی ہار تے شکست دا بدلہ لے لیا تے اندر گاندھی نے اعلان کیتا کہ اساں ہزار سالہ غلامی دا بدلہ لے لیا اے۔ اللہ تعالیٰ پاکستانیاں نوں ایس شکست د بدلہ چکان دی توفیق دیوے آمین۔

پنجابی ادب تے منزل پاکستان

(مختصر تعارف)

ڈاکٹر شہباز ملک دی مرتب کیتی ایہ کتاب 1995ء وچ پہلی واری چھاپے چڑھی۔ ایہدا انتساب پاکستان دے اوہناں شہیداں دے نام اے جنہاں دیاں قربانیاں پاروں اج اسیں آزادی دا سہ لے رہے آں۔
ایس کتاب دے ست (7) باب نیں۔

پہلا باب : بجھاڈھ آزادی دے قافلے دا

ایس وچ دو قومی نظریہ تے الگ قومی تشخص، پنجاب اتے انگریزاں دا قبضہ تے مقامی لوکاں دا ایس بارے رد عمل۔ 1857ء دی جنگ آزادی وچ مسلماناں دا کردار۔ خاص کر کے سکھاں دے دور توں اسلامی تشخص دی جنگ شروع ہو گئی سی۔

دو جا باب : آزادی دا قافلہ سا بجھی ٹور ٹریا

ہندو تے مسلماناں دا رل کے آزادی ول سفر۔ جلیانوالہ باغ، تحریک خلافت، ترک موالات تے ہجرت دی تحریک نال متعلق اے۔

تین جا باب : سا بجھی ٹور دی ہانڈی دا بھجنا

ہندواں دی فرہی سیاست۔ مسلماناں نوں دوبارہ ہندو بنان دیاں کوششاں مسلماناں دے خلاف تحریکاں۔ علم الدین شہید دا کارنامہ۔ کشمیر دی تحریک تے مسجد شہید گنج دا مسئلہ۔ تے کانگریس دا دو سال تک ظلم و ستم بھریا راج۔

چوتھا باب : مسلمان جاگ پئے

مسلم لیگ، قائد اعظم تے علامہ اقبال دا مسلماناں دی آگوائی کرنا تے پاکستان دا مطالبہ۔ 1940ء وچ۔

پنجواں باب : ہندوستان وچ پاکستان دا وجود

کھلا مطالبہ قرارداد پاکستان 1940ء دیاں وضاحتاں تے اسلامی قومی تشخص دی ہردلعزیزی دی تحریک مسلم لیگ دی مقبولیت تے آخر پاکستان لئی کوششاں۔

چھیواں باب : آزادی دا حصول

14 اگست 1947ء نوں پاکستان بن گیا۔ مسلماناں دیاں لکھاں جانی قربانیاں تے مالی ایثار....
دی زندہ مثال

ستواں باب : مسلماناں دی زندگی جہاد و جہوں قائم اے

تے آخر وچ تحریک پاکستان بارے دستیاب کلا..... آزادی دے مجاہد لکھاریاں دیاں لکھتاں۔ ایس باب وچ 43 شاعراں دا مجاہدانہ کلام اے۔

بجھاڈھ آزادی دے قافلے دا

پہلے باب دا ویروا :

8 مارچ 1944ء نوں علی گڑھ مسلم یونیورسٹی وچ خطاب کردیاں قائد اعظم محمد علی جناح نے

فرمایا :

پاکستان اوسے دن ہوند وچ آگیا سی جدوں ہندوستان وچ پہلا غیر مسلم مسلمان ہو یا سی تے ایہ اوس زمانے دی گل اے جدوں ایس سرزمین وچ حالی مسلماناں دی حکومت قائم نہیں سی ہوئی۔ (قیام پاکستان کا تاریخی اور تہذیبی پس منظر، از سمیع اللہ قریشی صفحہ 14)

ہندوستان وچ مسلمان ہزاراں ورھے رہ کے دی انتہے دی تہذیب تے ثقافت وچ گم نہ ہو سکے بلکہ اوہناں نے اپنا تشخص قائم رکھیا۔ بلکہ ایس تشخص نوں ودھیرا اجاگر کیتا جد اسلامی حکومت قائم ہوندی تاں غیر مسلمان لوک اوہدی تابعداری کر لیندے لیکن جدوں حکومت ذرا ڈھلی مٹھی ہندی تاں اوہ بغاوت کر دیندے۔ بہر حال اسلامی تہذیب تے ثقافت نے انتہے دی مقامی تہذیب اتے چوکھا اثر پایا۔ عربی فارسی مسلماناں دی دینی تے معاشرتی زباناں سن ایس کر کے ایہناں دا اثر وی برصغیر وچ خوب پایا۔ تے ہولی ہولی غیر مسلم لوکاں نے وی ایس اثر نوں اپنا اپنا کیا کہ اوہ عربی فارسی دے چنگے بھلے جانو ہو کے ابھرے۔

لیکن ایس دے باوجود اسلامی تشخص تے دو قومی نظریہ کدھرے وی مدھم نہ ہویا۔

اکبر اعظم دا دور : البتہ اکبر اعظم دے دور وچ ہندو مسلماناں دا گٹھ جوڑ اپنا ودھ گیا کہ مغلاں نے غیر مسلمان دیاں بیٹیاں نال شادیاں رچائیاں تے اکبر دے دین الہی نے اسلامی تشخص نوں وٹا لان دی کوشش کیتی۔ لیکن ایس دین نوں نہ تاں غیر مسلم حضرات نے دلوں غیا تے نہ مسلماناں نے۔ چنانچہ جدوں دینی اقدار نوں خطرہ پیدا ہویا تاں اللہ تعالیٰ نے اوس سے حضرت مجدد الف ثانی شیخ احمد سرہندی نوں دین اسلام دی سر بلندی لئی چنیا تے اوہناں اکبر دے آخری دور وچ جہاد دا آغاز کیتا۔ تے فیر جہانگیری دے عہد وچ ایہ جہاد بڑے زوراں تے رہیا۔

دو جہ لفظاں وچ حضرت مجدد الف ثانی نے دو قومی نظریے دی گواچدی ہوئی بنیاد نوں اکبری تے جہانگیری دور وچ نویں سرے توں اساریا تے ایس مقصد لئی اوہناں نوں گوالیار دے قلعے وچ کئی سال قید دی بھگتنی پئی۔ فیر مغلاں دے دور وچ ای سکھاں دے گورو بابا نانک جی پیدا ہوئے تے سکھاں نے مذہبی کھمتر توں اگے ودھ کے سیاسی میدان وچ قدم جمائے۔ تے اپنی ہوند دا ثبوت دین لئی ڈٹ کے لڑن دی بجائے چھاپہ مار جنگاں دا آغاز کیتا۔ حتی کہ اوہ طاقتور ہو کے ابھرے تے مسلمان حکومت نال سدھے منہ متھا لایا۔ تے کئی جگہ اوہناں نوں شکست دتی تے اوڈک رنجیت سنگھ دی حکومت قائم ہو گئی۔ ایس دور نوں سکھا شاہی دا دور کہیا جاندا اے ایس توں بعد انگریزاں نے پنجاب اتے وی قبضے لئی کوشش کیتیاں۔ ایس دور وچ رنجیت سنگھ نے اپنی زندگی وچ انگریزاں نال برابری دی سطح اتے تعلقات قائم رکھے تے اوسدے دور وچ مسلماناں

نال کدی چنگا سلوک نہ ہویا تے جو کجھ چنگا سلوک ہویا۔ اوہ سکھ حکمرانوں دی مجبوری سی۔
 رنجیت سنگھ دے مران پچھوں سکھوں دی حکومت دا دور اک رات جتھ کوراں توں ٹھلیات
 گیا تے اوہ سکھوں دی دور آوری آگے بے وس ہو جاندی اے تے بقول شاہ محمد اوسدا
 احساس۔۔۔ اک زمانی دے انتقام ہی وس آج پانوں اے۔

میتوں آن چوقیوں گھور دے تیں لہنگے مت انتظام روپے ماراں
 جی ہواں تے کراں پنجاب رعوی سارے دس دے وچ جاعوٹن واراں (خانہ جنگی)
 چھڑاں تیں لاہور وچ وٹن جوگے نئے (سمیت) وڈیاں افسراں جمعہ اراں
 پنے رلن گے وچ پردیس مودے شاہ محمد مارنی ایس ماراں
 تے سکھاں دے انھی پان وجھوں عوام جدوں انگریزاں نال لڑن گئے تاں بقول محمد شاہ
 کہ کر آئے ذرا تلو:

گھروں گئے فرنگی دے مارنے نوں بیڑے توپاں دے بھ کھپا آئے
 فیر آقاں نوں مگر لایو نہیں۔ سگوں اپنا آپ گوا آئے
 خوشی دسا شر لاہور سارا سگوں کنجیاں ہتھ پھڑا آئے
 شاہ محمد کہندے تیں کور سنگھ جی تھی چنگیاں پوریاں پا آئے

تے آخر انگریزاں نے چالاں چل چل کے پنجاب سندھ تے سرحد تک پھیلی ہوئی رنجیت
 سنگھ دی حکومت اتے قبضہ کر لیا۔ لیکن ایس سے ساسی وال (منگمری) وغیرہ دے علاقے وچ
 انگریزاں دے خلاف نفرت دا ہرجلا اٹھیا۔ کیوں جے سکھاں نے شکست کھا کے انگریزاں دی غلامی
 دلوں جانوں قبول کر لئی سی۔ لیکن مسلمان جہنڈی نے حکومت کیتی ہوئی سی۔ انگریزاں دے
 خلاف ڈٹ گئے۔

ایس توں پہلے 23 مئی 1857ء نوں (منگمری) ساسی وال دے لوک رل کے انگریزاں دے
 خلاف ڈٹ گئے تے 26 مئی 1857ء نوں سردار احمد خاں کھل دی قیادت وچ گوگیرا دی جیل توڑ
 کے سارے قیدی چھڑا لئے۔ ایس لڑائی وچ اکو نجب (51) قیدی مارے گئے۔ تے انگریزاں نے احمد
 خاں کھل تے مراد فتحانہ نوں قیدی بنا لیا۔ تے انگریز اسٹنٹ کمشنر برکلے نے ایس علاقے اتے
 چھاپہ ماریا گھراں نوں آگ لادتی۔ 21 ستمبر 1857ء وچ وڈی لڑائی ہوئی کھل سردار سارنگ شہید ہو
 گیا۔ برکلے مراد فتحانہ دی تلاش وچ نکلیا تے اک جگہ مراد فتحانہ تے اوہدے مجاہد ادھنوں مل
 گئے۔ دونہاں دھراں وچ مقابلہ ہویا۔ جس وچ برکلے تے اوہدے گھوڑ سوار ساتھی مارے گئے۔
 تے اک ہور معرکے وچ جوپیاں دے سردار لقمان نے وی کجھ انگریز مارے۔ تے آخر انگریز
 میجر چیمبرلین نوں کھلاں، جوپیاں، وٹوواں نے کاٹھیاں دے خلاف کارروائی دا حکم ملیا۔ جس نے
 وڈی فوج نال کارروائی کیتی تے اہنڈی قوماں دے پنڈاں دے پنڈ ساڑ دتے تے نالے قتل عام
 کیتا۔ ایس قسم دے معرکے مقامی لوکاں واسطے بڑی اہمیت رکھدے سن چنانچہ مقامی شاعراں نے
 ایس قسم دیاں جنگاں دا حال ڈھولیاں دی شکل وچ اپنے بہادراں دے جس گاکے محفوظ کر دتا۔
 ایہ ڈھولے کجھ تاں اجہنے شاعراں نے آکھے جہنڈی دا آج کوئی نام نہیں جان دا۔ تے کجھ
 ڈھولے بعد وچ ہون والے شاعراں نے آکھے۔ جہنڈی وچوں میرداد میروانہ دا نام وی بڑا اچھا
 اے۔ جہنے مسلماناں دے قبیلوں دی ایس جنگ نوں اسلامی جہاد قرار دتا تے دیا کے ایہ

مسلمان قبیلے انگریزاں تے کافراں دے خلاف جہاد کر رہے نیں تے انگریزاں دے ظالمانہ رویے
نوں اجاگر کیتا اے :

ایہنوں انگریزاں (نے) بلند بیگ دا ترہانہ فتح پور گوگیرس پھاہے چاڑھیا
جھڑا لاڑا (سی) ساندل بار دا

ایہنوں انگریزاں بنھ لیا لال غازی دا کاٹھیا، مامند جلیھے دا کاٹھیا
ولی مراد مردانہ، موکھا پتروہنی وال دا

ایہنوں انگریزاں بنھ لے مراد بہاول دے فتحی
جھڑے راوی تے چکیندے مال چودھار دا

پنڈی دے وچوں نادر قریشی بنھ ٹوریو نیں
پتھچی نکھڑیا ہنساں دی ڈار دا

پیرس بیڑیاں ہتھیں ہتھ کڑیاں، جھل کے فرض بنھائی جانڈے رب غفار دا

(کتاب لڑی 2، رت لیکھا صفحہ 50 پبلشر عظمت قادر)

ایسے کتاب (صفحہ 51) وچ اک ہور شاعر ایہ گل کہندا دسیا گیا اے :

ہس ہس کے چڑھے کائی پھانسیاں کالے پانیاں ول کائی تیر ہووے
اساں دیس آزاد ضرور کرنا، ٹکڑے انت نوں بھادیں سریر ہووے

ایس گل بات توں ظاہر اے کہ پنجاب دے مسلماناں وچ آزادی دی بڑپ پہلے توں
موجود سی تے ایس سلسلے وچ کوششاں دی ہر موقعے تے ممکناں حد تک کیتیاں گئیاں تے جاناں
تے ملاں دی قربانی وی ڈھیر دتی۔

ایس علاقے وچ اسلامی جہاد دیاں تحریکاں دا ذکر بعض ڈھولیاں وچ ملدا اے۔

ہتھ لکھیا ڈھولا برکلی..... کے نامعلوم شاعر دا اے جس نوں پنجابی پروفیسر غلام رسول آزاد
نے اک گوئے سوہنا ولد وساوا کہار ساکن چک نمبر 457 گوگیرہ براچ ڈاکخانہ کنجواسی تحصیل
سمندری ضلع کھیل آباد کولوں سن کے لکھیا اے جس نوں نوے 90.... 100 سو سالہ بابے سوہنے
کہار نے غالباً اپنے بزرگ گویاں کولوں سنیا ہووے گا۔

ایس ڈھولے دا کجھ حصہ ملاحظہ کرو۔ ایس ڈھولے توں ظاہر ہوندا اے کہ ساڈے مجاہد
لکھاری جدید شاعری دا ٹڈھ اوس سے بنھ چکے سن جدوں دوجیاں زباناں وچ آزاد شاعری نہ ہون
دے برابر سی۔

کال ہلیندی چا پڑھی بانی :

کھل تے کاٹھھے ڈھلاں دوویں برور برابر جھکے اک دو جے دے ثانی
بہندے پکھریاں نال انگریز دے گلاں کرن زبانی

انگریز آہندا اے گھوڑیاں مدد دیو تہاڈے نام دی لکھساں نیک نامی
احمد کھل تے مہمند جھلے، کاٹھیا زمین، گھوڑیاں، رتاں اساں کدے نہ لکھ دتیاں

ہوندے روحاں تے بت یلانی

انگریز آہند۔ تمانوں پشاو۔ نوں بنھ ٹورساں

تماڑے مونہ دی بھوں جاسی نور دی نشانی
 احمد آہندا اے ”تیرے گھوڑیاں دے مونہ تلواریں دج مریاں
 چتوواں مرداں دے ہونتا رہے جان وچ میدانی
 اتیاں گلاں کر کے بنگلے گوگیرے آلیاں احمد کھل مہمند جھلے دا کاٹھیا
 نادر شاہ قریشی، پڑھ کے کلمہ دین دا
 چٹا جواب دے کے دیگر ویلے ترسی نیں جھامرے نوں دوڑ گیا، نی
 اٹھے ترہیا نے فتنے ماہر (مہر) مراد موہرا (اگا-اگلا حصہ) اے دھاڑ دا سانگ ماہر (مہر) مراد وی
 ماری تن انگریز برکلمے دے
 کھیاں بکیاں ونہ کے جانکی سو جا کر بھنڈا ردا
 اودوں کچھے، تن سوٹھ بندوقاں ویاں چھٹیاں
 (النبا لے کے ساردا)
 پہلی لگی اے سعی محرم دے دھرانے نوں
 ڈھایا اے پکا قلعہ کوٹ قدھار دا
 دوئی لگی اے مشری پسرانوں
 اوہ وی برج پہاڑ دا
 تریجی دا بھر کے کلمہ دین دا، بھومیں تے ڈھنھا اے
 پتر سنگھڑے بار دا
 ایہنوں انگریزاں بلند بیگ دا دھرانہ
 فتح پور گوگیرس پھاہے چا چاٹھیا
 جھڈا لڑا سی ساندل باردا

اے ڈی اعجاز تے ڈھولے دی روایت :

اے ڈی اعجاز دے کہن موجب ڈھولا پنجابی شاعری دی اجہی صنف اے جس وچ بہت سارے موضوع سائے ملدے نیں۔ مثلاً ڈھولے وچ معرفت تصوف داستان گوئی، ہجو مجاز، عشق، حقیقت، مرثیہ، قصیدہ، قصے کہانیاں، رزمیہ نظمیں، لڑائیاں تے بہادریاں دے حالات بھریاں شعری دکھاں نظر آؤندیاں نیں۔ گویا ڈھولا موضوع دے لحاظ نال ہر صنّف شاعر نال سیری اے۔

ڈھولے دا ماخذ : ڈھولا کتھوں نکلیا۔ ایس بارے اے ڈی اعجاز کہندا اے کہ اصل وچ ایہ ڈھول ماہی نال تعلق رکھدا اے۔ تے جدوں ڈھول (محبوب) نوں بلان لئی آخر وچ الف دا اضافہ کیتا گیا تاں ڈھول توں ڈھولا بن گیا۔ جس دا مطلب ایہ ہویا۔ اوہ شاعری جس وچ محبوباں نوں مخاطب کر کے گل کتھ کیتی جائے۔ تے ڈھولے دا تعلق اوڑک ڈھول بادشاہ تے اوہدی محبوبہ سی نال وی اے۔ تے خواجہ فرید نے اک جگہ دسیا کہ ایہ ڈھول تے باروی عشقیہ کہانی وچوں نکلیا اے۔ تے ڈھول دا تیجا تعلق ڈھول ڈھمکے والے ڈھول نال وی شاید ہووے۔ اے ڈی اعجاز موجب ڈھولے ایس دھرتی وچ صدیاں توں موجود نیں۔ تے لوک گیتاں ہار ایہنوں دے لکھاریاں دا کوئی پتہ نہیں لگدا۔ ایہ صدیاں توں سینہ ہسینہ چلے آرہے نیں اے ڈھولیاں دا علاقہ

راوی دریا دے کنارے والے علاقے نیں۔ تے ڈھولا راوی کنڈھلے علاقیاں دا ہرمن پیارا لوک گیت اے۔ جس طرحاں دوجے علاقیاں دے گیت بولیاں ٹپے، کافیاں وغیرہ نیں ایسے طرحاں راوی کنڈھلا ساندل بار تے گنجی بار تے نیلی بار دا علاقہ ڈھولیاں دا گڑھ اے۔ تے ایس دی چڑھتل دے حوالے نال سرگودھے، فیصل آباد تے جھنگ دے علاقیاں وچ وی ڈھولے دی موجودگی دی دس پندی اے۔ بہرحال بار دے مختلف علاقیاں وچ ڈھولا بڑی اچی ادبی حیثیت رکھدا اے جس وچ مجازی عشق تے حقیقی عشق دے نال نال معرفت تصوف تے عوامی داستاناں دا رنگ وی ملدا اے۔ ہور تے ہور واراں دا انگ وی ڈھولے وچ موجود اے تے ایس مضمون وچ اسیں واراں دے انگ بارے ای گل بات کر رہے آں تے ایس صنف بارے اے ڈی اعجاز نے اپنی کتاب کال ہلندی (طبع 1983ء) وچ 1857ء دی جنگ آزادی بارے ڈھولیاں دی دس پائی اے تے عوام وچ چالو سینہ ہسینہ داستان وی لکھی اے۔ جھڑی ڈھولیاں دے پچھو کڑ وچ لہر آندی پئی اے۔

اک غازیانہ ڈھولے دا رنگ دیکھو:

- 1- آکھے لڑساں نال انگریز دے جیون بلدی شمع تے جوش پتنگ دا بازی آکھے سولاں سار دی اے پاسا لینا اے کھیڈ شطرنج دا
- 2- آکھ نبی دا کلمہ کھل نون شوق شہادت دا اے دیا آکھیندا اے نال لے کے علی شیر ہلنگ دا
- 3- آکھ نبی دا کلمہ آکھے دیاں سر نذرانہ مالک چھڈسیں پل صراطوں ٹپا کے
- 4- آکھ نبی دا کلمہ راء نون شوق شہادت دا سر پر جا کے دسوں سر قربانی
- 5- احمد خاں شہید ہویا خلقت نون تلیوں لگی چوٹیوں نکلی اے مار پھڑکا کے

ایس مجاہدانہ لہر دے نال ٹھنڈے دل دے سوجھواناں تے دانشوراں نے حالات نوں مستقبل دے حوالے نال پرکھ کے پیراگے ودھان دا سوچیا۔

انگریزاں نے مشنری سکول، تے ہسپتال قائم کر کے عیسائیت دی تبلیغ دا مشن اگے ودھایا جس دے خلاف مسلمان علماء نے اوہناں دیاں کاوشاں دا اپنا کرنا ضروری سمجھیا۔ دوجے پاسے سر سید احمد خاں نے مسلماناں نوں جدید تے انگریزی تعلیم حاصل کرن ول پریریا۔ کیوں جے صدیاں توں غلام قوم ہندو نے انگریزوں نوں آقا من کے فارسی دی جگہ انگریزی تعلیم حاصل کیتی تے انگریز دور وچ انگریزاں دے دست و بازو بن کے لائبھ کھنیا۔ مسلمان انگریزی دے خلاف سن جدا نتیجہ ایہ ہویا کہ جدوں فارسی دی جگہ دفتری زبان انگریزی ہو گئی تاں مسلماناں نوں دفتراں تے حکومتی ادایاں وچوں باہر نکلنا پیا چنانچہ ساڈے وڈے وڈے مسلمان دانشور انگریزی نہ پڑھن و جھوں چڑاسی تے جلد سازاں تے دفتریاں جھیں نوکریاں کرن تے مجبور ہو گئے تے بند جھڑے انگریزی پڑھ گئے سن وڈے حاکماں دیاں کرسیاں اتے بیٹھن لگ پئے۔ پنجابی دے

اچے چے شاعر سید فضل شاہ نواں کوئی ساری عمر چوتھے درجے دی اک ملازمت اتے گزار کر دے رہے۔

سرسید جہنے مسلمان بزرگاں دی کوشش دا نتیجہ ایہ نکلیا کہ 1906ء وچ مسلماناں دے دکھریے سیاسی پلیٹ فارم اتے مسلم لیگ ڈھاکہ وچ قائم ہوئی۔ جس نے مسلماناں واسطے بہت کم کھیتا حتی کہ پاکستان بناون دا سرا وی اوسے دے سر اے ایس توں پہلے 1884ء وچ پنجاب وچ انجمن حمایت اسلام قائم ہو چکی سی۔ جس دا مقصد مسلماناں نوں جدید تعلیم لئی ابھارتا تے اسلامی سلسلے وچ تحفظات نوں یقینی بنانا سی۔ ایس تحریک نے نویں سرسید دی تحریک نوں وی طاقت دتی تے مسلماناں دے مختلف مقاصد نوں اگے ودھن وچ وی بھروسہ مدد دتی۔

آل انڈیا مسلم لیگ توں علاوہ 30 نومبر 1907ء نوں سر میاں محمد شفیع دی کوشش تال لاہور وچ پنجاب دے اضلاع ساہیوال، ملتان، لائل پور (فیصل آباد) راولپنڈی، فیروز پور، امرتسر، لدھیانہ، شملہ، دلی، انبالہ جالندھر وغیرہ دے سوجھوٹاں نے پنجاب مسلم لیگ دی بنیاد رکھی۔ لاہور دے روزنامہ پیسہ اخبار دے مدیر منشی محبوب عالم تے جسٹس شاہ دین وغیرہ ایس تحریک دے ساتھی تے حامی سن۔

گویا ایہ ساری گل بات آزادی تے قیام پاکستان بارے مڈھلا مواد مہیا کر دی اے۔
مختصر لفظاں وچ پنجابی ادب دے ڈھولے دی صنف جھڑی راوی کنڈھے دے علاقیاں وچ پیدا ہو کے ابھری دو قومی نظریے دی جنگ دا مڈھلا تے بنیادی پتھراے۔ جس اتے مختلف ادوار وچدی لنگھ کے اسلامی لہر دے سر صدتے پاکستان جیہا اسلامی ملک ہوند وچ آیا۔ ڈھولے دا اک ہور نمونہ نکو:

کل پئی بلندی اے نارنگ کروا اے شور اگانا
لندنوں چڑھیا اے انگریز برکلی، آؤندا راوی دے راٹھاں تے دھانا
جتھوں تائیں نہ وجے مراد دلیل دا دھرتی تے ہڈوں نہیں لاہنا
مراد پیا آہا اے جتھوں تائیں نہ وجے انگریز برکلی حرام کیتی دواہاں کھانا
ہک دہاڑے رجھل مک گیاں، جٹ شیراں وانگ بگھراٹا
سلا ماریوس تن برکلی دے جوان دھرتی تے جا ڈولانا
ڈھندے برکلی نوں چنگیاں ماریاں ہن سوچھے بھدرو
پو دادی دی ذات گھتیوں ای گاہنا
برکلی د گھوڑا ہنکے وچ میدان دے، کنڈوں گیا ہوا لانا
میاں اچے دین کر کے روندیاں ہن مار گھتیوں نہیں برکلی نوں
کوئی سنہندا اے مراد
مراد ورگا راٹھ نہ کوی لکھاں کیتی دوی اے بگا بانا
راوی دیاں پریاں یاد کریندیاں ہن
ہک واری آویں آرماد دلیل دیا
خیریں وسدا اے بھاگ مرجاتا

2- آزادی دا قافلہ تے سانبھی وڑکی دا دور

شروع وچ ہندو تے مسلمان ملکی آزادی لئی سانبھی کوشش کردے رہے۔ تے پڑھے لکھے ہندو سمجھدے سن کہ جدید دور وچ ”جمہوریت“ دی مہرانی نال آزادی توں بعد اکثریت نوں راج کرن دا موقع ملے ای ملے۔ چنانچہ اوہ مسلماناں دے بڑے خیر خواہ بن کے مسلماناں دیاں تحریکاں وچ ’جھڑیاں انگریزاں دے خلاف سن‘ مسلماناں دا ساتھ دیندے رہے حتیٰ کہ تحریک خلافت وچ ہندو کانگریس مسلماناں دے موہڈے نال موہڈا جوڑ کے اگے دھکی۔ تے مسلماناں نوں ہلا شیری دے کے انگریزاں دے خلاف بھڑکایا۔ اہیناں دنن وچ ای ہجرت دی تحریک چلان وچ وی ہندو دی سیاست نے ڈاڈھا کم کھتا کہ ساڈے بھولے بھالے مجاہد تے اچے سچے مسلمان ہجرت کر کے افغانستان وغیرہ نوں چلے گئے ایہ سار اکجھ ہندو دی دور بین سیاست دا حصہ سی۔ لیکن مسلمان شروع وچ ایس گل دے انجام نوں سمجھ نہ سکے۔ تے ہندو دے آلہ کار بن کے آزادی دے گیت گاؤندے رہے تے خون دیندے رہے۔

قائد اعظم محمد علی جناح نے وی کانگریس وچ شامل رہ کے ہندو مسلم اتحاد دیاں کوششاں کیتیاں۔ تے آپ دی کوششاں نال لکھنؤ پیکٹ راہیں مسلماناں واسطے جداگانہ انتخابات دا قانون کانگریس نے وی منظور کر لیا۔

1913ء وچ امریکہ وچ وسدے پنجابیاں نے غدر پارٹی قائم کیتی تے غدر گونج نامی اخبار کڈھیا۔ جس دا مقصد برصغیر دی آزادی سی اوس وچ چھپن والی اک نظم دیکھو:

نہ اوہ ہندو سی ہندو جیوندے نیں بچے غازیاں دے مسلمان کیوں نہیں
ظالم دونہاں نوں کھا گیا پاڑ یارو اندر زہر بن کے لیندے جان کیوں نہیں
ڈھالی ٹوڑو کھا گئے کھیت ساڈا ہندوستان دا کوئی پرسان کیوں نہیں
اٹھو شیر مردو ویلا سوچ دا نہیں جا کے دکھدے کل جہان کیوں نہیں
بندربانٹ ظالم کردا نال ساڈے بے ایمان دی کڈھدے جان کیوں نہیں
تے فیر ایہ نعرہ وی گونجیا:

ہندیو بے سکھاں والی سچ ماننی
گوریاں دی ہک کر دیو چھاننی

غدر پارٹی وچ مولانا برکت علی، حسن رحیم، رحمت علی، تے منشی کریم بخش ورگے مسلمان دانشور تے مجاہد دی شامل سن چنانچہ ایہ لوک جدوں انگریزی دور وچ ہندوستان آئے نال اہیناں نوں بری طرحاں کچل دتا گیا۔

1914ء دی پہلی عالمی جنگ نے انگریزاں نوں عوامی پدھرتے ہندوستانی مدد دا محتاج کر چھڈیا تے اوہناں نے جنگ واسطے چندے دی اپیل کیتی۔ نالے بھرتی واسطے جواناں نوں لالچ دتے جھنگ وچ ایس اپیل دے خلاف عوام نے مزاحمت کیتی تے انگریزاں نے ایس سلسلے وچ تن چار مہریں۔ پھاہے لا کے رعب قائم کیتا۔ (شہاب علی) شہابی دے ڈھولے وچوں انگریزی حکومت دے ظلم دی کھکھر بارے اچ اظہار ملدا اے:

ایہ ڈاڈھا راج انگریز دا، جھڑا پے آدم دے منڈھ گیا

(بحوالہ نور احمد ثاقب مرحوم جھنگ)

انگریزاں دے خلاف عوامی چال وچ ایہ لشکارا انج ملدا اے کہ اک زنانی اپنی غیر حاضری
دا جواز انج سمجھاندی اے:

اے۔ بی۔ سی

کتھے گئی سی

ایڈورڈ مرگیا

اوہنوں رون گئی سی

جلیانوالہ باغ دا ظلمی حادثہ : ہندو مسلم دور دا اک اچھا واقعہ جلیانوالہ باغ دے جلے اتے
انگریزاں دا گولیاں چلانا سی۔ کیوں جے مسلمان تے ہندو رل کے رولٹ ایکٹ دی مخالفت وچ
جلے جلوس کڈھ رہے سن 12 اپریل 1919ء نوں انگریز جرنیل جنرل ڈائر نے ہتے مجمعے اتے
گولیاں چلوا کے 379 بندے قتل کر دتے تے بے ہاشدید پھٹڑ ہوئے۔ ایس واقعے بارے حکیم
عبدالطیف عارف نے اپنی کتاب کملی والا وچ انج چانن پایا اے:

جلیانوالے دا باغ سی لال ہویا انھے واہ جد گولیاں آیاں نہیں
ڈھڈاں بھار چلاؤندے خلق تائیں دیکھ ظالماں پٹھیاں چائیاں نہیں
ایدھر دیکھیا رب دیاں بندیاں تے ایہناں حاکماں نے اتاں چائیاں نہیں
اودھر گولیاں نبی دے پاک روضے اتے ظالماں جا برسائیاں نہیں
خوشی عاشقاں نوں جھورا چتواں (بزدلاں) نوں جنہاں کچیاں یاریاں لائیاں نہیں
بھرے جیل خانے کھچا کھچ پورے ظفر علی نوں لکھ ودھائیاں نہیں
جس پنجاب اندر زمیندار بن کے سبے سنگتوں جھون جگائیاں نہیں

چنانچہ 15 اپریل 1919ء نوں پنجاب وچ مارشل لا لگ گیا۔ تے پنجاب وچ ظلم دی انتہا کر

دی گئی۔

لاہور دے لال دین قیصر نوں موت دی سزا سنائی گئی تے جدوں جدوجہد دے نتیجے وچ عام

معانی دا اعلان ہویا تاں اوہنوں رہائی ملی۔

تحریک خلافت دی وجہ ایہ بنی کہ انگریزاں نے ترکی حکومت دا رجحان جرمنی ول دیکھ کے
ترکی اتے حملہ کر دتا۔ تے ہندوستان دے مسلمان انگریزاں دے خلاف ہو گئے۔ جس وچ ہندوواں
نے وی مسلماناں دا ساتھ دتا۔ 23 نومبر 1919ء نوں مولوی فضل حق دی صدارت وچ ایہ
قرارداداں منظور ہوئیاں تے:

(1) ایران تے ترکی وچ مقدس مقامات دی بے حرمتی وجہوں مسلماناں نے صلح دے

جشن دا بائیکاٹ کیتا تے انگریزاں دے خلاف جلے کیتے۔

(2) انگریزاں دے خلاف مسلماناں نے ترک موالات دی تحریک چلائی۔

(3) تے انگریزاں دے غیر منصفانہ فیصلے دے خلاف ولائتی مال دا بائیکاٹ کیتا گیا۔

تحریک خلافت دے حق وچ پنجابی مسلمان شاعراں نے بڑیاں اچیاں نظمیں لکھیاں ہتھ
دے پنجابی شاعراں نے تحریک خلافت بارے نظمیں لکھیاں:

1- فشی محمد اسمعیل : قصہ۔ غازی مصطفیٰ پاشا کمال دی فوج۔

2- احمد اللہ بیگ : قصہ ترکان دی بیداری تے یونانی دی زاری۔

3- حافظ عالم : قصہ چٹھی خلافت حصہ اول

تے ہور کئی شاعراں نے وی پھنکل نظمیں لکھیاں۔ ملک لال دین قیصر مرحوم مالک قیصر بک ڈپو کشمیری بازار لاہور نے تاں ایس تحریک وچ عملی طور تے حصہ لیا۔ تے کئی واری جیل گئے۔ اوہناں دا کلام مرد تے زنانیاں بڑی محبت تے چاہت نال پڑھدے ہندے سن۔

غازی	مصطفیٰ	کمال	وے	تیریاں	دور	بلائیاں
تیرا	فخر	ہے	قوی	ہلال	وے	جس نے دھماں پائیاں
بانگیا	سوںیا	چھیل	جواناں	پہلو اتاں!		
مدد	نوں	اے	پہلو اتاں!			
روندے	سمرنا	دے	بال	وے		
تیریاں	دور	بلائیاں				
غازی	مصطفیٰ	پاشا	کمال	وے		
مدد	تیری	لنی	آون	فرشتے		
بجھن	تیرے	تے	قدرتی	رشتے		
فتح	دیوے	ذوالجلال	وے			
قیصر	دیوے	دعائیاں				
غازی	مصطفیٰ	پاشا	کمال	وے		

ایسے طرحاں لال دین قیصر۔۔۔۔۔ نے انور دی جھوک لکھی جس وچ۔۔۔۔۔ جھوک میرے انور والی۔۔۔۔۔ دی طرز تے ترکی مسلماناں نال ہمدردی ظاہر کیتی جس دا لشکارا انج اے:

جھوک	میرے	انور	والی
غازی	کمال	وے	
تیرا	دونا	اقبال	اے
جھوک	میرے	انور	والی
نوشہ	انگور	دا۔۔۔۔۔	
سنیا	موصل	تے	جارہیا
مدتاں	دی	اجڑی	وسارہیا
جھوک	میرے	انور	والی
مصطفیٰ	کمال	جے	توں
بھیج	دے	انور	سانوں
جھوک	میرے	انور	والی

2- اوہ مولانا شوکت علی بارے لکھدے نہیں۔

دگ دگ کھوہا! تیری اچی ناسر وے

ہند دیاں فوجاں میرا شوکت سالار دے

ایسے طرحاں تحریک خلافت وچ مسلمان رہبروں تے گاندھی بارے جس گاؤن دا ذکر دی مللا اے گویا مسلمان دی ایس تحریک دے مجاہدانہ جذبے توں لایہ لین لئی گاندھی ورگے موقع پرستاں نے مسلماناں دا ساتھ دتا۔ برائے تحریک ناکام ہو گئی تاں مسلماناں نے ”ہندوستان چھڈ جاؤ“ تحریک چھیڑ دی۔

3- بھانڈا بھج گیا ظلمی سانجھ والا

ہندوستانی مسلمان گاندھی جی دی چالاکی نوں سمجھ نہ سکے۔ تے تحریک ہجرت دا وی گاندھی نے بھرواں سواگت کیتا مقصد اوہدا ایہ سی کہ مسلمان خلافت نوں بچاون لئی جے کر ہجرت کرن گے تاں گاندھی ہوراں بھانے ”خس کم جہان پاک“ والا معاملہ ہوویگا۔ چنانچہ تحریک ہجرت دے نتیجے وچ کئی مسلمان خانداناں نے اپنے گھر بار وچ دتے تے افغانستان ول نکل ترے۔ تے ہندوؤں نے مسلماناں دیاں جائیداداں تے مال کوڈیاں دے بھا خرید لیا۔ تے مسلماناں نوں ہندوستانوں دیں نکالا دین دی بھرویں کوشش کیتی۔ لیکن گاندھی ہوراں دی ایس چال نوں بھولے بھالے مسلمان سمجھ نہ سکے۔

مولانا احمد رضا خاں بریلوی ہوران تحریک خلافت تے ہجرت دی سخت مخالفت کیتی اک پاسے خلافت ختم کر دی گئی تے مصطفیٰ کمال نے جمہوریت نوں اپنا کے مغربی سیاسی نظام دی بالادستی قبول کر لئی۔ تے انج خلافت دا خاتمہ ہو گیا۔ فیر ترکی وچوں عربی دا بوٹا پٹن لئی انگریزی حرفاں وچ (رومن) لکھائی دا قانون بنیا..... جدا نتیجہ ایہ ہو یا کہ ترکی وچ اسلامی کار نوں سخت نقصان پہنچیا۔ اوہر مالا بار وچ مسلمان موپلیاں اتے ظلم دی انتہا کیتی گئی۔ ہن مسلماناں دیاں اکھاں کھلیاں کہ ساڈے نال کیہ ہو گیا اے۔ دوجے پاسے ہندوؤں دیاں مذہبی حرکیاں نے ات چک دی تے مسلماناں نوں دھکے نال ہندو بناؤن دے آہر کیتے۔ چنانچہ ہندو مسلم فساد ہون لگ پئے۔ تے نہرو رپورٹ (1928) وچ مسلماناں نوں دکھری قوم قرار دے کے کوئی حق دین توں انکار کر دتا تے ”رام راج“ دا نعرو لا دتا۔

ایس موقعے تے قائد اعظم نے چودہ نکات پیش کیتے۔ تے بعد وچ 1930ء وچ علامہ اقبال نے الہ آباد دے مسلم لیگ دے جلسے وچ صدارتی خطبے وچ مسلماناں واسطے الگ وطن دا مطالبہ پیش کر دتا۔ تے اپنے ایس نویں ملک دا نام چوہدری رحمت علی مرحوم نے پاکستان تجویز کیتا جس نوں بڑی شہرت تے مقبولیت ملی۔

غازی علم دین دی شہادت :

ہن ہندو حرکیاں دا بڑا زور سی۔ اک ہندو راج پال نے حضرت محمد مصطفیٰ دی شان وچ گستاخی کیتی تے اک کتاب رنگیلا رسول چھاپ ماری۔ جس دے خلاف مسلماناں نوں بڑا غصہ چڑھیا۔ چنانچہ اک مسلمان نوجوان علم دین نے راج پال نوں چھرا مار کے قتل کر دتا۔ تے ایس قتل دے خلاف ہندوؤں نے بڑا ہرجا مچایا تے اوڑک انگریزاں نے 31 اکتوبر 1929ء نوں علم دین توں پھانسی دی سزا دے دی۔ تے انج اوہ شہادت دا رتبہ پا گیا۔ استاد عشق لہرنے ایس بارے

اک چو مصرعے وچ خراج پیش کیتا اے:

ہویا چودھویں صدی دے وچ روشن تیرا عشق اوئے عاشق حضور دیا!
 جھوٹا دار دی ہینگھ دا جھوٹیا ای شوق نال ساتھی منصور دیا!
 سبھ دی اکھیاں وچ سا گیا ایس علم دین اوئے ذریا طور دیا!
 عشق لہر دی عرض دربار اندر پہلاں کریں مسافرا دور دیا!

علم دین دی شہادت نے مسلماناں اندر جوش تے جذبے بھردتے تے شاعراں نے قصے لکھ
 کے رسول پاک ﷺ دے ایس عشق سالار نوں خراج عقیدت دے پھل پیش کیتے۔
 اک شاعر فیروز نے قصہ علم دین شہید لکھیا۔ عبدالوہاب نے وی ایسے طرحاں دا قصہ
 لکھیا۔ اک شاعر محمد شفیع نے وی ایسے طرحاں دے سوہلے گائے۔

شیخ امیر بخش نے ”غازی علم دین شہید“ تے ”چالیس دن غازی علم دین شہید“ دو کتاباں
 لکھ کے اپنی محبت تے حضور نال مسلماناں دے عشق دی شہادت دتی پہلی کتاب وچ پھانسی لگن
 تک دے حالات نہیں تے دوجی کتاب جھڑی غازی علم دین شہید دے چہلم دے موقعے تے پیش
 کیتی گئی اوس وچ جنازے توں بعد دے چالیس دنوں دا حال لکھیا کہ کس طرحاں مسلماناں نے
 کوشش کیتیاں۔ کیوں جے انگریز علم دین شہید دی لاش واپس نہیں سن دیندے۔ آخر سر محمد
 شفیع تے علامہ اقبال دیاں کوشش نال چوداں دن بعد لاش ملی تے پندرھویں دن جنازہ پڑھیا گیا
 تے میانی صاحب دے قبرستان وچ دفنایا گیا۔

ایسے طرحاں رحیم بخش عرف بلہا نے اک کتاب ”شیدائے رسول جناب غازی علم دین
 شہید میدان وچ“ لکھی۔ ایس دا نمونہ ملاحظہ کرو:

آہا	پھانسی	تے	ہیا	آؤندا
سر	ک	کے	تے	لاؤندا
جھولا	جھول	دا	ایمان	تے
چھپے	نبی	دے	جان	تے
غازی	ہویا	مشہور	جہان	تے
چھپے	نبی	دے	جان	تے

2- علم دین غازی جویں جان واری جگہ جگہ تے پئے بیان ہوندے
 رحمت ہووے جناب دی جان اتے ایہو جیسے وی ہن جوان ہوندے
 کافر، نبی دے شان تے حرف آندا عاشق سن دیاں قہر طوفان ہوندے
 جہاں چرنہ کافر نوں قتل کیتا پھردے رہے ڈاڈھے پریشان ہوندے
 چاندے تلی تے رکھ کے جان اپنی جان بچھ کے آپ قربان ہوندے
 علم دین غازی جھڑا کم کیتا دیکھ غیر وی پئے حیران ہوندے
 (شیدائے رسول صفحہ 5)

ایسے طرحاں معراج دین اختر نے اک نظم وچ دسیا کہ علم دین نوں بیرسٹراں آکھیا کہ بیان
 بدل لے تاں جے بری ہو جاویں تاں اگوں اوہنے جواب دتا:

اگوں ہس کے عاشق رسول کہیا سچی گل دبایاں نہ دبدی اے
چھالاں مار کے سولی تے چڑھاں گا میں مینوں قسم میرے سوہنے رب دی اے
جھوٹھی گل زبان چوں کہ ادینی مسلمان نوں کدے نہ پھب دی اے
اوس موت نال مراں گا رب دی سونہ جھڑی موت چوں زندگی لبھدی اے
اختر چمکا مرے مقدر اں دا کر کے نبی دے پاک جمال تائیں
دشمن دین اسلام دا سمجھ کے میں کیتا قتل کافر راجپال تائیں
محمد رفیع اختر نامی اک شاعر نے علم دین دی شہادت بارے اپنی عقیدت دے پھل پیش
کیتے تے دیا بیرسٹراں دی گل دا جواب علم دین نے اچ دتا سی۔

دشمن پیدا رسول دا ہو گیا اے میرے دل ڈاڈھا شرمسار کیتا
راج پال لعین نوں قتل کر کے علم دین نے نہیں انکار کیتا
جا کے وچ عدالت دے وانگ مرداں ”میں ای ماریا“ صاف اقرار کیتا
دشمن پاک رسول دا مار کے تے نبی پاک دا میں دیدار کیتا
پنجاب وچ مسلماناں دی آبادی چھونجہ فیصد سی۔ ایس کر کے 1929ء وچ ایس تحریک نے
زور پھریا کہ مسلماناں نوں ملازمتاں تے دوجے سرکاری شعبہاں وچ 56 فیصد نمائندگی دتی جائے
ایس تحریک نوں ابھارن والے لال دین قیصر، عبدالمجید قریشی تے شیخ غلام مصطفیٰ حیرت توں اڈ
مولانا محمد بخش مسلم نے وی بڑی کوشش کیتی لیکن ایہ تحریک کامیاب نہ ہو سکی۔ ہندوواں دیاں
تحریکاں پاروں ظفر وال وچ اذان دینی بند کر دتی گئی تے مسلماناں نے تحریک چلائی مولانا محمد بخش
مسلم ہوراں دا اک شعر ایس بارے اچ ملدا اے:

ظفر وال چل بانگ پکار آئے تیغاں ہتھ نماز گزار آئے
پہلے لاش لیاندی علم دین دی سی۔ ہن ایہ وی مورچہ مار آئے
استاد کرم ہوراں وی مسلماناں دے تشخص نوں ابھارن لئی بڑا کم کیتا اے مثلاً اک
تھاں اوہ آکھدے نیں:

مسلم شان کتھے آن بان کتھے کتھے تیریاں فرماں روانیاں نیں
خالی ہتھ تیرے عالمگیر سیں توں کتھے کھوہ گتھیں شاہ جمانیاں نیں
اوہ سب ہفت اقلیمیں خواب ہویاں تے خیال ہویاں جمانیاں نیں
ہیت حشمتی مل گتھیں خاک اندر مٹی وچ رل گتھیں سلطانیوں نیں
نہ چغتایاں نیں، نہ طغریاں نیں، نہ تاتاریاں نیں، نہ تورانیاں نیں
قبراں ٹنیاں، مسجدیں ڈھنھل تے درس اجڑے ملن نشانیاں نیں

سرشباب الدین نے 1931ء وچ مسدس حالی دا پنجابی وچ ترجمہ کیتا۔ کیوں جے مسدس
حالی دا پنجاب وچ وی بڑا چرچا سی ایہ اوہ کتاب اے جس بارے سرسید احمد خاں فخرنال کہندے
ہندے سن کہ جدوں مینوں حشر دے دن پچھیا گیا کہ دنیا توں کیہ کر کے آیا ایس تاں میں کہواں
کہ میں الطاف حسین حالی کولوں مسدس لکھوائی سی۔
1930ء وچ کشمیر وچ وی غیر مسلم تحریکاں نے اسلام دے خلاف گستاخیاں کرنیاں شروع

کیتیاں تے جمعہ تے اذان نوں ڈکنا چاہیا۔ چنانچہ کشمیر کمیٹی قائم کیتی گئی تے ایس بارے علامہ اقبال، استاد کرم تے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں مجاہدانہ کوشش کیتیاں۔ ڈاکٹر فقیر محمد نے ”صدائق فقیر“ دے نال اپنیاں انقلابی تے اسلامی نظماں دا مجموعہ 1924 وچ چھاپا تے جدوں 1954ء وچ ایہ دوبارہ چھپی تاں ڈاکٹر ہوراں ایہناں نظماں دا پچھوڑ وی بیان کیتا۔

بہر حال ایس دور وچ بڑیاں تحریکاں نے رنگ جمائے لیکن کشمیر دی تحریک دے پچھے قادیانیاں دا ہتھ زور پکڑ گیا تاں ساڈے سوجھوان رہبراں نے ہتھ کھینچ لیا۔ تے فیر 1936ء دے انتخابات ہوئے جس وچ مسلم لیگ نے وی حصہ لیا پر ناکام رہی قائد اعظم مسلم لیگ دے صدر سن۔ کانگریس نے اکثریت وچ ہون کر کے حکومت بنائی تے ڈاڈھے ظلم روا رکھے۔ پنجاب وچ سر سکندر حیات نے حکومت بنائی تے نال ہندو تے سکھ لیڈر رلا تے۔ ایس دور وچ اردو زبان نوں ہندوستانی دا نام دتا تے سنسکرت ملی بھاشا نوں رواج دین لئی کوشش ہویاں۔ نالے دیوناگری رسم الخط نوں لازمی قرار دتا گیا تے فارسی رسم الخط نوں اختیاری دا درجہ دتا گیا۔ ہندوستان دا قومی ترانہ ”بندے ماترم“ منظور کیتا۔ گاندھی دی تصویر دی پوجا لئی مسلماناں دے بچیاں نوں وی مجبور کیتا گیا۔ دوجے لفظاں وچ ہندو ازم نوں برصغیر وچ نافذ کرن دے کم ارنہیے گئے۔ تے مسلماناں نوں ہن کجھ ہوش آئی کہ ساڈے ہندو ساتھیاں نے ساڈے نال کیہ کیتا اے۔

4- مسلمان جاگ پئے

22 اکتوبر 1939ء نوں آزادی دا مطالبہ ہندوآں دے حق وچ منظور نہ ہون پاروں کانگریس حکومت نے استعفی دے دتا چنانچہ قائد اعظم دے ارشاد دے مطابق مسلماناں نے 22 اکتوبر 1939ء نوں یوم نجات منایا۔ مسلماناں نال ہندو وزارت نے جھڑی کیتی سی۔ اوس دا نتیجہ ایہ نکلیا کہ مسلمان بیدار ہو گئے تے اوہ ہندوآں دے خلاف اٹھ کھلوتے۔

1930ء وچ علامہ اقبال نے مسلماناں واسطے وکھرے ملک دی منگ کر کے اک گائڈ لائن دے دتی سی۔ تے ساڈے مسلمان شعراء نے علامہ دی پیروی کردیاں مسلماناں دی بیداری واسطے چوکھا کم کیتا۔ ایس سلسلے میں استاد کرم، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے دوجے شعرا پیش پیش سن۔ تے آغا امداد علی خاں غالب نے کہیا سی:

گاندھی مسلمان
نہرو تائیں
پیل مسلمان
دی مسلمان
تنگ کر
نظری گئی

علامہ اقبال نے اپنی زندگی وچ قائد اعظم محمد علی جناح نوں مسلم لیگ دی صدارت لئی آمادہ کر لیا سی۔ چنانچہ ہن انگریز نے ہندو دے مقابلے لئی قائد اعظم دی قیادت وچ مسلمان اک ٹھہ ہو کے اگے ودھے تے پاکستان دے قیام دیاں کوشش تیز کردتیاں گئیاں۔ 1938ء وچ مسلم لیگ سندھ نے الگ وطن دا مطالبہ کر دتا سی۔ تے خود مختاری دے حوالے نال دو آزاد مملکتاں دی منگ کیتی گئی سی۔ چنانچہ 16 دسمبر 1939ء نوں پنڈت نہرو نے قائد اعظم دے نام اک خط وچ مسلم لیگ دی اہمیت تے اوہدی نمائندہ حیثیت نوں من لیا ہن ہندوستان وچ تن طاقتاں سن۔ ہندو (کانگریس) مسلمان (بحوالہ مسلم لیگ) تے انگریز (بطور جابر حکمران) ..... چنانچہ

انگریزاں واسطے ایہ سوال سی کہ مسلماناں دی اہمیت نوں تسلیم کھتا جائے یاں ہندوواں نوں مہری بنا کے آزادی دے دی جائے لیکن ”رام راج“ دی کوشش تے آکڑ بازی دے نتیجے وچ کانگریس نے 1939ء وچ وزارت توں استعفی دے کے انگریزاں نوں ناراض کر دتا سی۔

ایدھر مسلم لیگ دی تنظیم ول توجہ وی دی گئی تے ایہ مطالبہ زور نال شروع ہويا:
مسلم ہے تو مسلم لیگ میں آ

چنانچہ اوڑک مسلماناں دے اتحاد دتے یکجہتی تے قائد اعظم دی قیادت دا سر صدقہ 23 مارچ 1940ء نوں لاہور دے مینار پاکستان دے میدان وچ قائد اعظم دی صدارت وچ آل انڈیا مسلم لیگ نے مولوی فضل حق دے ذریعے قرار داد پاکستان پیش کیتی جس نوں لکھاں دے مجمعے نے منظور کر لیا تے ایس توں بعد اپنی منزل ”پاکستان“ ول سفر شروع ہو گیا۔ تے جھڑے لوک تذبذب دا شکار سن اوہ وی بھمبیل بھوسے وچوں نکل کے تے مسلماناں دے الگ تشخص دی اہمیت توں واقف ہو کے اپنی منزل پاکستان ول ترپے۔ تے آخر مسلم اکثریت دے علاقیاں وچ مسلماناں دے الگ آزاد وطن لئی ہر پدھراتے کوششاں شروع ہوياں چنانچہ دسمبر 1945ء دے جداگانہ الیکشن وچ مسلم لیگ نے کھلی ڈلھی کامیابی کھٹی۔

5- قیام پاکستان لئی بھرویاں کوششاں

مارچ 1940ء وچ قرار داد پاکستان دی منظوری توں بعد 1941ء وچ مدراس وچ آل انڈیا مسلم لیگ نے اپنے اجلاس وچ قرار داد مقاصد (1940ء) نوں ہور واضح کر کے نتاریا تے اہدے نتارے وچ قرار داد پیش ہوئی جس موجب اک آزاد مسلم مملکت دے قیام دا کھلم کھلا مطالبہ بڑے زور شور نال کھتا گیا۔

تے فیر 1947ء تک مسلماناں دا مطالبہ ایہ رہیا کہ جداگانہ حیثیت نوں منوا کے مسلماناں دی الگ مملکت لئی زور لگایا جائے۔ ایس عرصے وچ مسلمان شعرا نے وی مسلم لیگ دا ساتھ دتا تے مسلم لیگ نوں مقبول بنان لئی سیاسی جلساں وچ تے مشاعریاں راہیں مسلم لیگ دے کاڑ لئی بیداری دی لہر پیدا کیتی ایس میدان وچ عبدالکریم ثمر نے اردو نظماں لکھیاں تے استاد عشق لہر، فضل حسین مدنی شہباز، تے مولوی خادم حسین قریشی محفوظ وی اے۔ لیکن بتے پنجابی شعرا دا کلام وقتی طور تے اپنا کم دکھا کے اپنی مقصدیت حاصل کرن وچ کامیاب ضرور رہیا۔ لیکن محفوظ نہ کھتا جا سکیا۔

اگست 1940ء وچ انگریزاں نے اعلان کھتا کہ اقلیتاں دی مرضی دے خلاف کوئی قانون نافذ نہیں کھتا جاوے گا۔ جس نال مسلم لیگ تے مسلماناں نوں کافی خوشی ہوئی۔ دو بے پاسے دوجی جنگ عظیم دی وسعت نے ہندو نوں موقع دتا کہ اوہ رام راج لئی دوبارہ کوشش کر سکے۔ لیکن قائد اعظم دی منطقی تے دیانتدارانہ دلیلاں اگے فریبی کانگریس دی واہ پیش نہ گئی تے آزادی دے رستے وچ سارے مسلماناں نے رل کے تے اک مٹھ ہو کے کوششاں کیتیاں۔ طالب علماں نے ایم ایس ایف جی تنظیم قائم کر کے پنڈ پنڈ جا کے مسلم لیگ دا جھنڈا بلند کھتا۔ تے دیہاتی مسلماناں وچ مسلم لیگ دا پیغام پچایا۔ عوام نے مسلم لیگ دا کھل کے ساتھ دتا۔ شاعراں نے

پنجابی زبان راہیں پاکستان دی ضرورت تے مسلماناں واسطے وکھرے وطن دی علمبردار مسلم لیگ دی حمایت وچ اپنا پورا ٹل لایا۔ افسراں تے سرکاری مسلمان ملازماں نے وی پاکستان دی حمایت کیتی تے ہندو دے تعصب دا بھانڈا تھاں تھاں بھن کے اوہنوں ٹھنھ کھینا کانگریس دا خیال سی کہ اوہ متحدہ قومیت تے وطن پرستی دے حوالے نال مسلماناں نوں دھوکھا دے جائیگی جس طرحاں اوہنے سکھاں تے اچھوتاں نوں چکر دے لیا سی۔ لیکن بعض مسلمان علما تے لیڈراں نوں چکر دے کے کانگریس نے نال رلائی رکھیا۔ جہنوں وچ ابوالکلام آزاد جیسے فاضل تے مفکر دی سن لیکن قائد اعظم دی آگوائی وچ آگے ودھن والی مسلم لیگ تے اوہدے پیروکار ہندو دے چکر وچ نہ آسکے۔ تے عوامی مسلم بیداری دا سر صدقہ جدوں جداگانہ بنیاد اتے اگلے ایکشن ہوئے تاں مسلم لیگ نے کامیابی دے جھنڈے گڈ دتے۔ ہر پاسے مسلم لیگ نوں توقع نالوں زیادہ کامیابی ملی۔ حتیٰ کہ جے کے مسلم لیگی لیڈر نوں کھبا سمجھ کے وی ممبری لئی کھڑا کر دتا تاں اوہ وی کامیاب ہو گیا۔ ایہ مسلم لیگ اتے لوکاں دے انھے اعتماد دا نتیجہ سی۔

کل ہند (All India) دی بنیاد تے دسمبر 1945ء وچ انتخابات ہوئے جس وچ مسلم لیگ نے بھروسے کامیابی حاصل کیتی جدا دیروانج اے:

صوبہ	کل سیٹاں	حاصل کردہ سیٹاں
1- آسام	34	31
2- بنگال	119	113
3- بہار	40	34
4- اڑیسہ	4	4
5- یوپی	66	55
6- پنجاب	86	79
7- سرحد	38	17
8- سندھ	35	28
9- مدراس	29	28

پنجاب وچ 86 سیٹاں وچوں مسلم لیگ نوں 75 سیٹاں ملیاں تے بعد وچ چار ممبر ہور مسلم لیگ وچ شامل ہو گئے تے آج ایہ تعداد 79 ہو گئی۔ جدا نتیجہ ایہ ہویا کہ انگریز پاکستان دے مطالبے نوں کچھے نہ سٹ سکے ورنہ ہندو نواز انگریزاں دی مرضی ایہ سی کہ پاکستان دے مطالبے نوں مسترد کر دتا جائے تے ہندوستان نوں ویسے ای جمہوریت بنیاد اتے آزادی دے کے اکثریت دا غلام بنا دتا جائے۔ ایہ انگریزاں دی اسلام دشمنی دی پالیسی دے مطابق موقوف ہون کر کے اتلی سطح اتے وی ایس فیصلے نوں تائید حاصل سی۔ لیکن قائد اعظم دی زندہ تے جاندار قیادت تے مسلماناں دی بیداری تے دسمبر 45ء وچ مسلم لیگ دی کامیابی دا سر صدقہ ہندو تے انگریز پاکستان دا مقابلہ من تے مجبور ہو گئے۔ مسلماناں دے مقابلے وچ سکھاں دے لیڈر ماسٹر تارا سنگھ نوں ہندو لیڈراں نے چکر دے کے بے وقوف بنا لیا تے ایٹا بے وقوف بنایا کہ اوہ مسلماناں دا دشمن ہو کے ابھریا۔ اوہ ایہ گل وی بھل گیا کہ گولڈن ٹمپل امرتسر دی بنیاد اپنے زمانے دے سکھ بزرگاں نے مسلمان صوفی بزرگ حضرت میاں میر رحمتہ اللہ علیہ کولوں اہنوں دے ہتھوں رکھوائی سی تے

دوجی گل ایہ کہ سکھ ازم دی بنیاد مسلماناں دے..... دین اسلام دی طرحاں توحید تے رب دی واحدانیت اتے ہے۔ لیکن ہندو سیاست داناں نے سکھاں نوں اتنا ابھاریا کہ اوہ ملکی ونڈ سے مسلماناں لئی قتل و غارت گری دا سہیل بن گئے تے اوہناں نے جھڑی قربانی ہندو نوں خوش کرن لئی دتی۔ اوہ ہندو نے آزادی ملن توں بعد سکھاں نوں اجہیا نکرے لایا کہ ماسٹر تارا سنگھ ہوری اپنی بے وقوفی دا اعتراف کر دے ہوئے بھارت دیش وچ مرن برت رکھن تے مجبور ہو گئے لیکن رام راج دی حکومت اگے ماسٹر تارا سنگھ تے دوجے سکھ لیڈراں دی کوئی واہ پیش نہ گئی۔ دوجے پاسے مسلماناں دی نمائندہ مسلم لیگ نے میدان مار لیا۔ قائد اعظم محمد علی جناح نے سکھاں نوں پیشکش کیتی کہ اوہ پاکستان وچ شامل ہو کے آزادی دا انڈمان لیکن سکھ لیڈراں نے قائد اعظم جیہے سحرے تے انصاف پسند مسلمان سیاست دان دی تھاں ہندو لیڈراں دے جھوٹے وعدیاں پر یقین کرنا زیادہ فائدہ مند سمجھیا۔ بہر حال مسلماناں دے دکھڑے تشخص نوں نظر انداز کرن دی جدوں کوشش ہوئی تاں مسلمان پنجابی شاعراں نے ہر اول دستے دا کم نبھایا تے انگریز تے ہندو دونہاں نال ٹکر لئی 1940 توں 1947ء تک دا عرصہ مسلماناں دی بھروسے جدوجہد دا مونہوں بولدا ثبوت اے۔ تے جھڑے شاعراں نے پنجابی کلام راہیں قوم واسطے جھڑی جنگ لڑی اوہدا جواب نہیں۔ مناسب جاچدا اے کہ اتھے پنجابی شاعراں دیاں خدمات تے قومی پاکستانی شاعری دے حوالے نال اوہناں دے کارنامیاں دا ذکر کیتا جائے۔

پاکستان   وا   کیہ   اے   مطلب؟
لا الہ الا اللہ   محمد   رسول   اللہ!

پاکستان دی تحریک دے دناں وچ ایہ نعرہ سیال کوٹ دے اک شاعر دی بڑھک سی جس وچ اوم ہمت تے عملی سچائی جھلکارے مار رہی سی۔ ایہ نعرہ آل انڈیا..... دی پدھراتے اردو وچ۔

پاکستان کا مطلب کیا

لا الہ الا اللہ

دی شکل وچ بچے بچے دی زبان تے چڑھیا ہويا سی۔ تے پاکستان ول ودھن لئی قدم اٹھ چکے سن۔ تحریک خلافت تے ترک موالات دیاں تحریکاں راہیں مسلماناں دی بیداری دا قافلہ بہت اگے ودھ چکا سی۔ تے فیر تحریک ہجرت سمیت ایہناں سبھناں تحریکاں دی ناکامی تے ہندو دی ڈنڈی مارن والی عادت نے مسلماناں نوں سا بنجھی چال چلن دی بجائے دکھری چال اپنان تے مجبور کر دتا سی۔

ایہناں دا مہری اردو فارسی دا بین الاقوامی شاعر علامہ اقبال سی جنہے اسلام دی نشاہ ثانیہ واسطے اپنی شاعری راہیں راستہ ہموار کیتا۔ فیر سیاسی سطح اتے مسلم لیگ دے پلیٹ فارم توں علامہ اقبال نے مسلماناں دی بیداری دا کوئی موقع وی ہتھوں نہ کھنجن دتا۔ تے مسلماناں دیاں یذہبی تحریکاں وچ مشورتاً شامل رہ کے اوہناں دی رہنمائی وی چنگی طرحاں کیتی علم دین شہید دی تحریک سے وی علامہ اقبال تے اوہناں دے ساتھیوں نے مسلماناں دی رہنمائی ایس طرحاں نبھائی کہ سب وی مرجائے تے لاشی وی نہ ٹھے۔ تے بڑی کامیابی کھٹ کے اوہ اپریل 1938ء وچ اللہ کول چلے گئے۔ انا اللہ وانا الیہ راجعون

تحریک پاکستان وچ پنجابی شاعراں دا حصہ

ظہیر نیاز بیگی : اصل نام محمد دلیر۔ عرف وچ ظہیر احمد سداے۔ تے ظہیر نیاز بیگی تخلص اپنایا۔ 1910ء وچ نیاز بیگ ضلع لاہور وچ پیدا ہوئے۔ اجکل شرق پور شریف وچ رہائش اے۔ میٹرک تک پڑھائی کیتی لیکن امتحان نہ دے سکے تے قومی تحریک آزادی وچ شامل ہو گئے تے سلسلہ تعلیم کٹ گیا۔ فی رطبیہ کالج وچ حکیمی دا کورس کرن لئی داخلہ لیا۔ تے آخری سال وچ سن کہ تحریک آزادی وچ حصہ لین وجہوں گرفتار ہو کے جیل جانا پے گیا۔ 1928ء وچ پولیس وچ بھرتی ہو گئے لیکن تحریک آزادی نال گورھا تعلق سی۔ ایس لئی اک لظم پڑھن وجہوں نوکریوں جو ابا ہو گیا۔ تے ظہیر ہوری احراریاں نال جا ملے۔ تے ایس پلیٹ فارم توں نظماں پڑھدے رہے تے مسلماناں نوں جگان لئی ودھیرا کم کیتا۔ 1940ء تیکو ہندوواں دی فریب کاری کھل کے سامنے آگئی سی۔ چنانچہ 1940ء وچ جدوں قرار داد پاکستان دی منظوری ہوئی تاں ظہیر نیاز بیگی مسلم لیگ وچ شامل ہو کے اوبدی بانہ بن گئے۔ تے دو سال دے عرصے وچ آل انڈیا مسلم لیگ دے الہ آباد دے اجلاس وچ نظماں پڑھیاں تے خوب نام کمایا۔ تے فیر پنڈاں وچ مسلم لیگ دا پیغام پہچان لئی تھان تھان پھردے رہے۔ خاص کر کے جڑانوالہ دے علاقے وچ بہت کم کیتا تے فیر جدوں جڑانوالہ شہر وچ مسلم لیگ دا جلسہ ہویا جس وچ نواب ممدوٹ نواب اللہ یار تے راجہ غضنفر علی خاں وی شریک سن۔ اوتھے اہنہں مسلم لیگی اچھے لہڈراں نے مسلم ولوں ظہیر نیاز بیگی نوں شاعر تحریک پاکستان دا خطاب وی دتا 1945ء تا 1947ء ظہیر نیاز بیگی نوں پنجاب پولیس دیاں ودھیکھاں نال واہ پیا تے بڑے کشت کٹنے پئے۔ تے جدوں پاکستان بن گیا تاں فیر اہنہں نے پاکستان وچ اسلام دے نفاذ لئی کوشش شروع کیتی رکھیاں۔ ظہیر نیاز بیگی اردو تے پنجابی دونہاں میداناں دے شہسوار نیں۔ پنجابی .... وچ ”چراغ زندگی“ تے ”میرا دیس“ چھپ چکھاں نیں۔ جد کہ اردو وچ ”برق و باراں“ تے ”مقصد حیات“ چھاپے چڑھیاں .... آپ دی اک پنجابی لظم ”جاگ مسلمان جاگ ذرا“ دا نمونہ دیکھو جھڑی مارچ 1943ء وچ لکھی گئی سی۔

جاگ مسلمان جاگ ذرا ہن تے اپنیاں اکھاں کھول
 حالت تیری ہر تھان دیکھی ڈاڈھی ڈانواں ڈول
 اٹھ ہن اپنی سرت سنبھال مولا وقت لیایا اے
 فیصلہ تیری قسمت والا تیرے ہتھوں آیا اے
 اٹھ ہن پاکستان بنا لے جے تو زندہ رہنا اے
 دشمن تیرا کل جمان جھوٹھ نہ میرا کہنا اے
 اٹھ اپنے کردار دے نال راضی رب نوں کر لے توں
 پھر اس دے انعاماں نال جھولی اپنی بھر لے توں
 اس دھرتی دا وارث فیر تینوں رب بنانا اے
 مز کے تیرے چمکن دا ہیریا! ویلا آؤنا اے
 رب دی طرفوں دنیا لئی رحمت بن کے آیوں توں
 دیکھیا ساری دنیا تے لہندے چڑھدے چھایوں توں

اپنیاں خوبیاں نال ہمیش دلاں تے حکم چلاندا سیں
 دنیا جھک جھک جاندی سی جس جس پاسے جاندا سیں
 تیرے حسن اخلاق دیاں دھماں تھان تھان پیاں سن
 کونجاں تیرے نام دیاں فلکوں تائیں گیاں سن
 اپنی ہر قربانی نال حق نون تون منوایا سی
 کئے نہ سوہنیا تیرے وانگ رتبہ عالی پایا سی
 اپنے بیتیاں وقتاں دی یاد نہ انج بھلائی سی
 آن اپنی تون دینی جان تیری ریت پرانی سی
 فیر پنہری دنیا نون چناں روشن کردا جا
 پھر مخلوق نمائی دا دم ججاں اج بھر واجا
 جے تون ایسا کریں ظہیر مولا کرم کمائے گا
 جھنڈا تیری عظمت والا دنیا تے لہرائے گا

(7 مارچ 1943ء)

پنجاب وچ یونینسٹ پارٹی دی حکومت سی جھڑی اصل وچ انگریزاں دی نمک خوار سی
 تے اہلے وچ پنجاب دے جاگیر دار شامل سن ایہ بے ضمیرے لوک مسلماناں دے حق وچ
 چھرے سن۔ تے ہر ویلے کہن لئی تیار ہوندے سن۔ انگریز دے ایہ گماشتے جنہاں دا کم انگریزاں
 دے کتے نہلانا ہوندا سی۔ پنجاب دے غیور مسلماناں واسطے بڑی آزمائش بن کے سامنے آئے۔
 مسلماناں دا ایہ حال سی کہ:

ماں نال لڑاں تاں ہتھ کتھے پاواں یعنی انگریز تے ہندو نے مسلماناں دے مقابلے وچ اپنے
 جھولی چکاں نون اگے کردتا سی تاں جے.... لوہے نال لوہے دی ٹکر ہووے۔ تے دونہاں دھراں
 وچوں جدا نقصان وی ہووے اوڑک مسلمان بطور قوم گھائے وچ رہن۔ ظہیر نیاز بیگی نے
 اہنہاں چچیاں دے خلاف اک نظم لکھ کے مجاہد مسلماناں نون انج حوصلہ دتا:

چوراں دی حکومت اے تے چوراں دی سرداری اے
 چوراں دا زمانہ اے تے عام چورا کاری اے
 چوراں دے لٹیریاں دی مار دھاڑ جاری اے
 سہمی ہوئی قوم اتے خوف ڈاڑھا طاری اے
 دن ویلے تارے اہنہاں لوکاں نون دکھائے نہیں
 خورے ایہ مداریاں دے پتر کتھوں آئے نہیں

(2)

کل جھڑے خون ساڈا وچ وچ پلے نہیں
 نت جہنم جسم ساڈے ونڈاں وانگوں ولے نہیں
 کڈھ کے کلجے جنہاں پیراں تھلے ملے نہیں
 اج وی اوہ داء دپا لاؤن لئی کھلے نہیں
 ایسے پاروں قوم ساری دیندی پئی دہائی اے

رہا اوہوڈین ساڈے ویرھے اندر آئی اے

(3)

جے نہیں ایہ ہیرا پھیری کرن تے کران تے
 رہندی کھوہندی گل سک آئے نہیں سکان تے
 اٹھے نہیں ایہ لئی پتی قوم نون لٹان تے
 دادا جی دا فاتحہ حلوائی دی دکان تے
 ویکھو کسی کھپ اہنل آن کے مچائی اے
 گل جی گدڑی تے اج ایہ ویاہی اے

(4)

جنہاں پاروں رون نت سختی اسان کئی اے
 نت جنہاں جڑھ ساڈی قوم والی مٹی اے
 سوڈے ساڈی جند دے تے حاصل اوہناں گھٹی اے
 خصم کہتا تانی نے تے دوہترے نون چٹی اے
 شرم ایس چوکڑی چندالاں نے گھوئی اے
 گھر والی بن بیٹھی اگ لین آئی اے

(5)

مان کیہ اے جھوٹھیاں ٹگیاں دی یاری دا
 کدے نہ وساہ کھاپے چور تے جواری دا
 جنہاں پہلے ٹڈھ بدھا قوم دی خواری دا
 اوہناں نون بنانا جے مختار قوم ساری دا
 ڈھڈاں دے پجاریاں نے ات نویں چائی اے
 کالی بولی رات مڑ کے قوم اتے چھائی اے

تے آخر وچ ظمیر نیاز بیگی نے بڑی جرات نال یونیورسل سچایاں دی گل کیتی تے وج گج
 کے..... ڈنکے دی چوٹ اعلان فرمایا.....

باندراں نون پیڑیاں دی راکی تے بہایے نہ
 عقل دا دیوالہ ایویں کڈھ کے دکھایے نہ
 انھے اگے رو رو کے اکھیاں گواہے نہ
 جدی پشتی ٹھگاں تائیں دکھڑے سناہے نہ
 یارو ایہ دی گل کدی من اندر آئی اے
 ماں کولوں اہجلی تے بہہ کتن دالی اے
 ناڈھو خاں دا پتر بھاویں رانی خان دا سالا اے
 جدے ہتھوں ہوندا پیا قوم دا منہ کالا اے
 پچھو نہ کجھ اوہدا جھڑا حال ہون والا اے

مولا دیاں قدرتاں دا بھید ای نرالا اے
 چنگے نہیں ظہیر جنہل نیکی کوئی کیتی اے
 اپنی تے عمر ایویں غفلت وچ بتی اے

تے جدوں دسمبر 1945ء دیاں ووٹاں پان دا ویلا آیا تاں ظہیر نیاز بیگی ہوراں مسلماناں نوں
 ونگار کے مسلم لیگ نوں ووٹ دین لئی آکھیا:

پرچی لیگ نوں دسیں او یار

بھادیں تھانیدار ڈراوے آکھیں کڈھے تے دھمکاوے
 بھادیں کے چالان کراں گا جھوٹے کیساں وچہ دھراں گا
 اوہنوں آکھیں چل او جھلے تیتھوں ڈریئے کھڑی گلے؟
 توں اس ساڈا چوکیدار پرچی لیگ نوں دسیں او یار

تحریک پاکستان دا یہ مجاہد لکھاری قوم دی سیوا وچ ہر لمحے جٹھا رہیا۔ تے 1987ء وچ
 حکومت پاکستان ولوں ظہیر ہوراں نوں تحریک پاکستان وچ حصہ لین وجھوں گولڈ میڈل دتا گیا۔
 کانگریس نے جدوں رام راج دے خواب دیکھنے شروع کیتے تاں ظہیر نیاز بیگی ہوراں کلے
 دا ذکر کر کے اناج اسلامی بیداری دا دیوا روشن کیتا:

ہن رام راج دی آمد اے اک باہمن سکھ وجایا اے
 ایہ دھرتی ہند اے ہندو دی کیوں مسلے رولا پایا اے
 ایہ بھارت ماتا ساڈی اے ہن ساڈا مان سوایا اے
 اس کفر دے چیک چھاڑے نے اسلام دا شیر جگایا اے
 کو لا الہ الا اللہ
 حق لا الہ الا اللہ

تے جدوں مسلم لیگ دی تحریک نے تھر تھلی مچائی تاں ظہیر ہوراں نعرہ مستانہ لاندیاں آکھیا

مسلم لیگ دی اناج تحریک کولوں ملکی حاکماں دے دل دھڑکدے نہیں
 جوئے باز ایسی دی ٹور وانگوں پیروں ٹھڑکدے تے موہنوں بڑھکدے نہیں
 نعرے حق دے سن کے پٹ اٹھن بلد ایہنوں تے قہر دے کڑکدے نہیں
 لیڈر قوم دے جدوں بیان دیندے روح بدل ایہنوں دے جسم وچ پھڑکدے نہیں

استاد چراغ دین عشق لہر مرحوم

(1865ء تا 26 نومبر 1948ء)

لاہور دے ایہ وسنیک 1865ء وچ پیدا ہوئے ان بڑھ ہون کر کے لکھ پڑھ نہیں سی
 سکدے۔ ایس لئی حافظے دے بادشاہ تے سینہ ہسینہ علم دا سمندر وی حافظے وچ ٹھاٹھاں

ماردا رہندا سی۔ اٹھاراں سالوں دی عمر وچ شاعری ول پیر ودھائے۔ تے رواج موجب اسلامی بیداری لئی قومی شاعری کیتی زیادہ تر چو مصرعے لکھدے سن۔ نظماں وی بڑیاں زور دار لکھدے سن۔ علم دین شہید دی تحریک سے مسلماناں دی بیداری تے عظمت دے حوالے نال دھڑلے والی شاعری کیتی۔ جہنوں سن کے شیراں دے دل وی کنب جانڈے سن۔

مسلم لیگ وچ آئے تاں مسلم لیگ دی حمایت وچ نظماں تے چو مصرعے لکھ کے لیگ دی کامیابی نوں چار چند لگا دتے۔ پاکستان دی مقصدیت بارے استاد ہوری لکھدے نیں:

اج میں نویں سناواں گا دوستاں نوں جو مراد ساڈے پاکستان دی اے
ملک دکھرا بنے تے دیکھ لینا کرنی حکمرانی بڑی شان دی اے
تے اقلیتاں دا حق محفوظ کر کے خیر معنی اوہناں دی جان دی اے
عشق لہر محمدی لاء ہوسی گل مٹی پاک قرآن دی اے
تے جدوں خضر حیات نے ہندوؤں تے سکھاں نال رل کے پنجاب اندر وزارت بنائی تے
مسلم لیگ نوں پچھے سٹ دتا تاں عشق لہر نے آکھیا:

دھڑے بندیاں دی ہٹ کھول کے تے رتیاں بہت سیانیاں وٹیاں نیں
رتیاں وٹیاں کھٹیاں لکھ بھاویں پر کر لتیاں چوڑ چھٹیاں نیں
دھوتی اتے لنگوٹی نے ساتھ دتا اتے کے دیاں بھریاں چٹیاں نیں
بڑے گرے زمانے دی نظر وچوں عشق لہر ایہ کھٹیاں کھٹیاں نیں

کل خضر گل سنی تے آکھدا سی دسو میری وزارت دا بنے گا کیہ
تیرا میرا پیار تے ویر بھائیاں ایڈی داڑھ اگے کلاتے کا کیہ
ہتھ قوم دے چھاننا لیگ دا اے میرے لئی گھٹے بناں چھنے گا کیہ
عشق لہر میرا سنڈھا پیر بھارے پیا سوچنا ایں ہن جنے گا کیہ

خضر دوئیں ایس جنہاں اتے اک نار دیکھو دوجا نور ہويا
اک دی متھے برائی اے لکھی ہوئی اک نیکیاں نال بھرپور ہويا
اک بھلیاں نوں راہ پان والا اک چھڈ رستہ کیدا دور ہويا
عشق لہر اک ڈبیاں ناروا اے اک ڈوبنے تے مامور ہويا

مولا بخش کشن لکھدے نیں کہ عشق لہر غریب آدمی تے محنت کش بڑے اچے سن۔ جوانی وارے افریقہ وی گئے پر وال نہ گلی۔ دو تن سال بعد واپس آگئے تے واپسی تے بصرہ، بغداد تے کوفہ وغیرہ وچ زیارتاں وی کیتیاں۔

ایہ جواں مرد پہاں موچیاں دا کم کردا سی۔ تے ایہناں دی سیتی ہوئی جتی بڑی پسند کیتی جاندی سی۔ فیر آپ نے رزیاں دا کم سیکھ لیا تے ریلوے کیڑج ورکشاپ لاہور۔ وچ درزیاں دا کم کردے رہے۔ تے ایہوں ای رٹائر ہوئے۔ عشق لہر دے شاگرداں وچوں غلام محی الدین نظر، عبدالکریم شمر، محمد یوسف، بیج نے بڑی شہرت کھٹی۔ عشق لہر نے 1368ھ وچ وفات پائی تے حفیظ

ہوشیار پوری ہوراں عشق لہر دے ایس مصرعے وچوں سال وفات کڈھیا۔

نکتہ خودی دا سمجھ کے آپ میں چپ ہويا

(1368ھ)

عشق لہر مرحوم نے خضر حیات بارے بڑے چھوین شعر لکھے نیں۔ اک جگہ اوہ لکھدے نیں:

دیکھ لیگ دی چادر دا رنگ گوہرا کیتا خیال مداریاں دھوبیاں نے
 اہدا گندے پانی وچ ناس کرے دل وچ ٹھانی وزارت دے لو بھیاں نے
 کیہ دیکھے اوہناں دا حال ہوسی سولاں لیگ نوں جنہاں نے چو بھیاں نے
 عشق لہر رب تارے تے ترن گیان جھڑیاں خضر نے بیڑیاں ڈوبیاں نے
 پنجابی مسلماناں نوں غیرت دلاندے ہوئے عشق لہر ہوراں فرمایا:

سچ ہے تسی پنجابو وانگ بیلا چھووں بکیاں باجھ نہ ہلدے او
 وچھو والی دے جوین مزدور چلن اوے طرحاں تسی چال چلدے او
 مالک مال تے زمیں دے ہو کے تے علم بناں غلامیاں ملدے او
 پھوکو لاه کے ہل پنجالیاں نوں جھڑیاں پا بیٹھے وچ گل دے او
 کھوپے اکھاں تے چاڑھ جھالتاں دے تسی جولیاں دے وچ جوئے ہوئے او
 پئے پرانیاں کھاندے او ایس گلے جیوندی جان نکار یو موئے ہوئے او
 تے فیرپاکستان دی سدھر دا انج اظہار کیتا:

مولا کرم کر ہند دے حال اتے مسلمان اہدا مسلمان ہووے
 دلوں کڈھ کدورتاں ساریاں نوں اک دوسرے توں قربان ہووے
 سارے فیصلے ہون قرآن اتے اگے وانگ اسلامی دی شان ہووے
 عشق لہر نبی دا واسطہ ای ایس ملک اندر پاکستان ہووے
 غازی علم دین شہید نوں مسلماناں نے دلوں جانوں خراج عقیدت پیش کیتا تے عشق لہر
 نے غازی علم الدین شہید بارے لکھیا:

ہویا چودھویں دے جن وچ روشن تیرا عشق اوئے عاشق حضور دیا!
 جھونٹا دار دی ہینگھ دا جھوٹا ای شوق نال ساتھی منصور دیا!
 سبھ دیاں اکھیاں وچ سما گیا ایس علم دین او ذریا طور دیا!
 عشق لہر دی عرض دربار اندر پہلوں کریں مسافر دور دیا!
 تے نالے ایہ وی آکھیا:

میاں اج دورنگیاں دکھیں جے نالے غم سانوں نالے عید دی اے
 علم دین بہادر دے حوصلے دی سانوں دید دی اے تے شنید دی اے

جنت وچ رضوان نے پچھتا نہیں خط پاس اس دے تے رسید دی اے
 عشق لہر محمد دا ہے عاشق غازی مرد نالے تے شہید دی اے
 عشق لہر تے دو قوی نظریے دا ہوکا انج ڈٹ کے دتا کہ دنیا حیران رہ گئی:

ساڈا رب نہ بدلے

وچ چودھویں صدی دے آن کے تے دیکھو کیسے زمانے دے ڈھنگ بدلے
 فلک بدلایا زمین ہوا بدلی پو پتراں آ کے سنگ بدلے
 بدل گئے زمانے دے چال چلن تے عمائے اماماں نے منگ بدلے
 بدلے وعظ نصیحتاں کرن والے جبے عالماں علم دے رنگ بدلے
 بدلے حکم حکومتاں کرن والے تیخاں بدلیاں تیر تنگ بدلے
 بدل گئے سوار جو گھوڑیاں دے، راساں بدلیاں کے نے تنگ بدلے
 بدلے دودھ پلایا اے خون چلیاں صد افسوس نہ سپاں دے ڈنگ بدلے
 عشق لہر بدلے ساڈا رب ناہیں بھاویں سارا جہان نشنگ بدلے
 قائد اعظم دی عظمت نوں عشق لہر نے انج سلامی دتی اے:

میاں اسی غلام ساں مدتاں دے نہ کوئی آیا آزاد کران والا
 لیڈر جو ملیا سانوں اج تیکو ساری قوم نوں وچج کے کھان والا
 کئی وار ٹولا وکیا کوڈیاں توں جیڈا موتیاں نال تلوان والا
 جاگے بھاگ غریباں دے چراں پچھون پاکستان آگیا دووان والا
 ناخدا خدا نے میل دتا کشتی قوم دی نوں بنے لان والا
 اوبدا مغز بیدار ہے اس طرحاں دا گاندھی جیہاں نوں چکر کھوان والا
 عشق لہر اوہ کافراں نال رلیا فتوے کفر دے جیڈا سی لان والا

محمد علی جناح تیرے دیکھنے نوں مسلمان لکھاں انتظار بیٹھے
 قائد اعظم دا کیہ ارشاد ہوندا اے ایس گل اتے جاں نثار بیٹھے
 اہدے ادنی اشارے تے جان دیئے ایہ وچار کے دلوں وچار بیٹھے
 تیری قوم تیار نوں دیکھ کے تے اج حریف تیرے ہمت ہار بیٹھے
 پاکستان دیاں تاراں میلیاں نہیں تیرا بڑا بلند ایہ ساز ہویا
 عشق لہر ہمدرد ہیں قوم دا توں نگہبان تیرا بے نیاز ہویا
 عشق لہر قائد اعظم نوں سالار کارواں کہہ کے بڑے خوش نہیں:

جیڈے مار دے سن سانوں آپ مر گئے فیروزی رنگ لا گئی اے مار ساڈی
 دکھی دلاں دا حال سناؤنے نوں بدل چیر کے گئی پکار ساڈی
 دریا رحمتاں دا آیا جوش اندر کشتی کس طرحاں لائی سو پار ساڈی
 عشق لہر پہنچائے گا منزلاں تے محمد علی دے ہتھ مہار ساڈی

اوہ ابوالکلام آزاد تے قائد اعظم دا موازنہ کر دے ہوئے فرماندے نیں:

جس چن دا ہووے جناح مالی اوہ چن برباد نہیں ہو سکدا
 بلبل وانگ عاشق اپنے گلاں دا اے کدے عاشق صیاد نہیں ہو سکدا
 جیکر رائی دا بنے تربوز تاہیں ایویں کانا شمشاد نہیں ہو سکدا
 گھر کیریاں سوگ ہمیش دا اے دل اوہناں دا شاد نہیں ہو سکدا
 طوطا کے توں سکھ کے کرے گلاں پر اوہ طوطا استاد نہیں ہو سکدا
 عشق لبر جو قوم غلام کردا اوہ آپ آزاد نہیں ہو سکدا
 تے مسلماناں دی صحیح آزادی لئی جناح علیہ الرحمہ دیاں کوششوں نوں عشق لہرنے اِنج
 ودھائی دتی اے:

اوہ لوک ہمسایاں نال دغا کر دے عادت جہنم نوں بھیریاں وادیاں دی
 آکھن جگ توں اوہناں نوں میٹ دیئے ہر اک چال کر کے بربادیاں دی
 محمد علی جناح نے نال کوشش پائی دکھری لیک آبادیاں دی
 عشق لبر میدان وچ سٹ گئے اوہ جہنم چکی سی پنڈ آزادیاں دی
 تے جدوں کانگریس تے دوجیاں پارٹیاں دے بعض مسلمان رہنما مسلم لیگ وچ شامل ہوئے
 تاں عشق لہرنے اہناں دا اِنج سواگت کیتا:

انقلاب ہويا پھی آن کے تے لیڈراں نال ساڈے ہم زبان ہوئی
 جی میں تلک لگا کے نبی ہندو ایسا پیار ودھیا اک جان ہوئی
 چلن پھرن اوہناں میرا بند کیتا گویا قید کیتی پریشان ہوئی
 عشق لہر دا لگاتے نکل آئی اِنج میں لیگ اندر مسلمان ہوئی
 میاں افتخار الدین تے مولانا داؤد غزنوی دی کانگریس توں بیزاری..... دی گل سنی تاں
 عشق لہرنوں بڑی خوشی ہوئی تے کانگریس دی بیوفائی بارے اِنج اظہار خیال فرمایا:

کانگریس دلہن جیڑی بنی ہوئی سی اوہدے گلے وچ کچ دا ہار آیا
 مسلمان جد ایس نوں پائے زیور اوس دن توں اہہدا وقار آیا
 پر ایہ فیہر بھی اوس دی بنی تاہیں اوہدے ساگ دا جیڑا سنگار آیا
 دتی گھریاں کوئی نہ مت اہہنوں مالک نال دی اہہدا سنگار آیا
 اہہدی آبرو دا کیتا پاس تاہیں اوہدا پتا آکھن ہوشیار آیا
 لاواں خنیاں خاک وچ رلے پھیرے جدوں چھڈ میاں افتخار آیا
 ودھوا سمجھ داؤد پا لئی چدر اوہ دی اوس توں ہو بیزار آیا
 عشق لہر ساڈا گل خوبیاں دا دے کے کویں حریفان نوں خار آیا
 جد سردار شوکت حیات نے وکن توں انکار کردتا تاں عشق لہرنے اوسنوں خراج تحسین
 اِنج پیش کیتا:

مسلمان غریب اسلام لبھن لبھدے پئے امیر امیریاں نوں

مسلمان جدوں حکمران ہے سن اچھا سمجھدے رہے فقیریاں نوں
 جیڑے بادشاہ آپ بناون والے اوہ کیہ سمجھدے ہیں وزیریاں نوں
 اک "شوکت حیات" حیات ہويا پئی موت باقی اوہدے سیریاں نوں
 وڈھے جوٹیاں نوں پے گیا سوکا غیرت آئی اے دیکھ پنیریاں نوں

○

مولا شوکت حیات، حیات رکھیں ایہنے قوم تے بڑے احسان کہتے
 ایہدی عمر چھوٹی اتے کم وڈھے جان بچھ کے آپ نقصان کہتے
 ماری دولت نوں لت مریاں نوں تے اچار دے آپ سامان کہتے
 عشق لہر ایہدیاں قربانیاں توں اسیں کئی لیڈر قربان کہتے

خان عبدالقیوم خاں تے فیروز خاں نوں نے جدوں مسلم لیگ جائن کیتی تاں عشق لہر
 خوش ہو کے آکھیا:

ٹھٹھے دل حریفان دے ہوئے ٹوٹے واپس ہیرا جد عبدالقیوم ہويا
 تجھی کانگرس کھل گئے بھید میرے حل کرن نوں جمع ہجوم ہويا
 اوہناں مولوی صدر بنا لیا سی بنیا حاکم تے سگوں محکوم ہويا
 عشق لہر اک ہنس آزاد ہسی جھوٹھے موتیاں بن کے بوم ہويا

○

ایس گل دا مان ہے دوٹیاں نوں کیونکہ ہتھ دے وچ قانون آیا
 سانوں رنج ہے بدن دے پھوڑیاں دا نکلے تاں خراب وچے خون آیا
 ایسے فکر دے وچ غلطان ساں میں جاگے بھاگ غیبوں ٹیلفون آیا
 عشق لہر ہن قوم نوں فکر کاہدا جد کہ نال تہاڑے ملک نوں آیا
 جد کدی کوئی بچھدا کہ عشق لہر جی! پاکستان کدوں بن رہیا اے تاں اوہ بڑے یقین

آکھدے:

مسلم لیگ دا اے لیڈر قائد اعظم گڈی جہدی ولایت تک چڑھی ہوئی اے
 پاکستان دے اوہ ای ہیں دشمن پوچھ گاندھی دی جنہاں نے پھڑی ہوئی اے
 پاکستان دے ہنن وچ دیر کوئی نہیں ہاتھی لنگھ گیا تے پوچھ اڑی ہوئی اے
 عشق لہر ہن خوف نہیں کسے گل دا ساڈی اکھ مدینے نال لڑی ہوئی اے

تے آخر اک دن اوہ سدھر پوری ہو ای گئی۔ پاکستان وجود وچ آگیا۔ بھاویں ریڈ کال
 ہوراں کانی ونددا مظاہرہ کتیا پر..... پاکستان وجود وچ آگیا۔ الحمد للہ تے عشق لہر..... نے
 مبارکال دتیاں:

باندر وند وندی جدوں حاکماں نے بدل گیا اوہ خوشی دا دیس ساڈا
 محمد علی جناح نوں بھیج دتا آکے کم سواریا ایس ساڈا
 جیڑا ہر گیا ہويا سی لیڈراں توں اوہو جتیا آکے کیس ساڈا

عشق لہر مبارکوں لوک دیندے پاکستان بن گیا اے دیس ساڈا
(پنجابی شاعراں دا تذکرہ صفحہ 318)

مولانا محمد بخش مسلم (18 فروری 1886ء تا 17 فروری 1987ء) اک سواک 101 سال دی عمر پان والا
ایہ عاشق رسول تے خطیب اپنے زمانے وچ بی اے پاس سی۔ تقریراں وچ انگریزی اقتباسات
زبانی پڑھ پڑھ شاندا سی۔ ہر مصیبت وچ مسلمان رہنما بن کے مسلماناں دا ساتھ دتا۔ قائد اعظم
تے علامہ اقبال دا ایہ ساتھی لوہاری مسلم مسجد دی ہٹھلی (زمینی منزل) وچ ہمیشہ دی نیندر سوں گیا
اے۔ علم دین شہید نوں آپ نے آج خراج پیش کیتا اے:

جیوندی جان اوہ پیاریا علم دینا! جیون جو گیا! موت نوں ماریا ای
جگاں تیک رہسی تیرا نام زندہ زندہ نبی توں تن من واریا ای
سک گئے دریا محبتاں دے، بیڑا ریت تے بجاں! تاریا ای
الا اللہ کہہ کے چڑھیوں وار اتے سروں عشق دا بھار اتاریا ای
تیرے جھے غازی ورلے ماں جن سی اپنا جنم تے کرم سواریا ای
لاش رہی بے داغ ایمان وانگوں ڈاڈھا جھوٹھ تے سچ نتاریا ای
جنت مانی اوپت ترکھان دیا! کنڈا کفر اپراہہ دا وڈھیا ای
آئی موت حیات دا جام لے کے مکھ بچیاں وانگ چا اڈیا ای
دنیا موت کولوں انیویں بھجدی اے موت عاشقاں دے پردے کججی اے
اوسے موت نال زندگی سجی اے جھڑی موت ہووے کے چججی اے

محمد بخش مسلم میاں شیر محمد صاحب شرفپوری دے دی بڑے مداح سن۔ اکثر شرفپور
شریف وچ آپ دے عرس تے جانڈے تے خطاب فرماندے۔ آواز بہت ای اچی سی۔ تے
آخری عمر وچ وی آواز وچ کھڑکا ڈڑکا چنگا بھلا سی۔ صاحبزادہ میاں جمیل احمد شرق پوری دی
صدارت وچ محمد بخش مسلم دیاں بعض آخری رسماں ادا کیتیاں گیاں سن تے چہلم وچ راقم وی
شریک ہویا سی۔ (قدر آفاقی)

ع۔ خدا مغفرت کرے عجب آزاد مرد تھا

حافظ عبدالحق سیال کوئی محلہ اٹاری نے تحریک خلافت بارے اک نظم لکھی سی۔ خلافت
دے کھسن دا مسلماناں نوں بڑا غم سی جہدے لشکارے حافظ عبدالحق دی ہٹھ دتی نظم وچ ملن
گے تے نال ای جہاد دا منہا اے:

خلافت کھوہ لئی آج فرنگیاں نے دے تنگیاں کر چار مسلم
سیدالاحرار آج رہنما ساڈے کیتھے ہور باقی گرفتار مسلم
فتویٰ ضبط ہویا اے ہن باقی کھجھلی دیکھ قرآن تیار مسلم
نظر بند آج نائب رسول دا اے زرخے وچ افواج احرار مسلم
بیوہ عورتاں بچے یتیم کیتھے ہوئے سمرنا وچ بیزار مسلم
علماء یونانیاں قید کیتھے کجھ چاہڑ دتے اپر دار مسلم
دینے پاک کے فلسطین اتے قبضہ کر بلا ہویا کفار مسلم
لٹیا گیا آج گھر اسلام دا اے کیوں ہوندے نہیں بیدار مسلم

ہن حد ہو گئی بے غیرتی دی اکھیں کھول ہو ذرا ہوشیار مسلم
جھنڈا لے اسلام دا جلد اکھیں گڈیں جا لندن بازار مسلم
اللہ اکبر دے نعرے مار گجھیں جارج شاہ دے دربار مسلم
امن امان دنیا اتے قائم کر دے صداقت حق دی پھڑ تگوار مسلم

حکیم عبدالطیف عارف : آپ دے والد میاں بلھے شاہ گجرات دے سینک سن۔ عارف
دی پیدائش موضع گھڑتل ضلع سیالکوٹ وچ ہوئی سال پیدائش 1895ء سی۔ عارف نوں شاعری دے
چینک میاں دسوندھی دا قصہ ”بھین بھرا“ پڑھ کے لگی۔ 1919ء وچ آزادی دی لہرائی تار
عارف ہوری میدان وچ آگئے تے گرفتاری مگروں پہلے سیالکوٹ تے فیر میانوالی جیل وچ رہنا پیا۔
نالے قید دے دوران عارف نے جیل وچ ای خیرالبشر عرف کملی والا شعراں وچ لکھی
اپنی کتاب کملی والا وچ جلیانوالہ باغ دے حادثے بارے اوہناں شعر لکھے نیں گویا عارف ہوری
آزادی دے مجاہداں وچ شامل سن :

جلیانوالے دا باغ لال ہویا انھے واہ جد گولیاں آئیاں نیں
ڈھلاں بھار چلاوندے خلق تائیں دیکھ ظالماں بٹھیاں چائیاں نیں
ایدھر دیکھا رب دیاں بندیاں نے اہنہاں حاکیاں نے اتاں چائیاں نیں
غیرت والیاں لیڈراں شور پایا کڑیاں عاشقاں واسطے آئیاں نیں
خوشی عاشقاں نوں جھورا چتو واں نوں جنہاں کچیاں یاریاں لائیاں نیں
بھرے جیل خانے کھچا کھچ پورے ظفر علی نوں لکھ ودھائیاں نیں
جس پنجاب اندر زمیندار بن کے سبھے سنگتوں جھون جگائیاں نیں
(خیرالبشر کملی والا وچوں)

عارف ہوراں مسدس حالی دا پنجابی ترجمہ وی کیتا سی۔

لال دین قیصر : پنجابی شاعری وچ اک اچا ناں۔ 1956ء وچ وفات پا گئے۔ سکولی بڑھائی دلول
کورے سن۔ استاد گام دی شاگردی کر کے شاعری وچ نام پیدا کیتا۔ تے میاں عشق لہر دے
مقابلے تے کھلوندے رہے۔

آواز گردار سی۔ گونج تے لوچ دے نال ترنم وی رب ولوں ملیا ہویا سی۔ اکواری
ابوالکلام نے آپ دے شعر سن کے سونے دا تمغہ دتا 1919ء وچ سیاسی شاعری دل پیر پٹے تے
مقبول گیتاں دی شکل وچ سیاسی نظماں لکھیاں۔ 1920ء وچ روزنامہ امام جاری کیتا۔ 1921ء وچ
کتاباں دی دکان کھول لئی۔ پر کم نہ چلیا۔ فیر ٹھیکیداری کیتی جس وچ خوشحالی دا نظارا کیتا۔
پنجابی لئی تخلص سچل اپنایا۔ چنانچہ سچل دا کلیجہ نامی قصہ لکھیا۔ اردو شاعری لئی تخلص
قیصر اپنایا۔ تے فیر پنجابی تے اردو دونہاں لئی قیصر نوں ای اختیار کیتا۔ اہنہاں دیاں لکھتاں وچوں
قیصر دے نکلنے بھرے دیاں ہنگھوں تے مہندی والے ہتھ جوڑدی بہت مشہور نیں۔ اصلاحی تے
تنقیدی شاعری وی کیتی۔ مثلاً اوہ کہندے نیں :

ملاں پنڈت پادری مذہباں دے دلال
قیصر گرجھاں وانگ پئے کھان مویاں دا مال

تحریک خلافت دے سلسلے وچ قیصر ہوراں مصطفیٰ کمال پاشا بارے دعائیہ نظمن لکھیاں
نمونہ ملاحظہ فرماؤ:

غازی مصطفیٰ پاشا کمال دے تیریاں دور بلائیاں
تیرا نخر ہے قوی ہلال دے جس نے دھماں پائیاں
بانکیا سونیا چھیل جواتاں پہنچ مد نون اے پہلواتاں
روندے سرنا دے ہال دے پیوہ ہو گئیاں مائیاں
غازی مصطفیٰ پاشا کمال دے.....

دس خوشی پیا وچ انگورا نال ہووے تیرے انور گھوڑا
کر بکرے یونانی حلال دے بھ وانگ قصائیاں
غازی مصطفیٰ پاشا کمال دے.....

ٹٹے نیں ڈالیوں کچے گچھے وات ہتھیں دی کوئی نہ چھچھے
آن کے آپ سنبھال دے اجڑی نگری نون سائیاں
غازی مصطفیٰ پاشا کمال دے.....

مد تیری نون آون فرشتے بھن تیرے تے قدرتی رشتے
فتح دیوی او ذوالجلال دے قیصر دیوے دعائیاں
غازی مصطفیٰ پاشا کمال دے.....

ایسے سلسلے وچ اک ہور نظم ”جھوک میرے انور والی“ وی لکھی جس نون خوش الحانی نال
پڑھیا جاندا سی تے ایہ نظم وی بہت مشہور تے مقبول ہوئی۔

جھوک میرے انور والی
اول حمد لکھاں رب رحیم دی + شرم ہے جنہوں روضے در یتیم دی
غازی کمال دے رب ودھاوے تیرا رونا اقبال دے
جھوک میرے انور والی
بعد درود بھیجاں اوس سرکار نون + ہونا اس شانی جیہں نے روز حساب نون
جھوک میرے انور والی
راہیا دے جاندا آکھیں غازی کمال نون + اکھیاں ترن جوہں تیرے جمال نون
جھوک میرے انور والی
توشہ انگورہ دا سنیا اے موصل تے جارہیا + مدتاں دی اجڑی ہوئی بستی سا رہیا
جھوک میرے انور والی
مصطفیٰ پاشا جی تون موصل تے جا رہیوں + بھیج دے انور سانوں بلخ بخاریوں
جھوک میرے انور والی
غازی کمال تیں ہتھ پھل دے گلاب دا + وانگ سرنا موڑیں روضہ جناب دا
جھوک میرے انور والی
انور پاشا اللہ رکھیں آباد دے + مصطفیٰ بھرہ تے تون موڑ بغداد دے

جھوک میرے انور والی
 وگدی اے راوی وچ رڑھیاں جوکاں وے + مکہ گویا ہنھیں بند دیاں لوکاں وے
 جھوک میرے انور والی
 اڈ وچ کاواں جاویں شہر انگورہ وے + دیکھ کھاں کتھے میرے غازی دا گھوڑا وے
 جھوک میرے انور والی
 دیکھ ہن ترکی موصل تے چڑھیاں نی + رحمتی لایاں میرے داتا نے جھڑیاں نی
 جھوک میرے انور والی
 بوہڑیں وے سائیاں تیری یاد نہ بھلے نی ویر پئے ساڈے وچ جیلاندے رلدے نی
 جھوک میرے انور والی
 باگے چوں لیاہیاں میں ڈھولا موتیا توڑ کے + خیریں لیاوے ساڈے ویر رب موڑ کے
 جھوک میرے انور والی
 وگ وگ وے کھوہا تیری اچی نساہ وے + ہند دیاں فوجاں میرا شوکت سالار وے
 جھوک میرے انور والی
 ٹریا توں جاناں ایں تیرے موڈھے بندوق وے + جیلاں وچ رل میں جے توں منگے حقوق
 وے

جھوک میرے انور والی
 کتنی آں چرخہ وٹ پیندے نی ماہل نوں + رب دکھا وے سانوں غازی کمال نوں
 جھوک میرے انور والی
 غازی کمال دے ، رب ودھاوے تیرا دونا اقبال دے
 جدوں ملک دین محمد بیرسٹرا لیکشن وچ علامہ اقبال دے مقابلے وچ کھلوتے تاں لال دین
 قیصر نے محلے داری وی نبھائی تے علامہ اقبال دی حمايت وی کیتی۔ ذرا رنگ بڑا شوخا اے :

سر اقبال پیارے تائیں من دی دنیا ساری اے
 کیہ ہویا جے چنگڑ محلے بیٹھا اک انکاری اے
 جیسی پور اک پنڈ سنی دا او تھوں دا پٹواری اے
 اسان گے نوں کجھ نہیں کہنا ساڈی محلے داری اے

(بحوالہ ماہنامہ سیارہ ڈائجسٹ، لاہور۔ بابت ماہ اپریل 65)

حافظ عالم خاں نے خلافت دی چٹھی لکھ کے تحریک خلافت نوں ابھارن وچ مدد دی ایہ اک
 لمی نظم اے جس وچ گاندھی جی دی خلافت نال ہمدردی کرن وجہوں اتحاد نال تعلق رکھدا سی
 جس دے نقیب کے زمانے وچ قائد اعظم محمد علی جناح وی سن ایس چٹھی دا نمونہ ایج اے :

آکھاں حمد اوسے سر جنہار نوں جنہاں بخشا ہر بدکار نوں
 فضلوں بھجیا نبی غفار نوں صدقے جاوندی سبھ خدائی آ
 رڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
 گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ
 کت کھڈیاں کھدر ہنڈاؤ دیوں رقم نہ باہر کڈھاؤ

بھائی بھائی تے ترن کماؤ دنیا خام خیال فنا ہی آ
 پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
 گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ
 کہا ابوالکلام آزاد نے عاشق زار شیریں فرہاد نے
 جھولی چک تمام برباد نے دھروں اوہناں نوں ملی گمراہی آ
 پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
 گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ
 دنیا واسطے دین گواندے سولی بھایاں نوں پکڑ چڑھاندے
 سکیاں بھایاں تے ظلم کماوندے قہر اوہناں نوں ملی تباہی آ
 پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
 گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ
 ظفر علی نوں قید ظلم کرایا جھولی چکاں نوں خوف نہ آیا
 عطاء اللہ تے کمایا ڈاڈھی سختی حبیب اٹھائی آ
 پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
 گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ
 آسمان عاجزاں صبر کماونا جھولی چکاں ایمان گواونا
 مولا فضل دے نال بچاونا آپے نے اوہ حال دہائی آ
 پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
 گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ
 کر کجھ تے خوف قہار دا جھڑا نال عذاب دے مار دا
 تائب ہویاں نوں پار اتار دا اوہدی وچ کونین دہائی آ
 پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
 گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ
 جھولی چک ایمان گواؤندا کھا وڈھیاں پیٹ ودھاؤندا
 اوپر عاجزاں ظلم کماؤندا اج صبر دے نال رہائی آ
 پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
 گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ
 کوڑا جک تے کوڑی جوانی میری تیری بھی زندگی فانی
 منگ فضل تے کرم ربانی تیج ظلم دی ظالماں واہی آ
 پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
 گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ
 بس خاک میاں منگ یاری اوہنوں عالم دی مختاری
 کلمہ نکلے آخر واری جمدے نال طفیل بچائی آ
 پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ

گاندھی جی نے لکھ پوجائی آ

سید فضل حسین : موضع باہروال ضلع گجرات دے رہن والے سن۔ تخلص شہباز سی۔
 ایہناں دی کتاب نغمہ پاکستان چھپی۔ ایسا دو جا نام ”لیگ کی شان“ اے اٹھ صفحات دا ایہ
 کتابچہ بیچ اردو تے اک پنجابی نظماں اتے مشتمل اے۔ پنجابی لکھم وچ استاد کرم تے علامہ اقبال
 دے ”یاد ماضی“ والے رویے دے جھلکارے تے فیر آزادی دل پرین دا سلکھنا ڈھنگ ورتیا
 گیا اے۔

کدی سوچیا ای غافل مسلمانا تیری شان تے تیری اوہ آن کتھے
 تیری جرات تے غیرت نوں کیہ ہویا اج گیا ہے تیرا ایمان کتھے
 کتھے گیا جذبہ تیریاں بزرگاں دا تے تیری عقل نوں آن کے کیہ ہویا
 پھرس عشرتاں عیشیں توں کرا، تیریاں حکمتاں دا قلمدان کتھے
 چھڈی خودداری وڈھی پئی خواری نالے گئی امارت لگی ضرب کاری
 درے وچ سی تیرے جو ہتھ آیا اج دس کھاں اوہدا نشان کتھے
 تینوں رہی ناہیں ذرا مول غیرت پتہ نہیں حمیت نوں کیہ ہویا
 پھرس جھکنا غیراں دے جاوڑ اتے وفاداری دا عمدہ پیمان کتھے
 کتھے گئی تیری ایڈی بادشاہی لکھیاں نالوں دی پھرس توں اج ہولا
 اوہ پیغام جھڑا نبی پاک دتا دس کھاں سو اوہدا تے زبان کتھے
 تیری شان سی دنیا تے بھائی میرے آیوں ہورناں آزاد کران لئی
 رہنا اس وچ غلامی دے شادہر دم اوئے بے غیرتا گیا قرآن کتھے
 توں خیال کریں اپنیاں بھائیاں دا جیکر رب تینوں لکر دیوندا اے
 کر پالنا اپنے سنگھ دی کتھے توں تے تیرا جہان کتھے
 چھڈ لھلتاں بھائیاں نال اک ہو کے ایس ویلاے نوں ذرا سمجھ جائیں
 تیری قوم دے سرے تے کیہ بن گئی ذرا سوچ کھاں تیرا دھیان کتھے
 اوئے ایہ کانگریس، ہندو احرار بھائی نالے تیرے غدار بھرا سارے
 چنے منہ والے انگریز جھڑے لگے کرن نہیں تینوں ویران کتھے
 تینوں کردے رہے خراب آگے ہن نواں طوفان اٹھا لیا نہیں
 ذرا سنبھل جا بھائیا مسلمانا! لگے کرن نی تینوں قربان کتھے
 آجا پھڑ سی مسلم لیگ والی قائد اعظم جناح دے نال دل کے
 ڈلی بیڑی ترا لے فیر اپنی نگر کیوں توں وچ غلطان کتھے
 ح جیہا توں صدق صفا دل بن، خالد جیہا کوئی جوان کتھے
 دل قوم دے نال تے قوم نہ چھڈ قوم قوم دا بھلا اج چاہوندی اے
 ہو جا مثل پتنگ نثار اس پر آیا سرے تے جھل طوفان کتھے
 پاکستان لینا ایس ہر قیمت بھادیں دنیا دے وچ فنا ہوئے
 شہباز تیرے ایہو رہے لکھن فیر توں کتھے پاکستان کتھے؟

مسلم لیگ واڈھنڈورا

ایہ کتابڑی تن نظمیں رکھدی اے جنہاں دا لکھاری مولوی خادم حسین قریشی سی۔ اوہ پنڈ راجہ لمولی ڈاکخانہ کاموں کے ضلع گوجرانوالہ دا رہن والا سی۔ ایہ کتابڑی 1946ء دے قریب چھپی۔

گانے نما پہلی نظم دا نمونہ.....

مسلم لیگ

دکھ	نوں	چھڈاوے	مسلم	لیگ
عزتاں	ہے	بچاوے	مسلم	لیگ
دنیا	ہے	وائف ایس	دی شان	دی
دی	ہے	رمز	پاکستان	دی
عزت	رکھی	مسلماں	مسلم	دی
جگاوے	تینوں	مومنوں	مسلم	لیگ

دوجی نظم وچ مسلمان واسطے پیغام اے کہ:

اٹھ جاگ مسلماناں تے دنیا نوں جگا دے
ہن لیگ دے پیغام نوں گھر گھر توں پچا دے
تے تہی نظم دا عنوان پاکستان اے تے صلح کل والا طریقہ اے:

پاکستان

نہ کوئی دشمنی نال فرنگیاں دے فیر ہندواں نال نہ مول کوئی
گنگا جل وانگوں دل صاف ساڈا کاہنوں جھڑا کرے فضول کوئی
پاکستان دا صرف مطالبہ اے گل نہیں ایڈی بڑی طول کوئی
خادم کے دے حق نوں غصب کرنا انصاف دا نہیں اصول کوئی
پرامن آزادی دی جنگ لڑن جنہاں وچ کوئی رتی ایمان دی اے
پاکستان بن جائے ہندوستان اندر ایہو خواہش ہر اک مسلمان دی اے

اکثریت اسلام دے صوبیاں وچ پاکستان اندر ایہو لوڑ سانوں
نصب العین ایہو مسلم لیگ دا اے نہیں کے دے نال اجوڑ سانوں
جان وار کے کراں کے حق حاصل سانوں مول نہ مکھلا موڑ کوئی
خادم مشکلاں حل خدا کرسی پھیر رہوے گی مول نہ تھوڑ کوئی
اساں آن پچانی اسلام دی اے اتے عزت اس پاک قرآن دی اے
پاکستان بن جائے ہندوستان اندر ایہو خواہش ہر اک مسلمان دی اے

فنی لحاظ نال وی خادم حسین دی شاعری بڑی بلند اے تے معنوی تے عرضی کچھوں وی ایس وچ کوئی جھول نہیں۔

خواجہ عبدالرحیم عاجز (1896ء تا 1953ء) : امرتسر دے ایس شاعر نے وی پنجابی نظمیں لکھ کے آزادی دے چراغ روشن کیتے اوس دیاں نظماں دے جھلکارے وی بڑے سوادے نہیں ذرا تلو:

(1)

ہمت	نہ	ہار	آزادی	دیا	لاڑیا
ایہ	خوش	ہوندی	اے	اوتھناں	بندیاں
آون	ویاہن	جھڑے	چونہ	کندھیاں	تے
ہو	کے	اسوار	او	آزادی	دیا
ہمت	نہ	ہار	او	آزادی	دیا
خوش	قسمت	نیں	اج	امریکہ	والے
نشے	آزادی	وچ	ہو	کے	متوالے
جوین	میخوار	او	آزادی	دیا	لاڑیا
ہمت	نہ	ہار	او	آزادی	دیا

(2)

بھاویں	بن	وہابی	بھاویں	بن	خفی
تیرا	جو	جی	چاہوے	نام	دھرا
تینوں	تیرے	ای	رب	واسطہ	ای
نہ	توں	اپنے	تائیں	غلام	سدا
غلامی	غلامی	غلامی	غلامی	غلامی	غلامی
جنگل	دے	وچ	جو	شیر	کھاؤندا
بندر	وانگنوں	اوتھنوں	کون	نچاؤندا	اے

جدوں احرار نے کانگریس توں پاسا وٹیا تاں کانگریس دے اخباراں نے بڑی کھپ پائی تے

عاجز ہوراں آکھیا:

کل دسدے خادم قوم دے ساں سچ آکھیا تے اج غدار ہوئے
سانوں شوہ دریا وچ چھڈ کے تے چھبی مار اج کندھیوں پار ہوئے
لب سڑک مسجد گرائے کوئی نال خون دے ندیاں بہائے کوئی
ٹھیکیدار اج سیاست دے سچ سمجھوتے ہندو اخبار ہوئے

عاجز ہوراں غلامی تے آزادی بارے لکھیا:

دنیا اتے آزادی جہی چیز کھڑی جس نوں قدر نہیں اوہ انسان ای نہیں
اس دی خواہش توں جو محروم ہووے اوہدے جہا کوئی پاگل نادان ای نہیں

ایہ کیہ قدر آزادی دی جان دے میں جنہاں سکھیا ڈھوں غلام رہنا
 اوہ نادانو آزاد ہوہین قوماں ہتک سمجھدے تساں دا نام لینا
 اپنی ہوندی رسوائی نوں دیکھ کے تے تہانوں آؤندی ذرا وی آن ای نہیں
 کئے بلبل نوں گلشن تھیں پکڑ تسیں رکھو سونے دے پنجرے پا کے تے
 جگہ چھولیاں دی بھاویں دیو موتی وچ بھتی دے تسیں ملا کے تے
 ناممکن اے لالچ وچ آن کے تے آکھے قفس نوں نہ ایہ زندان ای نہیں
 پھیلے اس طرحاں نال زمین اندر پتہ لگے نہ اوس دی جڑھدا اے
 پودا کوئی زمین وچ لا رکھو کوں نال آزادی دے بڑھدا اے
 اوسے تائیں وچ گلے لا رکھو رہندا اوہدا پھر مان تران ای نہیں

استاد کرم امرتسری :

آپ امرتسر وچ 1853ء وچ پیدا ہوئے تے 14 جنوری 1959ء نوں لاہور وچ وفات پائی۔
 ابتدائی تعلیم واسطے مسیتے پڑھن پئے پر الفوں اگے کجھ نہ جاناں..... والی گل ہوئی تے رفوگری
 واکم سکھاتے ذوق دے شاگرد قاضی سید امیر علی کولوں شاعری سکھی۔ 17-18 سال دی عمر سی
 کہ لاہور وچ اپنے اردو شعراک مشاعرے وچ سنائے جتھے آغا حشر کاشمیری دی موجود سن آغا حشر
 نے آکھیا کہ تہاڈے شعراں وچ پنجابی دے جھلکارے لبھدے میں لہذا تسیں پنجابی وچ شعر
 آکھیا کرو۔ تے انج کرم دین عرف بابو کرم..... پنجابی دا شاعر بن کے ابھریا۔

آزادی تے اسلامی احیاء دیاں تحریکاں وچ استاد کرم نے بڑا حصہ لیا۔ گلدستہ کرم آپدا
 مجموعہ کلام چھپاسی۔ غازی علم دین شہید بارے لفظم دا لشکارا دھیان نال نظر نکا کے دیکھو:

غازی علم دین شہید

مسلم شان کتھے آن بان کتھے، کتھے تیریاں فرماں روانیاں نی
 خالی ہتھ تیرے عالمگیر میں توں، کہہنے کھوہ لیاں شاہ جہانیاں نی
 اوہ بھ ہفت اقلیمں خواب ہویاں، تے خیال ہویاں جہاں بانیاں نی
 بیت حشمت مل گیاں خاک اندر، مٹی وچ رل گیاں سلطانیاں نی
 نہ چغتایاں نی، نہ طغرائیاں نی، نہ تاتاریاں نی، نہ تورانیاں نی
 قبراں ٹنیاں، مسجدیں ڈھنڈھیں، تے درس اجڑے ملن نشانیاں نی

ڈلھے ہونے ہن بیر کجھ بگڑیا نہیں، مسلم قوم مسلم ایمان ہو جا
 ہے کیہ جان ناچیز، عزیز نہ کر، سینہ سپر ہو جا ارزان جان ہو جا
 سائے تیغ ہتھوں کجھ لبھ لیں گا، جان بچھ بھاویں ان جان ہو جا
 اپنی جد امجد نوں دیکھ تے سہی ایسا نہ ہو کہ کسر شان ہو جا
 چوکیدار بھی توں پھریدار بھی توں، حصے وچ تیرے دربانیاں نی
 مسلم شان کتھے آن بان کتھے، کتھے تیریاں فرماں روانیاں نی

تیرے سامنے کھلیاں مار دے میں، جھڑے خواب وچ نہ ہس سکدے سن
 نو سو برس تک حلقہ بگوش ہو کے، تیرے زیر سایہ پئے وسدے سن
 بن بھاجیاں وانگ ترکار یاں دے پے کے ٹوکرے دے وچ ندے سن
 جے توں چاہوندوں لی نہ رہن دیندوں، سارے معاملے ایہ تیرے وسدے سن
 ہن اسلام ہو گیا محول خانہ، پیاں سورتاں ہنن قرآنیاں نی
 خالی ہتھ تیرے عالمگیر سین توں کنھ کھوہ لئہاں شاہ جمانیاں نی
 اہدھر مسجدیں وچ اذان دینے، اہدھر مندریں وچ ہوم ہوم ہو دے
 میں میں ہو دے جے جے ہو دے ناتھ ناتھ ہو دے سوم سوم ہو دے
 وچن ٹل ز سنگھ تے سنگھ پھوکن، مل کے ہون بھ کار شیطانیاں نی
 اوہ بھ ہفت اقلیمیں خواب ہویاں تے خیال ہویاں جہاں بانیاں نی

رحمت عالم دی آکھیا رب جس نوں اونوں میں ”رنگیلا“ کہایا اے
 واہ واہ میرے مسلمانے نی، میں کلنگ اسلام نوں لایا اے
 گڑھتی جگہ کیوں نہ مینوں زہر دتا، کیوں نہ گھٹ کے گلہ دبایا اے
 میری ماں بدبخت نے کیوں بھلا، مجھ جیسے بے غیرت نوں جایا اے
 ماران کھان تے دند بھنان اہدھر، اہدھر ایہ میریاں قدر دانیاں نی
 بیت حشمتی مل گیاں خاک اندر، مٹی وچ رل گیا سلطانیاں نی

یارب ارے ہو کے اک گل سن لے پتر قاسم دا فیر اکوار آوے
 اجڑ گئی گلزار محمدی اے، مڑکے فیر اکوار بہار آوے
 سبکتگن دا آجاوے لال کدھروں، اوہو قافلہ اوہو سالار آوے
 آوے حمزہ عباس یاں عمر خالد یارب کدھروں ذوالفقار آوے
 اہنہاں ساریاں چوں کوئی نہ لبھدا اے سید عرب نہ مغل افغانیاں نی
 نہ چغتایاں نی، نہ طغرائیاں نی، نہ تاتاریاں نی، نہ تورانیاں نی
 تے جدوں کشمیری تحریک شروع ہوئی اوس ویلے دی بابو کرم امرتسری نے کشمیری
 تحریک واسطے شعر آکھے۔ کشمیری تحریک بارے لکھنم دا آخری حصہ ملاحظہ کرو:

بلہ بولو کشمیر تے چلو جا کے راج محل نوں کر مسار دے او
 پیارے نام محمد توں چلو یارو تسی اپنی جان نوں وار دے او
 تسی گن مشین کیہ جان دے او لالٹو لوے دا پتر ڈانگ اتے
 لاشاں نال بھر دیو میدان سارا ماری جاوئا سانگ تے سانگ اتے
 ایڈے ڈھیر لگا دیو مردیاں دے چیلیاں بھون کر لاون پئے کانگ اتے
 لڑو لڑو پر ایہ سوچ سمجھ لینا کن اپنا رکھنا بانگ اتے

صدقہ اپنے نام وا کرم کریں آؤ جھوٹھ تے سچ نثار دے او
 پیارے نام محمد توں چلو یارو تسی اپنی جان نوں وار دے او۔
 تے آخر وچ استاد کرم امرتسری ہوراں مسجد شہید گنج دی تحریک دے موقعے تے جو کجھ
 آکھیا اوہدا نمونہ وی دیکھو:

مسجد شہید گنج

دیکھا ای مسلم کم کفار دا، گھر ڈھا چھڈیا اے رب جبار دا
 توں ایں محمود ایں، توں ایں ایاز ایں
 بندہ نواز ایں، بڑا جان باز ایں
 محرم راز ایں، خنجر دراز ایں
 تینوں کیہ خوف ہے کے مردار دا
 دیکھا ای مسلم کم کفار دا، گھر ڈھا چھڈیا اے رب جبار دا
 قصہ فلک تے ہے تیری ہی کوک دا
 تیرے حقوق دا، پھٹ بندوق دا
 حال یرموک دا، عمد فاروق دا
 تذکرہ تیری آہ و پکار دا
 دیکھا ای مسلم کم کفار دا، گھر ڈھا چھڈیا اے رب جبار دا

مولوی عبدالطیف افضل : ہوراں کشمیر دی تحریک دے سلسلے وچ جھڑا حصہ پایا اوسدی
 ونگی حاضر اے:

جم جم گولیاں دی بارش ہو دے چھم چھم
 خون دے فوارے جان قداماں دے وچ جم
 جم جاوے قدم ایسے جان وارے سارا جسم
 دماں دا وساہ کیہ اے زندگی دے چار دم
 دم دین فائدہ جناں دماں دا پیار ہو دے
 زندہ کرے قوم نوں جو قوم تے نثار ہو دے

○

مظہر علی راجے نال آپے کروا قیل قال
 تینوں کنے پچھیا سی آپے جمان جنج نال
 دور توں سلام تینوں گوریا معاف کر
 باندر والا ساڈے وچ توں نہ انصاف کر

محمد دین میر

آپ قادر میر..... دے گھر 11 جنوری 1900ء نوں جلال پور جٹاں (گجرات) وچ پیدا

ہوئے۔ تے مسجد وچ علم حاصل کیتا۔ تے فیرونی دے چکر وچ پے گئے 1914ء توں 1919ء تک ریاست اندو، ہوشنگ آباد دے جنگلاں وچ ٹھیکیداری کیتی۔ 1920ء وچ کھڈیاں لا کے نور بانی کیتی کرائی۔ نال ای سیاست وچ پیر رکھن لگ پئے 1924ء وچ دفعہ 144 دی خلاف ورزی وجہوں اک سال جیل جانا پیا۔ ایس عرصے وچ شاعری نوں ہتھ پایا تے رہائی توں بعد استاد گام دی شاگردی وچ آئے۔ تے 1937ء تک آپدیاں تن کتاباں چھپ چکھن سن۔

1- مصمام میر

2- سیف مرید

3- ختم نبوت

لیکن ایہ تنوں کتاباں ضبط کر لیاں گئیاں۔ تے اوہ فیرونی واری جیل وی گئے۔ روپڑ جیل وچ سن کہ قائد اعظم نے رہائی دلائی۔ ایہ مسلم لیگ وچ آگئے تے پاکستان دی تحریک وچ حصہ لیا تے پاکستان دی حمایت تے اوہدے مخالفان دے خلاف لکھدے پڑھدے رہے یونیٹ پارٹی تے پاکستان دے مخالفان بارے اوہناں دے کلام دا نمونہ حاضر اے:

اج مطلب پرستاں نے مطلب دیاں سولاں ملت دے سینے وچ چوبھیاں نے
تعلق قوم نال جوڑ کے نال غیراں جوڑ لیاں بے غیرتاں نو بھیاں نے
ایہ ممتاز شوکت تے مموٹ تال مینوں کہیا اے قوم دے دھوبیاں نے
میر مولا ترایاں تے ترہسنی حالان خضر نے بیڑیاں ڈوبیاں نے

(2)

خضر عقل نوں دفن کر کبر اندر ہتھ شیر دی مچھ نوں لان آیا
موئے ہوئے تے قبر کڈھان اپنی ایہ زندیاں قبر کڈھان آیا
مسلمان تے راگ توحید گاؤں چھوٹو رام دے گیت ایہ گان آیا
ڈین ست گھر چھڈ کے ڈچھ کر دی میر گھر دیاں نوں خضر کھان آیا

(3)

مونہ کچھاں چ پا کے حیاروندی کہندی خضر نے شرافت دا لاہیا لنگوٹا
اوہ سونا کھرا جو بظاہر سی دسا کسوں تے لایا تے دیا اوہ کھوٹا
شہیداں دی ہڈیاں تے زینے بنا کے اسمبلی چ پہنچا اوہ ڈیلو تے موٹا
یونیٹ دی میر آوی چ چڑھکے رہیا پھر وی پلا تے بوڑا ای لوٹا

(4)

سرکٹانا اے نبی دی آن اتے ایہ فرض ہویا مسلمان دے لئی
کائنات ساری جھڑی ویکھدے او پیدا کیتی رب نبی دی شان دے لئی
مسلمان جہان دے لئی ہویا ایہ جہان سارا مسلمان دے لئی
اج زندہ موت وی میر سمجھیں مسلمان دی ہے پاکستان دے لئی
تے جدوں 146ء وچ سردار شوکت حیات نے خضر حیات دی وزارت توں استعفیہ دتا تے
اسٹہلے چو مصرعے نوں میر ہوراں سیال کوٹ وچ ہون والی کانفرنس وچ پڑھیا جھڑی سردار

عبدالرب نشتر دی صدارت وچ ہوئی سی :

چھڑی قومی غداراں نے قوم ایویں جویں پنوں نے کدی کچھ چھڑے
قوم عقل ہن کرے تے ایہ کرے لگے مل تو ایہناں نوں وچ چھڑے
ساڈے لیڈر سیاسی میدان اندر دشمن ملت دے کر سبھ ہچ چھڑے
جھڑے کھلے سیاسی نہ میراج تک قائد اعظم نے کھول اوہ پچھڑے

میراں بخش واقف :

1878ء وچ لاہور وچ پیدا ہوئے۔ موچی دروازہ دے جم پل سن۔ حکیم آغا علی خاں دی
شاگردی کیتی تے پنجابی قومی شاعری کردے سن جس وچ اسلام دی خدمت تے احیاء دا پیغام ہندا
سی۔

1921ء وچ..... سسی دیاں تانگھاں..... ”مرہڑے والی بین چھپی..... ایہناں دی وفات
1978ء وچ ہوئی۔ ایہناں دی نظم..... ”اسیں پاکستان بناواں گے“..... بڑی مشہور سی۔ ایہدے
آخری پنج بند ملاحظہ کرو:

ایہ گل حقیقت کرنی اے کچے تے سوہنی ترنی اے
رب جانے جینی منی اے اسیں جان تلی تے دھرنی اے
اسیں دین دا جھنڈا لاواں گے اسیں پاکستان بناواں گے
ایتھے ساڈا پہرا ہووے گا نہ مندر دیرا ہووے گا
نہ کاکیرا ہووے گا بس ڈھول دا لہرا ہووے گا
خود واہواں گے خود کھاواں گے اسیں پاکستان بناواں گے
کجھ لالی اے اسماناں تے کجھ آگنی سختی جاناں دتے
کجھ لکارے میداناں تے اسیں رکھے مان جوناں تے
اسیں کیتے قول نبھاواں تے اسیں پاکستان بناواں گے
ربا ایہ ساڈا کہنا اے اسی پاکستان ای لینا اے
ایہ سچا ساڈا گہنا اے جو دکھ آئے سو سہنا اے
سینے گے گولی کھاواں گے اسیں پاکستان بناواں گے
مندراں وچ ٹل نہیں کھڑکن گے نہ دل سینے وچ دھڑکن گے
نہ ویری اکھ وچ رڑکن گے ایہ واقف جدوں وی بڑھکن گے
گذراں نوں اگے لاواں گے اسیں پاکستان بناواں گے

فیروز دین فیروز : استاد فیروز دین فیروز 1888ء وچ پیدا ہوئے۔ آپ خان مستانہ تے حکیم شیر
محمد ناصر ہورال دے استاد سن۔ تحریک پاکستان وچ قلم راہیں حصہ لیا۔ وڈیری عمر وچ نسیان دا
مرض ہو گیا تے کلام زبانی یاد نہیں رہ سکیا سی۔ بہر حال اوہناں دی علمی خدمت دا نمونہ انج اے

وحدانیت دی ہے بنیاد رکھی میں قربان تعمیر دے بانیاں توں

کے پیر کھلوتے آں کندھ بن کے اسان نہیں مڑنا جانفشانیاں توں
 کے نال نہیں رکھنا سانجھ گیزا لینا اے کلیاں حق برطانیاں توں
 سوہنا دیس وسا کے دنا اس کرنا نہیں دریغ قربانیاں توں
 لک نہہ مجاہدا الف وانگوں گھلا جابجا پہل دے بھار رہنایں
 لاؤنی اکھ فیروز نہیں چھن کرنا پاکستان لئی برسر پیکار رہنایں
 پاکستان دے قیام بارے اک چو مصرہ

لا الہ دی عین بنیاد اتے وحدانیت والا اک جہان بنیا
 وار وار تحریک دے دور چلے بندوبست نہ کوئی سامان بنیا
 پایہ پایا جناح نے خوب پایا مسلم قوم دا آ پردھان بنیا
 لکھاں دے قربانیاں مسلمانو! قسمت نال کدھرے پاکستان بنیا

حکیم شیر محمد ناصر : لاہور وچ حکیم اللہ دین سندھو دے گھر 1908ء وچ پیدا ہوئے بارہاں
 سال دی عمر وچ قرآن مجید حفظ کیتا۔ تے والد صاحب کولوں طب پڑھی تے مزنگ وچ طبابت
 شروع کر دی۔ مڈھلی عمر وچ ای شاعری دا شوق ہویا۔ تے فیروز دین فیروز دی شاگردی اختیار
 کیتی۔ ناصر دا نمبر 'ناصر دی ہیر' زندگی دے چار حصے، ارشادات تے بحرا سورج آپدیاں لکھتاں
 نہیں۔ معاشرے اتے تنقیدی شاعری بڑی ہرمن پیاری اے۔ مشاعریاں تے پنجابی مجلس دی
 جند جان سن۔ 4 جنوری 1972ء نوں ہارٹ اٹیک نال اللہ کول جا پڑے۔ اللہ بخشے اسلامی احیاء
 تے قومی سرہندی دے بڑے چاہوان سن۔ آپدی ادبی شاعری دے نمونے بڑے وجہکوں
 والے نہیں:

گردش فلک تھیں ہند اتے چڑھیا یورپ دا جدوں غنیم آ کے
 وسدی علمی دنیا اجاڑ دی ہائے افسوس انگریزی تعلیم آ کے
 دوجا اسلامی دنیا غلڈ جہی کر دی عیسائیاں جہیم آ کے
 نالے بند تاریخ اسلام کر کے کیتی اپنی تاریخ مقیم آ کے
 ساڈی جمع خاطر اتے ضرب لا کے کیتا نال تفریق تقسیم آ کے
 نقطہ ز آزادی دی دا سمجھ سانوں گھیرا پولیو نہیں وانگ جیم آ کے
 چڑی سونے دی ہند نوں جان کے تے لے گئے لٹ ساری زروسیم آ کے
 جہی غیر تعلیم نے لک پھیری لک گئے سبھ رنگ قدیم آ کے
 ایس دن تعلیم دے اسان تائیں جہے چڑے نہیں جراثیم آ کے
 لا علاج مریض ہن کہہ رہیا اے عرب وچوں قرآن حکیم آ کے

اسلام دی بد حالی دا شکوہ شیر محمد ناصر نے انج کیتا اے:

فجرے بعد نماز دعا منگی مولا حالتاں دیکھ اسلام دیاں
 تینوں پاک محمد دا واسطہ ای کٹ مشکلاں ہندی غلام دیاں
 عیبوں آئی آواز کہ جو قوماں تابع حق دے ہن احکام دیاں
 مالک ملک دا اوہناں نوں کر دیاں نہیں دونوں میماں محمد دے نام دیاں

ہو کے اک سارے ہندوستان والے حکم حق تے عمل کما لیئے
اوس حافظ ناصر دی مدد کرنی بگڑی اپنی آپ بنا لیئے
قیام پاکستان بارے حکیم ہوراں دا ایہ چو مصرعہ ملدا اے :

پاکستان جد وکھرا کہہا اسماں سارے جگ والے ساڈے ویر ہو گئے
بھلا غیر تے فیر وی غیر ہوئے ساڈے اپنے ای کئی غیر ہو گئے
عقل نال بابے پاکستان لیا تے مخالفان دے ٹو ٹیر ہو گئے
دنیا وچ ناصر ساڈے دشمنان دا منہ کالا اتے نیلے پیر ہو گئے

خان مستانہ :

آپ 1925ء وچ پیدا ہوئے تے 1993ء وچ وفات پائی۔ 1940ء تا 1945ء دے دوران
تمثیلی شاعری نال رنگ بنھما تے نام دی خوب کمایا۔ خان مستانہ وی فیروز دین فیروز دے شاگرد
سن۔ تے اسلامی احیاء دیاں تحریکاں تے پاکستان دی حماّت وچ نظمیں لکھدے رہندے سن۔
پاکستان بارے اوہناں دی تمثیلی نظم ملاحظہ فرماؤ تے اند لوو :

پاکستان

تاریاں دی چھاں دے وچ بیٹھا ساں کجھ وہاں دے وچ
تارا سی کوی کوئی لٹ دا غم سی کلجہ گھٹ دا
ویلے نے پاسا پرتیا شب تے ہنہرا ورتیا
میں بسترے چوں اٹھیا سستی دے مونہوں چھٹیا
ساں باہر ولے جا رہیا خیالاں دے نقشے لاه رہیا
باد نسیم سی جھلدی رحمت چوہیرے ہلدی
سبزے تے موتی ڈلھکدے ساغر دے دانگوں جھلکدے
ڈٹھا کہ اک مزدور سی ہتھوں سفر دے چور سی
سن تیز لیراں گنڈھیاں اوہ وی نہیں سبھ ہنڈیاں
گھا بسترے دا ویس سو تے آساں دا گھیس سو
بانہ دا سرانہ اوس دا بستر شہانہ اوس دا
باتاں جد اے دل بولیاں اونہنے وی انھیں کھولیاں
میںوں اچانک وکھما اوس ویکھ کے تے ایہ کہہا
توں کون میرے ہیں مگر مستھوں ہیں بالکل بے خبر
تینوں نہیں سیراں بھانڈیاں خوشیاں نہیں تیریاں بانڈیاں
توں سمجھنا ایس راضی ہاں میں توں حال تے ماضی ہاں میں
توں بادشاہ سیں جتاں توں جان دا سیں گجھن
تیرے اشارے تے میاں چلدا سی سنارا کارواں
توں قافلہ سالار سیں تے یکسمل دا یار سیں

ایہ واقعہ ہے کل دا تیرا سی سکھ چلا
 شاہی تیری محکوم سی دنیا تے تیری دھوم سی
 توں کاروانی دے عوض توں راجدھانی دے عوض
 محکوم رہنا گیا کیہ سوچیا ای بنیا
 کھدھر اوہ قربانی گئی کدھر اوہ سلطانی گئی
 جد توں ہے قربانی گئی عزت تیری رانی گئی
 جد توں ہے اچا سمجھدا اپنے توں سچا سمجھدا
 تہ توں ہے ہینا ہو گیا مشکل ہے جینا ہو گیا
 سچ دس مسیتے جاونا اس مولا نوں وی یاد آونا اس
 کرنا وی اس قربانیاں اسلام دیا آبانیاں
 انج کہیں مدینے والیا مینوں غماں نے کھا لیا
 جی ہند وچ نہیں لگ دا سینے ہے بھانبر آگ دا
 مینوں مدینے سد لٹو موڑھے ہوا دے لا لٹو
 ایہ غلط تیرا خیال اے مالا نہ تیرے نال اے
 مولا تے ہے مظلوم دا مولا تیرے جسے شوم دا؟
 اٹھ اج وی مولا دا ہو جو چاہیں گا جائی گا ہو
 شاہی تیرے گھر ائے گی دنیا تینوں خود چاہے گی
 اٹھ مسجدیں آباد کر مڑ کے خدا نوں یاد کر
 جندڑی جناح توں وار دے سرتوں اے بھار اتار دے
 ایہ پندھ ہے نزدیک دا کر سنگ مسلم لیگ دا
 اسلام دا سکھ چلا سکے تے لکھ دے لا الہ
 فیر میریاں لیراں وی لاہ توفیق جے دیوی خدا
 تیری نظر ہے جان دی رکھ آس پاکستان دی
 تہ تک میں انجے رہو ساں سبھنوں نوں انجے کوں ساں
 اسلام زندہ کر لوو ڈبو نہ سجنوں تر لوو
 متان دل دی اک گل سبھ نوں سناون اٹھ چل
 سبھ جے سوارے ہون گے وارے نیارے ہون گے

طالب جالندھری :

نام..... طالب اسلام..... ادبی نام..... طالب جالندھری۔ 1922ء وچ جالندھروچ جے تے
 مڈھلی تے دینی تعلیم موضع "تل ون" دے مدرسے وچ حاصل کیتی 1935ء وچ شاعری نال جان
 پچھان ہوئی۔ 1939ء وچ کسان کانفرنس وچ شرکت کیتی تے کساناں بارے نظماں پڑھیاں۔ تے
 انج حکومت دیاں نظراں وچ آگئے۔ تحریک پاکستان باقاعدہ طور تے مارچ 1940ء توں شروع ہوئی
 تے طالب جالندھری مسلم لیگ تے پاکستان دے حمایتی شاعر نے کارکن بن کے اگے ودھے۔
 1944ء وچ پاکستان دا لفظ اک مصرعے وچ چار واری استعمال کر کے اک نظم لکھی جسدا نمونہ ایہ

پاکستان پاکستان پاکستان پاکستان
 تیرے دین و شریعت دا ضامن وی اے
 تیرے باغ حریت دا ضامن وی اے
 تاہوں لٹنا چاہندے تیرا جنت نشان
 پاکستان پاکستان پاکستان
 گوں غیراں دے رہے اسیں ہو کے غلام
 نالے سندھ سرحد بلوچستان
 پاکستان پاکستان پاکستان
 ایسے سال اک ہور نظم نعرہ پاکستان دا لکھی تے پاکستان دی حماقت ہور کھل کے کیتی
 نعرہ پاکستان والا

نعرہ پاکستان والا مومنوں لگائی چل
 سستی ہوئی خواب وچ قوم نون جگائی چل
 خنجر ہلال اچا رکھنا نشان نون
 ہو کے آزاد رہنا دس دے جمان نون
 فیر اسلام دی دکھائیے آن بان نون
 منزلوں میں کول کول قدم ودھائی چل
 نعرہ پاکستان والا مومنوں لگائی چل
 سستی ہوئی خواب وچ قوم نون جگائی چل
 ہند وچوں کڈھ انگریز سامراج نون
 فیر گل پائیے کوں بانئیے دے راج نون
 اسیں تے مٹاؤنا کالے گورے سامراج نون
 قوم دی آواز سارے جگ نون سنائی چل
 نعرہ پاکستان والا مومنوں لگائی چل
 سستی ہوئی خواب وچ قوم نون جگائی چل

تے جدوں خضر وزارت دے خلاف تحریک چلان پاروں مسلماناں دیاں گرفتاریاں ہویاں
 تاں طالب جالندھری ہوراں اسیراں نون مبارکاں ارج دتیاں۔ ایہ 1946ء دی گل اے:

اوہناں دل چلے غازیاں نون مبارک
 اوہناں من چلے غازیاں نون مبارک
 ایہ قائد اعظم دے جانباں ویکھو
 ایہ ملت بیضاء دے سرباز ویکھو
 جنہاں نے آزادی دے نغے سنائے
 جنہاں نے آزادی دے جھنڈے جھلائے

جنہاں	کوئیز	لنگھاں	وے	فٹے	نیرے
تے	خضر	وزارت	وے	بجھے	اوہڑے
اوہناں	دل	چلے	غازیاں	نوں	مبارک
اوہناں	من	چلے	غازیاں	نوں	مبارک
اوہناں	من	چلے	غازیاں	نوں	مبارک
جنہاں	یونین	جیک	کیتا	سی	لیراں
جو	رہیاں	سی	بھیناں	انگ	ویراں
ٹہنر	گیس	تکھوں	سنگیناں	دے	اگے
تے	توپاں	بندوقاں	مشیناں	دے	اگے
جو	آیاں	سی	خولہ	دی	ذی شان بن کے
جو	کھڑیاں	سی	ام	ابان	بن کے
اوہناں	قوم	دیاں	شیریاں	نوں	مبارک
اوہناں	دھیاں	بھیناں	تے	مایاں	مبارک

تے فیرا وہ وقت وی آیا جدوں مسلم لیگ دی عملی حمایت لئی نوجوان مسلماناں دی ضرورت سی تے طالب جالندھری نے مسلم شیرجواناں نوں۔ ایہ درخواست کیتی:

ملت تیں ول بکدی اے
مسلم شیرجوانا لیگ ول آجا

آجا

لیگ ول آجا

مسلم لیگ تیری تیرے لئی چاہندی پاکستان
جتنے نال آزادی دے توں پڑھیں حدیث قرآن
غیراں دے ہتھ نھو کے بن کے ملت دے ہتھاری
قوم نال کر دے غداری خاکسار احراری

خضر دے ایجنٹ اے

الیکشنی سنٹ اے

آجا

لیگ ول آجا

طالب جالندھری نوں اللہ حیاتی دیوے۔ آپ پاکستان دیاں پنجاہ سالہ تقریبات وچ اجکل دی آپنیاں نظماں ساندے نیں تے دلوں جانوں پاکستان تے اہل اسلام دی ترقی دے حامی نیں۔

صحرائی گورداسپوری :

اصل نام عبدالرحیم سی۔ ویہ (20) اپریل 1919ء نوں موضع دھاریوال ضلع گورداسپور وچ پیدا ہوئے اپنے پنڈوں میٹرک پاس کر کے محکمہ نہرو وچ ملازم ہو گئے تے فیر ترقی کر کے اوور سہنر بن گئے دو جی عالمگیر جنگ وچ بطور موٹر مکینک فوج وچ چلے گئے۔ 1947ء توں کجھ چہ پہلے لاہور آئے تے اک گرامو فون کمپنی نے ایہناں دے دو گیت ریکارڈ کیتے تے 14 اگست

1947ء نوں اہنہاں دا ترانہ ”بسم اللہ بسم اللہ“ ریڈیو توں نشر ہویا تے فیر اہنہاں دے گیت عام طور تے ریڈیو توں نشر ہوندے رہے۔ قلمی گیت وی لکھے تے ماہنامہ ”گیسو“ رومان تے ہفت روزہ ناخدا دی ایڈیٹری وی کیتی۔ کلام ”ہنجوواں دی لو“ دے نام نال جھنڈا 14 اگست 1947ء نوں عبدالعزیز سیال کوئی نے اہنہاں دا ہنڈھ لکھیا ترانہ ریڈیو پاکستان لاہور توں رات باراں بجے نشر کیتا:

بن کے رہوے گا پاکستان

پاکستان عالی شان

مسلم لیگ دا جھنڈا کھنڈا توں مسلم کیوں نہیں اٹھ بہنڈا
 وطن اپنا ہوندا ایمان بن کے رہوے گا پاکستان
 بھادیں بڑا چالاک اے نہرو ساڈا وی اے قائد آگے
 پورے ہوون گے ارمان بن کے رہوے گا پاکستان
 کرو چراغاں گھر گھر دے وچ وقت خوشی دا آیا
 پاک محمد دی امت دا رب نے دکھ مٹایا
 میں قربان تیرے توں جاواں قائد اعظم پیارے
 سچے رہبر مسلماناں دے مجاہد اعظم پیارے
 کرو سلام قبول میرا بن کھنڈا اے صحرائی
 پاکستان دے بانی تیری رب نے شان ودھائی

صحرائی ہوری 1944ء توں مسلم لیگ وچ شامل ہوئے تے لاہور وچ ای 20 نومبر 1987ء وفات پا گئے۔ تقسیم توں پہلے فیروز پور جیل وچ سن کہ اک پاکستانی ماہیا لکھیا جس دی بڑی مشہوری ہوئی۔ اوس ماہیے دا نمونہ انج اے:

- 1- اللہ کرم کماوے گا
 ویری بھادیں کجھ وی کرن
 پاکستان مل جاوے گا
- 2- پاکستان لئی ساہ ساڈے
 جیلاں انگریز دیاں
 ڈک سکن نہ راہ ساڈے
- 3- اسان مقصد پالیتاں
 کانگریس پٹ دی رہوے
 پاکستان بنا لیتاں

خوشتر کنجاہی :

اصل نام عبدالقادر سی۔ 1907ء وچ ضلع گجرات وچ پیدا ہوئے۔ شریف کنجاہی ہوراں دی معرفت جھنڈا کلام دستیاب ہویا۔ اوس توں پتہ لگدا اے کہ اہنہاں نے دو قومی نظریے دا کھل کے پرچار کیتا۔ تے احراریاں خاکساراں تے یونینسٹاں دے خلاف نظماں خوب لکھیاں۔

دو قومی نظریے دا پرچار خوشترہوراں اناج کھتا اے:

جداگانہ انتخاب

مسلم اپنے دل دل خیال کر کے سمجھ بہویں نہ دل دے صفا ہندو
 کہناں صاف کہ سپاں دے ہین پتر گویا مسکن جو رو جفا ہندو
 اہنہاں کدے نہ کے دے نال رکھی کے نال نہ کرن وفا ہندو
 کے گل پٹھیاں متاں لا کے تے لین ایہ اپنے نال رلا ہندو
 دھوکھا باز آخر دھوکھا دے جاوے تینوں سو، دا اکو جواب چاہیدائے
 اساں تساں وچ فرق ہے بہت سارا جدا جدا ساڈا انتخاب چاہیدائے
 مسلم لیگ دا پرچار خوشترہوراں اک لمی ساری نظم لکھ کے کھتا جس وچ پاکستان دا
 مطالبہ وی جھلک رہیا سی۔ تے پاکستان دی مخالفت کرن والیاں طاقتاں دی منڈیا وی کیتی گئی سی
 چنانچہ اوہ لکھدے نیں:

اج	شہرہ	اے	مسلم	لیگ	دا	وچ	ہندوستان	دیاں	گلیاں
ہویا	کالا	منہ	شریک	دا	وچ	ہندوستان	دیاں	گلیاں	
	خاکساراں	دی	پھونک	دی	لہ	گئی			
	احراراں	دی	بھنھی	دی	بہ	گئی			
	گاندھی	دا	چرخہ	چیک	دا				
اج	شہرہ	مسلم	لیگ	دا					
ہویا	کالا	منہ	شریک	دا	وچ	ہندوستان	دیاں	گلیاں	
	خوشتر	رب	نوں	جے	منظور	اے			
	لینا	پاکستان	ضرور	اے					
	چھٹ	جھگڑا	گھٹ	دوہیک	دا				
اج	شہرہ	مسلم	لیگ	دا					
ہویا	کالا	مونہ	شریک	دا	وچ	ہندوستان	دیاں	گلیاں	

جدوں دسمبر 1945ء دے الیکشن ہوئے تاں خوشترکنجاہی نے ایہ نظم لکھی:

مسلم	لیگ	ول	آوے	پاپی	جیوڑیا
خاکساراں	احراراں	کولوں			
یونینٹ	غداراں	کولوں			
آپنا	آپ	بچاوے	پاپی	جیوڑیا	
مسلم	لیگ	ول	آوے	پاپی	جیوڑیا
جے	نہ	مسلم	لیگ	ول	آیوں
رب	اپنے	نوں	پھر	نہ	بھایوں
ہو	جائیں	رسوا	وے	پاپی	جیوڑیا
مسلم	لیگ	جماعت		تیری	

تیری	عزت	تیری	دولت
جیوڑیا	وے	دا	توں
جیوڑیا	پاپی	ہو جا	اس
ساری	وے	آ	لیگ
سرکاری	دی	خدا	آس
جیوڑیا	نہ	دی	ہندوواں
جیوڑیا	پاپی	چا	تیرا
جیوڑیا	وے	آ	لیگ
	پاپی	ول	مسلم

جدوں پاکستان بن گیا تاں خوشتر کنجاہی ہو راں انج خوشی ظاہر کیتی:

خوشیاں تے ہوندیاں میں خوشی اج خاص اے
مدتاں دی رب ساڈی پوری کیتی آس اے
خواب جھڑے وندے ساں اسیں پاکستان دے
ہوئی اے تعبیر پوری وچ ہندوستان دے

تے شارد ا ایکٹ دے خلاف مسلم لیگ دی پالیسی دا شعراں راہیں اظہار انج کیتا گیا:

ویلا سون دا نہیں ہے جاگنے دا اپنے جوہر دس سر میدان اجکل
کمر بنھ کے تے ہن بھی ہو مگھڑا اپنی صیقل کر تیج ایمان اجکل
اپنے حق دا کرتے مطالبہ توں گورنمنٹ توں کردا اعلان اجکل
رد ہووے ایہ شار دا ایکٹ ساتھوں ورنہ اسیں تیرے نافرمان اجکل

تے فیر اک وقت تے ہوئے مسلمان نوں ہلون کے جگان دا سی۔ اوووں خوشتر کنجاہی نے
پاکستان دا مطالبہ انج کیتا سی:

سن او ساد مرادیا مسلمانا اجکل جنگ آزادی دی ہو رہی اے
جھڑی قوم نوں بہن دی جانچ نہیں سی اوہ بھی اپنی پیرس کھلو رہی اے
کنکوں پھٹ کے جھڑی گنڈھیل ہوئی کنڈے اپنے لئی اوہ بو رہی اے
خاکساری احراری نہ قوم سمجھیں ایہ تے غیر دیاں جتیاں دھو رہی اے
جیکر کامل آزادی نوں چاہوندا اسیں مسلم لیگ ول تیرا ایمان چاہیدائے
ایہو بول حکومت تے کانگریس نوں ساڈا دکھ بننا پاکستان چاہیدائے
ایس کلام توں خوشتر دی بالغ نظری تے سیاسی بصیرت دا پتہ چلدا اے۔

اطہر نظامی :

لاہور وچ 1924ء وچ محلہ بارودخانہ وچ پیدا ہوئے۔ ایہ محلہ ایس پاروں مشہور سی کہ
اتھے ڈاکٹر تاثیر، ڈاکٹر نذیر احمد، ایم اسلم ناول نگار، ڈاکٹر یعقوب حسن تے سر شہاب الدین ورگے
دانشور رہندے سن۔ تے مولوی عبدالستار بھکھی ضلع شیخوپورہ والے نے وی اپنی کتاب قصص
المحسنین دی ایسے محلے وچ مکمل کیتی سی (پنجابی ادب دی کہانی صفحہ 536) اخلاقی تے قوی

اصلاح دے حامی نہیں۔ مسلم لیگ دے آفس وچ کارندے سن۔ ایس کر کے مسلم لیگی لیڈراں دے کول رہ کے کم کرن دا موقع وی ملیا۔ تے ایس سلسلے وچ جیل یا تارا وی کرنی پئی۔ شملہ کانفرنس دے حوالے نال اطہر نظامی دی لکھنؤ کبڈی..... تھلے دتی جا رہی اے۔ ایہ 1945ء دی گل اے:

کبڈی

کبڈی	دا	میدیاں	سی	ویول	دی	کوٹھی
ملا	توں	چوڑی	سی	آکھن	نوں	چھوٹی
ابھدر	سن	لنگوٹے	تے	اوپر	لیکونی	لنگونی
بنا	دو	منے	تے	اک	لیک	کڈھی
کبڈی		کبڈی		کبڈی		کبڈی
کبڈی		کبڈی	کرن	وارو		واری
لیاقت		ڈیساں	حسن	تے		اچاری
حمایت		کرن	کانگریس	دے		احزاری
ملا	نے	تے	مومن	تے	جو	ان
کبڈی		کبڈی		کبڈی		کبڈی
جنح	جی	نے	گاندھی	نوں	اک	ماری
دھڑاں	کر	کے	منہ	پرنے	کانگریس	سی
بڑی	پنچی	پٹی	ہوئی	پنچی		سدھی
کبڈی	اس	پو	دے	پتر	نے	نہ
کبڈی		کبڈی		کبڈی		کبڈی
ملا	جا	کے	نہرو	نے	دتی	دہائی
بڑی	لیگ	نے	ساڈی	درگت		بنائی
اسیں	تک	نال	اپنے	لیک		کڈھی
کدی	ایس	نال	تسی	کھنڈ	نہ	بھائی
کبڈی		کبڈی		کبڈی		کبڈی

تے جدوں پٹیل ہوراں اکھنڈ بھارت دا رولا پایا تاں مسلم لیگ نے اوہدی ڈٹ کے مخالفت کیتی۔ چنانچہ اطہر نظامی ہوراں وی ایہ جو مصرعہ لکھیا سی:

ستا شیر کچھار وچ جاگ پایا اے کوئی جا کے کہہ دے پٹیل تائیں
 اکھنڈ ہند دے لہرے نوں چھڈ دیو نے بدی اتے نہ تیل تائیں
 بھیزیاں عادتیاں توں آ' باز جاوے کھنڈے مول ناہیں ایس کھیل تائیں
 نہیں نے انج مٹاواں گے اطہر اوہنوں جویں مٹاندا اے سورج تریل تائیں

اوس زمانے وچ کبڈی دی سیاسی حیثیت دا بڑا شرہ سی۔ حافظ عبدالرحمن نے بابا کملا دے قلمی نام نال کبڈی دی لکھی جھڑی روزنامہ زمیندار وچ شائع وی ہوئی سی۔ ایسے

طرحاں سید موسیٰ امرتسری ہوراں وی سیاسی کبڈی نامی نظم لکھی سی۔ ایس توں ایہ اندازہ ہو جاندا اے کہ ساڈے شاعر حضرات نرے قلمی جہاد دے علمبردار نہیں سن بلکہ اوہ عوامی تے رہتاتی بہتیل دے وی جانو تے پینڈو حیاتی دے عملی طور تے نقیب تے سالار وی سن۔ پہلے بابا کملا دی نظم پڑھو تے فیر سید موسیٰ ہوراں دی:

سیاسی کبڈی از بابا کملا

کوٹھی	دی	دائسرائے	بتا	اکھاڑا
چوٹی	دی	یعنی	اچھی	بڑی
لنگوٹی	دی	آئے	گاندی	اوپدھر
کڈھی	ٹھاٹھ	ٹائی	لا	جناح
کبڈی	کبڈی	کبڈی	کبڈی	کبڈی
کبھی	کدی	کچھے	اگے	کدی
بجھے	نئے	نہرو	اتے	پھیل
بلے	تیرے	جناح	نہ	پھڑائی
چھڈی	چاٹ	کتے	ٹھہری	کتے
کبڈی	کبڈی	کبڈی	کبڈی	کبڈی
چلائے	چکر	نے	کانگریاں	بڑے
دکھائے	جلوے	دے	مکھڑے	روپے
ملائے	اپنے	نال	مولوی	کٹی
وڈھی	دی	سبھنل	لیگ	مگر
کبڈی	کبڈی	کبڈی	کبڈی	کبڈی
ویول	لارڈ	بنیا	دا	کبڈی
پل	توں	لندن	لیندا	ہدایت
چرچل	سارے	اونوں	کرتب	سکھاندا
وڈھی	توں	لالے	گورے	بڑی
کبڈی	کبڈی	کبڈی	کبڈی	کبڈی
ہوئی	دیریشیر	بڑی	کبڈی	کبڈی
ہوئی	ڈھیر	ڈھے	ڈھانی	جناح
چھڈی	ای	کرا	سینا	ہنومان
کبڈی	کبڈی	کبڈی	ڈویشن	جناح
			کبڈی	کبڈی

سیاسی کبڈی

(از سید موسیٰ امرتسری)

میرا ہانی آکے جو شیطان ہویا
 کبڈی والا ایہ فیر سامان ہویا
 بڑے معرکے دا سی سامان ہویا
 تے پالے دے وچکاروں اک لیک کڈھی
 کبڈی کبڈی کبڈی کبڈی کبڈی
 جناح نے جو گاندھی نوں آہتھ پایا
 سیاست دا بھ تانا بانا بھلایا
 جدوں لیک نے اپنا چرخہ چلایا
 رہی کانگریس نہ رہی کبڈی کھڈی
 کبڈی کبڈی کبڈی کبڈی کبڈی
 جو موسیٰ نے لاجول وی دھول ماری
 تے مونڈھے تے اوہدے اوہ لگی کراری
 گیا چھڈ پالا ہوئی اوہنوں خواری
 لیا مار تے روز دی دو وڈی
 کبڈی کبڈی کبڈی کبڈی کبڈی

ملک عطا اللہ عزت :

امرتسر دے وسینک سن مسلم لیگ دے رکن سن تے آل انڈیا مسلم لیگ ولوں پنجاب دا
 دورہ کرن دا حکم ہویا۔ چنانچہ اوہناں پنڈ و پنڈ پھر کے اپنی شاعری راہیں لوکاں نوں جگایا تے مسلم
 لیگ دی حمایت کئی ابھاریا۔ 1940ء توں بعد مسلم لیگ دے مطالبہ پاکستان نوں کامیابی نال ہمکنار
 کرن لئی عطا اللہ عزت نے وی بڑا کم کیتا۔ آپ پنجابی زبان دے شاعر ملک ضیاء اللہ ضیا دے
 والد بزرگوار سن۔ اوہناں دی ہمشہرتی نظم پڑھو تے داد دیو:

لا لے مسلم لیگ دے نال پریت
 دلدار آجا ووٹ پاجا کم بنا جا
 لا لے مسلم دے نال پریت
 مسلم لیگ مسلماناں دی جماعت ہے بھاری
 خدمت پاک رسول دی کردی تابعداری
 نہ جانے ایہ ول چھل کرنا نہ جانے مکاری
 سدھے سدھے لوک بھشتی نیک اپہنوں دی نیت
 لا لے مسلم لیگ دے نال پریت
 مسلم لیگ کہوے اسی بھائی سارے اک ہو جائے
 رکھیا نام قرآن نے جیڑا اوس تے عمل کمائے
 آگوں سن کے کہن بیاری اسی فیر کتھوں کھائیے
 حلوہ گرم سیال نوں نوں کلنی ہاڑ نوں ٹھنڈی سیت
 لا لے مسلم لیگ دے نال پریت

اک بڈھی کجھ منگدی منگدی کول سمندر جاوے
لال جواہر لال جواہر ایہو ورد کماوے
آسا پگڑ حیات خضر دی سوار مجھی تے آوے
پوری کر گیا آس بڈھی دی گائے خضر دے گیت
لا لے مسلم لیگ دے نال پریت

ایسے طرحاں ملک عطا اللہ عزت نے مسلمان جوائن نوں 1945ء وچ مسلم لیگ دا ساتھ
دین لئی وی ابھاریا تے آکھیا:

جوانا قوم دیا توں ایس قوم دی شان
شیر پنجاب دیا تیرا دیس نوں مان
جوانا قوم دیا توں ایس قوم دی شان
غیرت وند جواں جنہاں دے تکے نہ گھر دل کوئی اوہناں دے
اپنی جان دی بازی لا کے دیس دی آن بچان
جوانا قوم دیا توں ایس قوم دی شان
شیر پنجاب دیا تیرا دیس نوں مان
دسی ہووے وردی تیری فیر ہووے گی شان اچیری
غیر کیوں کھاوے دولت تیری ترس ترس مر جان
جوانا قوم دیا توں ایس قوم دی شان
شیر پنجاب دیا تیرا دیس نوں مان
چھڈ بھرتے بازی لاؤنی گڈی ڈور پتنگ اڑانی
سگھ نشانے رفل چلاؤنی مرواں دے میدان
جوانا قوم دیا توں ایس قوم دی شان
شیر پنجاب دیا تیرا دیس نوں مان
بھیناں چرے ڈاہون کتن سوت لباس بناون
ہور سیاپے مگروں لاہون سرخی مسی پان
جوانا قوم دیا توں ایس قوم دی شان
شیر پنجاب دیا تیرا دیس نوں مان

ملک ضیاء اللہ ضیاء :

آپ 20 جنوری 1920ء نوں کٹڑہ خزانہ امرتسر وچ پیدا ہوئے باپ دا نام ملک عطا اللہ
عزت سی۔ جھڑے مسلم لیگ دے کارکن سن۔ ملک ضیاء اللہ وی اپنے والد نال تحریک پاکستان
وچ حصہ لیندے رہے۔ تے ضیاء اللہ نے وی قومی نظماں لکھ کے پاکستان دی تحریک وچ حیاتی دا
دیوا روشن کیتا ہتھلی لظم توں ضیاء اللہ ضیاء دا خلوص ڈلہ ڈلہ پے رہیا اے:

ہے تنظیم یقین اتحاد ساڈا بن کے رہوے گا ایہ پاکستان ساڈا
ساڈا عزم محبتیں دیس دیاں غیرت مند ہر اک جوان ساڈا

سانوں ہمتاں رب نے بخشیاں نہیں محنت کش مزدور کسان ساڈا
 اسی نال طوفاناں دے کھہن والے کئی وار ہویا امتحان ساڈا
 غیرت مند جہان وچ جو توماں اوہ کدی غلام نہیں رہندیاں نہیں
 مر کے مٹن تے مٹ کے فیر ابھرن لہراں جس طرحاں اٹھدیاں بہندیاں نہیں
 داٹاں لسیاں ہن تے فیر کیہ اے ودھے وانگ ہراں دے پانیاں دے
 پت قاسم دے وانگ یلغار ہووے ہون حوصلے طارق دے ہانیاندے
 ایسے طرحاں ضیا اللہ ضیاء نے اک لہزم .... "اسیں پاکستان بناواں گے" وی لکھی سی۔
 اہلہدے کجھ بول اہج سن :

اسیں	پاکستان	بناواں	گے
قانون	قرآن	چلاواں	گے
اسیں	سارے اک	ہو جاواں	گے
اسیں	پاکستان	بناواں	گے

○

باہمن	دی	بودی	پھڑنی	اے
گورے	نال	جنگ	وی لٹنی	اے
اک	لال	بندوی	چڑھنی	اے
اسیں	ذرا	وی نہیں	گھبراواں	گے
اسیں	پاکستان	بناواں	گے	

○

ساڈے	غازی	مرد	جیالے	نیں
ساڈی	عزت	دے	رکھوالے	نیں
ایہ	آٹاں	شاناں	والے	نیں
اسیں	اپنا	زور	آزماواں	گے
اسیں	پاکستان	بناواں	گے	

دائِم اقبال دائِم :

اصل نام مج اقبال تخلص دائِم تے فیر نام دائِم اقبال دائِم کر کے مشہور ہو گیا۔
 1909ء وچ موضع واسو نزد منڈی بہاؤ الدین وچ پیدا ہوئے۔ مجازی عشق دے زخمی سن
 پڑھائی چھڈ دتی تے ر عشق مجازی دا رستہ سوکھا کران دے بہانے بابا میاں خاں پنڈ جھلانہ (نزد
 منڈی بہاؤ الدین) کول چلے گئے۔ اوہناں نے مجازی توں حقیقی ول رہنمائی کر دتی تے دائِم اقبال
 شاعری کرن لگ پئے۔ بے شمار کتاباں لکھ چکے نیں۔ مثلاً..... سوہنی مہیوال یوسف زہرا.....
 کملی پوش..... ہیر سیال رزا صاحبان..... ابراہیم ادہم، سیف الملوک لیلی مجنوں۔ پنجابی ساگ
 شاہنامہ کرپلا تے قصہ شاہ مراد وغیرہ دائِم دی شاعری وچ روایت دا رنگ بڑا گورھا اے۔

21 جنوری 1945ء نوں قائد اعظم دے ارشاد تے دعوت اتے مسلم لیگ وچ شمولیت اختیار کیتی تے اردو تے پنجابی زبان راہیں قلمی جہاد کر کے پاکستان دے مطالبے نوں باوقار طریقے نال منوان لئی جدوجہد کیتی۔ تے پنڈاں تھاداں وچ جا کے مقصد دا موتی حاصل کیتا۔ پاکستان دیاں مخالفت طاقتاں بھادیں اوہ مسلمان سن یاں غیر مسلمان۔ دائم اقبال دائم نے اوہناں دے خلاف وی جنگ لڑی۔ ایہناں دے سگی ساتھیاں وچ ظہیر نیاز بیگی، فضل کریم مجاہد جہلمی، سردار شوکت حیات، ملک فیروز خاں، حکیم سردار خاں چکوڑی شریف شامل سن سابق صدر پاکستان چوہدری فضل الہی مرحوم اوہناں دناں وچ مسلم لیگ ضلع گجرات دے صدر سن۔ 34 35 سال دا جوان گہرو دائم اقبال دائم علمی تے قلمی جہاد راہیں پاکستان دے وجود لئی کوشش وچ رجھار رہندا سی۔

دائم اقبال دائم اپنی اک نظم وچ مسلم لیگ دے گلزار دا انج اعلان کردے نیں:

کھڑیاں	نیں	گلزاراں	مسلم	لیگ	دیاں
حق	دا	چانن	لا	کے	چھڈناں
کفر	اندھیر	مٹا	کے	کے	چھڈنا
پاکستان	بننا	تظاراں	مسلم	لیگ	دیاں
دیکھو	پاک	گلزاراں	مسلم	لیگ	دیاں
کھڑیاں	نیں	کرم	مسلم	لیگ	کمائے
قائد اعظم					بنائے
نکے	وڈے	اک	مسلم	لیگ	دیاں
بہسن	سدا	بھاراں	مسلم	لیگ	دیاں
کھڑیاں	نیں	گلزاراں	مسلم	لیگ	دیاں
ساڈا	دین	ایمان	وی	وی	اکو
کعبہ	تے	قرآن	وی	وی	اکو
بت	وی	اکو	جان	وی	اکو
انبر	دھرت	پکاراں	مسلم	لیگ	دیاں
کھڑیاں	نیں	گلزاراں	مسلم	لیگ	دیاں
دنگ	ہویا	اے	عالم	سارا	نظارا
لا	الہ	دا	پاک	تارا	سارا
ساڈے	جھنڈے	تے	چن	تارا	سارا
وجدیاں	بہسن	تاراں	مسلم	لیگ	دیاں
کھڑیاں	نیں	گلزاراں	مسلم	لیگ	دیاں
یونینٹ	احزاری	دا	گولا	چولا	دیاں
دائم	افرنکیاں	دے	بھروپی	لیگ	دیاں
پاپھر	دے	دے	مسلم	لیگ	دیاں
حق	برحق	اخباراں	مسلم	لیگ	دیاں

کھڑیاں نہیں گلزاراں مسلم لیگ دیاں

عبدالغفور اظہر :

آپ 14 اگست 1918ء نوں قصبہ سودی ضلع لدھیانہ وچ چودھری عبدالرحمن دے گھر پیدا ہوئے۔ تے فیر لدھیانہ وچ دسوں کر لئی۔ اردو، فارسی تے پنجابی فاضل دے امتحان پاس کیتے تے نالے بی اے تک تعلیم لئی۔ 1947ء وچ جھنگ آوے۔

علامہ اقبال دی فارسی لکھت ارمغان حجاز دا پنجابی نظم وچ ترجمہ کیتا جھڑا 1972ء وچ چھپا سی تے مجموعہ کلام چٹیاں فجر اں وی ترتیب دتا لیکن چھپ نہ سکیا تے ایہناں دا کلام اوہناں دے بیٹے جاوید اظہر ”جھڑے محکمہ ریلوے وچوں ریشتر ہو چکے نیں تے لاہور رہندے نیں) موجود اے۔ (پنجابی ادب دی کہانی صفحہ 500 تے ہور ذرائع) بطور مسلم لیگی کارکن یکم جنوری 1947ء نوں اوہناں نے اک نظم لکھی جھڑی بڑی مقبول سی اوہدا پورا لشکارا دیکھو:

میں	باطل	دا	ویری	میں	حق	دا	سپاہی
میں	ہر	وقت	جاگاں	میں	ہر	وقت	راہی
مقدر	چ	میرے	لکھی	بادشاہی	لکھی	بادشاہی	
تے	کفاراں	دے	لشکاراں	دی	تباہی	تباہی	
میرے	سامنے	کیہ	نیں	لا	لے	مہا	شے
میں	سمجھاں	ایہناں	نوں	تے	پھلیاں	پتا	شے
ایہ	کر	کجھ	نہ	سکن	میں	کر	کے
میں	ویری	مکاواں	تے	غازی	کہاواں	کہاواں	
غلاماں	نوں	پھڑ	کے	شہنشاہ	بتاواں	بتاواں	
ہے	ساری	خدائی	دے	وچ	دھاک	میری	
غلامی	دی	اکیر	ہے	خاک	میری	میری	
میں	تلوار	لے	کے	جدوں	پیر	پٹاں	
میں	جتھے	دھراں	پیر	کچھے	نہ	ہٹاں	
طوفاناں	نوں	ڈکاں	پھاڑاں	نوں	کٹاں	کٹاں	
اجے	تائیں	خیبر	نوں	نیں	یاوشاں	یاوشاں	
نشہ	کانگریس	دا	میں	سارا	اتاراں	اتاراں	
وطن	اپنا	لے	کے	میں	پاواں	پکاراں	
میں	مظلوم	نوں	پیار	کرتا	دی	جاناں	
غماں	دے	سمندر	چ	ترتا	دی	جاناں	
میں	چھلاں	چ	رڑھ	کے	ابھرنا	جاناں	
زمانے	نوں	اظہر	وکھا	کے	رہواں	گا	
نواں	وطن	اپنا	بتا	کے	رہواں	گا	

امام دین مجاہد :

آپ 25 دسمبر 1999ء نوں پیدا ہوئے۔ والدہ لاہور دی سی تے والد صاحب امرتسر۔
 سن۔ انج آیدی پنجابی زبان وچ لاہور تے امرتسر دا ملاپ گوڑھا ہو کے ظاہر ہویا۔ 13-1912ء دے
 قریب شاعری ول آئے۔ تحریک خلافت تے علم دین شہید دی تحریک کے مسجد شہید گنج دی تحریک
 وچ ودھ چڑھ کے حصہ لیا۔ لیکن شہید گنج دی تحریک وچ احرار دی کانگریس نوازی نے بد دل کر
 دتا تے احراری تحریک نوں چھڈ کے مولانا ظفر علی خاں دی جماعت نیلی پوش وچ شمولیت اختیار کر
 لئی۔ تے 1936-37ء وچ کانگریس دا تعصب جدوں مسخراں توڑی پہنچیا تاں اپنی مساوات پارٹی
 نوں جس دے امام دین مجاہد صدر سن 'چھڈ کے اتحاد ملت پارٹی دے نال مسلم لیگ ول جھکے۔ تے
 1940ء وچ قرار داد پاکستان دی منظوری توں بعد ایہ سارے لوک مسلم لیگ وچ شامل ہو کے
 قائد اعظم دی بانہ بن گئے۔ مجاہد ہوراں دا رابطہ قائد اعظم نال براہ راست ہوندا رہندا سی۔ امام
 دین مجاہد نوں برطانوی حکومت نے خان صاحب دا خطاب دتا ہویا سی۔ لیکن جدوں 1946ء وچ
 راست اقدام دی مسلم لیگی تحریک سے قائد اعظم نے مطالبات تے القابات واپس کرن دی اپیل
 کیتی تاں امام دین مجاہد نے "خان صاحب" دا خطاب واپس کر دتا۔ تے فیر مسلم لیگ دی تنظیم
 تے مسلماناں دی بیداری لئی پنجاب توں لے کے یو پی سی پی تک طوفانی دورے کیتے تے مسلم
 نوں طاقت مہیا کیتی آیدی کتاب "نورنگ" وچ قومی تے ملی نظماں نیں جنہاں دا تعلق قیام
 پاکستان توں بعد والے پیریڈ نال اے۔ تاہم اوہ جوانی وارے مسلم لیگ دی معقولیت دے قائل
 ہو گئے سن کیونکہ احرار نے مسلماناں نوں کانگریس دی جھولی وچ پا دتا سی۔ اوس دا اک شعر بڑا
 نوہکلا اے:

مسلم لیگ جماعت پیاری کیتے قول نبھاوے گی
 انشاء اللہ قوم دی بیڑی یارو بنے لاوے گی

چنانچہ امام دین مجاہد بڑے یقین نال اپنے ساتھیوں تے عام مسلماناں نوں سمجھاوندے نیں:

ایہ گل میری سنو بھراؤ مسلم لیگ دا ساتھ نبھاؤ
 سارے مل کے زور لگاؤ ہمت رنگ لیاوے گی
 مسلم لیگ جماعت پیاری کیتے قول نبھاوے گی
 انشاء اللہ قوم دی بیڑی یارو بنے لاوے گی
 ایہ گل میری نبھ لو پلے کلمے دی کوئی پیش نہ چلے
 مسلم لیگ دے جھنڈے پتھلے وگڑی راس ہو جاوے گی
 مسلم لیگ جماعت پیاری کیتے قول نبھاوے گی
 انشاء اللہ قوم دی بیڑی یارو بنے لاوے گی
 اٹھو جاگو کریئے چارا جاگ پیا اے عالم سارا
 مسلم لیگ دا سن کے نعرہ جان ویری دی جاوے گی
 مسلم لیگ جماعت پیاری کیتے قول نبھاوے گی
 انشاء اللہ قوم دی بیڑی یارو بنے لاوے گی
 اک منٹھ ہو کے مسلم بھائی سوچو سمجھو کرو دانائی
 جیکر ایہ وی گھڑی کھنچالی مڑ کے ہتھ نہ آوے گی

مسلم	لیگ	جماعت	پیاری	کہتے	قول	نبھاوے	گی
چمکے	دین	اسلام	اساڈا	دنیا	اتے	نام	اساڈا
پورا	حق	امام	اساڈا	ساڈے	پلے	پاوے	گی
مٹلم	لیگ	جماعت	پیاری	کہتے	قول	نبھاوے	گی
انشاء	اللہ	قوم	دی	بیڑی	یارو	بنے	لاوے

غلام احمد کاتب نوشاہی (1892ء - 1954ء) :

آپ 1892ء وچ موضع ساہن پال (حضرت نوشہ گنج بخش دا پنڈ) ضلع گجرات وچ پیدا ہوئے۔ کتابت سکھ کے ساری عمر کتابت ای کر دے رہے۔ آپدی کیت ابوالمظفر سی تے تخلص آپ نے کاتب، بے وطن، غمزہ، غلام احمد، بندویان، سادھو، مٹی، دیوانہ، شوخ تے جالب وغیرہ بہت سارے ورتے۔ آپ حاجی محمد نوشہ گنج بخش دی اولاد وچوں سن۔ کتابت دا فن تے دینی علم وزیر آباد دے مولوی قمرالدین حنفی کولوں سکھے۔ کتابت دے سلسلے وچ وزیر آباد جھنگ، قادیان تے جلال پور جٹاں وچ مقیم رہے تے آخر لاہور آکے ڈیرہ لایا جتھے روزنامہ زمیندار، سیاست تے انقلاب وچ خوشنویسی دے فرائض نبھائے تے آخر 1954ء (1373ھ) وچ وفات پا گئے۔

غلام احمد کاتب تے زمیندار وچ خوشنویسی دے دور وچ اپنی شاعری راہیں اسلامی احیاء دیاں تحریکاں وچ حصہ لیتا تے آخر پاکستان دے قیام دی تحریک وچ قلمی شمولیت وی کیتی رکھی۔ آپدی قومی تے مجاہدانہ شاعری دے نمونے لئی ہتھ دتیاں نظماں ول جھاتی پاؤں:

دو قومی نظریے بارے اوہ لکھدے نیں:

اٹھ باندھ کر ہن جاگ ذرا اسلام تے جان فدا کر دے
بن حامی پاکستان دا توں اسلام توں کفر جدا کر دے
تیری مدد تے حیدر صدر ہے پھر کس گلوں توں ڈردا ہے
بن غازی مرد مسلمان توں بھ کفرستان تباہ کر دے

تے ہوئے مسلماناں نوں جگان لئی غلام احمد کاتب نے ایہ شاعرانہ طریقہ ورتیا:

اٹھ اے مسلم خوابیدہ قائم کر اسلام نوں
نعرہ مار توحید دا پی وحدت دے جام نوں
باجھ خدا دے تیرا کوئی حامی مددگار نہیں
دے دے جان محمد خاطر چھڈ دیویں انجام نوں

کافراں دی بدعتی دے بر ملا اظہار نوں غلام احمد کاتب نے انج ننڈیا:

مسلماناں تے چڑھ چڑھ آوندے
اک دوچے نوں سکھ سناوندے
مسلمان اسان نہیں بھاوندے
سٹنے کڈھ پنجاب تھیں دور اوئے

تے آخر پاکستان بارے اپنے یقین تے عملی کوشش دا انج اظہار کہتا:

اسین	پاکستان	بنواں	دے
اسین	گولیاں	کھاواں	دے
اسین	پیر نہ	ہٹانواں	دے
رہساں	محکم	نکا	مسلم
اٹھ	پاکستان	بنا	مسلم
توں	اپنا	چلا	مسلم
نہیں	ڈرنا	بندوقاں	توں
نہیں	ہلنا	شوکاں	توں
نہیں	نساں	پھوکاں	توں
جھنڈا	پھڑ	لہرا	مسلم
اٹھ	پاکستان	بنا	مسلم
ایہ	خضر	پتر پیے	دا
منہ	کالا	تہیے	دا
کیہ	کرنا	ایے	دا
اہدی	جڑھ	نہ کا	مسلم
اٹھ	پاکستان	بنا	مسلم

زبان دے لحاظ نال غلام احمد کاتب گجرات دے علاقے دا اثر ہینٹھ شریف کنجاہی وانگوں ”
گاگے گی“ دی جگہ دا۔ دے۔ دی۔ استعمال کردے نیں۔ ذرا ایس رنگ دی جھلکی وی دیکھو:

پاکستان	جدوں	بن	جاوے	دا
پھر	آپ	خضر	شراوے	دا
رو	رو	اوه	کرلاوے	دا
کے	مینوں	نال	رلا	مسلم
اٹھ	پاکستان	بنا		مسلم
اسین	پاکستان	بنواں		دے
اسین	شرعی	احکام	چلاواں	دے
اسین	چوراں	ہتھ	کٹاواں	دے
دساں	شرع	دے	نال سزا	مسلم
اٹھ	پاکستان	بنا		مسلم
توں	اپنا	حکم	چلا	مسلم

ساڈی قوم تے تحریک پاکستان دے شاعراں دی شاعری توں ایہ گل کھل کے ثابت ہوندی
اے کہ پاکستان کا مطلب کیا؟..... والا تصور ہر پاسے ایہو سی کہ پاکستان اک اسلامی ملک ہووے
گا جتھے اسلامی شریعت نافذ ہو ویگی۔ لیکن جدوں پاکستان بن گیا تے اہدی باگ ڈور وڈیریاں تے
انگریزاں دے ذہنی غلاماں دے ہتھ وچ آگئی تاں اوہ پاکستان دی مقصدیت بارے ”معاشی
خوشحالی“ دا بہانہ بنا کے..... مسلماناں نوں دھوکھا دین دے مرتکب ہوئے لیکن 1997ء دے

انتخابات نے اکواری فیر ثابت کر دتا کہ پاکستان دے مسلمان پاکستان دی اسلامی تے شرعی نفاذ دی حیثیت نوں اج وی نہیں بھلے تے ایس انتخاب راہیں مسلم لیگ نوں 1946ء والا مینڈیٹ دے کے توقع کیتی جا رہی اے کہ انشاء اللہ مسلم لیگ اپنے مشن نوں انشاء اللہ ضرور پورا کرے گی۔ تے پاکستان اک آزاد اسلامی تے خود مختار ریاست دے طور تے دنیا وچ اک طاقتور اسلامی ملک بن کے ابھرے گا تے اقبال دے خیال موجب حضور علیہ السلام دے اوس ارشاد دا علمبردار ثابت ہوویگا جدا ذکر علامہ اقبال نے اپنے اک شعر وچ ایج کیتا سی:

میرا وطن وہی ہے میرا وطن وہی ہے
میرا وطن وہی ہے میرا وطن وہی ہے
(قدر آفاقی)

محمد حنیف قدر کشمیری :

موچی دروازہ لاہور دے وسینک سن۔ فروری 1920ء وچ پیدا ہوئے۔ باپ دا نام رحمت اللہ حیرت سی۔ 1938ء وچ شاعری ول آئے تے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دے شاگرد ہو گئے۔ حنیف قدر ہوراں تحریک پاکستان دے شاعراں وچ شامل ہو کے حصول پاکستان دی منزل نوں نیزے لیاندا۔

محمد حنیف قدر کشمیری گاندھی جی دے پجاریاں نوں قلمی سٹ مار دے میں تے پاکستان ہنن بارے بڑے یقین دا اظہار کردے میں:

ہندوستان غلاماں دا ملک مڈھوں اپنی گل گاندھی جی وی جان دے میں
مسلمان آزاد نہ ہو جاوے ویری ایس کر کے پاکستان دے میں
وچوں سمجھدے میں مسلمان تائیں مہنگے جان توں بول زباندے میں
کیونکہ وچ تاریخ دے ذکر ساڈے ہر میدان اندر فتح پان دے میں
گاندھی نہرو پٹیل نوں کہو جا کے گھٹا اپنا آپ کیوں چھاندے میں
پاکستان ہے قدر بنا لینا ٹوٹے کر دینے ہندوستان دے میں
تے فیراک جگہ ہندو دی اہسا دی آڑ وچ مسلماناں نوں چھری مارن دا بھانڈا ایج بھن دے

میں:

پایا ای رہ گیا ہندو دی آہسا دا ترکندا
جناخ نے ماریا گاندھی نوں پاکستان دا ڈنڈا
کل اک لالی نوں لالہ آکھدا جاندا سی دنیا میں
مسلمان آہنی ایس جنہوں بڑا چوہبڑ ای مشنڈا
اہنیاں دا قائد اعظم تے اکو گل کہندا اے
میں گڈاں گا قلعے شاہی تے پاکستان دا جھنڈا
کے گلے وی راضی نہیں ایہ پاکستان دے باجھوں
نہ لیکھا کم کردا اے نہ کوئی بھاجی نہ کوئی منڈا
اسی تے کڈھنا ایہوں مسلماناں دا کڈا اے

ایہ چو بھی جا رہیا اے بھارت نوں پاکستان وا کنڈا
 بڑا ای ٹل لایا آپ باپو نے تے نہرو نے
 توں وی جامتھرا بھابو تے گنو ماتا نوں پا، ونڈا
 کرو پوجا گنو ماتا دی ساڈا دھرم کہندا اے
 ایہ گنو ماتا نے کھاجان ڈھگا مجھ تے سنڈا
 ایہ دو قوماں قدر اک ہون کوں کانگرس دے
 ہے دندان پے گئی باپو نوں نہرو ہو گیا ٹھنڈا

حنیف قدر دی شاعری وچ جدید تے آزاد نظم دا جھلکارا وی ایتھے بڑا پھبدا اے۔
 قائد اعظم مرحوم پاکستان بارے بڑے پر امید سن تے مسلماناں نوں ایس خداوندی نعمت
 ملن تے بڑے نخر نال کہندے ہوندے سن کہ پاکستان وچ کسے شے دی تھوڑ نہیں۔ البتہ
 پاکستانیاں نوں چاہیدا اے کہ اوہ ہر ویلے کام کام تے کام۔۔۔ دی عادت اپنان تے ایتھی ترقی
 تے خوشحالی لئی کم کردے رہن۔

محمد حنیف قدر نے وی مسلماناں نوں قائد اعظم دے حکماں خصوصاً ڈائریکٹ ایکشن اتے
 عمل کرن لئی اپنے ڈھنگ نال انج ونگاریا سی:

کے گل دا گھانا نہ خوف تینوں توں اس تعمتاں تھیں مالا مال مسلم
 نالے غازی تے نالے شہید اس توں رتے تیرے نیں دونوں کمال مسلم
 توں تے آپ ای غفلت وچ رجھا دیویں آپ نوں پیا زوال مسلم
 محمد علی جناح نے آکھیا اے ونگا ہون نہیں دیاں گاوال مسلم
 سمجھ موت غلامی دی زندگی نوں کمر کس لے سرت سنبھال مسلم
 پاکستان ہو سی تیرے وچ قدماں ٹریا چل ٹوراں جھڑی چال مسلم
 مستقبل آئے روشن ہو جاسی ماضی نال ملا دے حال مسلم
 تینوں قائد اعظم جو حکم دتا توں ڈائریکٹ ایکشن کر، دکھال مسلم
 قدر یار آزادی دی زندگی لئی ہونا پوے تے ہو جا حلال مسلم

ہیٹھ لکھیا بند دعوتی تے مجاہدانہ شاعری دا سوہنا نمونہ ہون دے نال نال ایتھا آخری
 مصرع بڑا سوادی اے:

ادم آہر تیرے جانے جگ سارا پر توں انج کیوں ڈھیریاں ڈھا بیٹھوں
 ماضی بھل کے غافلا مسلماناں مندا اپنا حال بنا بیٹھوں
 ہندوستان اندر شاناں تیریاں دا ملدا وچ تاریخ جواب کوئی نہیں
 کئی سو سال رہ کے حکمران ایتھے گل وچ طوق غلامی دا پا بیٹھوں
 کامیابیاں نے چمے قدم تیرے ہتھیاں تیریاں سدا میدان مارے
 تیرے سر سرداریاں ساریاں سن توں کیوں اپنا آپ گنوا بیٹھوں
 بھادیں لکھ مصیبتاں پین حرتے مرد توصلہ کدی نہ ہار دے نیں
 شاہ سوار ہو کے عربی گھوڑیاں دا کھوتا کھوہ دے وچ کما بیٹھوں

تے آخر وچ اوہ قائد اعظم دی آگوائی ہنہ مسلم لیگ دا ساتھ دین لئی وچ ن کے ہوہ
دیندے نیں تے گھنیا مقصدیت چھڈ کے اچی سچی مقصدیت لئی آہرتے اوم کرن دا پیغام دیندے
نیں کہ ہن منافقاں ہتھوں دھوکا نہ کھاویں:

محمد علی جناح دے لگ آکھے مسلم لیگ والے جھنڈے ہنہ آجا
کچھے لگ منافقاں کافراں دے دھوکھا بڑی واری اگے کھا بیٹھوں
اکھاں میٹ کے وانگ کبوتران دے نہیں شکار ہوندے چوکس رہن والے
کھیڈاں ساریاں کھیڈ کے جانبازا جاچاں ساریاں آپ بھلا بیٹھوں
قدر یاد آوے پیا ایس ویلے مصرعہ خوب شاعر استا کار دا اے
تینوں حکم کستوری خرید نے دا ڈھیر ہنگ جوائن دے لا بیٹھوں

ایس توں ظاہر ہوندا اے کہ حنیف قدر نے تحریک پاکستان وچ بڑا کم کیتا سی۔ آغا امداد
علی غالب گواہ نیں کہ 1947ء وچ مسلم ہیلتھ کلب منٹو پارک لاہور وچ اوہناں نواب ممدوٹ دی
صدارت ہنہ اک جلسے وچ پاکستان بنان دے عزم دا اظہار انج کیتا کہ بھانویں ہند پارہ پارہ ہو
جاوے پر پاکستان بن کے رہوے گا۔

حاجی چراغ دین جونیکے والا :

آپ 1898ء وچ پیدا ہوئے۔ شاعری دا مڈھ 1914ء وچ بجھا جدوں پہلا قصہ ہوائی جہاز
بارے لکھیا سی۔ شہباز ملک دی تحقیق موجب ہن تائیں (181) اک سو اکاسی نکیاں وڈیاں کتاباں
لکھ چکے نیں۔ آپدا قصہ ”گھگھی کاں“ پاکستان ہنہ توں مڈھلے سالان وچ بڑا مشہور ہويا۔ مدینہ
منورہ جان دی تاگھ تے حضور دی محبت نوں اجاگر کرن بارے وی حاجی چراغ دین دی اک کتاب
پاکستان ہنہ نگروں بڑی مشہور ہوئی سی۔ نام وغیرہ یاد نہیں۔ ایہنوں دے نکلے قصے بے شمار
گنتی وچ بار بار چھاپے چڑھ کے لوکاں دی ذہنی تے اخلاقی تربیت کرن دا باعث بن دے رہے۔
چراغ دین ہوراں تحریک پاکستان وچ وی فکمی طور تے حصہ لیا۔ 1947ء وچ ایہنوں ایہ نظم بڑی
مشہور سی۔

کوئی دن پا کے قائد اعظم
پاکستان بناوے گا

ایس نظم دا بھرواں لشکارا ذرا نکو کہ حاجی صاحب اوہ اصطلاح جہنوں ”استحصال“
کہندے نیں تے کئی دہائیاں بعد پاکستان وچ چالو ہوئی شروع وچ ای کس طرحاں اوہدا ذکر کر
رہے نیں:

پہلوں سیواں ذات الہی جس وی دوجک اندر شاہی
کر کے ڈاڈھی بے پرواہی اللہ رحم کماوے گا
کوئی دن پا کے قائد اعظم
پاکستان بناوے گا
ملے گی سبھ نوں امن آزادی نہیں کر سکنی کے اپاہدی
حق حقوق ملن بنیادی خوشیاں ملک مناوے گا

کوئی دن پا کے قائد اعظم
پاکستان بنا دے گا
کوئی نہ کرے ساڈا استحصال دے دنیا ہو خوشحال
ہر کوئی امن خوشی دے نال اپنا وقت لنگھاوے گا
کوئی دن پا کے قائد اعظم
پاکستان بنا دے گا

قائد اعظم دی ذات اتے مسلماناں نوں بڑا بھروسہ سی تے اوہناں دے کہن تے سردھڑ دی
بازی لاؤن لئی ہر مرد مومن تیار سی۔ حاجی چراغ دین دی ایسے عزم وا اظہار کر دے نیں:

بھادیں جیویئے بھادیں مرئیئے بھادیں دکھ مصیبت جریئے
اپنا حصہ وکھرا کریئے سانوں کون ہٹاوے گا
کوئی دن پا کے قائد اعظم
پاکستان بنا دے گا

1947ء وچ تحریک آزادی انٹاں دے زور وچ سی۔ اک پاسے کانگریس اپنے حساب نال
زور لگا رہئی سی۔ دوجے پاسے مسلم لیگ پاکستان دے مطالبے اتے ڈٹ گئی سی۔ ہندو اخباراں
نے ہر پاسے ایہو تاثر پھیلایا ہویا سی کہ پاکستان اک دیوانے دا خواب اے۔ جھڑا کدی وی (خاکم
بدہن) پورا نہیں ہو سکدا۔ جد کہ قائد اعظم تے مسلم لیگ تے آزادی دے اسلامی مجاہداں دی
کوشش دا سلسلہ کدھرے وی ٹٹن لئی تیار نہیں سی۔ حاجی چراغ دین نے وی مسلماناں دی
اجتماعی کوشش دی کامیابی بارے بڑے یقین نال آکھیا:

نختی سہنے بھکھے رہنے غیر خیالاں وچ نہ پیئے
آپاں امن آزادی لئے چین دلاں نوں آوے گا
کوئی دن پا کے قائد اعظم
پاکستان بنا دے گا

قائد نے گل آکھی جیڈی قوم نے جے نہ اکھ اکھڑی
بحر غماں دے وچوں بیڑی اللہ یار لنگھاوے گا
کوئی دن پا کے قائد اعظم
پاکستان بنا دے گا

جدوجہد جے ہوندی رہے گی اپنے گلوں غلامی لے لے گی
قوم جے نہ تکلیفاں سے گی حصہ کون ونداوے گا؟
کوئی دن پا کے قائد اعظم
پاکستان بنا دے گا

لوکو پکا کرو ایمان دل وچ رکھو ایہ دھیان
بن کے رہے گا پاکستان جدوں خداوند چاہوے گا
کوئی دن پا کے قائد اعظم
پاکستان بنا دے گا

سکھو سبق آزادی دا قائد وچوں لاه کے گلوں غلامی تابان رکھو
 قائد اعظم نے بیڑا چکھا اے فرض اپنا تساں پچھان رکھو
 مددگار خدا دی ذات ہو سی حق سچ دے دل دھیان رکھو
 ساری قوم اس راہ تے تل جاوے اک مٹھ ہو کے اک جان رکھو
 کانگریس احرار دے بنے ٹولے روڑے راہ دے چھانی چھان رکھو
 ووٹ مسلم لیگ نوں تساں دینے اپنی آپ تحریک روان رکھو
 انشاء اللہ مراد برآون والی پختہ عزم عقیدہ ایمان رکھو
 کلمہ لا الہ الا اللہ والا ہر ویلے ہی ورد زبان رکھو
 مولا مشکل کشا دا ٹھوک جھنڈا سبز گنبد دا پاک نشان رکھو
 جیڑا خواب اقبال نے دیکھا سی اس تعبیر نوں وچ میدان رکھو
 رحمت علی نے رکھیا ناں جیڑا ظاہر کرن دا اودا سامان رکھو
 ہندو اپنے حق لئی پٹ دے نہیں مسلم اپنا قائم مکان رکھو
 تل وجدے مندیریں گوردواریں تساں مسجدیں وچ اذان رکھو
 پاک چیز دی پاک بنیاد ہووے اگے کھول کے پاک قرآن رکھو
 ویلا ایہ مجید سنبھالنے دا دے کے خون شہیداں دی شن رکھو
 چنانچہ عوامی شاعر دی درخواست منی گئی تے انتخابات وچ مسلم یک بھرویں انداز وچ
 سیٹاں جت گئی۔ عبدالمجید (کریام والا) دی اک ہور نظم دی ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں دس پائی اے
 جدا عنوان سی:

”آزادی دی تحریک چل پئی“

ایس نظم وچ دی مسلماناں نوں قائد اعظم تے مسلم لیگ دا پلا پھرن لئی آکھیا اے:

انھ مومنا توں ہوش وچ آ
 آزادی دی تحریک چل پئی
 توں وی جاگ نالے قوم نوں جگا
 آزادی دی تحریک چل پئی
 اس دکھ دا توں کر لئیں اپا پئی
 آزادی دی تحریک چل پئی
 جاویں آزاد تینوں ساہ آوے سکھ دا
 مسلم لیگ بناں دارو کیرا تیرے دکھ دا
 قائد اعظم نال کر لے وفا
 آزادی دی تحریک چل پئی
 مومناں دے کارنامے بھلے ہوئے یاد کر
 اک مٹھ قوم ہووے ایسا اتحاد کر
 رب دی جناب وچ کر لا دعاء

آزادی دی تحریک چل پئی
 رہبر قائد اعظم بانی ہے تحریک دا
 پاکستان بنوں گا اوہ ویلے نوں اڈیکدا
 گونجے لا الہ دی مومنناں فضا
 آزادی دی تحریک چل پئی
 آزادی دے پروانے تے آزادی پھرن ٹولدے
 وار دیندے جان تے شہید خون ڈوہلدے
 ایہ مجید گل مکدی مکا
 آزادی دی تحریک چل پئی

اللہ دتہ ناظر مرحوم : آپ محکمہ ڈاک وچ ملازم سن ایتھوں ای لاہور جی پی او توں رٹائر
 ہوئے آپ شاعری بڑی چنگی تے مقصد بھری کر دے سن۔ 1965ء دی پاک بھارت جنگ ویلے دی
 ستھری شاعری کیتی غلام محی الدین مونس دے شاگرد سن۔ تحریک پاکستان دے حوالے نال آپ
 نے فرمایا:

محمد علی ہے قائد ساڈا جان واراں گے ایہدے فرمان اتے
 مسلم لیگ جماعت تخلیق ایہدی حاسد حسد کر دے جمدی شان اتے
 ایہدی لیگ نے پاؤنی اس لیگ ایسی پاکستان بن جانا جہان اتے
 سکھی دساں گے کفر چوں نکل ناظر میرا پختہ یقین قرآن اتے

○

محمد علی ملیا رہبر مومنناں نوں بدھے ہوئے آں جمدی تلقین اتے
 مٹھا صبر دا پھل جہان آکھے رحمت رب برے صادقین اتے
 ویلا دور نہیں صبر دے نال بیٹھو تقوی رکھ رب العالمین اتے
 ہس کھیند کے لنگھے گی عمر ناظر پاکستان دی پاک زمین اتے

حافظ امرتسری : اردو شاعری وچ اک اچا نام اے تے پنجابی وچ اوہناں دی نظم ”لے کے
 رہواں گے پاکستان“ ملی اے۔ مجاہد کارکن ہون کر کے تحریک پاکستان دے حوالے نال گولڈ میڈل
 حاصل کیتا۔ پنجابی دی ایہ نظم پڑھو تے اند لوو:

منگتے نہیں جے منگتے دان، لے کے رہواں گے پاکستان
 ساڈا رہنا سہنا دکھرا اے ساڈا اٹھنا بیٹھنا دکھرا اے
 دکھری آن تے انکھ اے دکھری، دکھرا دین ایمان
 لے کے رہواں گے پاکستان
 خضر ہوئے یاں گاندھی بوناں، نیویاں کر دیو سبھ دیاں دھوناں
 پاکستان دا نعرہ لا کے، کر دیو سبھ دا گھان
 لے کے رہواں گے پاکستان

تارا سنگھا! کنہوں ڈراؤنا اس، اکھاں مسلیں نال ملاؤنا اس
ساڈا کجھ وگاڑ نہیں سکدے، ایہ تگواراں ایہ کرپان
لے کے رہواں گے پاکستان

کے دی دھمکی توں نہیں ڈرنا، وچ میدان دے جیونا مرنا
کجنا شیراں وانگوں حافظ، ساڈی آن تے شان
لے کے رہواں گے پاکستان

محمد رفیع اختر لاہوری : ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دے شاگرد نیں۔ 1905ء وچ اللہ بخش دے گھر
لاہور وچ پیدا ہوئے۔ تعلیم مڈل تک۔ کاروبار درزیاں دا کیتا۔ آپ ویاں نظمیں بحوالہ تحریک
کشمیر تے تحریک علم دین شہید بریاں مشہور ہوئیاں۔
غازی علم الدین شہید بارے اوہ لکھدے نیں:

دشمن پیدا رسول دا ہو گیا میرے دل ڈاڈھا شرمسار کہتا
راجپال تعین نوں قتل کر کے علم دین نے نہیں انکار کہتا
جا کے وچ عدالت دے وانگ مرداں میں ای ماریا صاف اقرار کہتا
دشمن پاک رسول دا مار کے تے نبی پاک دا میں دیدار کہتا
ایہ دنیا کیہ عقبی سوار لئی اے پیدا دوئیں جہانیں وقار کہتا
دنیا والیو نہ جھٹلاؤ مینوں میں ای ایس لعین تے وار کہتا
اللہ اوس نوں کرے پیار اختر جہنے نبی دے نال پیار کہتا
دو قومی نظریے دا پرچار ساڈے مسلمان شاعراں دا طرہ رہیا اے۔ محمد رفیع اختر لاہوری
ایس بارے کہندے نیں:

تیریاں ویکھ کمزوریاں مسلمانا! اودھر لالیاں دے دل کھل گئے نی
ہن تے توپ بندوق دی گل کردا تے چھٹنکی دے وٹے نوں بھل گئے نی
ڈھائی پھٹ دو ہتھ وکھا چھتی ایہ تے کھلے کھلے کھل گئے نی
اختر جہنل نوں توں مٹاؤنا سی اوہ تے تینوں مٹان تے تل گئے نی
قائد اعظم دا فرمان دے عنوان ایٹھ اوہ لکھدے نیں:

آؤ	مسلم	لیگ	بناؤ
دیری	دا	دھوکھا	کھاؤ
گلوں	طوق	غلامی	لاہو
بن	کے	رہے	پاکستان
قائد اعظم	دا	گا	فرمان
اک	ہو	جاؤ	جان
نہرو	گاندھی	اتے	پہیل
بلدی	اتے	پاون	تیل
جھوٹھ	ج	دا کیہ	اے میل؟

آزادی توں ہو قربان
قائد اعظم دا فرمان
اک ہو جاؤ میری جان

خضر حیات بارے لکھیا:

لئی خضر وزارت ایمان دے کے دیکھو کس پچھے بے ایمان بنیا
بنیا پیر دا نہ تے رسول دا نہ جے بنیا تے مانی شیطان بنیا
عقبی بنی نہ ایس دی بنی دنیا جے ایہ پیر دا نافرمان بنیا
اختر خضر مونہ کالا کرا بیٹھا اے کلوں دیکھ لے گا پاکستان بنیا

اختر لاہوری نے ہور نظماں وی لکھیاں پر اہتھی اختصار نوں ساہنے رکھ کے گل مکان دی
کر رہیاں۔

(قدر آفاقی)

شیر افضل جعفری : ستمبر 1909 وچ جھنگ وچ جمے۔ 1926 وچ میٹرک کیتا تے ماسٹر لگ
گئے تے 2 جنوری 1989ء نوں وفات پائی۔ سرکاری ملازمت دے باوجود تحریک پاکستان وچ وچ وچ گج
کے حصہ لیا تے نظماں لکھیاں۔ اک نظم انج سی:

مسلم	او	آلیا	بھولیا
او	گدھا	سادیا	ڈھولیا
تینوں	نبر	کائی	نہیں
ہن	تائے	سرت	آئی
انگریز	تے	لمعونی	دیاں
ہن	دیس	وچ	چھڑو دیاں
اسیے	نہیوں	دیری	تیرے
کجھ	ہور	وی	ہن
کئی	یونینٹ		اکھویندے
احزاری	کئی		سدویندے
تے	خاکساری	بے	سرے
چائی	ودے	ہنی	بیچے
ہے	ساریاں	دا	مشورا
کھوئے	ہنی	کوئی	نہیں
ایہ	گل	تینوں	معلوم
تیرا	اوہو	مخدوم	ہے
جو	لیگ	دا	خادم
گاندھی	دے	ہتھ	وچ
رکھ	لے	توں	اج
		کلمے	دی
		پت	

ہے سوہنا
 اس آج کوئی سیانا
 اوہ وک نہیں سکدا لالچ نہیں رہنما
 اوہ مشرکان تے دلیر ہے
 اوہ رسول عربی دا شیر ہے
 اوہ بندہ اوپری دھج دا
 اوہنوں راٹھ آکھنا سجدا
 اوہدی ہند شدھ دج دھوم ہے
 تیرا اوہو مخدوم ہے
 جو لیگ دا خادم بنے

اسماعیل متوالا : پنجابی شاعری تے فلمی گانیاں دے حوالے نال اک اہم ناں جمدے فلمی
 گانے تے غزلاں اکو جسے کامیاب رہے۔ فلمی دنیا وچ کامیابی دا زمانہ خوشیاں وچ لنگھ گیا تے
 اک وقت اوہ آیا جد اسماعیل متوالا کول دوائی لئی وی پیسے نہ ہوندے تے مختلف ادارے اوہناں
 ہی مالی مدد کرن توں کسراندے رہے۔ بہر حال تحریک پاکستان سے متوالا جی نے ایہ لقمہ لکھی۔

بن کے رہنا پاکستان
 پکا اے ساڈا ایمان
 بن کے رہنا پاکستان
 پاکستان دی ایہ پہچان
 ونڈیا جانا ہندوستان
 پاکستان دا نقشہ دیا
 قائد اعظم من وچ ویا
 ویری ہن نیا کہ نیا
 جت دے نظر آئے سامان
 پکا اے ساڈا ایمان
 بن کے رہنا پاکستان
 ساری قوم دا اکو نعرا
 قائد اعظم رہبر پارا
 کر دیوے جے اک اشارا
 جندڑی کر دیئے قربان
 پکا اے ساڈا ایمان
 بن کے رہنا پاکستان
 پاکستان دی ایہ پہچان
 ونڈیا جانا ہندوستان

اسماعیل متوالا نے دوجی نظم ”انقلاب زندہ باد“ لکھی جس دی جھلکی ایس طرحاں اے۔ ایہ نظم 1946ء وچ لکھی گئی سی۔ ہور کلام دستیاب نہیں ہو سکیا۔

اساں چکنا اس گھنڈ آزادی دا تے توڑ دینا اس زنجیراں نوں
 سینہ اپنا ڈھال بنا کے تے اساں موڑنا اس موت دے تیراں نوں
 چیلے ہمت نال سنگارنا اس اساں قوم دیاں تقدیراں نوں
 دنگ ہووے گی دنیا ساری رنگ چڑھنا اس تدبیراں نوں
 ہو گئی شمع حریت روشن جگ دیکھے گا تویراں نوں
 سوئی صدق یقین دی لے کے تے اساں سینا اس دل دیاں لیراں نوں
 پلکاں توں پونجے نیں اتھرو خوش کرنا اس دلگھواں نوں
 کھوہ زہر پیالے ہمتاں چوں اساں زندگی دینی ہیراں نوں
 قابو کرنے کیدو کھیرے نیں اساں بدل دینا اس تاثیراں نوں
 جھولی بھر بھر موتی وندنے اساں پاؤنا خیر فقیراں نوں
 نویں سرے توں زندگی دینی اس اساں حسن دیاں تصویراں نوں
 اکھ متوالے پرکھن والی چم لیندی اے تحریراں نوں

غلام محمد نقش ہاشمی : امرتسر دے نیڑے بھگنا نامی قصبے وچ 6 مئی 1919ء نوں پیدا ہوئے۔
 1938ء وچ مڈل پاس کر کے رواج موجب کانگرس وچ شامل نہ ہوئے سکوں مسلم لیگ دے حامی
 بن کے ابھرے۔ 1939ء وچ فوج وچ بھرتی ہوئے تے ملازمت وچ دی قومی بیداری دیاں نظماں
 لکھدے رہے۔ آزادی توں بعد پاکستان آ گئے۔ 1950ء وچ ریٹائر ہو گئے۔ آپ دی نظم آزادی
 دا لشکارا دیکھو:

تیریاں عظمتاں دے قصبے لوک جانن تینوں یاد کراواں جے بھلدا ای
 تو سردار سیں مشرقاں مغرباں دا توں امام ہمسال دنیا کل دا ای
 جھنڈے ہند اتے جہنم آن گڈے لکھ وار صدقے اوہناں غازیوں توں
 کفرستان وچ جہنم اسلام آندا دنیا واراں میں اوہناں حجازیاں توں
 ہند سندھ وچ جہنم دی دھاک بیٹھی اسیں خون ہاں اوہناں بلکاریاں دا
 نعرہ اٹھ کے لا توحید والا رنگ دس فیر اوہناں سرداریاں دا
 کدوں تیک غلامی دا طوق پا کے ستا رہیں گا ایس جہان اندر
 آ جا وچ میدان دے غازیوں اوائے جھنڈے گڈ دے زمین آسمان اندر
 اٹھ غزنوی، غوری تے وانگ بابر چھا فیر ایسے ہندوستان اتے
 جھڑا بھل کے ساہنے آ جاوے بھاری بن جاوے اوہدی جان اتے
 ہندو بانئے اتے انگریز دوویں سدا رہے کردے پریشان تینوں
 آ جا جناح دی لیگ دے ہتھ جھنڈے جے چاہیدا ای پاکستان تینوں
 پچھ چین جاپان اٹلی روس کولوں بھار کیہ آزادی دا کھلدا اے
 جدوں ملک غلام آزاد ہووے اوووں خون شہیداں دا ڈلہدا اے

نقش توڑ غلامی دے طوق سارے گرم لوہے اتے سٹ لا چھتی
 پہلاں وانگ طارق ساڑ کشتیاں نوں جھے قدم تیرے فتح آ چھتی
 غلام محمد نقش ہوراں "غازی مرد" نامی اک نظم راہیں پاکستان دا پیغام انج مسلمان جواناں
 تیک پہنچایا اے:

توں	ایں	غازی	شیر	جوان
بھ	توں	اچی	تیری	شان
ایہ	لندا	اے	چڑھدا	تیرا
اتر	دکھن		تیرا	ڈیرا
اٹھ	خدا		دیا	شیرا
آ	اک	داری	اتلا	پھیرا
تینوں	کھڑی	گل	دی	کان
توں	ایں	غازی	شیر	جوان
توں	اسلام	دا	سچا	غازی
فیر	وکھا	اوہ	شان	حجازی
سر	دھڑ	دی	فیر	لا دے
کر	لے	اپنے	رب	نوں
گوئے	نعرہ		وج	جہان
توں	ایں	غازی	شیر	جوان
ہندو	نوں	فیر	سبق	سکھائیں
افرنگی	نوں		راہے	پائیں
ہر	کافر	نال	لڑدا	جائیں
کمزوراں	تے	تھ	نہ	پائیں
ایہو	تیری		عظمت	آن
توں	ایں	غازی	شیر	جوان
غازی	جد	میدان	وج	کجے
کافر	چھڈ	میدانوں		بھجے
ہر	پاسے	ایہ	نعرہ	وجے
لے	کے		رہنا	پاکستان
توں	ایں	غازی	شیر	جوان

اسیر سولہوی : اسیر سولہوی ہوراں دھڑلے نال آکھیا سی:

پاکستان لینا اے کے "دان" نہیں دینا

ایہ بن دا حق میرا اے کدی میں جان نہیں دینا

اسیر سولہوی نے اپنی نظم خضر وچ پاکستان دے مخالف گروہ دی مذمت کیتی تے آکھیا:

چھڈ دے اڑی ڈر رب دے غضب کولوں مورکھ ضدوں نہ بھکھاں پن والے
 دفتر قوم دے تھیں آخر لبھنا اس قلم دان وزارت دا لین والے
 لا اج ڈاڈھ بھرواں دے نال رل کے برج خودی دے نی ہن ڈھین والے
 جویں خضر سکندر دے نال کیتی تیرے نال کرسن اٹھن بہن والے
 شوکت قوم دی نوں جویں میٹیا ای مٹدی اپنی ہن اچی شان دیکھیں
 جویں مان بھراواں دا توڑیا ای انجیں اپنا ٹٹا مان دیکھیں
 اڈ دھوڑ دے بدلاں وانگ جان ایہ غرور دے ساز سامان تیرے
 توں دربار توحید نوں چھڈیا اے بہسن در تیرے نہ دربان تیرے
 تینوں واسطہ رب دا پا کے تے تینوں سد رہے جانی جان تیرے
 تیری طفل تسلی نوں دیکھ کے تے ہن نال دے کل حیران تیرے
 جھڈے اج وزیر پئے دیکھدے نیں اوہناں دیکھنا انت فقیر مینوں
 اسیر سولہوی دا تخلص انگریزاں دی غلامی دے خلاف اک طرحاں دا احتجاج سی۔ اسیر ہوری
 کہندے نیں:

ماتم نہ کرے دل کوں برباد وطن دا
 روح دکھدا اے جد حال کراں یاد وطن دا
 رکھدا نہ "اسیر" اپنا تخلص میں کدی وی
 وسنیک جے ہوندا کدی آزاد وطن دا

اسیر ہوری اوہ اہل ایمان تے اہل اسلام سن جہنل نوں پختہ یقین سی تے اوہ ایہ عقیدہ
 رکھدے سن:

تیری خاطر مسلمانا! خدا ہر شے بنائی اے
 توں مالک اس خدائی دا تری ساری خدائی اے

اسیر سولہوی "غازی مجاہد نوں" نامی نظم وچ آنحضرت دی اچی شان یاد کروا کے اسلام دی
 عالمگیر حیثیت دا چیتا کراندے ہوئے اسلام دی سر بلندی دا ڈنکا عالمی پدھرتے وجان لئی پریردے
 نیں:

ایہ	ہند	ایہ	سندھ	اندلس	چین	تے	ایران	تیرا	اے
عرب	جاپان	یورپ	روس	ترکستان	تیرا	اے			
توں	مڑ	محمود	بن	مڑ	کے	صلاح	الدین	غازی	بن
مڑ	اوسے	خالدی	جذبے	توں	آ	مرد	مرد	حجازی	بن
مڑ	اج	قربانیاں	دج	کر بلا	دی	شان	شان	پیدا	کر
کر	اوہو	دل	ذرا	پیدا	تے	اوہ	ایمان	پیدا	کر
تیرے	اکو	نعرے	نے	سارا	خیر	ہلایا	سی		
جدوں	یرموک	دے	دج	یاد	ای	ھیلا	سی		
میں	پاکستان	یہ	اس	کے	نے	دان	نہیں	دینا	

ایہ بن دا حق میرا اے کدی میں جان نہیں دتا
 مسیتل سنجیل ہوئیاں اساں آباد کرنا کرنا
 وجا توحید دا ڈنکا کفر برباد کرنا
 قلعہ ولی دا اللہ یاد کر کس دی نشانی
 جے ہے اوہ شان بابر دی تے ہمت شاہجہانی
 محبت دا ہے اک نقشہ کھڑا جنما کنارے تے
 ہے عظمت اوس دی مردا صرف اوہدے سہارے تے
 ایہ خطہ جنت الفردوس دا کشمیر تیری اے
 جے وارث ہیں توں جنت دا تے ایہ جاگیر تیری اے
 رسول پاک دا صدقہ اسیر آزاد ہو جاوے
 خدا دا شکر لکھ واری ایہ گھر آباد ہو جاوے

ساحل فارانی : 1931ء وچ پیدا ہوئے۔ چڑھدی عمر سی کہ مسلم نیشنل گارڈ وچ شامل ہو گئے
 تے قومی نظماں پڑھدے سن :

پاکستان بنانا ایس اسان پاکستان بنانا ایس
 پاکستان دا جھنڈا سبھ توں اچی تھاں تے لانا ایس
 ساڈی مسلم لیگ اے پیاری
 کانگریس دی مت جہنے ماری
 جت لینا اے قائد اعظم
 نہو نے ہر جانا ایس
 اسان پاکستان بنانا ایس
 آؤ سجنو مل کے سارے
 لائیے پاکستان دے نعرے
 اسان نہیں ڈرنا گولی کولوں
 اگے پیر ودھانا ایس
 اسان پاکستان بنانا ایس
 سچ آکھن توں اسان نہیں رکنا
 ظلم دے اگے اسان نہیں جھکنا
 کڈھنا ایس انگریز نوں ایتھوں
 کفر دا نام مٹانا ایس
 اسان پاکستان بنانا ایس

(ایہ نظم 5 دسمبر 1946ء وچ لکھی گئی سی۔)
 عبدالعزیز قاصدی نظم دا ایہ مصرعہ بڑا مشہور ہویا سی :
 بلے بلے بنی

خضر حیات گیاں ماردا

خضرا

-2

اعلیٰ دیکھ لیا تیرا شجرا

ایسے طرحاں منظور جھلا مرحوم دی مسلم لیگ وچ شمولیت بارے انج گانے گاؤندا ہوندا

-5

چل چلے۔۔۔۔۔ چل چلے
چل مسلم لیگ وچ رل چلے

آغا امداد علی خاں غالب ہوراں وی تحریک پاکستان وچ حصہ ضرور لیا سی پر اوہناں دا کلام دستیاب نہیں ہو سکيا کیوں جے وقتی شاعری نوں مقصد حاصل کرن توں بعد سانجھ کے رکھنا شاید ضروری نہ سمجھا گیا۔ بہر حال امداد علی غالب دے ہیشہ لکھے چار مصرعے اوہناں دی نمائندگی لئی شاید کافی سمجھے جان گئے:

گاندھی نہرو پٹیل دی کم نظری مسلمان تائیں مسلمان کر گئی
میں تے بڑا مشکور ہاں کانگریس دا جہدی تنگ نظری ایہ سامان کر گئی
آپے پایا پکھنڈ اکھنڈ والا جہد مصل پیدا پاکستان کر گئی
قر آلود سی اوہدی نگاہ غالب پر تمنا تے میری جوان کر گئی

الحمد للہ برصغیر دے مسلماناں دیاں مشترکہ کوششاں نال مسلم لیگ دی چھتر چھاویں 14 اگست 1947ء نوں پاکستان بن گیا۔ اوس دن سٹائیسویں تاریخ رمضان دی سی۔ چنانچہ عبدالستار خاں نیازی تے دوجے بزرگ رہنما ”یوم پاکستان“ 14 اگست دی بجائے ہر سال 27 رمضان المبارک نوں منان دا مطالبہ کردے نیں پر حکومت پاکستان نے ایس مطالبے ول اے دھیان نہیں دتا۔

مولا بخش کشتہ مرحوم نے قیام پاکستان بارے لکھیا:

(1)

سی	دی	رمضان	ماہ	سٹائیسویں
ہویا	اعلان	جدوں	دا	آزادی
آئی	ور	دی	قائد اعظم	ہمت
ہویا	نشان	قائم	دا	پاکستان
دے	ولایتاں	وچ	جھلیا	جھنڈا
ہویا	شان	دا	اسلام	سرہند
نگروں	جنجال	انگریزی	لتھا	کجھ
ہویا	روان	سکہ	اپنا	کشتہ

(2)

رحمت	کرے	تے	قائد اعظم	اللہ
داتا	موتی	بنے	قطریوں	جہنم

پھے ہوئے غلامی وچ مومنوں نوں
 ہمت نال آزاد کرا دتا
 اسوں مورکھاں عقل دے ہنہیں نوں
 راج کرن دا دل سکھا دتا
 کشتہ جوڑ کے اوہناں نے ذریاں نوں
 اک سورج بنا چکا دتا

الحمد للہ پاکستان بن گیا پر نہوتے پٹیل وغیرہ دا خیال سی کہ پاکستان اقتصادی کمزوری وجوں
 بڑی چھتی ہار من کے اکھنڈ بھارت دا حصہ ہنن لئی درخواست کرے گا پر اللہ دے فضل نال
 پاکستان دے مخلص عوام نے پاکستان دی ترقی لئی اتنا کم کیتا کہ اوہناں دی قربانیاں نے پاکستان
 نوں اک مضبوط تے بہادر ملک بنا دتا۔ پاکستان زندہ باد۔ پاکستان پائندہ باد۔

تیجا پرچہ

سیرت دامطالعہ نے قومیں شاعری

1- شان حضور

- "شان حضور" دی روشنی وچ حضور نبی اکرم دی مکی زندگی بارے چائن پاؤ؟
- "شان حضور" عرف کملی والا وچ موجود فنی خوبیاں بارے اپنے وچار پیش کرو؟
- "کملی والا" وچ حکیم عارف ہوراں منظوم سیرت دے نال نثری روپ وچ وی فنی کمال دکھائے نیں ایس گل نال تیس کتھوں تیک اتفاق کردے او؟

2- سچی سرکار

- "سچی سرکار" پنجابی دے سیرتی ادب وچ کیہ تھاں مقام رکھدی اے؟
وضاحت کرو
- عبدالکریم ثمر ہوراں اپنی کتاب نوں "سچی سرکار" کیوں آکھیا اے گل کے بحث کرو؟

3- ستاراں دن

- ڈاکٹر فقیر ہوراں دی حیاتی تے علمی ادبی خدمات بارے چائن پاؤ؟
- "ستاراں دن" دے حوالے نال ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دی شاعری دا پیش منظر تے پس منظر واضح کرو

4- گلاں خون خمیر دیاں

- "گلاں خون خمیر دیاں" وچوں صوفی غلام مصطفیٰ تبسم یاں ڈاکٹر رشید انور ہوراں دی نظم تے فن تے فکری حوالیاں نال تنقید کرو
- "گلاں خون خمیر دیاں" دیس پیار نال بھرپور شاعراں دی دیس نال عقیدت تے جذبیاں دی عکاسی اے؟ گل کرو

5- تحریک پاکستان اور پنجابی ادب

- "تحریک پاکستان اور پنجابی ادب" وچ ڈاکٹر شہباز ملک ہوری ملی تشخص نوں کتناں اکھراں نال ابھاریا اے؟
- تحریک پاکستان دے پچھو کڑ بارے بھروس گل کرو
- پنجابی دے شعری ادب وچ وچ قائد اعظم دیاں عظمتاں نوں کویں صلاحیا گیا؟ بیان کرو

M. A. English Guide Series

PART I

Paper 1 :	MASTER GUIDE	<i>Classical Poetry</i>
Paper 2 :	MASTER GUIDE	<i>Drama</i>
Paper 3 :	MASTER GUIDE	<i>Novel</i>
Paper 4 :	MASTER GUIDE	<i>Prose</i>
Paper 5 :	MASTER GUIDE	<i>American Literature</i>

PART II

Paper 1.	MASTER GUIDE	<i>Poetry II</i>
Paper 2.	MASTER GUIDE	<i>Drama II</i>
Paper 3.	MASTER GUIDE	<i>Novel II</i>
Paper 4.	MASTER GUIDE	<i>Literary criticism</i>
Paper 5.	MASTER GUIDE	<i>Short Story</i>
Paper 6.	MASTER GUIDE	<i>Linguistics</i>
Paper 7.	MASTER GUIDE	<i>The Teaching of English</i>
Paper 8.	MASTER GUIDE	<i>Essay</i>

MASTER GUIDE

M.A ENGLISH (COMPLETE)

New Book Palace
Urdu Bazar Lahore

Ph. 7224925

M. A. English Guide Series

PART I

Paper 1 :	MASTER GUIDE	<i>Classical Poetry</i>
Paper 2 :	MASTER GUIDE	<i>Drama</i>
Paper 3 :	MASTER GUIDE	<i>Novel</i>
Paper 4 :	MASTER GUIDE	<i>Prose</i>
Paper 5 :	MASTER GUIDE	<i>American Literature</i>

PART II

Paper 1.	MASTER GUIDE	<i>Poetry II</i>
Paper 2.	MASTER GUIDE	<i>Drama II</i>
Paper 3.	MASTER GUIDE	<i>Novel II</i>
Paper 4.	MASTER GUIDE	<i>Literary criticism</i>
Paper 5.	MASTER GUIDE	<i>Short Story</i>
Paper 6.	MASTER GUIDE	<i>Linguistics</i>
Paper 7.	MASTER GUIDE	<i>The Teaching of English</i>
Paper 8.	MASTER GUIDE	<i>Essay</i>

MASTER GUIDE

M.A ENGLISH
(COMPLETE)

New Book Palace
Urdu Bazar Lahore

Ph. 7224925